

Filozofski fakultet u Sarajevu

JEZIK I STIL DJELA
BULBULISTAN FEVZIJA
MOSTARCA

ĐENITA HAVERIĆ

Sarajevo, 2014.

Đenita Haverić

JEZIK I STIL DJELA *BULBULISTAN* FEVZIJA MOSTARCA

Urednik:

Prof. dr. Salih Fočo

Recenzenti:

Prof. dr. Marina Katnić-Bakaršić, redovni profesor

Prof. dr. Namir Karahalilović, vanredni profesor

Lektorica:

Prof. dr. Amela Šehović

Izdanje:

Prvo

Izdavač:

Filozofski fakultet u Sarajevu

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

821.163.4(497.6).09 Mostarac F.
929 Mostarac F.

HAVERI , enita
Jezik i stil djela Bulbulistan Fevzija Mostarca
[Elektronski izvor] / enita Haverić . - Sarajevo :
Filozofski fakultet, 2014. - 1 elektronski optički
disk (CD-ROM) : tekst, slike ; 12 cm

Na in dostupa (URL):
<http://www.ff-eizdavastvo.ba/Knjige.aspx>. - Nasl. s
naslovnog ekrana.

ISBN 978-9958-525-44-5

COBISS.BH-ID 21266950

Filozofski fakultet u Sarajevu

JEZIK I STIL DJELA
BULBULISTAN FEVZIJA
MOSTARCA

ĐENITA HAVERIĆ

Sarajevo, 2014.

Sažetak

Osnovni zadatak knjige „Jezik i stil djela *Bulbulistan* Fevzija Mostarca“ jeste lingvistička i stilistička analiza cjelokupnog djela *Bulbulistana*, i to analiza njegova perzijskog izvornika, kako bismo se upoznali sa jezikom i načinom pisanja Fevzija Mostarca. Djelo *Bulbulistan* Fevzija Mostarca predstavlja riznicu bošnjačke baštine i ima neprevaziđenu vrijednost, budući da je to jedino prozno djelo kod Bošnjaka pisano na perzijskom jeziku. Budući da mnoga pitanja u perzijskoj stilistici nisu osvjetljavana na način savremene zapadne stilistike, u knjizi je ukazano na pojedine razlike u tim pristupima, a ovo je djelo osvjetljeno sa aspekta savremene stilističke nauke.

Međutim, ova knjiga se u ostvarivanju svog zadatka ne zaustavlja samo na granicama lingvo-stilističke analize. Naime, prije nego što se pristupilo jezičkoj i stilističkoj analizi *Bulbulistana*, s ciljem boljeg shvatanja strukture samog djela, tematike i motiva zastupljenih u djelu, *Bulbulistan* se dovodi u kontekst intertekstualnih dijaloga sa drugim djelima perzijske klasične književnosti, konkretnije sa *Dulistanom* i *Beharistanom*, koja su predstavljala uzor i ideal Fevziji tokom pisanja *Bulbulistana*. Ustvari, može se reći da je Fevzi posredstvom Džamijeva *Beharistana* oponašao Sa'dijev *Dulistan*. Ovdje je riječ o književnim pozajmicama iz navedenih djela koje se manifestiraju na strukturalno-formalnoj razini i na jezičko-stilskoj razini teksta. Poredivši ovo djelo sa djelima njegovih književnih uzora, dolazi se do zaključka da je Fevziju prilikom preuzimanja tema i motiva iz drugih djela uglavnom poslužio Džamijev *Beharistan*, mada ima tematskih sličnosti i sa Sa'dijevim *Dulistanom*. Također su na Fevzija u tematskom pogledu utjecala i druga poznata djela perzijske književnosti, poput Džamijeva djela *Nafahātul-unsā* (*Dahovi bliskosti*), zatim *Tazkerat'u-l-Awliya'a* (Hronika odabranih) Feriduddina Attara, te čuvenog sufijskog djela *Kašf-ol Mahğūba*, čiji je autor Ali ben Osman Hodžviri. Sve preuzete priče i tematske cjeline Fevzi je inkorporirao u svoje djelo sa izvjesnim tematskim i stilskim ekspanzijama. Naime, on je priče proširio, obogativši ih dijalozima, mnogobrojnim opisima i stihovima i na taj način im je dao jedan sasvim nov pečat. Osim navedenih motiva koje je Fevzi pozajmio iz raznih djela, u *Bulbulistanu* su zastupljeni i neki motivi i teme iz Kur'ana i hadisa.

Jezik *Bulbulistana* analiziran je u svim jezičkim segmentima i stilskim ostvarenjima, i to na planu: *fonostilistike*, *leksikostilistike*, *morfo-stilistike*, *sintaksostilistike* i *semantostilistike*.

Na fonostilističkom nivou je osim fonoloških i ortografskih karakteristika *Bulbulistana*, govoreno o glasovnim obilježjima koja odlikuju jezik *Bulbulistana* i koja

uveliko pridonose njegovoj eufoničnosti, a to su *ritmika* i *metrika* kao kvantitativna eufonija, te *rime* i glasovne figure ponavljanja (*asonanca*, *aliteracija*) kao kvalitativna eufonija. Pored zastupljenosti prave rime, u *Bulbulistanu* je zabilježeno više primjera *redif* rime, što opet govori o tome koliko je Fevzi dobro poznao vještine ukrašavanja perzijske poezije. S obzirom na to da je *Bulbulistan* napisan rimovanom prozom razumljivo je da je Fevzi vješto upotrebljavao razne vrste *sadž'a*, a naročito je koristio oblik *sadž'e motawāzī*, koji je u pogledu muzikalnosti najekspresivniji, te se stoga povećava eufoničnost i melodičnost samog djela.

Na leksičkostilističkom nivou proučavane su samo one stilske pojave koje su zastupljene u *Bulbulistanu*, pa su tako u okviru kontekstnoekspresivne leksike obrađeni *eufemizmi*, odnosno *eufemističke perifraze*, a u sklopu inherentnoekspresivne leksike manje prisutni *vulgarizmi* i *psovke*, odnosno često zastupljeni *arhaizmi* i individualni *neologizmi*. Analizom leksike *Bulbulistana* došlo se do zaključka da ovo djelo sadrži zastarjele lekseme, odnosno arhaične riječi, izraze i konstrukcije koje su se upotrebljavale u prošlim razdobljima jezičkog razvitka, tj. prije nastanka *Bulbulistana*. S druge strane, jedna od stilskih osobenosti ovoga djela jeste ta da je Fevzi, prvenstveno da bi zadovoljio vlastite potrebe za novim riječima, inovirao niz novih leksema, tj. neologizama, poštujući pravila gramatike perzijskog jezika. Može se zaključiti da Fevzi, iako nije nativni govornik perzijskog jezika, uspijeva obogatiti i osvježiti perzijski jezik novim leksemama i sintaksičkim konstrukcijama, mada u nekim slučajevima njihova upotreba može dovesti do izvjesnih nejasnoća i ambigviteta u shvatanju teksta. Na ovom nivou govoreno je o leksici stranog porijekla zastupljenoj u *Bulbulistanu*, odnosno o arabizmima, koji su jako zastupljeni, te turcizmima, koji su rijetko prisutni u tekstu. Izvodi se zaključak da *Bulbulistan* obiluje arapskim rečenicama, sintagmama, riječima, a u izvjesnom broju primjera vidljiv je i utjecaj arapske gramatike na jezik *Bulbulistana*.

Na morfostilističkom nivou, na kojem se proučava upotreba morfoloških kategorija, te njihove ekspresivne vrijednosti, detaljno su sagledane sve vrste riječi: glagoli, imenice, zamjenice, brojevi, pridjevi, prilozi, prijedlozi, veznici, čestice i uzvici, te njihova karakteristična jezičko-stilska obilježja zastupljena u *Bulbulistanu*. Posebna pažnja posvećena je karakterističnoj upotrebi glagolskih oblika, odnosno glagolskih vremena, glagolskih načina i glagolskih priloga, te njihovoj stilskoj osobenosti. Osim toga, govoreno je o gramatičkoj metafori, odnosno gramatičkoj sinonimiji lica.

Na sintaksostilističkom nivou predmet analize su najfrekventnije sintaksostilističke pojave u *Bulbulistanu*. Razmatrana je *konciznosti* – [iḡāz] samog teksta, posredstvom čega se širi izraz steže u kraći, čime se ujedno postiže semantička jezgrovitost i sintaksička

zgusnutost izraza. Osim toga, govoreno je o Fevzijevu odstupanju od gramatičkih pravila perzijskog jezika, što ukazuje na to da Fevzi ipak nije baš uvijek vladao gramatičkim pravilima perzijskog jezika, odnosno, navodi na zaključak da ovo djelo nije pisao nativni govornik perzijskog jezika. Centralno mjesto ovog poglavlja pripada analizi najučestalijih i najekspresivnijih sintaksičkih figura zastupljenih u *Bulbulistanu*, kao što su figure dodavanja: *kumulacija* (sinatroizam), *epitet*, *epifora*, *reduplikacija* (geminacija); figure oduzimanja: *elipsa* (elizija), figure zamjene: *retoričko pitanje*, i figure permutacije: *inverzija* i *paralelizam*.

Na semantostilističkom nivou proučavana je *sinonimija*, kao veoma frekventna pojava u *Bulbulistanu*, te *antonimija*. Naime, Fevzi upotrebljava veliki broj sinonima, čime postiže preciznost u izražavanju, izbjegava jednolično ponavljanje riječi, te leksički obogaćuje tekst. Međutim, težište ovog poglavlja je na analizi semantičkih figura i tropa. Naravno, govoreno je samo o onim figurama i tropima koji su zastupljeni u *Bulbulistanu* i koji su stilski obilježili tekst. Analizirane su semantičke figure u užem smislu, i to: antitetičke figure *antiteza*, *paradoks* i *antimetabola*, te semantičke figure poređenja *simile* i *comparatio*. Kada je riječ o tropima, najviše pažnje je posvećeno *metafori*, kao najzastupljenijem tropu, a govoreno je i o *alegoriji*, *personifikaciji*, *perifrazi* i *hiperboli*.

Na osnovu navedenih jezičko-stilskih karakteristika *Bulbulistana* na svim nivoima može se kazati da je Fevzi Mostarac, iako nije nativni govornik perzijskog jezika, uspio da napiše djelo na perzijskom jeziku, po uzoru na najbolju perzijsku prozu. Ipak, iz nekih primjera očito je da on nije nativni govornik perzijskog jezika. Naime, uočava se da on ponekad odstupa od gramatičkih pravila perzijskog jezika, što može dovesti do izvjesnog ambigviteta u jeziku *Bulbulistana*. I pored toga što je Fevzijev stil pisanja u pojedinim segmentima sličan stilu njegovih uzora, ipak se može reći da je on u *Bulbulistanu* uspio izgraditi svoj individualni, osebujni stil pisanja, jedinstven samo njemu, čime se, svakako, povećava vrijednost samog djela. Iako su u *Bulbulistanu* preuzeti motivi i teme iz raznih djela, ipak se ne može poreći ni Fevzijeva izvjesna originalnost, koja se ispoljava u domenu originalnog stilskog izraza i forme.

Summary

The main task of the study «The Language and Style of Fewzi Mostari's *Bulbulistan*» is a linguistic and stylistic analysis of *Bulbulistan* as a whole, that is the analysis of its Persian original, with a view to becoming acquainted with the language and style used in Fewzi Mostari's writing. *Bulbulistan* by Fewzi Mostari represents a treasure of the Bosniak heritage and possesses an unrivaled value given that it is the only Bosniak work in prose written in Persian. Since many issues in Persian stylistics have not been treated from the perspective of the modern Western stylistics, the study has pointed out certain differences in the two approaches, and *Bulbulistan* is described from the perspective of the modern stylistics.

However, while fulfilling its task, the study does not exhaust itself within the limits of the linguistic and stylistic analysis. In fact, before the linguistic and stylistic analysis of *Bulbulistan* begins, with a view to achieving a better understanding of the structure of the work itself, as well as its themes and motifs, *Bulbulistan* is placed in the context of intertextual dialogues with other works of classical Persian literature, specifically with *Gulistan* and *Beharistan*, which represented models and ideals for Fewzi in his writing of *Bulbulistan*. Actually, it could be said that Fewzi imitated Saadi's *Gulistan* through the medium of Jami's *Beharistan*. Implied here is the literary borrowing from the mentioned works, manifested at the structural formal level and lexical stylistical level of the text. The comparison of *Bulbulistan* with the works that served as its literary models leads us to the conclusion that, in taking over of themes and motifs from other works, Fewzi mostly used Jami's *Beharistan*, although his work also has some thematic similarities with Saadi's *Gulistan*. Fewzi was, with respect to his themes, also influenced by other famous works of the Persian literature, like Jami's *Nafahat al-Uns* (Breaths of Fellowship), *Tadhkarat al-Awliya* (Memoirs of Saints) by Farid al-Din al-Attar, and the famous Sufi work *Kashf al-Mahjub*, whose author is Ali Bin Uthman al-Hojwiri. All the stories and thematic units that were taken over Fewzi incorporated in his work with certain thematic and stylistic expansions. In fact, he extended the stories enriching them with dialogues, numerous descriptions and verses and thereby left them with a completely new imprint. In addition to the mentioned motifs that Fewzi borrowed from other works, there are in *Bulbulistan* also some motifs and themes from the Qur'an and Hadith.

The language of *Bulbulistan* was analyzed in all its segments and stylistic realizations from the perspectives of *phonostylistics*, *lexical stylistics*, *morphostylistics*, *syntactic stylistics* and *semantic stylistics*.

At the *phonostylistic level*, in addition to phonological and orthographic characteristics of *Bulbulistan*, the study focused on the phonetic properties that are characteristic of the language of *Bulbulistan* and to a large degree contribute to its euphonicity, these being *rhythmics* and *metrics* as quantitative euphonia, and *rhyme* and phonological figures of repetition (*assonance*, *alliteration*) as qualitative euphonia. Besides the use of the true rhyme, there are a number of examples of the use of *redif* rhyme in *Bulbulistan*, which in itself is a testimony to how well acquainted Fewzi was with Persian poetry ornamentation skills. Given that *Bulbulistan* was written in rhymed prose, it is understandable that Fewzi skillfully used various forms of *saj'*, particularly the form of *saj' motawāzī*, which is musically most expressive, thus adding to the euphonicity and melodiousness of the work as a whole.

At the *lexical stylistic level*, the study focused only on those stylistic phenomena present in *Bulbulistan*, so that in the domain of contextually expressive lexics the discussion focused on *euphemisms*, that is on *euphemistic periphrasis*, and in the domain of inherently expressive lexics it focused on less frequent *vulgarisms* and *curses*, that is on more frequent *archaisms* and individual *neologisms*. The analysis of the lexics of *Bulbulistan* leads to the conclusion that this work contains obsolete lexemes, i.e. archaic words, expressions and phrases that had been used in previous periods of language development, that is prior to writing of *Bulbulistan*. On the other hand, one of the stylistic properties of *Bulbulistan* is that Fewzi coined a number of new lexemes, i.e. neologisms respecting the rules of the Persian grammar, primarily with a view to satisfying his own need for new words. It can be concluded that Fewzi, although not a native speaker of Persian, managed to enrich and refresh Persian with new lexemes and syntactic constructions, although in some cases their use can cause certain vagueness and ambiguity in understanding of the text. Also discussed at this level was the foreign lexics present in *Bulbulistan*, that is Arabisms, that are very prominent, and Turcisms, rarely occurring in the text. The conclusion is that *Bulbulistan* has Arabic sentences, syntagms and words in abundance and in a certain number of cases there is an obvious influence of Arabic grammar on the language of *Bulbulistan*.

At the *morphostylistic level*, where the use of morphological categories and their expressive values is studied, all parts of speech were analyzed in detail: verbs, nouns, pronouns, numerals, adjectives, adverbs, prepositions, conjunctions, particles and exclamations, as well as their characteristic linguistic and stylistic properties prominent in *Bulbulistan*. Careful attention was given to the characteristic use of verb forms, i.e. of tenses, moods and participles, as well as their stylistic features. In addition, the grammatical metaphor, i.e. grammatical person synonymy was also discussed.

At the *syntactic stylistic level*, the analysis focused on the most frequent syntactic stylistic phenomena in *Bulbulistan*. Thus discussed was *conciseness* - [ijaz] of the text, whereby the construction is expressed in fewer words, achieving at the same time semantic succinctness and syntactic compactness of the sentence. Apart from that, the discussion focused on Fewzi's deviations from the grammatical rules of Persian, which indicate that Fewzi did not always show his mastery of the grammatical rules of Persian, and point to the conclusion that this work was not written by a native speaker of Persian. The central part of this chapter is dedicated to the analysis of the most frequent and most expressive syntactic figures in *Bulbulistan*, such as the figures of supplementation: *cumulation* (synatroism), *epithet*, *epiphora*, *reduplication* (gemmination); figures of reduction: *ellipsis* (elision), figures of substitution: *rhetorical question*, and figures of permutation: *inversion* and *parallelism*.

At the *semantic stylistic level*, the study focused on *synonymy* as a very frequent phenomenon in *Bulbulistan*, as well as on *antonymy*. The fact is that Fewzi uses a large number of synonyms, whereby he achieves precision of expression, avoids monotonous repetition of words, and enriches the text lexically. However, the main focus of this chapter is the analysis of semantic figures and tropes. Of course, only those figures and tropes that are present in *Bulbulistan* and left their stylistic imprint in the text are discussed. Semantic figures in narrow terms that are discussed include: antithetic figures *antithesis*, *paradox* and *antimetabole*, as well as semantic figures of comparison *simile* and *comparatio*. With respect to tropes, the closest attention was given to *metaphor* as the most prominent trope, although *allegory*, *personification*, *periphrasis* and *hyperbole* were also discussed.

Based on the described linguistic and stylistic characteristics of *Bulbulistan* at all levels, it can be said that Fewzi Mostari, although not a native speaker of Persian, managed to write a work in Persian following the models of the best Persian prose. Still, certain examples clearly show that he is

not a native speaker of Persian. In fact, it can be noted that he sometimes deviates from the grammatical rules of Persian, which can cause certain ambiguity in the language of *Bulbulistan*. Although Fewzi's writing style is in individual segments similar to the style of his models, it can still be said that in *Bulbulistan* he succeeded in creating his own distinctive style of writing, unique to him, whereby he certainly added to the value of the work itself. Although there are motifs and themes in *Bulbulistan* that were taken over from various other works, we can still not deny certain degree of Fewzi's authenticity, manifested in the domain of original stylistic expression and form.

Predgovor

Ova knjiga predstavlja skraćenu i prerađenu verziju doktorske disertacije odbranjene na Filozofskome fakultetu u Sarajevu 14. septembra 2011. godine pred komisijom u sastavu: prof. dr. Taqi Purnamdarijan – mentor, prof. dr. Namir Karahalilović – član i prof. dr. Marina Katnić-Bakaršić – član.

Koristim ovu priliku da se toplo zahvalim mentoru i članovima komisije na nesebičnoj pomoći i stručnim savjetima, koje su mi pružali tokom izrade doktorske disertacije. Posebnu zahvalnost dugujem prof. dr. Marini Katnić-Bakaršić na korisnim savjetima i sugestijama, posebno iz oblasti stilistike, koji su mi bili od neprocjenjive pomoći.

Svoju zahvalnost izražavam i lektorici perzijskog jezika prof. dr. Esmat Khoeini, čije su mi upute i smjernice pomogle u odgonetanju izvjesnih nedoumica u vezi sa rukopisom *Bulbulistana*.

Iskreno se zahvaljujem kolegici prof. dr. Ameli Šehović, na studioznom čitanju i lektoriranju ove knjige.

Željela bih se zahvaliti i kolegicama i kolegama sa Odsjeka za orijentalnu filologiju na razumijevanju i davanju podrške tokom rada, kao i svim ostalima koji su na bilo koji način doprinijeli nastanku ove knjige.

Na kraju, posebna zahvalnost pripada mojoj dragoj porodici, koja je uvijek uz mene kada mi je potrebna i nesebično mi pruža ljubav, podršku i razumijevanje.

Sadržaj

UVOD	1
1. ŽIVOT I DJELO FEVZIJA MOSTARCA	3
2. DJELO <i>BULBULISTAN</i>	7
2.1. RUKOPISI <i>BULBULISTANA</i>	8
2.2. STRUKTURA I SADRŽAJ <i>BULBULISTANA</i>	11
2.3. DRUŠTVENO-HISTORIJSKI UVJETI NASTANKA <i>BULBULISTANA</i>	18
2.4. TESAVVUFSKI MOTIVI I TERMINI U <i>BULBULISTANU</i>	19
3. INTERTEKSTUALNA PROŽIMANJA U <i>BULBULISTANU</i>	26
3.1. INTERTEKSTUALNOST	28
3.1.1. KNJIŽEVNE POZAJMICE	32
3.1.1.1. Strukturalno-sadržajna razina	32
3.1.1.2. Jezičko-stilska razina teksta	35
3.1.2. CITATNOST	42
3.1.2.1. Citati iz Kur'ana i Hadisa (eqtebās)	42
3.1.2.2. Citati pjesama na perzijskom i osmanskome jeziku	45
3.1.2.3. Citati poslovice na arapskom jeziku	45
3.1.2.4. Tipologija citata	46
3.1.2.4.1. Citati po citatnim signalima	46
3.1.2.4.2. Citati po opsegu podudaranja	47
3.1.2.4.3. Citati po vrsti prototeksta	49
3.1.2.4.4. Citati po funkciji	49
3.1.3. ALUZIJE	51
3.2. METATEKSTUALNOST	53
3.3. AUTOREFERENCIJALNOST	55
3.3.1. Autoreferencijalnost u uvodnom dijelu <i>Bulbulistana</i>	55
3.3.2. Autoreferencijalnost u završnom dijelu <i>Bulbulistana</i>	57

3.3.3. Autoreferencijalnost u mahlas bejtovima <i>Bulbulistana</i>	59
3.4. PARATEKSTUALNOST	61
3.5. ARHITEKSTUALNOST	62
3.6. HIPERTEKSTUALNOST	63
4. LINGVOSTILISTIČKA ANALIZA <i>BULBULISTANA</i>	74
4.1. FONOSTILISTIČKA ANALIZA <i>BULBULISTANA</i>	
(sa elementima grafostilističke analize)	77
4.1.1. JEZIČKO-STILSKE KARAKTERISTIKE NA FONOLOŠKOM I ORTOGRAFSKOM NIVOU U OSNOVNOM RUKOPISNOM PRIMJERKU <i>BULBULISTANA</i>	77
4.1.1.1. Zamjena konsonanata	78
4.1.1.2. Zamjena vokala	81
4.1.1.3. Izostavljanje vokala	83
4.1.1.4. Skraćenice	84
4.1.1.4.1. Skraćivanje na početku riječi	84
4.1.1.4.2. Skraćivanje u sredini riječi	90
4.1.1.4.3. Skraćivanje na kraju riječi	92
4.1.1.5. Zamjensko „ye“ – یای مماله [yā-ye momāle]	93
4.1.1.6. Dodavanje pomoćnog elifa – الف اطلاق [alef-e etlāq], الف زايد [alef-e zāyed]	93
4.1.2. FONETSKO-FONOLOŠKE FIGURE	95
4.1.2.1. Asonanca – همصدایی [hamsadāyī]	95
4.1.2.2. Aliteracija – واج آرایى [wāğ ārāyī], همحروفی [hamhorūfī]	97
4.1.2.3. Paronomazija – جناس [ğenās]	100
4.1.3. EUFONIČNOST I RITMIKA <i>BULBULISTANA</i>	107
4.1.3.1. Metrika – عروض [‘arūz]	108
4.1.3.1.1. Vrste metra – بحر [bahr]	110
4.1.3.1.1.1. Metar hezedž – [bahr-e hazağ]	110
4.1.3.1.1.2. Metar remel– [bahr-e ramal]	114
4.1.3.1.1.3. Metar sari’ – [bahr-e sarī’]	118

4.1.3.2. Rima – قافیه [qāfiye]	122
4.1.3.3. Rimovana proza (Sadž') – سجع [sağ']	127
4.1.3.3.1. Vrste sadž'a	128
4.2. LEKSIČKOSTILISTIČKA ANALIZA <i>BULBULISTANA</i>	132
4.2.1. EUFEMIZMI	132
4.2.2. TABU-RIJEČI	135
4.2.2.1. Vulgarizmi	135
4.2.2.2. Psovke	137
4.2.3. ARHAIZMI	138
4.2.3.1. Riječi iz <i>staroperzijskog i pahlevi jezika</i>	139
4.2.3.2. Arhaični glagoli, imenice i ostale arhaične riječi i konstrukcije	140
4.2.3.3. Arhaizmi revitalizirani u savremenom perzijskom jeziku	148
4.2.4. INDIVIDUALNI NEOLOGIZMI	150
4.2.4.1. Morfološki neologizmi	150
4.2.4.2. Semantički neologizmi	153
4.2.4.3. Sintaksički neologizmi	154
4.2.5. LEKSIKA STRANOG PORIJEKLA	157
4.2.5.1. Utjecaj arapskog jezika na perzijski jezik	158
4.2.5.2. Arabizmi u <i>Bulbulistanu</i>	159
4.2.5.2.1. Leksika arapskog porijekla	159
4.2.5.2.2. Utjecaj arapske gramatike na jezik <i>Bulbulistana</i>	163
4.2.5.3. Turcizmi u <i>Bulbulistanu</i>	164
4. 3. MORFOLOŠKA I MORFOSTILISTIČKA ANALIZA	
<i>BULBULISTANA</i>	166
4.3.1. TVORBA RIJEČI	166
4.3.1.1. Prefiksalna tvorba	166
4.3.1.2. Sufiksalna tvorba	167
4.3.1.3. Složenice	169
4.3.1.3.1. Složene imenice	169

4.3.1.3.2. Složeni pridjevi	170
4.3.2. GLAGOLSKI OBLICI	172
4.3.2.1. Glagolska vremena	172
4.3.2.1.1. Sadašnje glagolsko vrijeme	172
4.3.2.1.1.1. Present – فعل مضارع	172
4.3.2.1.2. Prošlo glagolsko vrijeme	176
4.3.2.1.2.1. Imperfekt – ماضى استمرارى	176
4.3.2.1.2.2. Preterit – ماضى مطلق	178
4.3.2.1.2.3. Perfekt – ماضى نقلى	180
4.3.2.1.2.4. Gnomski perfekt – گذشته استمرارى نقلى	181
4.3.2.1.2.5. Pluskvamperfekt – ماضى بعيد	181
4.3.2.1.3. Buduće glagolsko vrijeme	182
4.3.2.1.3.1. Futur	182
4.3.2.1.3.2. Futur II	183
4.3.2.2. Glagolski načini (modusi)	184
4.3.2.2.1. Imperativ (zapovjedni način) – فعل امر	184
4.3.2.2.2. Konjunktiv (nepravi prezent) – فعل التزامى	185
4.3.2.2.3. Optativ (prekativ) – وجه دعائى، وجه تمنائى	186
4.3.2.2.4. Kauzativ – فعل سببى	187
4.3.2.3. Glagolski prilozi	187
4.3.2.3.1. Glagolski prilog sadašnji – اسم فاعل	187
4.3.2.3.2. Glagolski prilog prošli – اسم مفعول	188
4.3.2.4. Pasiv (trpno stanje) – فعل مجهول	190
4.3.2.5. Infinitiv – مصدر	191
4.3.2.6. Učestalost glagolskih vremena	194
4.3.3. GLAGOLI	195
4.3.3.1. Prosti glagoli – فعل ساده	195
4.3.3.2. Prefiksadni glagoli – فعل پیشوندى	196
4.3.3.3. Složeni glagoli – فعل مرکب	196

4.3.3.4. Frazni glagoli – عبارت فعلی	200
4.3.3.5. Okvirni glagoli	201
4.3.3.6. Karakteristična značenja nekih glagola	202
4.3.4. IMENICE	204
4.3.4.1. Kategorija roda	204
4.3.4.2. Kategorija broja	204
4.3.4.3. Kategorija padeža	205
4.3.4.4. Neodređenost imenice	206
4.3.4.5. Vlastite imenice	207
4.3.4.6. Apstraktne imenice	207
4.3.5. ZAMJENICE	208
4.3.5.1. Lične zamjenice	208
4.3.5.2. Neodređene zamjenice	211
4.3.5.3. Pokazne zamjenice	213
4.3.5.4. Odnosne zamjenice	214
4.3.5.5. Upitne zamjenice	214
4.3.5.6. Enklitička zamjenica „aš“	215
4.3.6. BROJEVI	216
4.3.6.1. Glavni brojevi	216
4.3.6.2. Redni brojevi	216
4.3.6.3. Neodređeni brojevi	217
4.3.7. PRIDJEVI	218
4.3.7.1. Komparativ	218
4.3.7.2. Superlativ	220
4.3.7.3. Kongruencija pridjeva sa imenicom u broju	221
4.3.7.4. Kongruencija pridjeva sa imenicom u rodu	221
4.3.8. PRILOZI	223
4.3.8.1. Prilozi za mjesto	223
4.3.8.2. Prilozi za vrijeme	223

4.3.8.3. Prilozi za način	223
4.3.9. PRIJEDLOZI	224
4.3.9.1. Pravi prijedlozi	224
4.3.9.1.1. Značenja prijedloga از [az]	224
4.3.9.1.2. Značenja prijedloga با [bā]	226
4.3.9.1.3. Značenja prijedloga به [be]	227
4.3.9.1.4. Značenja prijedloga بر [bar]	228
4.3.9.1.5. Značenja prijedloga در [dar]	228
4.3.9.2. Nepravi prijedlozi	229
4.3.9.2.1. Izvedeni prijedlozi	230
4.3.9.2.2. Složeni prijedlozi	230
4.3.10. VEZNICI	232
4.3.10.1. Prosti veznici	232
4.3.10.2. Složeni veznici	232
4.3.11. ČESTICE	233
4.3.11.1. Čestica را [rā]	233
4.3.11.2. Čestica که [ke]	235
4.3.11.3. Čestice za poređenje	236
4.3.11.4. Čestice za negaciju	237
4.3.11.5. Čestice za afirmaciju	239
4.3.11.6. Upitna čestica آیا [āyā]	239
4.3.12. UZVICI	240
4.3.13. MORFOLOŠKA SINONIMIJA LICA	241
4.4. SINTAKSOSTILISTIČKA ANALIZA <i>BULBULISTANA</i>	243
4.4.1. REČENICE	243
4.4.1.1. Konciznost – ايجاز [iğāz]	243
4.4.1.1.1. Konciznost sažimanjem – ايجاز قصر [iğāz-e qasr]	244
4.4.1.1.2. Konciznost ispuštanjem – ايجاز حذف [iğāz-e hazf]	245
4.4.1.1.3. Konciznost destrukcijom – ايجاز مخل [iğāz-e moxel]	245

4.4.2. ODSUPANJE OD GRAMATIČKIH PRAVILA PERZIJSKOG	
JEZIKA	246
4.4.2.1. Gramatički neuobičajene konstrukcije i rečenice u <i>Bulbulistanu</i>	246
4.4.2.2. Nekongruencija glagolskih vremena	249
4.4.3. SINTAKSIČKE FIGURE	250
4.4.3.1. Figure dodavanja	250
4.4.3.1.1. Kumulacija (sinatroizam)	250
4.4.3.1.1.1. Kumulacija rečeničnih članova	251
4.4.3.1.1.2. Kumulacija rečenica	255
4.4.3.1.2. Epitet	256
4.4.3.1.3. Epifora	257
4.4.3.1.4. Reduplikacija (geminacija)	259
4.4.3.1.5. Anafora	261
4.4.3.2. Figure oduzimanja	262
4.4.3.2.1. Elipsa (elizija)	262
4.4.3.3. Figure zamjene	267
4.4.3.3.1. Retoričko pitanje – سؤال بلاغی	268
4.4.3.4. Figure permutacije	269
4.4.3.4.1. Inverzija	269
4.4.3.4.1.1. Inverzija riječi	270
4.4.3.4.1.2. Inverzija sintagmi	273
4.4.3.4.1.3. Inverzija rečenica	276
4.4.3.4.1.4. Ambigvitet uzrokovan inverzijom	276
4.4.3.5. Paralelizam – موازنه [mowāzene]	277
4.5. SEMANTOSTILISTIČKA ANALIZA <i>BULBULISTANA</i>	278
4.5.1. SINONIMIJA	278
4.5.1.1. Pravi sinonimi (istoznačnice)	279
4.5.1.2. Nepravi sinonimi (bliskoznačnice)	282
4.5.1.3. Sinonimni parovi	284

4.5.1.3.1. Sinonimne imenice	285
4.5.1.3.2. Sinonimni glagoli	286
4.5.1.3.3. Sinonimni participi prezenta	287
4.5.1.3.4. Sinonimni pridjevi	287
4.5.2. ANTONIMIJA	288
4.5.3. SEMANTIČKE FIGURE	291
4.5.3.1. Semantičke figure u užem smislu	291
4.5.3.1.1. Antiteza (kontrast) – تضاد	291
4.5.3.1.2. Paradoks – بیان پارادوکسی، بیان نقیضی	293
4.5.3.1.3. Antimetabola (komutacija) – طرد و عکس یا تبدیل و عکس	293
4.5.3.2. Semantičke figure poređenja	294
4.5.3.2.1. Simile – تشبیه	294
4.5.3.2.2. Comparatio – مقایسه	296
4.5.3.3. Tropi – صنایع معنوی	297
4.5.3.3.1. Metafora – استعاره، مجاز	297
4.5.3.3.1.1. Metafore – poređenja	300
4.5.3.3.1.2. Metafore – zagonetke	303
4.5.3.3.1.3. Atributne metafore	306
4.5.3.3.1.4. Leksikalizirane metafore i simboli	307
4.5.3.3.2. Alegorija – تمثیل، کنایه	309
4.5.3.3.3. Personifikacija – تجسم	313
4.5.3.3.4. Perifraza – تفسیر، دگرگفت	313
4.5.3.3.5. Hiperbola – اغراق، غلو، مبالغه	316
5. ZAKLJUČAK	318
LITERATURA	332
IZVORI	344
RJEČNIK LINGVISTIČKIH I STILISTIČKIH TERMINA	346
BIOGRAFIJA	363

Uvod

Osnovni zadatak ove knjige jeste lingvistička i stilistička analiza cjelokupnog djela *Bulbulistana* Fevzija Mostarca, i to analiza njegova perzijskog izvornika. Naime, iako djelo *Bulbulistan* predstavlja riznicu bošnjačke baštine i ima neprevaziđenu vrijednost, dosad nije urađena temeljita analiza jezika i stila *Bulbulistana*, djela visoke retorike i stila punog alegorija i metafora.

S obzirom na to da je djelo *Bulbulistan* jedino prozno djelo kod Bošnjaka pisano na perzijskom jeziku, ono zaslužuje temeljitu jezičko-stilsku analizu kako bismo se upoznali sa jezikom i načinom pisanja Fevzija Mostarca. Još veću vrijednost ovog djela predstavlja to što je Fevzi pisao jezikom koji nije njegov maternji, pa se postavlja pitanje kakva je gramatička struktura tog djela, odnosno da li je pisao poštujući gramatička pravila perzijskog jezika ili je odstupao od njih. Veoma je važno osvijetliti i način pisanja ovog pisca, odnosno njegov stil.

Dakle, u ovoj je knjizi cjelokupno književno djelo posmatrano na dva plana, na planu jezika i na planu stila. Osnovni zadatak istraživanja jeste ukazati na jezičke karakteristike, te na stilogenost *Bulbulistana* na različitim jezičkim razinama analize.

Međutim, knjiga se u ostvarivanju svog zadatka ne zaustavlja samo na granicama lingvo-stilističke analize. Naime, prije nego što se pristupilo jezičkoj i stilističkoj analizi *Bulbulistana*, u prvom poglavlju ove knjige govoreno je o Fevziju i njegovu životu. Smatrala sam potrebnim da kažem nešto više o samom djelu, te su u drugom poglavlju knjige predstavljeni rukopisi *Bulbulistana*, njegova struktura i sadržaj, kao i društveno-historijski uvjeti njegova nastanka. Zatim se, s obzirom na činjenicu da je *Bulbulistan* djelo sufijjskoga karaktera, pristupilo interpretaciji tesavvufskih motiva i termina zastupljenih u *Bulbulistanu*. Da bi se bolje shvatila struktura samog djela, tematika i motivi zastupljeni u djelu, potrebno je poznavati njegove književne preteče, intertekstualne veze. Stoga se u trećem poglavlju ove knjige *Bulbulistan* dovodi u kontekst intertekstualnih dijaloga sa drugim djelima perzijske klasične književnosti, konkretnije sa *Dulistanom* i *Beharistanom*, koja su predstavljala uzor i ideal Fevziju tokom pisanja *Bulbulistana*. Ovdje se postavlja osnovni zadatak, a to je utvrditi u kojoj su mjeri na njega utjecali perzijski klasici poput Sa'dija i Džamija. Postavlja se pitanje koliko je Fevzi bio originalan u pisanju *Bulbulistana* i u kojoj je mjeri pozajmljivao tematiku i motive iz drugih izvora.

Budući da mnoga pitanja u perzijskoj stilistici nisu osvjetljavana na način savremene zapadne stilistike, četvrto poglavlje „Ligvostilistička analiza *Bulbulistana*“, koje je ustvari okosnica cijele knjige, predstavlja pokušaj osvjetljavanja ovog djela sa aspekta savremene stilističke nauke. U skladu s tim, jezik *Bulbulistana* analizira se u svim jezičkim segmentima i stilskim ostvarenjima, i to na planu: *fonostilistike*, *leksikostilistike*, *morfofilistike*, *sintaksostilistike* i *semantostilistike*. Analizirajući ovo djelo na svim jezičkim nivoima, sagledavaju se vrijednosti i sa lingvističkog, ali i sa stvaralačkog i stilskog aspekta. Dakle, predstavlja se gramatička struktura djela, pri čemu će se vidjeti da li je Fevzi poštivao gramatička pravila perzijskog jezika ili je, pak, odstupao od njih.

Također će se, posredstvom jezičko-stilskih karakteristika teksta, pokušati ustanoviti da li je Fevzi uspio izgraditi svoj osebujan, individualan stil pisanja ili je pak bio pod utjecajem spomenutih klasika, Sa'dija i Džamija, tj. da li je njegov stil pisanja sličan stilu njegovih uzora?

Na osnovu dominantnih jezičko-stilskih karakteristika zastupljenih u tekstu *Bulbulistana* piščev stil pokušat će se smjestiti u kontekst dominantnog stila epohe.

U lingvostilističkoj analizi korišteno je *Kritičko izdanje djela Perivoj slavuja (Bolbolestān) autora Fevzija Mostarca*, koje je priredio Namir Karahalilović. Također, u analizi je korišten i prijevod *Perivoj slavuja* od spomenutog autora, pri čemu je promatrana i prijevodna ekvivalentnost pojedinih segmenata. Međutim, za analizu jezičko-stilskih karakteristika na fonološkom i ortografskom nivou korišten je osnovni rukopisni primjerak *Bulbulistana*, rukopis No. 6, koji je od ostalih rukopisa *Bulbulistana* najstariji i smatra se najljepšim i u pogledu jezika najtačnijim. Rukopis je prepisan u Mostaru 1750. godine i nalazi se u Orijentalnoj zbirci HAZU-a u Zagrebu.

U ostvarivanju postavljenog zadatka i ciljeva, knjiga se, sa metodološkog stanovišta, služi analitičko-deskriptivnom metodom. Nalazi istraživanja dobiveni primjenom analitičko-deskriptivne metode bit će dalje razrađeni i uopćeni upotrebom induktivne metode, te iskazani u obliku konačnih rezultata, odnosno zaključaka istraživanja. Osim toga, u nekim slučajevima korištena je i statistička metoda, da bi se pouzdano mogla utvrditi frekventnost pojedinih jezičkih i stilskih elemenata u *Bulbulistanu*.

1. Život i djelo Fevzija Mostarca

Šejh Fevzi Mostarac, prozni pisac i pjesnik na turskom i perzijskom jeziku, zauzima istaknuto mjesto među stvarateljima koji su vidno doprinijeli kulturnoj baštini Bošnjaka na orijentalnim jezicima. Na osnovu elegije koju je napisao povodom smrti Šejha Juje¹ iz Mostara 1707. godine može se zaključiti da se rodio u Blagaju između 1670. i 1677. godine. Niže i srednje obrazovanje stekao je u Bosni, najvjerovatnije u Blagaju i Mostaru, a više u Istanbulu. Duže vrijeme boravio je u Carigradu, u mevlevijskoj tekiji na Galati, gdje se upoznao s tesavvufom i derviškim redom mevlevija.² Nakon povratka u Mostar, oko 1707. godine, postaje šejh mevlevijske tekije i preuzima katedru za izučavanje Rumijeve *Mesnevi*,³ koju je još krajem 16. vijeka osnovao Derviš-paša Bajezidagić.⁴ Fevzi Mostarac umro je u Mostaru oko 1747. godine.

¹ Najstariji podatak o Fevzijinu životu pruža jedna njegova elegija (mersija) povodom smrti poznatog mostarskog mevlevijskog šejha Mustafe Ejubovića Šejha Juje (1651–1707), velikog i poznatog patriote svoga vremena. Po značaju i bogatstvu svojih djela Šejh Jujo zauzima istaknuto mjesto u nizu bosanskohercegovačkih pisaca koji su pisali na arapskom, turskom ili perzijskom jeziku. O njegovu životu i djelu vidjeti opširnije: Hazim Šabanović, *Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Svjetlost, Sarajevo, 1973, str. 390–410.

² Derviški red mevlevija poznat je po svojoj pobožnosti, kao i posebnoj odjeći, sufijskoj muzici i muzičkom plesu (sama'), koji je simbolični izraz kružnoga kretanja sfera i unutrašnji simbol kružnoga kretanja duše, prouzrokovan vibracijama sufijske vatrene ljubavi prema Bogu (Mostarac 1973: 37).

³ Dželaluddin Rumi Mevlana rođen je 1207. godine, na istoku Irana, u gradu Belhu. Njegovo najpoznatije djelo, koje mu je osiguralo posebno mjesto u perzijskoj književnosti, jeste *Mesnevi*, odnosno *Masnawī-ye Mā'nawī* (Duhovna mesnevi). Spjev se sastoji od šest knjiga sa oko 27 000 stihova. Opisujući *Mesneviju*, mnogi je nazivaju enciklopedijom sufizma, Biblijom sufizma, ili čak i Kur'anom na perzijskom jeziku (Džaka 1997: 324).

⁴ Naš najveći pjesnik u osmansko-turskoj književnosti krajem 16. vijeka bio je Mostarac Derviš-paša Bajezidagić. Dragocjene podatke o njegovu pjesničkom stvaralaštvu daje upravo Fevzija u svom *Bulbulistanu*, gdje navodi da je Derviš-paša, osim *Divana* na turskom, napisao i kompletan *Divan* na perzijskom jeziku, te paralelu (naziru) Rumijevoj *Mesnevi*, od koje je nakon dva toma odustao. O njegovu životu i književnom stvaralaštvu vidjeti opširnije: Hazim Šabanović, *Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Svjetlost, Sarajevo, 1973, str. 116–129.

Nažalost, raspoložemo sa veoma malim brojem podataka koji govore o književnom djelu Fevzija Mostarca. Orientalisti poput Safvet-bega Bašagića⁵, Mehmeda Handžića⁶, Hazima Šabanovića⁷, Milivoja Malića⁸, Džemala Čehajića⁹, te u novije vrijeme Sedada Dizdarevića¹⁰, Esmat Khoeini¹¹ i Namira Karahalilovića¹² bavili su se Fevzijevim stvaralaštvom, ali su se uglavnom zadržavali na njegovu *Bulbulistanu*, dok je ostali dio njegova književnog stvaralaštva ostao nedovoljno istražen.

Dragocjeni podaci o Fevzijevu životu nalaze se u poslanici njegova mlađeg savremenika Zejnil-bega Čengića, koji je pisao pod pseudonimom Kudsi. Pjesnik Kudsi u svojoj poslanici podsjeća na Fevzija sljedećim stihovima:

A šta je s papagajom, štono sipa napjeve, naime sa Fevzijem? – Je li mu se dopanulo podneblje i voda toga mjesta (Mostara) štono srce privlači?

Izlazi li iz Buhurdanluka (kandila) njegova aha gorući dim? – S uzdahom spominje li ime Stambula i Galate?

⁵ Safvet-beg Bašagić prvi je kod nas pisao o Fevziji i njegovu stvaralaštvu u svojoj doktorskoj disertaciji pod naslovom *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Preporod, Sarajevo, 2007, str. 342–346.

⁶ Mehmed Handžić, *Književni rad Bosansko-hercegovačkih muslimana*, Sarajevo, 1934, str. 64–65.

⁷ Hazim Šabanović, *Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Svjetlost, Sarajevo, 1973, str. 449–452.

⁸ Milivoje Malić je o Fevziji Mostarcu napisao doktorsku disertaciju *Bulbulistan du Shaikh Fewzi de Mostar*, koju je 1935. godine odbranio u Parizu. Naime, on je preveo *Bulbulistan* na francuski jezik i uz prijevod napisao studiju o životu i književnom djelu Fevzije Mostarca.

⁹ Džemal Čehajić je preveo *Bulbulistan* sa perzijskog na bosanski jezik, te napisao obimnu uvodnu studiju, vidjeti: Fevzi Mostarac, *Bulbulistan*, prijevod, uvod, napomene i komentari Džemal Čehajić, Svjetlost, Sarajevo, 1973.

¹⁰ Sedad Dizdarević je u svojoj magistarskoj radnji, koju je odbranio u Iranu, na sadržajnom i strukturalnom planu povukao paralelu između Sa'dijeva *Ďulistana* i Fevzijeva *Bulbulistana*, a njegova magistarska radnja je objavljena pod naslovom *Az Golestān-e Sa'dī tā Bolbolestān-a Fawzī* (Od Sadijevog *Ďulistana* do Fevzijevog *Bulbulistana*), Entešārāt-e beynol'melalī-ye al-Hodā, Tehrān, 1384./2006.

¹¹ Prvo kritičko izdanje djela *Bulbulistan* priredila je Esmat Khoeini, vidjeti: Fouzī Mostārī, *Bolbolestān*, Be tashīh-e doktor 'Esmat Xo'einī, Rāyzanī-ye farhangī-ye Ğomhūrī-ye Eslāmī-ye Īrān dar Sārāyewo, Sārāyewo, 1390/2011, 175 p.

¹² Namir Karahalilović je priredio *Kritičko izdanje djela Perivoj slavuja (Bolbolestān) autora Fevzija Mostarca*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2014. Uz kritičko izdanje perzijskog teksta *Bulbulistana*, autor je sačinio novi prijevod *Bulbulistana – Perivoj slavuja*, te napisao obimnu uvodnu studiju.

Da uče perzijski slatki jezik - dolazi li mnogo svijeta u sobu starca srebrenog obraza?

Kad kazuje sadržaj i ističe vrijednost (djela), - služi li na ponos društvu prijatelja njegovo predavanje?

Ili ne pogoduje vrijeme onome koji je uzeo sebi za zadaću istinu govoriti, pa se povukao u se – Udara li još zag prijekora na stvorove ovoga svijeta?

Ili je odabrao razočaranje, pa traži azil (daleko od svijeta)? – Spominje li razgovor, prijateljstvo i iskrenost starih drugova? (Bašagić 2007: 343).

Pronađeno je dvadesetak Fevzijeve pjesama na turskom jeziku, i to tri hronograma povodom pobjede Bošnjaka nad austrijskom vojskom kod Banje Luke 1737. godine¹³; četiri gazela¹⁴, jedna šarkija¹⁵, jedna rubaija (četverostih)¹⁶, jedna elegija povodom smrti šejha Juje iz Mostara 1707. godine, jedna munadžat-pjesma (hvalospjev, odnosno molitva Bogu) i devet pobožnih pjesama (ilahija).

Fevzijeve gazeli nastali su u prvoj fazi njegova literarnog stvaranja kada gnoza još nije bila potpuno zahvatila njegov duh i stvaralaštvo. Tako Džemal Čehajić za Fevzijeve gazele kaže da predstavljaju odjeke pjesnikova mladalačkog zanosa i oslikavaju njegovu novu i svježiju ljubav (Čehajić 1998: 401). U njegovim kasnijim pjesmama dominira sufijska tematika, što je naročito vidljivo u njegovoj elegiji napisanoj povodom smrti šejha Juje 1707. godine i ilahijama koje su himna Bogu, poslaniku Muhammedu, ili su izraz vjerskog zanosa pjesnika.

¹³ Sam Fevzi je učestvovao u poznatoj Bici pod Banjom Lukom 4. augusta 1737. godine, u kojoj su Bosanci do nogu potukli austrijsku vojsku. Iz njegovih hronograma posvećenih ovoj bici vidi se da je Fevzija smatrao ovu pobjedu izuzetno velikom i važnom (Mostarac 1973: 8).

¹⁴ Gazel je najčešća forma lirske poezije. Sadrži od pet do dvanaest stihova koji imaju istu rimu. U prvom stihu zvanom „matla“ oba se polustiha jednako rimuju. Posljednji stih ili „makta“ sadrži pseudonim pjesnika. Perzijski pjesnici doveli su formu gazela do savršenstva. Oni su pjevali o ljubavi i vinu, o ruži i slavuju, o ljepoti i mladosti, o smislu života, a veliki broj gazela ima i sufijsku tematiku.

¹⁵ Šarkija (šarqiyya) je vrsta gazela koji ima drugačiju rimu, a sadrži 6 do 8 stihova. U završnom se stihu obično ne navodi ime pjesnika. Šarkije su se pjevale uz pratnju muzike.

¹⁶ Rubaija (četverostih) je pjesma od četiri stiha koja ima epigramatski karakter i rimu a_a_b_a, rjeđe a_a_a_a. Ova poetska forma tražila je savršenstvo forme, konciznost misli i jasnoću. Perzijski pjesnik Omer Hajam najpoznatiji je kao pisac rubaija.

Šejh Fevzi bio je istinski sufija, što jasno pokazuje i svojim djelom i načinom života. Njegovo cjelokupno književno stvaralaštvo nosi jak pečat učenja Dželaluddina Rumija i njegova derviškog reda mevlevija, koji je imao znatnog udjela u njegovanju i širenju perzijskog jezika i perzijske mistične književnosti kod nas.

Djelo koje mu je donijelo slavu i po kome se proćuo jeste *Bulbulistan*, u prijevodu *Perivoj slavuja*, što je ujedno i jedino cjelovito prozno djelo na perzijskom jeziku u ovome podneblju.¹⁷ Za ovo djelo zna se da je završeno 1739. godine u Mostaru, a ono predstavlja odraz društvenih i političkih prilika koje su vladale u Bosni početkom osamnaestog vijeka, te utjecaja tursko-islamske civilizacije.

Bulbulistan je zbirka prića, odnosno anegdota moralno-didaktičkog sadržaja, a protkan je i stihovima u kojima Fevzi izlaže svoje poglede i zaključke. Stihovi, ustvari, predstavljaju osnovnu poruku autorova izlaganja. Prozni tekst smjenjuje se s gazelima, rubajama i poetskim fragmentima.

Fevzi je bio odgojen prema utvrđenim pravilima i principima misticizma, tako da u *Bulbulistanu* izlaže svoj gnostički pogled na svijet. Naime, odlučio je napisati djelo u kojem će predoćiti ljudima „pravu suštinu ovosvjetskog života, s ciljem da ljude, koji su ogrezli u grijehu, opomene i vrati ih u krilo Božjeg zadovoljstva“ (Mostarac 1973: 16).

¹⁷ Osim *Bulbulistana*, koji zadovoljava sve strukturalne i sadržajne karakteristike jednog djela, ovdje se treba spomenuti i jedna *Poslanica* na perzijskom jeziku, iako se ona ne može smatrati cjelovitim djelom s obzirom na to da je rijeć o jednom traktatu napisanom na 6 folija. Naime, rijeć je o *Poslanici* šejha Abdullaha ef. Bošnjaka, koju je 1034. god. po Hidžri napisao na perzijskom jeziku, a ćiji je naslov *Serr-e yaqīn fī qoulihi Ta'ālā: Wa 'bud Rabbake ĥattā ya 'tiyak al-yaqīn*. (Tajna jamaćnoga uvjerenja (*yaqīna*) protumaćena rijećima Uzvišenog: Robuj Gospodaru svome sve dok ti jamaćno uvjerenje (*yaqīn*) nadoće). Više o spomenutoj *Poslanici* vidjeti: Mubina Moker, “Tajna jekina u svjetlu gnostićkoga nauka šejha Bošnjaka”, u: *Prilozi za orijentalnu filologiju*, broj 60, Sarajevo, 2011, str. 209–220.

2. Djelo *Bulbulistan*

U ovome poglavlju reći ću nešto više o samom *Bulbulistanu*, tačnije o postojećim rukopisima *Bulbulistana*, zatim o njegovoj strukturi i sadržaju, društveno-historijskim uslovima u kojima je nastao, te o njegovoj mističkoj orijentaciji, a sve s ciljem stvaranja predstave o samom djelu i u svrhu boljeg razumijevanja ovog rada.

Djelo *Bulbulistan* pripada moralno-didaktičkoj književnosti (*pand* ili *andarz*), koja je bila veoma rasprostranjena na Istoku i u islamskoj književnosti, dok na Zapadu didaktička književnost sa ovim karakteristikama nije bila razvijena. Pored ranije napisanih djela ovog žanra, zahvaljujući i Fevziju, odnosno njegovom *Bulbulistanu*, ova vrsta književnosti postaje poznata i na Zapadu, te u Bosni, koja je u to vrijeme bila dio osmanske teritorije, te je stoga imala jako razvijenu islamsku književnost i kulturu. Sa sigurnošću možemo reći da postojanje *Bulbulistana* svjedoči o utjecaju bogate iranske književnosti i kulture na Evropu i Zapad. Sama struktura *Bulbulistana* protkana je socijalnim motivima, što ukazuje na to da je ovo djelo didaktičko i misaono. Naime, Fevzi nastoji opisati težak život običnih ljudi, koje krase vrline poput mudrosti i strpljivosti, i naspram njih prikazati život careva sklonih teroru i nasilju.

Bulbulistan je napisan u klasičnoj istočnjačkoj formi didaktičke proze bogato ilustrirane stihovima, navedenim najčešće u argumentativne svrhe ili radi zaokruženja misli izrečene u prethodnom proznom fragmentu teksta. Ta forma poznata je i unutar drugih književnih tradicija imanentnih orijentalno-islamskom kulturnom krugu - prije svih arapske - a svoje korijene vuče iz sanskriptske književnosti, iz koje je u iransku književnu tradiciju dospjela preko djela napisanih na srednjeperzijskom pahlevi jeziku (Duraković 2005: 93). Stoga nije nikakvo čudo što nas forma *Bulbulistana* podsjeća na *Hiljadu i jednu noć*, najpoznatije djelo ove vrste književnosti.

2.1. Rukopisi *Bulbulistana*

Original Fevzijeve *Bulbulistana*, dakle njegov autograf niti do danas nije pronađen. Prema dosadašnjim istraživanjima evidentirano je šest rukopisnih primjeraka *Bulbulistana*, i to dva u Univerzitetskoj biblioteci u Bratislavi, koji se nalaze u zaostavštini Safvet-bega Bašagića, i četiri u Orijentalnoj zbirci Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.¹⁸ Međutim, broj sačuvanih rukopisnih primjeraka nije tačno utvrđen¹⁹. Tako, osim ovih šest rukopisa, evidentirana su još dva rukopisa *Bulbulistana*, koja se nalaze u *Istanbulu*.

U Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu čuvaju se sljedeći rukopisi:

Rukopis No. 6

Ovaj rukopis je prepisao Mustafa ibn Salih Naimi iz Mostara 1163/1750. godine. Ova godina je označena kao godina smrti Fevzija, što znači da je prijepis izvršen odmah poslije njegove smrti, vjerovatno s autografa, mada ne postoji niti jedan dokaz koji bi nam to potvrdio. Rukopis sadrži 87 listova i u njemu se nalaze tri djela. Rukopis *Bulbulistana* sadrži 48 listova (L. 9b–56b) veličine 20,5x12 cm, 17 redaka (16,5x7,5 cm). Tekst rukopisa pisan je *nastalikom* srednje veličine, veoma čitko, crnom tintom, a mjestimično na početku stiha ili neke cjeline crvenom. Ovaj rukopis je od navedenih rukopisa najstariji i smatra se najljepšim i u pogledu jezika najtačnijim.

¹⁸ Detaljnije o svakom ovom rukopisu, i o njegovim osnovnim karakteristikama pisao je Džemal Čehajić u uvodu *Bulbulistana* (1973: 31–34), te Muhamed Ždralović u radu „Rukopisi 'Bulbulistana' u Orijentalnoj zbirci Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu,“ *Beharistan*, broj 12, Kulturni centar pri ambasadi Islamske Republike Iran, Sarajevo, 2004, str. 16–30.

¹⁹ Hazim Šabanović u *Književnosti Muslimana BiH na orijentalnim jezicima* spominje da je jedan primjerak *Bulbulistana* posjedovao Mehmed ef. Muftić iz Sarajeva, te da se jedan primjerak nalazi u Biblioteci franjevačkog samostana u Mostaru (1973: 452).

Rukopis No. 1531

Ovaj rukopis ima 213 listova i sadrži tri djela. Tekst *Bulbulistana* pisan je *nastalikom* srednje veličine, a nalazi se na listovima 153a-200b, veličine 21x14,5 cm, 15 redaka (14x8,5 cm). Na listu 200b nalazi se kolofon iz kojeg saznajemo da je prepisivač ovog rukopisa Ahmed b. Abdullah-beg-zade, te da je godina prijepisa 1185/1771.

Rukopis No. 1232

Ovaj rukopis ima 72 lista i sadrži dva djela. Rukopis *Bulbulistana* nalazi se na listovima 12b-69b, veličine 18x12 cm, 13 redaka (12,5x7 cm). Tekst je pisan *nastalikom* srednje veličine, crnim, a naslovi crvenim mastilom. Nema nikakvih podataka o prijepisu, niti o prepisivaču rukopisa. Ipak, sudeći po bilješci na listu 10b, rukopis je 1271/1854. godine bio u vlasništvu derviša nakšbendijskog reda Fadil efendije Kaytas-zade (Ždralović 2004: 23).

Rukopis No. 1502

Ovaj rukopis ima 89 listova i u njemu se nalazi samo rukopis *Bulbulistana*. Tekst je pisan sitnim *nastalikom*, crnim mastilom, a na početku stihova crvenim. Listovi 1a–86a, veličine 14,5x9,5, 11 redaka (9x5 cm). Na početku se nalazi deset praznih listova, a na kraju tri lista ispunjena stihovima na turskom i perzijskom jeziku. Ime autora nalazi se na kraju 13a lista. Na marginama su ponegdje date bilješke na turskom jeziku. Vlasnik rukopisa je Mustafa ibn Ali.

Rukopisi koji se čuvaju u Univerzitetnoj biblioteci u Bratislavi su:

Rukopis broj 595 – TG 14

Ovaj rukopis ima 54 lista, veličine 18x11,5 cm, 15 redaka (12,5x7 cm). Pisan je čitkim, lijepim i sitnim *nastalikom* crnim mastilom, a u naslovima crvenim. Nema nikakvih

podataka o prijepisu. Bitno je spomenuti da je upravo ovaj rukopis koristio Milivoje Malić za prijevod *Bulbulistana* na francuski jezik.²⁰

Rukopis broj 596 – TF 153

Ovaj rukopis ima 80 listova, veličine 18,5x13 cm, 11 redaka (14x7,5 cm). Pisan je *nashom* srednje veličine. Ime autora i naslov djela nalaze se na listu 80a. Podataka o prijepisu nema, a vlasnik rukopisa je Husejn efendi Tulo-zade.

Rukopis pod šifrom IÜK. FY. 41

Riječ je o samostalnom rukopisu, koji zaprema 57 listova (1b-57b). Pisan je *nastalikom*, a ime prepisivača je Muh □□□ I
□□□ Iammad Tawfīq ibn Muṣṭafī. Datum završetka prijepisa jeste treći dan mjeseca sefera 1274. (23. IX 1857.) Dimenzije korica su 242x155 mm, a dimenzije teksta 153x70 mm. Broj redova na jednoj stranici je 17. Vrsta papira je 'alwān 'āharzade. Rukopis je čvrsto ukoričen. Naslov je ukrašen pozlatom i uokviren crvenom tintom. Od lista 1 do 20 margine su uokvirene tintom zlatne boje, dalje ih nema. Na listovima 49b, 50a i 50b, pojedini redovi su zapisani plavom tintom.²¹

²⁰ Malić, Milivoje (1935) *Bulbulistan du Shaikh Fewzi de Mostar*. Paris: Librairie L. RODSTEIN.

²¹ O ovome rukopisu navela sam više podataka s obzirom na to da se on ne spominje u spomenutom radu Muhameda Ždralovića, kao niti u uvodu *Bulbulistana* (Mostarac 1973: 31–34).

2.2. Struktura i sadržaj *Bulbulistana*

Bulbulistan se sastoji od uvoda (moqaddame), šest poglavlja, odnosno huldova (xold), i kratkog završetka (xāteme). U divanskoj književnosti *Huld* je jedna od osam džennetskih kapija ili jedan od osam dženneta, odnosno, džennetski perivoj od žutog merdžana.²² I sam Fevzi u uvodu *Bulbulistana* opisuje poglavlja, odnosno hulдове, poredeći ih sa rajom, gdje kaže:

هر خلدی بهشت آیین به درختهای گوناگون و برگهای رنگاور و نهال و شاخه‌هایش و انواع شکوفه پرداخته...

*Svaka bašča, poput Raja, ispunjena je raznorodnim drvećem i zelenim lišćem, mladicama i granama, raznolikim beharima... [fol. 2b]*²³

Kompletno djelo *Bulbulistan* obuhvaća četrdeset osam listova, odnosno devedeset pet stranica u rukopisu. Sam uvod (moqaddame) sadrži tri i po stranice, glavni dio *Bulbulistana*, koji se sastoji od šest poglavlja (xold), obuhvaća devedeset stranica, a na kraju se nalazi završetak knjige (xāteme) i mesnevija (masnawī) koji sadrže jednu i pol stranicu.

U cijelosti, jezik i stil *Bulbulistana*, o kome će se u poglavlju „Lingvostilistička analiza *Bulbulistana*“ detaljno govoriti, jednostavan je i tečan osim uvoda knjige i uvoda svakog poglavlja. Naime, na početku svakog poglavlja Fevzi donosi jedan kratki uvod, koji teškim, izvještačenim i kitnjastim stilom pisanja, uvodi čitaoca u glavnu temu poglavlja. Ova osobina pisanja uvoda dotjeranim i umjetničkim stilom bila je popularna u Iranu još u 7./13. vijeku, pa su tako mnogi pisci uvod svog djela pisali ovim stilom, što je karakteristika *dotjerane ili umjetničke proze (nasr-e fannī)*,²⁴ a samo djelo pisali su jednostavnim stilom,

²² Pored *Hulda*, u književnosti se spominju i *Naim*, koji je načinjen od bijelog srebra, *Adn*, koji je od sjajnog bisera, *Firdevs* vrt od crvenog zlata u kojem teče rijeka *Selsebil*, *Mev'a*, mjesto od zelenog dragulja, *Ala* – Uzvišeni, *Daru-s-selam* – Dom spokoja napravljen od crvenog rubina, *Ravza* – bašča kojom teku potoci, oaza (Šiljak-Jesenković, 1997, tekst sa internetske stranice: www.most.ba)

²³ Svi primjeri stihova i proznog teksta na perzijskom, te njihovi prijevodni ekvivalenti na bosanskom jeziku preuzeti su iz kritičkog izdanja *Bulbulistana*, koje je priredio Namir Karahalilović. Vidjeti: *Kritičko izdanje djela Perivoj slavuja (Bolboleštān) autora Fevzija Mostarca*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2014. Pored svakog primjera navodila sam broj folije rukopisa.

²⁴ Mohammadtaqī Bahār je u *Stilistici (Sabkšenāsī)*, koja se smatra temeljnom literaturom iz ove oblasti, perzijsku prozu, na osnovu njenih glavnih jezičko-stilskih karakteristika, hronološki podijelio u četiri razvojne etape:

što je opet karakteristika *jednostavne* (nasr-e sāde) ili *neukrašene proze* (nasr-e morsal) (Šamīsā 2001: 163).²⁵

Priče *Bulbulistana* ne razlikuju se mnogo u pogledu same dužine. Treba reći i to da svaka priča sadrži nekoliko stihova na perzijskom jeziku, s tim što neke priče imaju veći broj stihova, a neke manji broj. Pored perzijskih stihova zastupljeni su i arapski stihovi, a na dva- tri mjesta uočavaju se i stihovi na turskom osmanskome jeziku.

U cijeloj knjizi Fevzi je izložio izvjestan broj ajeta Kur'ana, nekoliko hadisa i poslovice na arapskom jeziku. U korištenju ajeta i hadisa Fevzi nije slijedio jedno opće pravilo. Ponekad je donosio ajet ili hadis na arapskom jeziku, ponekad njihov prijevod na

– Prva etapa razvoja perzijske proze traje od prve polovine 10. do sredine 12. vijeka, a proza ovog perioda karakteriše se jednostavnim i jezgrovitim stilom, kratkoćom rečenica, bez upotrebe stilskih figura i ukrasa, stoga se naziva *jednostavnom* (nasr-e sāde) ili *neukrašenom prozom* (nasr-e morsal).

– Druga etapa razvoja perzijske proze traje od sredine 12. do 14. vijeka, a uočljive su dvije vrste proze ovog perioda: prva koja je još uvijek jednostavna proza i naslanja se na prozu prvog perioda, s tom razlikom što se primjećuje upotreba kur'anskih ajeta, hadisa, arapskih riječi, sinonima, poetskih fragmenata, a zastupljen je i paralelizam i druga vrsta proze koja se naziva *rimovana i dotjerana proza* (nasr-e mosağğa' wa fannī). Ova proza odlikuje se upotrebom velikog broja stilskih figura i ukrasa, a zastupljena je i rimovana proza.

– Treća etapa razvoja perzijske proze traje od 14. do 18. vijeka, a proza ovog perioda je pisana teškim i izvještačenim stilom, koji je prepun raznih stilskih figura, te je stoga nazivaju *izvještačenom i kitnjastom* (nasr-e masnū' wa motakallef). Zastupljen je veliki broj riječi arapskog, turskog i mongolskog porijekla, a rimovana proza se toliko koristi da djela postaju teška i nerazumljiva za čitanje.

– Četvrta etapa razvoja perzijske proze traje od 18. vijeka pa nadalje i poznata je kao razdoblje *književne obnove* (bāzgašt-e adabī). Autori ovog proznog stila se postepeno okreću jednostavnom stilu pisanja, potiskujući duge i komplikovane rečenice, sinonime, paralelizme, rimovanu prozu i skloni su upotrebljavanju riječi čisto perzijskog porijekla (Bahār 1375/1996: 283–289).

Osim Bahārove *Stilistike*, važno je spomenuti i *Stilistiku proze* (Sabkšenāsi-ye nasr) (1380/2001) Sīrūsa Šamīse, u kojem se također navode etape perzijske proze, čija se periodizacija dobrim dijelom oslanja na klasifikaciju koju je dao Bahār, pa tako on prvu fazu naziva *neukrašenom prozom* (nasr-e morsal), drugu fazu *prozom prijelaznog perioda* (nasr-e beinābein), koja je ustvari dio prve faze, treću fazu naziva *ritmičkom prozom* (nasr-e mouzūn) ili *rimovanom prozom* (nasr-e mosağğa'), četvrtu fazu *dotjeranom prozom* (nasr-e fannī) i petu fazu *izvještačenom prozom* (nasr-e masnū') ili *kitnjastom prozom* (nasr-e motakallef).

²⁵ Više o ovim karakteristikama vidi u: Bahār, Mohammadtaqī (1375/1996) *Sabkšenāsi*. Sv. I, II i III. Tehrān: Mo'assese-ye entešārāt-e Amīr Kabīr; Xatībī, Hosein (1375/1996) *Fann-e nasr dar adab-e pārsī*. Tehrān: Zawwār.

perzijskom jeziku, a ponekad je parafrazirao, odnosno svojim riječima iznosio glavnu suštinu i sadržaj hadisa.

Osim ajeta, hadisa i poslovice na arapskom jeziku uočava se i veliki broj kratkih izraza, optativnih polurečenica i veliki broj leksema na arapskom jeziku.

Uvod *Bulbulistana* obuhvaća tri stranice, koje su ukrašene perzijskim stihovima. U uvodu Fevzi teškim i kitnjastim jezikom izriče pohvalu uzvišenom Bogu, Muhammedu a. s., i drugim ashabima i objašnjava namjeru i cilj svog djela. U uvodnom dijelu upada u oči veliki broj vjerskih izraza na arapskom jeziku. U nastavku Fevzi napominje da *Bulbulistan* poklanja svom hvaljenom, ali ne navodi njegovo ime nego samo nadimak.²⁶ Svog hvaljenog hvali lijepim riječima i stihovima punim rječitosti. Na kraju uvoda opisuje *Bulbulistan* koristeći se metaforičkim i alegorijskim jezikom.

U uvodnom dijelu Fevzi navodi podjelu *Bulbulistana* na poglavlja, koja se uveliko razlikuje od stvarne podjele poglavlja zastupljene u *Bulbulistanu*. Na samom kraju uvoda Fevzi metaforičkim jezikom od svih čitalaca *Bulbulistana* upućuje zamolbu *onima što će u ovoj bašči blagoslovljenoj sjediti, i onima koji će ovaj vrt dopadljivi, od trnja zle namjere potpunoma čisti, promatrati: kad god s odobravanjem pogled upute, neka baštovanu, koji je na njegu svake biljke život vrijedni utrošio, i u njegovanju svakoga drveta krv iz srca lio, plodovima iz bašče Seb'ul-Mesani radost podare, i dovom ga se prisjete. Neka kažu:*

Rob [Božiji] Fevzi ovo drveće odnjegova – Uvijek ga pratila obilna pomoć Njegova [fol. 3a]

Prvo poglavlje *Bulbulistana*, poglavlje bašče vilajeta, odnosno Prijateljavanja s Bogom, kazuje o kerametima,²⁷ nadnaravnim osobinama derviša, šejhova i velikana tesavvufa, kojima ih je Svevišnji nagradio. Ovo poglavlje sadrži četrnaest priča, koje su uglavnom srednje veličine, a svaka od tih priča ukrašena je lijepim perzijskim stihovima, osim jedne priče u kojoj se uočavaju stihovi na turskom osmanskome jeziku. Kao pripadnik mevlevijskog reda, razumljivo je da Fevzi prvo predstavlja keramet – nadnaravnost

²⁶ Fevzi svoj *Bulbulistan* posvećuje Hekim-oglu Ali-paši, tadašnjem turskom namjesniku u Bosni.

²⁷ Keramet je „počast koju dobiju neki Božiji prijatelji (evlije) kao dokaz ljudima u otkrovenju nekog segmenta tajnog svijeta. Npr. poznavanje tajnih misli i tajnovitih stvari, sposobnost prolaženja kroz vodu, kroz vatru i kroz zrak. Neke evlije imale su sposobnost da iz mrtvila proživljavaju“ (Hadžibajrić 1988: 196). Više o kerametima vidjeti u knjizi *Istine o tesavvufu* (Abdul-Kadir Isa 1998: 252–264).

Dželaluddina Rumija, koji „alhemijom Ljubavi prah i zemlju u dragulje pretvara“, što se ogleda u slijedećem stihu:

ای عاشقان، ای عاشقان، من خاک را گوهر کنم ای مطربان، ای مطربان، دف شما پر زر کنم

Ašici, o ašici, zemlju u dragulj ću pretvoriti – Muzičari, muzičari, vaš def ću zlatom ispuniti [fol. 3b]

Nakon ovog kerameta slijedi keramet Džunejda Bagdadija, koji uz Božansku svjetlost prodire pogledom do pravog stanja ljudi i stvari. U tom društvu su i Ebu Imran Vasiti, šejh Ebul-Abbas, šejh Ahmed Sarahsi, šejh Jusuf Širvani, Ibrahim Havass, Zun-Nun Misri, Selman Farsi, šejh Mahmud Iskenderi, Sadruddin Konjevi, Hariri i Ebul-Husejn Tajnati.

Drugo poglavlje *Bulbulistana* u odnosu na prvo sadrži manje priča, ukupno dvanaest, a s druge strane raznolikost tema ovog poglavlja je veća. Ovdje preovladavaju teme poput sudbine, nauke i znanja. U ovom poglavlju *Bulbulistana* Fevzi, odnosno kako sam sebe naziva „baštovan ružičnjaka ljubavi (prema Bogu),“ otvara vrata bašče mudrosti. Dakle, ovo poglavlje je u prvom redu namijenjeno mudrima, gdje se misli na one koji su učeni i znani i na one koji su spoznali. Šejh Fevzi smatra da su nauka i znanje voda života i da čovjek posredstvom nauke postaje vječan, što se ogleda u slijedećem stihu:

گر آب زندگی جویی ز علم [و] معرفت جویی است هر آن یک قطره می نوشد حیات جاودان یابد

Tražiš li Vodu života u znanju i spoznaji traži je – Ko god jednu kap popije, vječni život pronade [fol. 27b]

Fevzi učenog čovjeka veoma cijeni i na veoma inventivan i duhovit način pokazuje razliku između znalaca i umišljenih neznalica, što ilustrira sljedećim stihom:

چو اعمی است جاهلان عالم عصاکش روند در پی نمی دانند بد و کش

Neznalice su na svijetu poput slijepca sa štapom – Za loše i dobro ne znaju, samo idu tragom [fol. 26b]

U didaktičkim pričama ovog poglavlja proteže se misao o neminovnosti sudbine i o tome da je sve predodređeno i da se kao takvo ne može mijenjati. Fevzi smatra da treba da se pomirimo sa stvarima kakve jesu, budući da čovjek ne može ličnim zalaganjem i trudom izmijeniti sudbinu koja mu je predodređena, što se vidi u stihu koji slijedi:

ای گول و دنی چون کنی امر خدا را با کوشش و زوری نشود حکم دیگرگون

شفتن نکنی گر بَودت رأی فلاطون

هر آینه خواهد رسدت کار نوشته

Neznalice, nitkove, kako to provodiš Božiju naredbu – Trudom i silom nećeš promijeniti odredbu

Kako god bilo, stići će te odredba zapisana – Nećeš je izbrisati ni da imaš um Platona [fol. 20b–21a]

Šejh Fevzi savjetuje da se niko ne bori sa sudbinom, da je ne pokušava izmijeniti, jer to je uzaludan posao i trošenje snage i vremena. Kao primjer poslužiti će priča koja govori o caru koji je nastojao izbjeći smrt od ujeda škorpiona koju su mu prorekli astrolozi, ali u tome nije uspio, što ilustrira sljedećim stihom:

از این ره یا نمی دانی رها یابی نخواهد شد

صدای طبل مرگ آمد ز آمدن چرا دوری

که مسموم اجل کرده دوایابی نخواهد شد

اگر لقمان باز آید ترا از آن چیزی نمی آید

Začuo se bubanj smrti, zašto još spreman nisi – Od toga puta, zar ne znaš, spasa nema ti

Ako se i Lukman vrati, ništa ti neće pomoći – Onaj ko je edželomotrovan lijeka neće pronaći [fol. 14b]

U pričama ovoga poglavlja Fevzi griješnike i nevjernike upućuje na pravi put, ka Bogu, ne dozvoljavajući da padnu pod utjecaj grijeha, požude i obožavanja ovoga prolaznog svijeta. Osim toga, savjetuje prijateljstvo i druženje sa vjericima i dervišima, zato što njihovo prisustvo i druženje sa njima osvjetljava ljudsko srce.

Treće poglavlje *Bulbulistana* sadrži sedam priča koje su sve uglavnom srednje veličine. U trećem poglavlju baštovan Fevzi otvara vrata iskrenosti i perivoja pravog puta. U ovim pričama autor između svih vrлина odabire iskrenost, koja u Fevzijevu svjetonazoru zauzima istaknuto mjesto, budući da je dovoljna za onoga koji traži Boga i kojem je svaka dova uslišena, o čemu svjedoči sljedeći stih:

نشکند با ردّ اجابت حقّ تعالی شان را

باز شد باب اجابت بر دعای مخلصان

Vrata udovoljenja otvoriše se dovom iskrenih – Odbijanjem Svevišnji Bog neće slomiti ih [fol. 36a]

Fevzi smatra da je iskren čovjek pomognut od Boga i da sve što želi može da obavi. Prema Fevzijevu mišljenju iskreno djelo je samo ono koje se obavlja radi božijeg zadovoljstva.

Četvrto poglavlje *Bulbulistana* Fevzi je namijenio velikanima islamske kulturne i filozofske historije. Ovo poglavlje nema nikakve sličnosti sa ostalim poglavljima *Bulbulistana*. Fevzi u ovom poglavlju ne izlaže priče i nema didaktičko-moralizatorski cilj, nego predstavlja jedanaest tursko-osmanskih i bosanskih pjesnika, koji su pisali pjesme na perzijskom jeziku. Među pjesnicima predstavljenim u ovom poglavlju samo je Dželaluddin Rumi Mevlana nativni govornik perzijskog jezika i upravo Mevlaninim gazelom počinje ovaj huld, što pokazuje da je Fevzi bio pod utjecajem ovog velikog sufijskog pjesnika, te da je veoma poštovao i cijenio njegove pjesme.

U tom društvu velikana islamske kulturne historije su, pored Dželaluddina Rumija Mevlane, i: sultan Bajazid, sin sultana Sulejmana Veličanstvenog; Hilali, turski pjesnik XVI vijeka; Baki-efendija, turski pjesnik XVI vijeka i najznačajniji predstavnik dvorske poezije; Derviš-paša Bajezidagić, glasoviti mostarski pjesnik i sufijski prvak druge polovine XVI i prve polovine XVII vijeka i njegov sin Derviš-paša Zade, također pjesnik; pjesnik Husrev-paša, osmanski vojskovođa iz XVII vijeka, rodом iz Bosne; Hajali Efendija, turski pjesnik XVI vijeka, rodом iz Makedonije; Futuhi Husein Čelebi, turski pjesnik XVI vijeka; Rušdi, mostarski pjesnik iz XVII vijeka i Azeri, turski pjesnik iz XVI vijeka.

Vrijednost ovog djela povećava se činjenicom da je Fevzi sa većinom predstavljenih pjesnika bio savremenik i stoga je njih i njihovu poeziju dobro poznao. Nakon predstavljanja svakog pjesnika i iznošenja kritičkog osvrta na njegovu poeziju, Fevzi navodi jedan broj pjesnikovih stihova, a potom daje svoje mišljenje o životu, stilu i poeziji svakog od ovih pjesnika. Zbog kritičkih stajališta i izbora pjesama svakog pjesnika ponaosob, ovo djelo ima veliku vrijednost i značaj sa stanovišta historije književnosti i književne kritike. Važnost i značaj ovog poglavlja ogleda se u tome što o nekim pjesnicima, kao što je Derviš-paša-zade, znamo samo to što Fevzi kaže u svom *Bulbulistanu*, a to je od neprocjenjivog značaja za ispitivanje naše kulturne baštine na orijentalnim jezicima.

U petom poglavlju *Bulbulistana* Fevzi pomoću šest anegdota ljudi čistih duša progovara o duhovitosti i oštroumnosti.

U ovom je poglavlju vidljiva Fevzijeva naklonjenost malim, siromašnim ljudima i dervišima, koji ne posjeduju materijalna bogatstva, ali zato posjeduju bogatstvo duha i vrlina koje ih krasi. S druge strane, Fevzi ne voli društvo careva, odnosno bogatih, koji su skloni nepravdi i nasilju, a takav njegov stav ogleda se u slijedećem stihu:

بجز کبر و سیه دلی نزاید به قرب شه رود از دست تواضع
تشکر با رضا دل را فزاید ولی با انس درویشان دمام

U blizini kralja gubi se skromnost – Ne dobija se ništa, tek zloba i oholost

Ali u blizini dervišâ svakog trena – Zahvala i zadovoljstvo srca se rađa [fol. 28b]

Kroz stihove koje prate dosjetke, šejh Fevzi kroz usta gladnog derviša kritikuje škrtnost imućnih:

چه داند مردمان سیر و ریان که چون حال است جیاع در کنج احزان

Šta znaju siti i napojeni – U osami tuge kako je gladnim [fol. 43a]

Ovim pričama Fevzi na indirektan način ukazuje na društvenu i socijalnu situaciju toga vremena. Ovdje derviši i duhovni putnici mole bogataše za hranu i novac i ponekad se susreću sa veoma lošim i škrtim ljudima. Ponekad su prisiljeni da nahrane svoje gladne stomake pomoću svoje pameti i domišljatosti. S druge strane, pokazuje kako kraljevi i bogataši ne znaju da se vesele i uživaju u bogatstvu i imovini.

Šesto poglavlje *Bulbulistana* sadrži samo jednu dugu priču koja govori o tragičnoj sudbini historijski veoma poznate porodice Bermekida. Fevzi na umjetnički način, navodeći priču o zločinu koji je izvršen nad Bermekidima, progovara o darežljivosti i plemenitosti. Poenta ove priče je da dobri roditelji odgajaju dobro dijete, a da loši i škrti roditelji donose na svijet lošu i škrtu djecu.

U ovih šest poglavlja Fevzi je provukao moralno-didaktičku poruku *Bulbulistana*, a u isto vrijeme djelom dominira sufijska misao i tematika.

Na kraju knjige Fevzi donosi specifičan zaključak. On završava knjigu mesnevijom, koja sadrži pola stranice, i u njoj spominje ime svog šejha i govori o problemima sa kojima se suočio tokom pisanja knjige.

Na samom kraju knjige Fevzi od čitalaca traži hajr dovu i moli ih da mu oprostite sve postojeće pogreške. U nastavku se zahvaljuje Bogu i spominje datum pisanja knjige.

2.3. Društveno-historijski uvjeti nastanka *Bulbulistana*

Da bi se uspješno izvršila analiza bilo kojeg djela, mora se početi od vremena i mjesta nastanka tog djela, te društvenih i političkih prilika u kojima je ono nastajalo.

Književno djelo Fevzija Mostarca, nastalo je u 18. vijeku i ono svjedoči o jednom dobu, svijetu derviša, njihovih nazora, ideala i načina rezonovanja. *Bulbulistan* je u izvjesnom smislu izraz lokalnog ambijenta, mada je vidljiv i utjecaj tursko-islamske civilizacije, u kojoj je Fevzi stvarao. Fevzi u svom djelu u prvom redu nastoji da predstavi aktuelne društvene uslove pokušavajući da utječe na promjenu odnosa u društvu.

Fevzi slika atmosferu koja je vladala u Bosni i Hercegovini u 18. vijeku, vremenu političkih previranja, nesigurnosti i neizvjesnosti, u kojem su se vodili stalni ratovi i bitke. Traži razumijevanje za siromašni narod Bosne i Hercegovine, iscrpljen ratovima i zloupotrebom vlasti. U nemogućnosti da nađe bilo kakav izlaz iz te situacije, glavni naglasak stavlja na duhovni život kao jedinu realnost kojoj treba posvetiti punu pažnju.

U njegovim stihovima osjeća se prizvuk ogorčenja na sudbinu koja je ustvari rezultat loših društvenih prilika i protiv koje se ne može ništa učiniti.

Društveni život njegove epohe bio je opterećen razlikama, suprotnostima i protuvrječnostima. Postojale su klase, feudalci i kmetovi, ugnjetači i ugnjetavani. Upravo u *Bulbulistanu*, kroz različite priče i anegdote, Fevzi je u neku ruku oslikao predstavnike svih slojeva feudalnog društva. U prvom redu oslikao je svijet derviša, koji je bolje poznao, budući da je i sam bio derviš, a osim toga istaknuo je i portrete cara i feudalnih gospodara – bogatije slojeve.

Dakle, djelo *Bulbulistan* je ne samo himna Bogu, vjeri i njenim istinama, nego i osvrt na socijalne probleme koji su vladali u to vrijeme. Naime, Fevzi kroz svoje huldove nastoji da odgovori na sva životna pitanja. U njegovim pričama isprepleću se razni životni motivi, kao što su: ljubav prema Stvoritelju, bogatstvo i siromaštvo, život i smrt, ljubav prema ženi, sredstva za život, vjera i nevjera, rodni kraj, odlazak iz zemlje, mudrost, evlije i budući svijet i drugi motivi.

Fevzijeve opaske o književnom radu Bošnjaka, koje se nalaze u četvrtom huldu *Bulbulistana* vrijedan su izvor kulturnohistorijskih informacija, pogotovo što su one katkad jedini nam dostupni izvor saznanja.

2.4. Tesavvufski motivi i termini u *Bulbulistanu*

S obzirom na činjenicu da je *Bulbulistan* djelo sufijskoga karaktera i da je pisano i namijenjeno, uglavnom, sufijama misticima, u ovom dijelu rada obrazlažu se i analiziraju osnovni tesavvufski motivi i termini, koji će pomoći prilikom pravilnog dekodiranja i razumijevanja *Bulbulistana*. Svako djelo se može čitati doslovno i u prenesenom značenju. Tako, na primjer, da bi se pravilno razumjela mnoga klasična djela perzijske književnosti služimo se brojnim komentarima, koji rasvjetljavaju prenesena značenja riječi i pomažu nam da ih pravilno shvatimo. Posebno je teško shvatiti tesavvufske motive i termine, čiji bi doslovni prijevod mogao dovesti do sasvim pogrešnog značenja teksta. Upravo da se to ne bi desilo, potrebno je osvijetliti jedan broj tesavvufskih termina i motiva koje je Fevzi koristio u *Bulbulistanu*.

Fevzi u *Bulbulistanu* iznad svih vrlina stavlja *Kosmičku Ljubav* (‘ešq),²⁸ kao ideju vodilju mevlevijskog, ali i svakog drugog tarikata koji islam priznaje. Kada govori o ljubavi, to je daleko od ovosvjetske ljubavi, to je uvijek ljubav u prenesenom smislu – ljubav prema Bogu. Dakle, u samom objektu ljubavi podrazumijevao se Bog, kao Vječno Svjetlo i Apsolutno Biće. Ljubavlju prema Bogu čisti se srce i tada na njega ne može pasti prašina zla.

Kroz cijeli *Bulbulistan* provlači se osnovna postavka tesavvufa, a to je da je *ljudska duša* (ğān), čovjekova bit, odvojena od svog božanskog praizvora i da život na ovom svijetu treba služiti kao put oslobađanja ove božanske iskre iz okova materije. Stalna težnja *duha* (rūh), božanske iskre, jeste da se vrati svome izvoru i da se u njemu utopi i nestane kao jedinka, da izgubi svoje osobine jedinke (Džaka 1998: 375).

Mevlana u *Mesneviji* na simboličan način progovara upravo o toj tematici:

هر کسی کو دور ماند از اصل خویش باز جوید روزگار وصل خویش

(Masnawī 1: 11/4)

Od svog korijena daleko ko padne,

²⁸ Aşk - „ljubav, voljenje, gorjeti u ljubavi za el-Hakk-om. Sve sufije daju veliku važnost ašku i dijele ga na dvoje: 1. prolazni ašk – osjećaj ljubavi prema izvjesnoj osobi 2. istinski ašk – ljubav prema Allahu dž. š. Prolazni ašk je kao most do istinskoga aška. Početak istinskoga aška je ljubav prema savršenom čovjeku“ (Hadžibajrić 1988: 181).

Traži časak, da se vrati, sastane (Mesnevija 1: 19/4)

Na svom putu oslobađanja duhovnog ispod naslaga materijalnosti, Fevzi je nailazio na velika iskušenja i prepreke koje je trebalo savladati, što je vidljivo u stihu koji slijedi:

مشو با ترک شهوت کب زننده بسا غم خوردنت باید ز ترکش
درخت آرزو از دل نه آسان بیرون کردن بیخ و بار و برگش

Ne razmeći se odricanjem od strasti – Da bi je se odreklo, valja silno tugovati

Drvetu želja iz srca lahko nije – Iščupati korijen, plod i lišće [fol. 6a]

Ta čista duša, oslobođena okova materijalnog svijeta, uzdiže se ka visokim duhovnim predjelima, kada su sve snage usmjerene na traganje u istinskom naporu da se dokuči to transcendentalno (Mostarac 1973: 22). Fevzijevo misao da je duhovni život istinska realnost kojoj treba posvetiti svu pažnju provlači se kroz sva poglavlja njegova djela, koje u cijelosti odražava njegovu mističko-sufijsku orijentaciju.

On uvijek daje prednost bogatstvu duha nad svim što je materijalno i prezire sve što je ovozemaljsko, što nije duhovno. Svu svoju ljubav pretočio je u svijet duhovnosti, što se vidi u slijedećim stihovima:

اگر خواهی زمن دینار و درهم شده نازم به خاک خواری یکسان
وگر پرسی ز مهر عالم دون شده با روح قدسم فقرزندان
مرا آورند اورنگی در عالم شده افسر شکیب و فاقه شیدان

Tražiš li od mene dinara i dirhema – Bezvrijedni su za me kao crna zemlja

Pitaš li za ljubav prema svijetu nižnjem – Duša čista bila bi mi zbog nje sužnjem

Na svijetu ovom dadoše mi prijestolje – Trpljenje mu kruna, siromaštvo obilje

[fol. 8b]

To ne znači da se on odriče života i svega što on pruža. Jedino, on mu ne pridaje mnogo važnosti, budući da se opredijelio za duhovna bogatstva srca. Fevzi kaže:

„Ako Ga (Boga) zaista voliš, ukrasi i raskoš ovoga svijeta neće ti nanijeti nikakvu štetu, kao što nisu ni poslaniku Sulejmanu, a. s.”

نیست با مردان حقّ باکی ز آرایش و لیک شد همین در مهرگاهشان سوز مهر او
گفته چون الْفَقْرُ فَخْرِي خواجه هر دو سرا واجب آمد <با> دیگر افتاده ها را سیر او

Ljudi Istine ne boje se raskoši – No, u ljubavi za Njega baš to ih muči

Kad velikaš na oba svijeta “Siromaštvo je moj ponos” reče – Drugim poniznim obaveza posta njegov put da slijede [fol. 8a]

Siromaštvo (faqr) u svom istinskom značenju jeste „odsustvo potrebe za bilo čim, odnosno potrebitost samo i jedino za Bogom. Srce koje se oslobodilo ovosvjetskog i onosvjetskog zatočeništva i proniknulo u samu bit siromaštva pronašlo je Boga stoga što je traganje za bilo čim drugim osim za Njim obilježje neispravnog i pogrešnog poimanja ove duhovne postaje“ (Moker 2007: 187).

Jedan od puteva otkrivanja božanskog svjetla u čovjekovu srcu vodi preko *ljubavi prema ženi* (‘ešq-e mağāzī),²⁹ što je još jedan od motiva u *Bulbulistanu*.

Ta ljubav prema ženi očituje se u priči o ljubavi askete prema nemoralnoj ženi, koji se, zanesen njenom ljepotom, počeo udaljavati od stadija bliskosti Bogu, ali mu je iznenada stigla Božija uputa koja ga je vratila na pravi put. Od blagoslovenog straha askete i ženi stiže vjesnik upute, koja se na to pokaja iz dna svoga srca [fol. 23a–26a]. Ili u priči o mladiću koji se zaljubio u kćerku svoga strica, koji se protivio njihovu braku. Naposljetku su se vjenčali i svaku su večer provodili do zore u molitvi i na taj način zahvaljivali Bogu. Tako je prošlo sedamdeset godina i muškarac nije pronašao niti jedan slobodan trenutak da se približi svojoj supruzi [fol. 18b–20a].

U ovim pričama ljubav prema ženi je zapravo ljubav prema Bogu, jer sve što postoji predstavlja odraz Njegove ljepote.

William Chittik u knjizi *Sufijski put ljubavi* navodi da žene, prema sufijskim učenjima, očituju božanske atribute Ljepote. Njihova ljepota, koja privlači muškarca, može biti jedna od najvećih prepreka njegovu duhovnom razvitku. Sve dok on misli da ženska ljepota pripada njoj, on će zastranjivati. Ali kada jednom postane kadar gledati njenu ljepotu kao odraz Božije ljepote, tada se njegova *metaforična ljubav* (‘ešq-e mağāzī) može preobraziti u *istinsku ljubav* (‘ešq-e haqīqī)³⁰ (Chittik 2005: 329). Dakle, ljepota žene ima za cilj samo konačno sjedinjenje s Bogom.

²⁹ Ašk-i medžāzī, metaforička ljubav, ljubav koja se ne osjeća prema Allahu dž. š., već prema nečemu drugom. Dakle, to je ljubav koja nije prava, istinska, jer jedina prava ljubav je ljubav prema Bogu (Hadžibajrić 1989: 181; Nametak 2007: 41).

³⁰ Ašk-i hakīkī, istinska ljubav bez interesa i strasti, stvarna ljubav bez ličnog i čulnog, ljubav prema Allahu dž. š., Dobročinitelju i Stvoritelju svega stvorenog (Hadžibajrić 1989: 181; Nametak 2007: 41).

Fevzi Mostarac *Bulbulistan* počinje stihovima o *Zikru* (zeker) – spominjanju i sjećanju na Boga³¹:

چو گلبنگ هزار دل ز آغاز
 به مدح ایزدش آمد به آواز
 چو با وی ذکر حقّ انواع مشق است
 از آن شایسته گلزار عشق است

Na početku srce poput slavuja – Hvaleći Boga svoga zapjeva

Pošto Boga raznoliko spominje ono – Ružičnjaka ljubavi time je dostojno [fol. 1b]

Ova tematika se proteže kroz cijeli *Bulbulistan*. Fevzi smatra da se samo zikrom i obraćanjem Bogu čovjek može odvojiti od ovozemaljskog s ciljem približavanja Bogu i stapanju s Njim.

Zbilja (haqīqat) zikra je u tome da u zikru zaboraviš na sve osim spominjanog. Ovdje se misli na zikr tajne, ne na zikr jezikom, stoga što je zaborav odlika tajne. Zikr tajne jeste zikr nutrine i on mora biti neprekidan (Boxārī 1987: 1327, svezak 3).

Jedan od oblika zikra je veličanje i zahvaljivanje Bogu, o čemu svjedoče sljedeći stihovi:

در این دیر خرابی من به چیزی
 نمی دانم بجز توحید یزدان

U ovome trošnom manastiru – Ne marim ni za šta, sem za Božiju jednoću [fol. 8b]

Zahvaljivanje Bogu na ozdravljenju tematika je slijedeće mesnevijske³²:

بحمد الله من از لطف خدایی
 به دست آورده می گشتم دوایی
 رهانیده ز تنگ رنج دشوار
 مرا رسم فراخ جود غفّار

Allahovom milošću, Njemu hvala – Pronađoh lijek što dugo tražih ga

Iz tjeskobe patnje tegobne – Darežljivost Onog Koji prašta izbavi me [fol.18a]

³¹ Zikr- „spominjanje Božijih imena jezikom i razmišljanje o Njemu, prizivanje Allaha, slavljenje Božijeg imena. Može biti skupni i pojedinačni, a najčešći su oblici: zikr-i džehri - visokim glasom, zikr-i lisāni - jezikom, zikr-i kalbi - srcem, zikr-i hafijj - skriveni zikr“ (Hadžibajrić 1989: 217).

³² Mesnevija ili rimovani distisi pjesnička je forma koju su koristili perzijski i turski pjesnici za epopeje, romantične, alegorijske, didaktičke i mistične spjevove. U mesnevijski dva polustiha imaju istu rimu, a svaki distih drukčiju. Ova pjesnička forma služila je za pisanje najdužih poema i može imati po nekoliko hiljada stihova. Poznati perzijski spjevovi u ovoj formi su Firdusijeva *Šahnama*, veliki epski spjev, koji ima oko 60.000 distiha, i Rumijeva *Mesnevija*, sufijski spjev, sa oko 27.000 distiha.

Koliki je značaj zikra, vidi se i iz sljedećeg stiha:

هر که بینی آن به مهر ذکر او است هست هر آنی که هست حیران هو

Sve što vidiš s ljubavlju Ga spominje – Sve što postoji Njime opčinjeno je [fol. 7b]

Kada čovjek na svome duhovnome putu dobije takvu duhovnu snagu da se u svakome stanju i (ne)prilici oslobodi licemjerstva, onda on svoje djelovanje podređuje jedino *božijem zadovoljstvu* (rezā). Uvjet postizanja zadovoljstva jeste zahvalnost i iskrenost, što se očituje u sljedećem Fevzijevu stihu:

زهی منت گذار و عبد مخلص زهی دانای جود و ذوالجلالی
که جز ذکر خدا مهر ندارد نبیند جز رضای حقّ جمالی

Mnogo li je zahvalnih, robova iskrenih – Mnogo znalaca Velikodušnosti i Veličanstvenosti

Koji osim spominjanja Boga druge ljubavi nemaju – Osim Njegova zadovoljstva ne vide drugu ljepotu [fol. 20a]

U svemu što čovjek radi on ne traži zahvalnost od ljudi nego zadovoljstvo Boga, što je vidljivo u priči u kojoj je Ebu Omer dao novac samo radi božijeg zadovoljstva i nije želio da iko za to zna. Na kraju priče navodi stih kojim poručuje:

به ارباب رضا هرگز نباید ز مرد روستا باشان ستایش
عمل سیماب و تحسین همچو آتش نماند گر فتد در وی نمایش

Onima što traže Božijeg zadovoljstva – Ne treba pohvala ljudi iz njihova kraja

I živa i pohvala su poput vatre – Ne ostane ni trunka ako na njih iver padne

[fol. 30b]

Isti motiv se ogleda i u priči u kojoj je berberin radije ošišao siromaha nego bogataša, a sve radi božijeg zadovoljstva, što se vidi u sljedećem stihu:

نخرید زیب عالم را بجبهه محّب راه حقّ جلّ جلاله
فدا دارد هزار صاحب نوالش رضا جوی خدا با یک کلاله

Ne prihvati ukrase svijeta ovoga – Zaljubljeni na putu Boga Veličanstvenoga

Odreći će se hiljadu bogataša – Ko traži Božije zadovoljstvo, za jednog sirotana

[fol. 32a]

Poput većine sufijskih pjesnika Fevzi se u *Bulbulistanu* koristi kur'anskim motivima i hadisima Muhammeda, a. s., u čemu se ogleda utjecaj Rumijevo stvaralaštva, čija se *Mesnevija* smatra komentarem Kur'ana i hadisa. Tako u petom poglavlju *Bulbulistana* Fevzi navodi priču o starici i poslaniku, koju je, kao i većinu drugih priča u *Bulbulistanu*, proširio i obogatio novim dijalozima. Kur'an i hadis su korišteni ne samo kao inspiracija, nego su vrlo često i citirani.

Iz svega izloženog možemo reći da je *Bulbulistan* djelo tesavvufskoga karaktera, u koje je Fevzija pretočio svoj način života i sufijsku orijentaciju.

Na samom kraju *Bulbulistana* Fevzija navodi mesneviju kojom potvrđuje svoj mistični svjetonazor:

چو پر شد گلشن دلها ز الحان	به انجام می رسد این بلبستان
بسا همت بر آورد پاسبانش	بسا خدمت گزارید باغبانش
رسید با من به او یک ناخ شاهی	که اعنی حضرت شیخم نگاهی
شدم با خدمتش جویان و پویان	شدم با همتش از پوست نشینان

Završava se ovaj Perivoj slavuja – Kad ružičnjak srcâ posta pun melodija

Veliku službu njegov baštovan učini – Mnogo truda njegov čuvar uloži

Dok veliki šejh ne baci pogled na me – Carska kruna stiže mi s njime

Njegovim pregnućem pustnešin postah – Služec' njemu tragatelj [za Istinom] postah

[fol. 48b]

Iz navedene mesnevije vidi se da se Fevzi služio velikim brojem alegorija, simbola i metafora, čime se povećava stilska vrijednost samog djela. O ovim tropima biće više govora u poglavlju „Semantostilistička analiza *Bulbulistana*“, u kojem se posebno govori o alegoriji, a naročito o metafori, kao najzastupljenijem tropu.

S obzirom na to da je *Bulbulistan* djelo sufijskoga karaktera, razumljivo je da je velikim dijelom zastupljena i sufijska leksika. Ovdje je pobrojana samo ona sufijska leksika koja se najčešće spominje u *Bulbulistanu*, a to je:

عشق [‘ešk] – mistična ljubav prema Bogu / قربت [qarbat] – duhovna bliskost s Bogom, ponad vremena i prostora / قدس سره – Neka je posvećena njegova tajna! (upotrebljava se uz imena duhovnih velikana u znak poštovanja; koristi se i uz Mevlanino

ime)/فقير [faqīr] – duhovni siromah, derviš, koji ima potrebu samo i jedino za Bogom/كرامت [karāmat] – nadnaravno djelo/ولاية [walāyat] – vilajet/سماع [samāʿ] – sufijski mistični ples/عاشق [āšeq] – mistični zaljubljenik/شيخ [šeyx] – pir, duhovni vodič; predvodnik tarikatskog reda/حيرت [heyrat] – duhovna zapanjenost, začuđenost/كرامت اوليا [kerāmat-e awliyāʾ] – kerameti evlija/اصحاب قلوب [ashāb-e qolūb] – posjednici srca, duhovno odgojeni ljudi koji poznaju vlastito srce, a onda i srca drugih ljudi koja privlače svojim moralnim kvalitetima/محبت [mohabbat] – mistična ljubav prema Bogu /افقر [foqarā] – siromasi/درويش [darwīš] – siromah/معرفت [maʿrafat] – imanentna spoznaja/علم [ʿelm] – stečeno znanje/ذکر [zeker] – sjećanje, spominjanje Boga/قناعت [qanāʿt] – zadovoljstvo malim/فاقه [faqr wa fāqe] – istinski siromasi/اسرار ولاية [asrār-e walāyat] – tajne vilajeta/اخلاص [axlās] – iskrenost/ارباب همت [erbāb-e hammat] – osobe koje ulažu velike duhovne napore na putu tarikata/غربت [g̃orbat] – tuđina u značenju udaljenosti od Boga/بصيرت [basīrat] – duhovni vid, oko srčane spoznaje/وصلت [waslat] – mistično sjedinjenje/رضا [razā] – zadovoljstvo sa svim što je Bog odredio čovjeku (jedna od najvećih duhovnih postaja)/شکر [šokr] – zahvalnost/غير [g̃ayr] – drugi, osim Boga (biti srcem vezan za drugo(ga) osim Boga)/زاهد [zāhed] – asketa, isposnik (koristi se kao antonim ašiku)/عابد [ʿābed] – pobožnjak/نفس [nafs] – nefis, ego, duša sklona zlu/دل، جان [ḡān, del] – ono što je naspram nefsa/اهل دل [ehl-e del] – ljudi srca, derviši/فراق [farāq] – rastanak od ljubljenog (Boga)/رنج فراق [rang-e farāq] – bol rastanka od ljubljenog (Boga)/ملامت [malāmat] – melametije (61)/سيمرغ [sīmorḡ] – mistična ptica koja živi na planini Qaf (sinonim za Anku)/تواضع [tawāzoʿ] – skromnost, skrušenost/خلوص [xolūs] – iskrenost prema Bogu/صداقت [sadāqat] – istinoljubivost, iskrenost prema ljudima/محب [mohebb] – Muhib, onaj koji voli Boga, neinicirani zaljubljenik, niži stupanj od ašika/مخلص [moxles] – iskren, pošten/معرفت [maʿrefat] – spoznaja Boga, sufijska gnoza/قرب خدا [qorb-e xodā] – postaja duhovne bliskosti/عنقا [ʿonqā] – feniks, simurg, mistična ptica koja živi na planini Qaf /شراب [šarāb] – piće spoznaje duhovnih istina/صبر [sabr] – strpljenje.

3. Intertekstualna prožimanja u *Bulbulistanu*

U ovom poglavlju nastojat će se jedno klasično djelo, kao što je *Bulbulistan*, smjestiti u kontekst intertekstualnih dijaloga sa drugim djelima perzijske klasične književnosti, konkretnije sa *Dulistanom* i *Beharistanom*, koja su predstavljala uzor i ideal Fevziju tokom pisanja *Bulbulistana*.

Mada se *intertekstualnost* vezuje tek za 20. vijek, ona je svakako bila prisutna i u djelima klasičnog perioda, s tim što se pristup toj pojavi kod klasičnih djela razlikovao od savremenih djela. Kada govorimo o *intertekstualnosti* u klasičnom djelu, mislimo prvenstveno na odnos toga djela sa tradicijom, odnosno na težnju dostizanja svog uzora i ideala. Međutekstualni odnosi u klasičnim djelima ostvarivali su se uglavnom pozajmljivanjem ili transformacijom afirmiranih tema i motiva, zatim putem aluzija i citata, koji su u klasičnoj književnosti orijentalno-islamskoga kruga stekli status stilskih figura poznatih kao *talmīh* i *eqtebās*. Jasno je da u klasičnim tekstovima ne možemo govoriti o *intertekstualnosti* koja postoji u savremenim tekstovima baziranim na postupku citatnosti, za čije je pravilno razumijevanje potrebno poznavati druge tekstove iz kojih su preuzeti citati i na koje se odnose aluzije, jer znamo da je svaki tekst “*novi tkivo prošlih citata, dijelova kodova, formula i društvenih upotreba riječi*“ (Beker 1988: 9).

Djelo *Bulbulistan* je umjetnički razumljivo i bez njegova odnosa prema tekstovima njegova uzora, ali da bi se bolje shvatila struktura samog djela, tematika i motivi zastupljeni u djelu, potrebno je poznavati njegove književne preteče, intertekstualne veze.

U novije vrijeme, kod nekih savremenih autora postoji distinkcija između pojmova *transtekstualnost* i *intertekstualnost*. Naime, ovi autori smatraju da je *transtekstualnost* pojam kojim se označava direktan odnos između određenih tekstova, kao u slučaju utjecaja jednog teksta na drugi, a *intertekstualnost* je pojam kojim se označava prisustvo tragova drugih tekstova u jednom određenom tekstu, i to u vidu reminiscencija, aluzija, replika, citata i sl. (Lešić 2005: 94). Gerard Genette u djelu *Palimpsests* smatra da je predmet poetike transtekstualnost, ili tekstualna transcendentnost teksta, koju definira kao sve ono što dovodi tekst u vezu sa drugim tekstovima, bilo da je to očito ili skriveno (1997: 1). On razlikuje pet tipova transtekstualnih odnosa, a to su *intertekstualnost* kao doslovno i efektivno prisustvo nekog teksta u drugom tekstu (plagijat, citat, aluzije), *paratekstualnost* kao odnos u kome se spajaju različiti segmenti unutar teksta (naslovi, podnaslovi, međunaslovi), *metatekstualnost* kao transtekstualni odnos komentara i teksta koji se komentira (kritički žanrovi, tradicionalni komentari i kritika kao meta-metatekst), *arhitekstualnost* kao odnos inkluzije, koji povezuje tekst sa tipovima diskursa iz kojih potječe (žanrovska pripadnost) i

hipertekstualnost kao svojstvo nekog teksta (hiperteksta)³³ da imitira ili transformira neki drugi tekst (hipotekst), ali tako da ga ne komentira (1997: 1–7). Svi ovi tipovi *transtekstualnosti* mogu se pronaći u *Bulbulistanu*, o čemu će biti govora u narednim poglavljima.

³³ Danas se češće termin *hipertekst* upotrebljava u drugom značenju i to kao „poseban aspekt intertekstualnosti, zapravo, njena do krajnosti dovedena tehnološka realizacija. Hipertekst se može definirati kao 'upotreba kompjutera da bi se transcendirala linearna, povezana i fiksirana svojstva tradicionalno pisanog teksta', pri čemu čitalac umjesto da drži u ruci cijelu knjigu vidi samo sliku jednog bloka teksta na kompjuterskom ekranu, a iza te slike krije se varijabilna tekstualna struktura, niz mogućnosti izbora, svojevrsna mreža ili gnijezdo kineskih kutija, u zavisnosti od čitačeve nakane“ (Katnić-Bakaršić 2001: 296).

3.1. Intertekstualnost

Da bi se odgovorilo na pitanje koliko je Fevzi bio originalan u pisanju *Bulbulistana* i u kojoj mjeri je pozajmljivao tematiku i motive iz drugih izvora, prije svega je potrebno objasniti pojam originalnosti u doba klasicizma. Naime, u klasicizmu je pojam originalnosti relativiziran, drugačiji od onoga kakav poznajemo danas. Kako kaže Esad Duraković pjesnik u klasičnom dobu nije se morao služiti obmanom da bi koristio ista poetska sredstva koja su koristili i njegovi preci ili savremenici. Štaviše, on je javno i ponosno uzimao elemente tuđih djela, prije svega motive, ali i neke elemente forme. Jedan od osnovnih ciljeva takvoga pjesnika jeste da preuzima tuđe da bi ga oplemenio svojim, a ne da bi ga pokrao i predstavio kao svoje (2007: 319). Dok se u savremenoj umjetnosti polazi od shvatanja da je originalnost vrlina umjetničkog djela, dotle je srednjovjekovna estetika sve individualno smatrala griješnim. Dakle, lijepim se nije smatralo stvaranjem novog, nego tačno reprodukcijom već stvorenog. Tu estetiku Lotman naziva *estetikom istovjetnosti* (1976: 178).

Klasični period perzijske književnosti, poznat kao „zlatno doba,“ iznjedrio je impozantan broj slavni pisaca i pjesnika poput Sa'dija, Hafiza, Rumija, Džamija i drugih, koji su iza sebe ostavili brojna djela, što su predstavljala uzor i ideal mnogim piscima kasnijeg vremena. Naime, nakon završetka zlatnog klasičnog perioda perzijske književnosti veliki broj perzijskih pisaca i pjesnika stvarali su djela oponašajući svoje uzore, i to ne samo u pogledu žanra, nego i tematski i stilski. Oni prilikom pisanja nisu težili ka originalnosti nego ka doseganju svojih ideala. Na osnovu toga može se reći da orijentalno-islamska književna tradicija u širem smislu, u koju pored arapske i turske spada i perzijska književnost, pripada konvencionalnim razdobljima književnosti³⁴ koji smatraju „da je ideal umjetničke vrijednosti moguće ostvariti, ili da je on već negdje ostvaren“. Dakle, „kad se uspostavlja intertekstualna veza, onda to biva ili s obzirom na neki pretpostavljeni ideal, ili s obzirom na neki već postojeći uzor.“ Konvencionalnim razdobljima bliža je „estetika identičnosti nego estetika različitosti; u njima originalnost nije glavni cilj, nego je cilj upravo usklađenost sa idealom“ (Pavličić 1988: 160). Tako su u perzijskoj književnosti Sa'di i njegov *Dulistan* postali uzor i ideal mnogim sljedbenicima njegove škole, koji su

³⁴ Pavao Pavličić u radu „Intertekstualnost i intermedijalnost“ u pogledu intertekstualnosti razlikuje dva tipa razdoblja u historiji književnosti, i to konvencionalni, koji je karakterističan za renesansu, klasicizam i realizam, te nekonvencionalni tip, koji se javlja u manirizmu, romanizmu i u raznim avangardnim školama dvadesetoga stoljeća (Pavličić 1988: 157–170).

težili da oponašanjem postignu barem približnu kvalitetu koju ima i njihov uzor. Ovo oponašanje perzijskih klasika odrazilo se i na područje Bosne i Hercegovine. Naime, tokom petstogodišnje vladavine Otomanske imperije u Bosni i Hercegovini izučavala su se sva tri orijentalna jezika, i to turski, prije svega kao službeni jezik i jezik administracije, arapski, prvenstveno kao jezik znanosti i teologije i perzijski jezik kao jezik književnosti, posebno poezije. Stoga je razumljivo da su se bosanskohercegovački pisci ugledali na istaknute pisce i pjesnike arapske, turske i perzijske literature, te da su iza sebe ostavili mnoga djela na ovim orijentalnim jezicima.

Istina, književnost u Bosni i Hercegovini na perzijskom jeziku, koja se počinje razvijati od 15. vijeka, dakle u vrijeme kada je klasična perzijska književnost dosegla svoj vrhunac, kvantitativno ne dostiže književnost na druga dva orijentalna jezika, turskom i arapskom, mada u pogledu sadržine i utjecaja perzijske kulture i književne tradicije ne zaostaje za njima. Može se reći da književna baština Bosne i Hercegovine na perzijskom jeziku nosi izrazit pečat islamskog misticizma, koji je, opet, pod snažnim utjecajem iranske duhovne tradicije. Naime, u Iranu se u 12. i 13. vijeku osjeća sve jače zapljuskivanje misticizma u poeziji i vremenom se ustalio običaj da se u stihu saopćavaju mistička učenja. Takav običaj prenesen je kasnije i u Bosnu i Hercegovinu, pa su se po tekijama, na derviškim skupovima, u džamijama i medresama čitala i tumačila djela velikih iranskih klasika mističke orijentacije, a posebno veliko mističko djelo Rumijeve *Mesnevi*, potom Sa'dijev *Dulistan* i *Bustan*, Hafizov *Divan* gazela, Džamijev *Beharistan* i druga djela. Ljubitelji spomenutih pjesnika i poklonici sufi poezije nisu se zadržavali samo na čitanju njihovih djela, nego su i sami počeli oponašati svoje uzore i pisati djela na orijentalnim jezicima u kojima su iznosili svoje poglede i učenja (Džaka 1978: 591). Ovdje se treba dodati i djelo *Pendi Attār*³⁵ koje je bilo udžbenik iz islamskoga ahlaka u medresama u periodu prije dolaska Austro-Ugarske i koje je uz *Mesnevi* bilo najviše tumačeno djelo na ovim prostorima.

Fevzi Mostarac je, bez sumnje, jedan od najistaknutijih pisaca, koji je iza sebe ostavio *Bulbulistan*, djelo od neprocjenjive vrijednosti i značaja, a koje je nastalo pod utjecajem spomenutih velikana perzijske književnosti. Djelo *Bulbulistan*, ustvari, predstavlja pečat književnog stvaralaštva Bošnjaka na perzijskom jeziku.

U svakom književnom djelu uspostavljanjem međutekstualnih odnosa sa uzorima i autoritetima uspostavlja se dijalog sa tradicijom. Pa tako i djelo *Bulbulistan* stupa u međutekstualne odnose sa svojim uzorima, za kojima nije potrebno posebno tragati jer Fevzi

³⁵*Pend-namu* (Knjigu savjeta) je sa perzijskog na bosanski jezik preveo hafiz Mehmed Hulusi Mulahalilović, El-Kalem, Sarajevo, 1990. Savremena istraživanja pokazuju da *Pendnama* (Pandnāme) nije Atarovo djelo, nego da mu je pripisano (Kadkanī 1380/2001: 42–43).

u uvodu *Bulbulistana* napominje da je svoje djelo pisao ugledajući se na djela slavni perzijskih klasika, u prvom redu na Sa'dijev *Dulistan* i *Bustan*,³⁶ Džamijev *Beharistan*,³⁷ a zatim na *Sunbulistan* turskog pjesnika Šudžauddina Guranija,³⁸ te *Nigaristan* turskog pjesnika Ibn Kemala-paša-zadea.³⁹ Šejh Fevzi iznosi svoje oduševljenje ovim književnim biserima, pa kaže:

روزی به کتاب بهارستان که متبرکۀ استاد سخن سازان و گزیدهٔ ارباب عرفان، ملاً جامی عبدالرحمن – قدس
الله سرّه فی کلّ حین و آن – است، ورقی چند بتحسین و آفرین همی خواندمی. در آن هنگام به دل آمد که بوستان و
گلستان را شیخ سعدی، و بهارستان را ملاً جامی، و نگارستان را کمال پاشازاده، و سنبلستان را شیخ شجاع – قدس الله
تعالی سرّهم – ساختند، و هر یکی تخم معرفت را به مزرع کشتند. اساس ایمان و قیام کون و مکان بر شش است، و
این پنج کتاب مستطاب در هر حالی محتاج بلبلستان اند ایرا نزهت هنگام بهار و رونق گل و سنبل و جویبار به نغمه
های عندلیب است.

Jednog sam dana, hvaleći i diveći se, pročitao nekoliko listova knjige Proljetni vrt, blagoslovljenog djela učitelja rječitih, odabranika spoznajućih, Mulla Abdurrahmana Džamija, Allah posvetio njegovu tajnu za sva vremena. Tada mi pade na pamet da je Šejh Sadi napisao Vrt i Ružičnjak; Mulla Džami Proljetni vrt; Kemal-paša Zade Oslíkani dvorac; a Šejh Šudža' – Svevišnji Allah posvetio njihove tajne! – Vrt zumbula. Svaki je od njih posijao sjeme spoznaje na oranici dove. Vjerovanje i svijeta postojanje temelje se na šest [počela]; ovih pet prekrasnih knjiga, u svakom slučaju, trebaju Perivoj slavuja, jer svježina proljetnog doba, procvat ruže i zumbula, i [bujanje] potoka, ovisе o pjesmama slavuja. [fol. 2a]

³⁶ Muslihuddin Sa'di Širazi ubraja se u najsajnije perzijske pjesnike i pisce 13. vijeka. Svojim književnim stvaralaštvom uzdigao je perzijsku poeziju i prozu do neslučenih visina. Pored spomenutog proznog djela *Dulistan* (Ružičnjak), iza sebe je ostavio i djelo *Bustan* (Voćnjak) pisano u stihu. Pored toga, pisao je kaside na perzijskom i arapskom jeziku, tužbalice, epigrame, terdži-i bendove, rubaije, a naročito se cijeni kao pjesnik gazela, kojem daje primarno mjesto kao poetskom žanru.

³⁷ Mevlana Nuruddin Abdurrahman Džami iz 15. vijeka, zajedno sa Sa'dijem, blista među sedam sjajnih zvijezda na nebu perzijske poezije. On je posljednji veliki perzijski pjesnik koji je pisao u stilu klasične tradicije Sa'dija, Nizamija i Hafiza. Napisao je mnoga djela o teologiji, misticizmu, epistolografiji, literaturi i muzici. Pored spomenutog *Beharistana* (Proljetna bašča), njegovo značajno djelo je *Nafahāt 'ul – Uns* (Dahovi bliskosti), koje je ustvari bibliografski rječnik sufija.

³⁸ Šudžauddin Gurani iz 16. vijeka je svoj *Sunbulistan*, djelo u rimovanoj prozi, napisao po uzoru na *Dulistan* i *Beharistan*, a posvetio ga je sultanu Sulejmanu I.

³⁹ Kemal-paša-zade je istaknuti turski pisac i pjesnik 16. vijeka. Djelo *Nigaristan* napisao je po uzoru na Sa'dijev *Dulistan* i Džamijev *Beharistan*.

Vođen tom motivacijom, Fevzi svom djelu daje naziv *Bulbulistan*,⁴⁰ u prijevodu *Perivoj slavuja*, jer *slavuj* (*bulbul*) simbolizira *ašika*,⁴¹ tj. zaljubljenog. Predmet njegove ljubavi je *ruža* (*gul*), koja simbolizira Ljubljenoga. Slavuj, tj. ašik, neprestano kroz svoju pjesmu tuguje za ružom, čekajući da se otvori, a kada dođe *proljeće* (*behar*) i ruža se otvori, on pjeva vesele pjesme (Nametak 2007: 61). Naposljetku, zaljubljeni postiže svoj cilj, sjedinjuje se s Ljubljenim i utapa se u Jedinstvo Bitka.

Naslov djela ubraja se u „jake pozicije teksta“ i od izuzetnog je značaja za stilističku analizu svakog teksta. Birajući naslov teksta autor daje osnovnu informaciju o sadržaju tog teksta, privlači pažnju recipijenta, te izražava vlastitu osobnost (Katnić-Bakaršić 2001: 269). Samim tim što je autor odabrao naziv *Bulbulistan* za svoje djelo svjedoči o njegovoj namjeri da stupi u intertekstualni dijalog sa svojim slavnim uzorima, konkretno sa njihovim djelima *Dulistanom*, *Beharistanom*, *Sunbulistanom* i *Nigaristanom*. U isto vrijeme samim nazivom djela Fevzi privlači pažnju određenog kruga čitatelja, koji će biti sposobni da proniknu u mistični svijet *Bulbulistana*.

Iako Fevzi u uvodu spominje četiri velika pisca Sa'dija, Džamija, Kemal-pašu-zadea i Šudžauddina Guranija, presudan značaj na stvaranje *Bulbulistana* imali su prvenstveno Sa'dijev *Dulistan* i Džamijev *Beharistan*.

S obzirom na činjenicu da su i *Beharistan*, i *Sunbulistan* i *Nigaristan* pisani po uzoru na Sa'dijev *Dulistan*, jer su uglavnom svi pisci poslije Sa'dija bili sljedbenici njegove škole, podrazumijeva se da bi ovdje bilo dovoljno *Bulbulistan* porediti samo sa Sa'dijevim *Dulistanom*. Međutim, Džamijev *Beharistan* je u nekim aspektima nadmašio svoj uzor, pa su se tako neki kasniji autori djela ove vrste ugledali radije na ovo djelo nego na Sa'dijev *Dulistan*, među koje spada i Fevzi. Ustvari, može se reći da je Fevzi posredstvom Džamijeva *Beharistana* oponašao Sa'dijev *Dulistan*.

Intertekstualnost se u *Bulbulistanu* prvenstveno ostvaruje u vidu književnih pozajmica, citata i aluzija, posredstvom kojih se očituje prisustvo tragova drugih tekstova sa kojima *Bulbulistan* stupa u međusobni dijalog.

⁴⁰ Perzijska riječ *bolbolestān* je izvedenica nastala sufiksacijom od imenice *bolbol* (slavuj) i sufiksa *-stān*, koji služi za obrazovanje imenica mjesta. Tako je nastala imenica *bolbolestān*, u značenju *mjesto slavuja*, odnosno *perivoj* (*vrt*, *bašča*) *slavuja*.

⁴¹ Šejh Fejzullah-efendija Hadžibajrić u *Malom rječniku sufijsko-tarikatskih izraza* termin *ašik* definira na sljedeći način: „ašik, zaljubljeni, koji gori od ljubavi, ushićen i zanesen veličanstvenom ljepotom lica el-Hakka. Čovjek koji je svoju ljubav usmjerio Bogu, derviš“ (Hadžibajrić 1988: 181).

3.1.1. Književne pozajmice

Termin književne pozajmice⁴², odnosno posuđenice koristi se u doba klasicizma, dok se danas umjesto ovog termina upotrebljava termin imitacija, odnosno plagijat. Razlika između ova dva termina je u tome što imitacija u savremenim djelima narušava vrijednost samog djela, dok su književne pozajmice bile imperativ klasičnog doba, a njihova upotreba je povećavala vrijednost samog djela. Ustvari, „ono što je u plagijatu (u pojmu moderne poetike) *lukavstvo*, u književnim pozajmicama je *iskustvo*... Naime, u moderno doba nije dopušteno preuzimanje dijelova tuđih radova jer se time osujećuje originalnost kao glavni cilj“ (Duraković 2007: 320).

Poredivši *Bulbulistan* sa njegovim književnim uzorima *Đulistanom* i *Beharistanom*, na razini intertekstualnih prožimanja takvih tekstova, uočavaju se brojne sličnosti, koje dolaze do izražaja na strukturalno-sadržajnoj razini teksta i na jezičko-stilskoj razini teksta.

3.1.1.1. Strukturalno-sadržajna razina teksta

Struktura, fabula, motivi i poruka *Bulbulistana* ne razlikuju se mnogo od djela njegovih slavni uzora. Razlika je samo u vremenu koje je drugačije od onoga u kojem su stvarali njegovi uzori. Da bi se vidjelo u kojoj mjeri Fevzi u *Bulbulistanu* oponaša svoje uzore, mora se prvo povući paralela između ova tri djela i posebno se osvrnuti na glavne strukturalno-sadržajne karakteristike svakog djela ponaosob.

*Đulistan*⁴³ spada u vrstu didaktičke literature poznate pod nazivom *pand* ili *andarz*, koja se njegovala u Iranu. Ona se bazirala na osnovnoj ideji otpora prema zloupotrebama i nasilju feudalnog društva. *Đulistan* se sastoji od anegdota napisanih rimovanom prozom sa etičkim opservacijama i zaključcima u stihu. U svom djelu Sa'di se više okrenuo svakodnevnom životu, etici i didaktici. Nastojao je prikazati život onakvim kakav jeste, realno, bez idealiziranja.

Đulistan se sastoji od: uvoda (مقدمه), osam poglavlja (باب), koja govore: o ponašanju careva, o naravi derviša, o skromnosti, o koristima šutnje, o ljubavi i mladosti, o slabosti i starosti, o utjecaju vaspitanja, o običaju druženja i kratkog završetka (خاتمه).⁴⁴

⁴² Termin preuzet od Esada Durakovića (2007: 318).

⁴³ Sa'dijev *Đulistan* je sa perzijskog na bosanski jezik preveo Salih Trako, El-Kalem, Sarajevo, 1989.

⁴⁴ Vidi gore navedeno djelo.

Više od *Dulistana* Fevzija je inspirisao Džamijev *Beharistan*⁴⁵, prozno djelo isprepletено stihovima. *Beharistan*, kao i *Dulistan*, spada u zabavno-poučnu vrstu, tzv. *pand* ili *andarz*, odnosno didaktičku literaturu, koja predstavlja specifičnost perzijske književnosti, odnosno iranskoga kulturno-civilizacijskog kruga. Sastoji se od niza pripovijetki, anegdota, basni, pisanih rimovanom prozom i potkrijepljenih stihovanom poentom. Djelo je u potpunosti prožeto misticizmom, što je i razumljivo jer je i sam Džami bio mistik. Ustvari, kroz raznovrsne pripovijetke Džami iznosi svoj sufijski svjetonazor i staje na stranu ugnjetavanih društvenih slojeva protestujući protiv licemjera i nepravde njegovog vremena.

Beharistan, po uzoru na *Dulistan*, sastoji se od uvoda (مقدمه), i osam poglavlja, nazvanih vrtovi (روضه). Njegova poglavlja su: o šejhovima, o izrekama mudrih ljudi, o pravednosti, o darežljivosti i plemenitosti, o ljubavi i prijateljstvu, o šalama i duhovitim izrekama, kratka antologija poezije i priče o životinjama. Na kraju djela dolazi kratki završetak (خاتمه).

Što se tiče strukturalno-formalne strane *Bulbulistana*, Fevzi se gotovo isključivo orijentirao na oponašanje Džamijeva *Beharistana*, mada je vidljiv utjecaj i Sa'dijeva *Dulistana*, što je i shvatljivo budući da je *Dulistan* uzor i ideal svim kasnijim djelima ovog žanra.

Tako se i *Bulbulistan*, po uzoru na *Dulistan* i *Beharistan*, sastoji od uvoda (مقدمه), šest poglavlja, odnosno huldova (خلد), i kratkog završetka (خاتمه). Njegova poglavlja su: o šejhovima, odnosno njihovim kerametima, o mudrosti i pokajanju, o iskrenosti i pravednosti, kratka antologija poezije, dosjetke i duhovitost i priča o darežljivosti. Naslovi poglavlja nekog djela također se ubrajaju u „jake pozicije teksta“ i s obzirom na to da su slična naslovima poglavlja njegovih uzora to nam opet govori o stupanju Fevzija u intertekstualni dijalog sa svojim uzorima.

Fevzi prvo poglavlje *Bulbulistana* posvećuje šejhovima, odnosno njihovim kerametima, što je preuzeo od Džamija, koji, također, prvo poglavlje svog djela posvećuje šejhovima i duhovnim prvacima, dok Sa'di svoj *Dulistan* započinje poglavljem u kojem kroz 41 priču govori o pravednim i okrutnim vladarima, vezirima i bogatašima. Džami je, također, treće poglavlje posvetio vladarima, odnosno on kroz 18 priča i mudrih filozofskih misli progovara o njihovoj naravi i ponašanju. Međutim, Fevzi nijedno poglavlje nije posvetio vladarima, iako je u strukturi *Bulbulistana* slijedio svoje uzore, što je i razumljivo, s obzirom na vrijeme u kojem je živio.

⁴⁵ Džamijev *Beharistan* je sa perzijskog na bosanski jezik preveo Muamer Kodrić, Buybook, Sarajevo, 2008.

Drugo poglavlje *Bulbulistana* i *Beharistana* je o mudrosti, dok Sa'di nijedno poglavlje nije konkretno posvetio mudrosti, mada se ova tematika provlači kroz cijeli *Dulistan*.

Treće poglavlje *Bulbulistana* i *Beharistana* je o pravednosti, a ova tematika se proteže i kroz cijeli *Dulistan*.

Ostala poglavlja *Bulbulistana* su tematski slična *Beharistanu* samo što su različito raspoređena, pa je tako četvrto poglavlje *Bulbulistana*, koje je posvećeno pjesnicima i velikanima islamske kulturne historije, Fevzi napisao ugledajući se na Džamija, koji je sedmo poglavlje *Beharistana* posvetio pjesnicima, svojim savremeniciima.

U petom poglavlju *Bulbulistana* Fevzi kroz 6 anegdota progovara o duhovitosti i oštromnosti, kao što i Džami u šestom poglavlju donosi 53 duhovite šale i dosjetke.

Posljednje, šesto poglavlje *Bulbulistana*, govori o darežljivosti i plemenitosti, a napisano je po ugledu na četvrto poglavlje *Beharistana*, gdje Džami kroz 14 priča govori o ovoj tematici, za razliku od Fevzija, koji donosi samo jednu dugu priču o Fadlu Bermekidu.

Dakle, poglavlja *Bulbulistana* i *Beharistana* su tematski slična, s tom razlikom što *Beharistan* ima dva poglavlja više u odnosu na *Bulbulistan*, a to su poglavlje o vladarima i poglavlje o životinjama.

Na osnovu kratkog strukturalno-sadržajnog opisa *Dulistana*, *Beharistana* i *Bulbulistana* možemo zaključiti da se njihove sličnosti sastoje u sljedećem:

– Sva tri djela spadaju u zabavno-poučnu vrstu, tzv. *pand* ili *andarz*, odnosno didaktičku literaturu, koja predstavlja specifičnost perzijske književnosti, odnosno iranskoga kulturno-civilizacijskog kruga.

– Sva tri djela su napisana rimovanom prozom, odnosno *sadž'om*, prožetom stihovima, sa nizom kraćih priča, anegdota i sentencija. Svaka je priča ilustrirana prigodnim stihovima, koji ustvari predstavljaju rezime pjesnikovih razmišljanja i njegovih pogleda na život. Priče su povezane određenom tematikom kojom se bave pojedina poglavlja.

– Struktura sva tri djela je ista, dakle ona se sastoji od uvoda, nekoliko poglavlja i završetka. Ustvari, *Dulistan* i *Beharistan* sastoje se od osam poglavlja, a *Bulbulistan* od šest poglavlja, odnosno huldova.

– Tematika sva tri djela je ista ili slična. Tako se u *Bulbulistanu* govori o šejhovima, odnosno njihovim kerametima, o mudrosti i pokajanju, o iskrenosti i pravednosti, duhovitosti i oštromnosti, darežljivosti i plemenitosti. Navedene teme i motivi su zastupljeni u manjoj ili većoj mjeri i u druga dva djela.

3.1.1.2. Jezičko-stilska razina teksta

Intertekstualni odnos između *Bulbulistana* i njegovih uzora ostvaruje se i u preuzimanju istih ili sličnih stilskih postupaka od njegovih uzora, konkretno od Sa'dijevog *Dulistana* i Džamijevog *Beharistana*. U konvencionalnim se razdobljima „pojedini postupci ne preuzimaju zato da se s njima uspostavi dijalog, nego zato što se vjeruje da su u stilskim postupcima uzora sadržane trajne i univerzalne vrijednosti koje vrijede uvijek“ (Pavličić 1988: 164). Tako se smatra da su u perzijskoj književnosti Sa'dijev *Dulistan*, a potom Džamijev *Beharistan* uzdigli perzijsku poeziju i prozu do najviših visina rječitosti, te da su stilski postupci sadržani u njima smatrani krajnjim dometom koji su slijedile generacije iza njih.

Preuzimanje istih ili sličnih jezičko-stilskih postupaka *Bulbulistana* od njegovih uzora ogleda se na fonostilističkoj razini (ista ili slična upotreba određenog tipa rime, metra), leksičkostilističkoj razini (ista ili slična vrsta leksema), morfostilističkoj razini (upotreba sličnih morfoloških kategorija vrsta riječi, morfoloških kategorija lica, vremena, broja i načina, sličan ili isti način tvorbe složenih riječi), sintaksostilističkoj razini (isti tip sintagmi, konstrukcija, rečenica i rečeničkih konstituenata) i semantostilističkoj razini (ista ili slična upotreba figura i tropa).

Analiza navedenih jezičko-stilskih postupaka zahtijeva više prostora i vremena, što nažalost u ovom radu nije moguće ostvariti, budući da je njegova tema jezik i stil *Bulbulistana*, a ne poredbena analiza jezika i stila *Bulbulistana*, *Dulistana* i *Beharistana*, pa stoga ostavljam ovu temu otvorenom za daljnje razmišljanje i proučavanje, a samim tim dajem ideju da se neko ozbiljnije pozabavi ovom tematikom.

Međutim, da bih barem jednim dijelom osvijetlila sličnu upotrebu jezičko-stilskih postupaka, poredit ću uvodni dio *Bulbulistana* sa uvodnim djelom *Beharistana*. Namjerno sam se opredjelila za ovaj uvodni dio *Bulbulistana*, budući da se u njemu uočava frapantna sličnost sa uvodnim dijelom *Beharistana* te se sa sigurnošću može reći da je riječ o pozajmljivanju iz uvodnog dijela *Beharistana*. U ostalom dijelu *Bulbulistana*, dakle u poglavljima koja slijede iza uvodnog dijela, nema neke očite sličnosti, izuzev nekih tematskih dijelova, o čemu će kasnije biti više riječi. Sličnosti između ova dva uvoda ogledaju se u slijedećem:

- Dužina uvodnih dijelova i *Bulbulistana* i *Beharistana* je u potpunosti jednaka.
- *Bulbulistan* počinje na isti način kao i *Beharistan*, sa dva distihona mesneviye, sa istom rimom, metrom i sličnim značenjem.

Beharistan počinje sljedećim stihovima:

نه از نیروی حمد آید به پرواز چو مرغ امر ذیبالی ز آغاز
فتد ز آن سان که دیگر بر نخیزد به مقصد نارسیده پر بریزد
(Bahārestān: 25)⁴⁶

[Ĉū morġ emr-e zībālī ze āġāz

Na az nīrū-ye hamd āyad be parwāz

Be maqṣad nārasīde par berīzad

Fotad zān sān ke dīgar bar naxīzad]⁴⁷

⁴⁶ Primjere na perzijskom jeziku ekscerpivala sam iz kritičkog izdanja *Behārestāna*, koji je priredio Esmā‘il Hākemī, Tehrān, Entēšārāt-e etelā‘āt, 1381/2002.

⁴⁷ Transkripcija riječi na perzijskom jeziku korištena u ovom radu preuzeta je iz rada Namira Karahalilovića „Prilog rješenju problema transkripcije za perzijski jezik“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Vol. 54, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2005, str. 199–211. Transkripciju neću navoditi kod svih primjera, nego samo kada postoji potreba za tim, odnosno kod onih primjera u kojima navođenje transkripcije pomaže onima koji ne znaju perzijski jezik da shvate značenje i formu teksta.

Konsonanti

g – گ	z – ض	d – د	b – ب
l – ل	t – ط	z – ذ	p – پ
m – م	z – ظ	r – ر	t – ت
n – ن	‘ – ع	z – ز	s – ث
w – و	ġ – غ	ž – ژ	ġ – ج
e/h – ه	f – ف	s – س	č – چ
y – ی	q – ق	š – ش	h – ح
‘ – ء	k – ک	s – ص	x – خ

Kratki vokali

a, o, e/ī

Dugi vokali

ā, ū, ī

Diftonzi

ou, ei

*Posao kada, kao ptica, krila dobije,
Kad uzleti bez snage Bogu zahvale,
Krila izgubi a da na cilj ne stigne
Tako padne da se više ne digne.*⁴⁸

Bulbulistan počinje sljedećim stihovima:

به مدح ایزدش آمد به آواز	چو گلبنگ هزار دل ز آغاز
از آن شایسته گلزار عشق است	چو با وی ذکر حق انواع مشق است

[Ĉū golbang-e hazār del ze āgāz
Be madh-e īzadaš āmad be āwāz
Ĉū bā way zekr-e haqq anwā‘-e mašqast
Az ān šāyeste-ye golzār-e ‘ešqast]

Na početku srce poput slavuja – Hvaleći Boga svoga zapjeva

Pošto Boga raznoliko spominje ono – Ružičnjaka ljubavi time je dostojno
[Bolbolestān fol. 1b]

Primjećuje se da se navedeni stihovi isto rimuju u prvom distihu, dakle polustihovi prvog distiha završavaju se istom rimom koja se završava na slog **āz**: **āgāz**, **parwāz**, **āgāz**, **āwāz**. Osim toga obje pjesme imaju isti *redžez metar*, koji se zove بحر رجز مسدس مقصور [bahr-e rağaz-e mosaddas-e maqsūr], gdje se u distihu ponavlja ista stopa:

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن

– Nakon stihova u oba djela slijedi prozni tekst, koji je tematski sličan, a Fevzi čak upotrebljava iste lekseme, ili koristi neke sinonime za istu riječ, što se jasno vidi iz sljedećeg primjera:

⁴⁸ Prijevod primjera na bosanski jezik preuzela sam iz *Beharistana*, koji je sa perzijskog izvornika na bosanski jezik preveo Muamer Kodrić, Buybook, Sarajevo, 2008. Međutim, kada je riječ o gore navedenom stihu naveden je moj prijevod, s obzirom na to da Muamer Kodrić nije preveo uvodni dio *Beharistana*.

هزار دستان حمد و ثنا از زبان مرغان بهارستان عشق و وفا که از منابر اغصان فضل و احسان به حسن اصوات و طیب الحان علی دوام خوانند و به مسماع حاضران مجامع قدس و ناظران مناظر انس علی مرّ الشهور و الاعوام رسانند. (Baharestān: 26)

[**Hazār** dastān-e hamd o **sana az** zabān-e morgān-e behārestān-e ‘ešq o **wafā ke az manāber**-e aḡsān-e **fazl o ahsān** be hosn-e **aswāt** o tīb-alhān ‘**alā ddawām xānand** wa be masāme‘-e hāzerān-e maḡāme‘-e qods wa nāzerān-e manāzer-e ons ‘alā marr-e šohūr-e wal a‘awām rasānand.]

*Hiljadu oda slave i hvale s jezika ptica iz beharistana ljubavi i vjernosti, što ih stalno pjevaju s mimbera na granama vrline i dostojanstva najljepšim glasovima i milozvučnim melodijama, pa ih upućuju ušima prisutnih na duhovnim skupovima i promatračima vidika prisnosti uzvišene, mjesecima i godinama.*⁴⁹

هزار قصاید مدح و ثنا از دهان شاعران بلبلیستان صدق و وفا که از منابر توحید یزدان ذوالفضل و الاحسان به آرایش اصوات و جدآور علی الدوام خوانند و به گوشهای نکته شناسان محافل قربت نگاهنده گان روزن گلشن سرای علویت در همه صبح و مسا عرضه دارند.

[**Hazār** qasāyad-e madh o **sanā az** dahān-e šā‘erān-e bolbolestān-e sadq o **wafā ke az manāber**-e touhīd-e yazdān-e **zu-l fazl-e wal ahsān** be ārāyaš-a **aswāt-e** waḡdāwar ‘**alā ddawām xānand** wa be gūšhāy-e nokte šenāsān-e mehāfel-e qorbat nagāhandegān-e rouzan-e golšan sarāy-e‘olowiyyat dar hame sobh o masā ‘arze dārand.]

Hiljadu kasida zahvale i hvale [prolamaju se] iz usta pjesnikâ perivoja slavujâ iskrenosti i odanosti; [pjesnikâ] koji sa minberâ jednoće milosnoga Boga Dobročinitelja urešenim glasovima što na ushit navode neprestano pjevaju, i ušima onih upućenih u [duhovne] potankosti prisnih sijela promatračâ cvjetnoga dvorca Božanstvenosti, [o toj jednoći] i danju i noću kazuju. [Bolbolestān fol. 1b]

Iz navedenih rečenica vidi se da je Fevzi oponašao Džamija u morfološkom, sintaksičkom i leksičkom pogledu. Naime, rečenice oba djela se podudaraju morfološki, zatim Fevzi koristi iste ili slične sintaksičke konstrukcije, a leksika je uglavnom ista ili upotrebljava adekvatne sinonime za odgovarajuće lekseme. Tako pronalazimo slijedeće iste lekseme u obje rečenice:

هزار [hazār] – *hiljada*

ثنا [sanā] – *slava, hvata*

⁴⁹ Dat je moj prijevod teksta s perzijskog na bosanski jezik, budući da je riječ o uvodnom dijelu *Beharistana*, koji, kao što sam već spomenula, nije preveden na bosanski jezik.

از [az] – *iz, od*

وفا [wafā] – *odanost*

که از منابر [ke az manāber] – *s minbera*

فضل و احسان [fazl o ahsān] – *vrlina i dostojanstvo*

اصوات [aswāt] – *glasovi*

علی الدّوام خوانند [‘alā ddawām xānand] – *neprestano pjevaju*

Džami, kao i Fevzi, u uvodnom dijelu spominju uzore na koje su se ugledali pišući svoja djela, pa kažu:

...از برای تلطیف سرّ و تشحیذ خاطر وی گاه گاهی از کتاب گلستان که از انفاست متبرکّه شیخ نامدار و استاد بزرگوار مصلح الدین سعدی شیرازی است...

سطری چند خوانده می شد. در آن اثنا چنان در خاطر آمد که تبرکا بانفاسه و تتبعا لاشعاره اللطیفه ورقی چند بر آن اسلوبساخته شود و جزوی چند بر آن منوال پر داخته گردد، تا حاضران را داستانی باشد و غائبان را ارمغانی. (Bahārestān: 26–27)

Da bi se zabavilo srce i razvila njegova sposobnost mišljenja, s vremena na vrijeme čitalo se po nekoliko redaka iz Gulistana koji spada u Blagoslovljena djela čuvenog šejha i velikog učitelja Muslihuddina Sadija Širazija. U to vrijeme pade mi napamet, želeći naći blagodati u njegovim časnim djelima i podražavajući njegove prefinjene stihove, da napišem nekoliko listova u takvom stilu i kažem nekoliko riječi na taj način. (Beharistan: 8)

روزی به کتاب بهارستان که متبرکّه استاد سخن سازان و گزیده ارباب عرفان، ملا جامی عبدالرحمن – قدس الله سرّه فی کلّ حین و آن – است، ورقی چند بتحسین و آفرین همی خواندمی. در آن هنگام به دل آمد که بوستان و گلستان را شیخ سعدی، و بهارستان را ملا جامی، و نگارستان را کمال پاشازاده، و سنبلستان را شیخ شجاع – قدس الله تعالی سرّه هم – ساختند، و هر یکی تخم معرفت را به مزرع دعا کشتند. اساس ایمان و قیام کون و مکان بر شش است، و این پنج کتاب مستطاب در هر حالی محتاج بلبلستان اند ایرا نزهت هنگام بهار و رونق گل و سنبل و جویبار به نغمه های عندلیب است.

Jednog sam dana, hvaleći i diveći se, pročitao nekoliko listova knjige Proljetni vrt, blagoslovljenog djela učitelja rječitih, odabranika spoznajućih, Mulla Abdurrahmana Džamija, Allah posvetio njegovu tajnu za sva vremena. Tada mi pade na pamet da je Šejh Sadi napisao Vrt i Ružičnjak; Mulla Džami Proljetni vrt; Kemal-paša Zade Oslíkani dvorac; a Šejh Šudža’ – Svevišnji Allah posvetio njihove tajne! – Vrt zumbula. Svaki je od njih posijao sjeme spoznaje na oranici dove. Vjerovanje i svijeta postojanje temelje se na šest [počela]; ovih pet prekrasnih knjiga, u svakom slučaju, trebaju Perivoj slavuja, jer svježina proljetnog doba, procvat ruže i zumbula, i [bujanje] potoka, ovise o pjesmama slavuja. [Bolbolestān fol. 2a]

Također, Džami u uvodnom dijelu govori o podjeli *Beharistana* na osam poglavlja, o čemu govori i Fevzi, upotrebljavajući iste ili slične riječi i izraze i iste sintaksičke konstrukcije:

و ترتیب این بهارستان بر هشت روضه اتفاق افتادست، هر روضه بهشت آیین مشتمل بر رنگ دیگر از شقایق و بوی دیگر از ریاحین. (Bahārestān: 26)

[**wa tartīb-e īn** bahārestān bar hašt rouze ettefāq **oftādast**, **har** rouze-ye **behešt āyīn** moštamel bar rang-e dīgar az šaqāyeq wa būy-e dīgar az reyāhīn.]

*Beharistan je podijeljen na osam poglavlja. Svaki vrt po uzoru na raj ukrašen je raznobojnim božurima i različitim miomirisima ruža.*⁵⁰

و ترتیب این بلبلستان به شش خلد دوچار افتاد. هر خلدی بهشت آیین به درختهای گوناگون و برگهای رنگاور...

[**wa tartīb-e īn** bolbolestān be šeš xold dūcār **oftād**. **Har** xoldī **behešt āyīn** beraxthāy-e gūnāgūn wa barghāy-e rangāwar...]

Ovaj je Perivoj slavuja raspoređen u šest bašči. Svaka bašča, poput Raja, ispunjena je raznorodnim drvećem i zelenim lišćem ... [Bolbolestān fol. 2b]

Kraj uvodnog dijela *Bulbulistana* također je očita imitacija Džamijeveg *Beharistana*, gdje kaže:

التماس از تماشاییان این ریاض خالی از خار ملاحظه اغراض و خاشاک مطالبه اعواض آنکه چون به قدم اهتمام بر اینان بگذرند و به نظر اعتبار در اینها بنگرند، باغیان را که در تربیتشان خون جگر خورده است و در تمیشتان جان شیرین بر لب آورده به دعایی یاد کنند و به ثنایی شاد گردند. (Bahārestān: 27)

Tražim od onih koji posmatraju uz divljenje i radoznalost ove prijatne bašte kad uđu da se sjete jednom molitvom vrtlara koji je gutao krv svoga srca i prikratio slatki život da bi ih doveo u red.

I Fevzi, poput Džamija, na kraju uvodnog dijela *Bulbulistana* govori:

التماس از جالسان این باغچه فرج انجام، و از تماشاییان این روضه خوش اندام که از خار غرض عوض پاک میراست؛ هر آن دمی که به نگاه اعتبار بنگرند باغچه بانی که به ترتیب هر گیاهی عمر گران مایه کاهیده، و پرورش هر درختی خون دل او باریده، از اثمار باغچه سبع المثنائی شادی بخشایند و به دعایی یاد گردند.

گویند که بنده فوزی پرورده این درختان در همه دم به وی باد عون عطای دین

⁵⁰ Dat je moj prijevod s perzijskog na bosanski jezik.

Zamolba onima što će u ovoj bašči blagoslovljenoj sjediti, i onima koji će ovaj vrt dopadljivo, od trnja zle namjere potpunoma čisti, promatrati: kad god s odobravanjem pogled upute, neka baštovanu, koji je na njegu svake biljke život vrijedni utrošio, i u njegovanju svakoga drveta krv iz srca lio, plodovima iz bašče Seb'ul-Mesani radost podare, i dovom ga se prisjete. Neka kažu:

Rob [Božiji] Fevzi ovo drveće odnjegova – Uvijek ga pratila obilna pomoć Njegova

[Bolbolestān fol. 3a]

Ali ne samo u uvodu, nego i počecima poglavlja uočavaju se pozajmljivanja iz *Beharistana*. Fevzi, kao i Džami, svako svoje poglavlje počinje raznovrsnim opisima prirode i služi se „ornamentalnim“ jezikom, odnosno koristi veliki broj metafora i alegorija, što može dovesti do nejasnoće prilikom prijevoda. Tematika uvodnih dijelova je slična s tom razlikom što je Fevzi proširio uvodne dijelove svog *Bulbulistana*. Da bih potkrijepila ove činjenice, navest ću primjer uvodnog dijela prvog poglavlja oba djela:

درنشر ریاھین چیدہ از بساتین دوربینان راہ ہدایت و صدرنشینان بارگاہ ولایت. (Bahārestān: 29)

Sa cvjetovima ubranim u baščama dalekovidih na putu ispravnosti i odličnika dvora vilajeta. (Beharistan: 10)

شکفتن غنچه های سر بسته کرامت، و نکہت بویای عالیشان شان را بہ مشام بلبان ترتم شناسان امت، برای رسانیدن باغبان خامه نہال پروار، باب نخستین باغچہ ولایت را باز کرد.

Cvjetanje zatvorenih pupoljaka plemenitosti, i širenje njihova uzvišenog miomirisa do osjetilâ crvkutanju vičnih slavujâ ummeta, da bi baštovanu priskrbili kalem iz kojeg izrasta mladica, otvoriše prvu kapiju bašče vilajeta. [Bolbolestān fol. 3a]

Poredivši *Bulbulistan* sa njegovim književnim uzorima, može se zaključiti da je Fevzi poštovao tradiciju, što se prvenstveno ogleda u velikom broju književnih pozajmica na strukturalno-sadržajnom i na jezičko-stilskom planu. Fevzi je otvoreno i javno preuzimao tuđe, istovremeno ga zaogrnuvši svojim, čime se povećava vrijednost samog *Bulbulistana*.

Za *Bulbulistan* se, ustvari, može reći da je dio *kulture istovjetnosti*, s obzirom na činjenicu da je nastao u vrijeme klasicizma u kojem je prevladavala *estetika istovjetnosti*.

3.1.2. Citatnost

Citatnost kao jedan od tipova intertekstualnih relacija je „prisustvo tuđih riječi u tekstu: tekst u sebi sadrži 'tuđu riječ' (riječ drugoga) koja postaje konstruktivni element njegove strukture“ (Lešić 2005: 99), a citat je “eksplicitni intekst u kojem se tuđi i vlastiti tekst podudaraju u sklopu vlastitoga“ (Oraić-Tolić 1990: 164).

Kada je riječ o citatima zastupljenim u *Bulbulistanu*, mogu se klasificirati u tri grupe. U prvu grupu ubrajaju se citati koji su preuzeti iz Kur'ana i hadisa, u drugu grupu spadaju citati pjesama na perzijskom i osmanskome jeziku koje pripadaju perzijskim, turskim i bosanskim pjesnicima, a u treću grupu spadaju citati nekih poslovice i frazema na arapskom jeziku.

3.1.2.1. Citati iz Kur'ana i hadisa (*eqtebās*)

Najveći broj citata u *Bulbulistanu* odnosi se na citate iz Sakralnog Teksta. Zastupljen je jedan broj ajeta iz Kur'ana i veći broj hadisa Muhammeda a. s. Ovdje je, ustvari, riječ o citatnoj kulturi, s obzirom na činjenicu da je stilska figura *eqtebās*, odnosno citiranje iz Kur'ana i hadisa obilježje klasične orijentalne književnosti, u koju spada i *Bulbulistan*. *Eqtebās* je ustvari „navođenje (u prozi ili poeziji) odlomka iz Kur'ana ili hadisa, ali tako da to nije izričito istaknuto. Pri tome je dopuštena i manja izmjena preuzetog teksta“ (Muftić 1995: 160).

Citiranje Kur'ana i hadisa je karakteristika druge etape razvoja perzijske proze, koja počinje sredinom 12. vijeka, a traje do 14. vijeka. U mnogim djelima koja datiraju iz ovoga perioda primjećuje se upotreba velikog broja arapskih riječi. Najznačajnije djelo iz ovog perioda je, zasigurno, Sa'dijev *Dulistan*, u kojem je, kao i u Džamijevom *Beharistanu*, zastupljen veliki broj kur'anskih ajeta i hadisa. S obzirom na činjenicu da su ova dva djela predstavljala uzor i ideal *Bulbulistanu*, razumljivo je da je i Fevzi posegnuo za upotrebom upravo ovih citata.

Ajeti iz Kur'ana uglavnom se nalaze u proznom tekstu *Bulbulistana* a doneseni su u svom izvornom obliku na arapskom jeziku. Oni se jednostavno nadovezuju na perzijski tekst obrazujući jednu strukturnu cjelinu, što se vidi u slijedećem primjeru:

گفت: ملائکه چرا شرم نداشتند که گفتند: سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا⁵¹؟ اگر من ندانم، چه کم و کاستم باشد؟

Reče: “Zašto meleke nije bilo stid da kažu: ‘Slavljen neka si, mi nikakva znanja nemamo osim onog čemu si nas Ti podučio!?!’ Ako ja ne znam, je li mi to kakav nedostatak?” [fol. 27a]

Navedeni ajet je upotrijebljen da bi se argumentirao autorov stav, što je u najvećem broju slučajeva glavna funkcija ajeta. Dakle, ajeti se citiraju u prvom redu da bi argumentirali autorov stav i sadržaj koji mu prethodi. Međutim, u nekim slučajevima ajeti se upotrebljavaju da bi samo upotpunili rečenicu, što se vidi u sljedećem primjeru:

پس ندا کرد که سخن گوی! آنکه بهشت سه بار گفت: قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ⁵²، و آنکه گفت: من حرامم بر همه ریاکاران و بر همه بخیلان!

Potom je zapovjedio: ‘Govori!’ Onda Raj tri puta reče: ‘Pravovjernici su spašeni!’ A onda reče: ‘Zabranjen sam svim dvoličnicima, i svim škrtcima!’” [fol. 33a]

Jedan broj ajeta navedenih u *Bulbulistanu* ima funkciju naglašavanja značenja samog teksta, što se ogleda u sljedećim ajetima:

در آن دم، سرهنگ هدایت لامکانی، و پیک اورنگ پادشاه لازمائی، به نامۀ عون آگاهی به نگین «يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»⁵³ مههور و در بالای ترفیم نشان وصول نوشته: «وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ»⁵⁴

U tom trenu, vojskovođa Upute izvan mjesta svakoga, pismonoša Kralja Vanvremenskoga, pismo [Božije] pomoći zapečati prstenom [ajeta] “ [...] koga hoće On na Pravi put upućuje!”, i na vrhu pisma zapisa kome namijenjeno je: “Jer – bojte se Dana kad ćete Allahu vratiti se...” [fol. 24b–25a]

Osim u proznom tekstu, Fevzi je ajete, odnosno dijelove ajeta, navodio i u poeziji, što se vidi u sljedećim stihovima:

چه خواهد مرد حق کان بر نیاید	در این عالم هر آن دشوار و آسان
چو ز آتش مظهر کُنْ نَبِيكُونُ ⁵⁵ شد	تفکر کن اگر داری تو اذعان

⁵¹ Sura Krava – Al-Baqara, 32. ajet

⁵² Sura Vjernik – Al Mominun, 1. ajet

⁵³ Sura Krava – Al-Baqara, dio 142. ajeta

⁵⁴ Sura Krava – Al-Baqara, dio 281. ajeta

⁵⁵ Sura Jasin – Yā-Sīn, dio 82. ajeta

هر آنی بیندیش همچو سجنل فروغ عکس او باشد نمایان

Šta čovjek Istine poželi, a da je neostvarivo – Na ovome svijetu, i teško i lahko

Kad iz vatre “Budi! I to će biti” ukaže se – Razmisli, ako u sebi imaš snage

Svakog trena razmišljaj, i poput ogledala – Ukazat će se bljesak Njegova odraza

[fol. 10b]

Hadisi Muhammeda a. s. zastupljeni su u većem broju i uglavnom se nalaze u proznom dijelu *Bulbulistana*. Citirani hadisi najvećim su dijelom preneseni u njihovu izvornom obliku na arapskom jeziku i uglavnom se navode radi naglašavanja značenja teksta i da bi argumentirali autorov stav, što se vidi u sljedećim primjerima:

از شبلی پرسیدند که مردم بر چند صنف اند؟ گفت: بر چهار. گفتند: کدام کدام است؟ گفت: صنف اول آنان است که دانند؛ دانند که دانند؛ آنان علما اند. تابع ایشان باشید و از آنان دور مبادید ایرا خواجه هر دو سرا فرموده است: الْعُلَمَاءُ أَمَنَاءُ الرَّسُولِ عَلَى عِبَادِ اللَّهِ تَعَالَى.

Pitaše Šiblija: “Koliko ima vrsta ljudi?” Reče: “Četiri.” Rekoše: “Koja je koja?” Reče: “Prva [vrsta] su oni koji znaju; [i] znaju da znaju; oni su učenjaci. Njihovi sljedbenici budite i od njih se ne udaljavajte, jer je velikaš na oba svijeta rekao: “Učenjaci su povjerenici poslanikâ kod robova Svevišnjeg Boga.” [fol. 26b]

اول حبّ دنیا از دل بیرون کردن است ایرا دنیای دون نه سرای مؤمنان است. این را کلام خواجه هر دو سرا نیز دلیل بی ریب است. قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: الدُّنْيَا سَجْنُ الْمُؤْمِنِ وَالْقَبْرُ حَصْنُهُ وَالْجَنَّةُ مَأْوَاهُ، وَالدُّنْيَا جَنَّةُ الْكَافِرِ وَالْقَبْرُ سَجْنُهُ وَالنَّارُ مَأْوَاهُ.

Prva je uklanjanje iz srca ljubavi prema dunjaluku, jer dunjaluk nižnji nije stanište pravovjernih. Riječi velikaša na oba svijeta tome su bez dvojbe potvrda. [Poslanik] – mir njemu! – rekao je: ‘Dunjaluk je pravovjerniku zatvor; kabur mu je utvrda; a Džennet mu je utočište. A nevjerniku je dunjaluk Džennet; kabur mu je zatvor; a Džehennem mu je utočište.’” [fol. 27b–28a]

Jedan dio hadisa Muhammeda a. s. nalazi se i u poetskom dijelu teksta, što se vidi u sljedećem stihu:

نیست با مردان حق باکی ز آرایش و لیک شد همین در مهرگاهشان سوز مهر او
گفته چون الْفَقْرُ فَخْرِي⁵⁶ خواجه هر دو سرا واجب آمد <با> دیگر افتاده ها را سیر او

⁵⁶ Hadis: „Siromaštvo je moj ponos”. Vidjeti: Meibodī, *Kašfol-asrār*. Tehrān: Entešārāt-e Amīr Kabīr, 1363/1984, svezak 10, str. 59.

Ljudi Istine ne boje se raskoši – No, u ljubavi za Njega baš to ih muči

Kad velikaš na oba svijeta “Siromaštvo je moj ponos” reče – Drugim poniznim obaveza posta njegov put da slijede [fol. 8a]

Osim hadisa prenesenih u izvornom obliku na arapskom jeziku, u *Bulbulistanu* je zastupljen izvjestan broj hadisa parafraziranih i napisanih na perzijskom jeziku:

و در خبر دیگر آمده است که خدای تعالی هیچ کرداری نپذیرد، إلا که باخلاص باشد؛ به رضای ایزد تعالی کرده باشد، و چون دریش اخلاص نبود، حق تعالی آن عمل را نپذیرد، و در آخرت او را هیچ ثوابی نباشد، و جایگاه عاملش در دوزخ بود.

U drugom je hadisu navedeno da Svevišnji Bog prihvata djelo samo ako je iskreno; ako je radi zadovoljstva Svevišnjeg Boga učinjeno. A ako u njemu nema iskrenosti, Svevišnji Bog to djelo ne prihvati. Na Ahiretu od njega neće biti nikakve koristi, a mjesto onog ko ga je počinio jeste u Paklu. [fol. 29a]

3.1.2.2. Citati pjesama na perzijskom i osmanskome jeziku

U četvrtom poglavlju *Bulbulistana* Fevzi citira deset pjesama na perzijskom jeziku i jednu pjesmu koja je na turskom osmanskome jeziku. Sve pjesme pripadaju turskim i bosanskim pjesnicima koji su pisali na perzijskom jeziku, izuzev jedne pjesme koja pripada Dželaluddinu Rumiju, velikom perzijskom pjesniku. Citiranje spomenutih pjesama govori nam da je Fevzi bio veliki poznavalac pjesnika koji su pisali poeziju na perzijskom jeziku. Osim toga, on je poeziju svakog pjesnika kritički analizirao, o čemu će biti više govora u poglavlju o *metatekstualnosti*.

3.1.2.3. Citati poslovice na arapskom jeziku

Analizom teksta *Bulbulistana* uočeno je nekoliko poslovice na arapskom jeziku koje su rasprostranjene u islamskom svijetu, što opet svjedoči o Fevzijevoj obrazovanosti i načitanosti. Poslovice koje je Fevzi upotrijebio integrisao je u sam tekst, što se vidi u slijedećem primjeru:

بی ریب و گمان، اسرار الولد سیرُ اُبیهِ در وی ظاهر شده، ...

Bez sumnje, tajne [poslovice] “Dijete je tajna svoga oca” u njemu su se ukazale. [fol. 38b]

3.1.2.4. Tipologija citata

Citati iz *Bulbulistana* klasificirani su prema kategorijama koje je Dubravka Oraić-Tolić navela u *Teoriji citatnosti*. Naime, prema kategorijalnom citatnom trokutu, sastavljenom od vlastitoga teksta, citatnog inteksta i tuđega podteksta ili prototeksta, citati se mogu podijeliti na četiri glavna načina:

1. po citatnim signalima kojima tekst upućuje na postojanje citata
2. po opsegu podudaranja između citata i prototeksta
3. po vrsti prototeksta iz kojega su preuzeti citati
4. po semantičkoj funkciji citata u sklopu teksta (Oraić-Tolić 1990: 16)

3.1.2.4.1. Citati po citatnim signalima

Citati po citatnim signalima, kojima se vlastiti tekst ograđuje ili pomoću kojih se upućuje na postojanje tuđeg teksta u okviru svoga, dijele se na *prave* i *šifrirane*. Za *prave* citate karakteristični su vanjski citatni signali, kao što su: navodni znaci, drugi tip slova, tačni podaci o prototekstu iz kojega potječu signali i sl., a za *šifrirane* unutarnji citatni signali, kao što su: navođenje naslova citiranog teksta ili imena njegova autora u bližem ili daljem kontekstu, sintagme poput „*kao što bi pjesnik rekao*“ i dr. (Oraić-Tolić 1990: 16).

S obzirom na činjenicu da je *Bulbulistan* pisan u 18. vijeku, što podrazumijeva da je riječ o jednom klasičnom tekstu, ne možemo govoriti o postojanju vanjskih citatnih signala aktuelnih u današnje vrijeme. Jedino obilježje citata koji se nalaze u *Bulbulistanu*, a preuzeti su iz Kur'ana i hadisa, jeste to što su pisani arapskim jezikom, što ih samim tim odvaja od ostalog teksta, koji je na perzijskom jeziku. Ustvari, može se reći da arapski jezik ovdje ima ulogu vanjskog citatnog signala koji upućuje na postojanje tuđeg teksta, odnosno da je riječ o *pravim* citatima, a ne o *šifriranim*. Međutim, u jednom broju citata koji su preuzeti iz hadisa spominje se i ime poslanika Muhammeda a. s., ili se čak navodi da je riječ o hadisu, što bi se moglo smatrati unutarnjim citatnim signalima, pa bi se onda ti citati mogli svrstati i u *šifrirane* citate, što se vidi u slijedećem hadisu:

آن مرد گفت: ای شیخ بزرگوار، پیغمبر می گفته است که اتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ.

Onaj čovjek reče: “Veliki šejhu, **Pejgamber** je rekao: ‘Čuvajte se proniciljivosti vjernika; on uistinu gleda Allahovim svjetlom.’” [fol. 4a]

Sljedeći hadis je na perzijskom jeziku, dakle, arapski jezik više nema ulogu vanjskog citatnog signala, pa stoga ovdje nije riječ o *pravom* citatu, nego o *šifriranom*, s obzirom na to da postoji unutarnji citatni signal, a to je da je navedeno kako je riječ o hadisu:

و در خبر دیگر آمده است که خدای تعالی هیچ کرداری نپذیرد، إلا که باخلاص باشد؛ به رضای ایزد تعالی کرده باشد، و چون دریش اخلاص نبود، حق تعالی آن عمل را نپذیرد، و در آخرت او را هیچ ثوابی نباشد، و جایگاه عاملش در دوزخ بود.

U drugom je hadisu navedeno da Svevišnji Bog prihvata djelo samo ako je iskreno; ako je radi zadovoljstva Svevišnjeg Boga učinjeno. A ako u njemu nema iskrenosti, Svevišnji Bog to djelo ne prihvati. Na Ahiretu od njega neće biti nikakve koristi, a mjesto onog ko ga je počinio jeste u Paklu. [fol. 29a]

Kada je riječ o citiranim pjesmama na perzijskom i osmanskome jeziku, njih možemo svrstati u šifrirane citate, s obzirom na to da Fevzi navodi ime autora svake pjesme.

Treća grupa citata, a to su poslovice na arapskom jeziku nema nikakvih vanjskih citatnih signala, osim što su na arapskom jeziku, koji ih odvaja od ostatka teksta, pa ih stoga možemo svrstati u prave citate.

3.1.2.4.2. Citati po opsegu podudaranja

Prema opsegu podudaranja između citata i prototeksta, citati se dijele na *potpune* citate, u kojima se fragment tuđega teksta u cijelosti pridružuje izvornom kontekstu. Osim *potpunih*, citati po opsegu podudaranja dijele se na *nepotpune* citate, u kojima je zastupljeno djelomično pridruživanje jednog segmenta prototeksta, i na *prazne* ili *vakantne* citate, u kojima pridruživanje izvornom kontekstu uopće nije moguće (Oraić-Tolić 1990: 18).

Prema opsegu podudaranja između citata i prototeksta, citati preuzeti iz Kur'ana i hadisa spadaju u *potpune* citate, u kojima se fragment tuđega teksta u cijelosti pridružuje izvornom kontekstu. Sveti tekst Kur'ana predstavljao je apsolutni uzor među orijentalno-islamskim pjesnicima, među koje se ubraja i Fevzi, pa je stoga razumljivo da on potpuno citira kur'anske ajete, mada uglavnom donosi dijelove ajeta, a ne cijeli ajet, što se vidi u sljedećim primjerima:

مرا ستایش مردمان نه مطلوب است، بلکه رؤیت جمال رحمان و اتصال فرمان دیان است که می فرماید: «فَمَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا».⁵⁷

Ja ne težim za pohvalom ljudi, već za time da vidim ljepotu Milostivog i približim se zapovijedi Onog Kome će se položiti računi na Danu vjere, Koji kaže: ‘Ko želi susret sa svojim Gospodarom, neka čini dobra djela i neka ne obožava nikoga osim svoga Gospodara.’

شیخ – قُدَسَ سِرُّهُ – گفت: ای پادشاه روی زمین، ما را از خدای تعالی برهان قوی آمده است، «وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا».⁵⁸

Šejh – sveta bila njegova tajna! – reče: “Kralju na zemlji, od Svevišnjeg Boga čvrst dokaz došao nam je: ‘[...] i neka nikoga – klanjajući se Gospodaru svome – Njemu ne pridružuje!’ ” [fol. 11b]

Iz gornja dva primjera vidi se da je riječ o istom ajetu, samo što je u prvom primjeru zastupljeno pola ajeta, a u drugom posljednji dio ajeta.

I u sljedećim primjerima citiran je samo jedan dio ajeta i to njegov prvi dio:

گفت: ملائکه چرا شرم نداشتند که گفتند: سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا?⁵⁹ اگر من ندانم، چه کم و کاستم باشد؟

Reče: “Zašto meleke nije bilo stid da kažu: ‘Slavljen neka si, mi nikakva znanja nemamo osim onog čemu si nas Ti podučio!’? ‘Ako ja ne znam, je li mi to kakav nedostatak?’ ” [fol. 27a]

پس ندا کرد که سخن گوی! آنگه بهشت سه بار گفت: قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ،⁶⁰ و آنگه گفت: من حرامم بر همه ریاکاران و بر همه بخیلان!

Potom je zapovjedio: ‘Govori!’ Onda Raj tri puta reče: ‘Pravovjernici su spašeni!’ A onda reče: ‘Zabranjen sam svim dvoličnicima, i svim škrtcima!’ ” [fol. 33a]

Prema opsegu podudaranja između citata i prototeksta, za citirane pjesme na perzijskom i turskom jeziku možemo pretpostaviti da spadaju u *potpune* citate, u kojima se fragment tuđega teksta u cijelosti pridružuje izvornom kontekstu. Kažemo pretpostaviti, jer sa sigurnošću ne znamo da li je Fevzi doslovno prenio citat ili djelomično, pa bi onda bilo riječ o *nepotpunim* citatima. Pogotovo ne znamo da li je riječ o *potpunom* ili *nepotpunom*

⁵⁷ Sura *Pećina – Al-Kahf*, dio 110. ajeta

⁵⁸ Sura *Pećina – Al-Kahf*, dio 110. ajeta

⁵⁹ Sura *Krava – Al-Baqara*, 32. ajet

⁶⁰ Sura *Vjernik – Al Mominun*, 1. ajet

citatu kod pjesme koja pripada Derviš-paši-zadeu, jer o njemu i njegovoj poeziji znamo samo to što Fevzi govori u *Bulbulistanu*. Da bi se sa sigurnošću klasificirale pjesme prema opsegu podudaranja, moralo bi se tragati za izvorima, odnosno prototekstovima iz kojih je Fevzi preuzimao citate. Osim toga, rukopis iz kojeg je ekscerpirana građa, kao i ostali dostupni rukopisi nisu autograf *Bulbulistana*, pa je moguće da je prilikom prepisivanja došlo do zamjene riječi nekom drugom ili da je nenamjerno učinjena neka greška prilikom prijepisa.

Isto tako i za poslovice na arapskom jeziku može se pretpostaviti da je riječ o potpunim citatima, budući da je veoma teško doći do njihovog izvornog oblika. Razumljivo je da su se usmenim putem poslovice prenosile iz generacije u generaciju, što je vjerovatno dovelo do pojedinih semantičkih pomaka.

3.1.2.4.3. Citati po vrsti prototeksta

Prema vrsti prototeksta iz kojeg potječu, D. Oraić-Tolić je podijelila citate na *intrasemiotičke*, u kojima prototekst pripada istoj umjetnosti kao i tekst, *intersemiotičke*, gdje tekst pripada drugim umjetnostima, i *transsemiotičke* citate, u kojima prototekst uopće ne pripada umjetnosti (Oraić-Tolić 1990: 21).

Prema vrsti prototeksta iz kojeg potječu, citati iz Kur'ana i hadisa ubrajaju se u *transsemiotičke* citate, u kojima prototekst uopće ne pripada umjetnosti, pa se citatni suodnos uspostavlja između umjetnosti i ne-umjetnosti. U *transsemiotičke* citate mogu se svrstati i citati poslovice na arapskom jeziku.

Prema vrsti prototeksta iz kojeg potječu, citati pjesama na perzijskom i turskom jeziku ubrajaju se u *intrasemiotičke*, u kojima prototekst pripada istoj umjetnosti kao i tekst, dakle pripada književnosti.

3.1.2.4.4. Citati po funkciji

Po semantičkoj funkciji koju obavljaju u sklopu teksta, citati mogu biti *referencijalni*, koji su orijentirani na prototekst, i *autoreferencijalni*, koji su orijentirani na tekst. *Referencijalni* upućuju na smisao prototeksta iz kojega su uzeti, a *autoreferencijalni* na smisao teksta u koji su uključeni. U književnoj umjetnosti *referencijalni* citati su češći u prozi, a *autoreferencijalni* u poeziji (Oraić-Tolić 1990: 30).

Kur'anski ajeti i hadisi uglavnom se navode radi potkrepljivanja prethodnog sadržaja, dakle, oni su orijentirani na sami prototekst, te je njihova funkcija u tekstu *referencijalna*. Fevzi ajete i hadise upotrebljava uglavnom da bi potvrdio neke svoje stavove, argumentacije i razmišljanja. U slijedećem primjeru Fevzi referira na ajet iz Kur'ana da bi argumentirao svoj stav o tome da se ne treba stidjeti neznanja:

گفت: ملائکہ چرا شرم نداشتند کہ گفتند: سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا!⁶¹ اگر من ندانم، چه کم و کاستم

باشد؟

Reče: “Zašto meleke nije bilo stid da kažu: ‘Slavljen neka si, mi nikakva znanja nemamo osim onog čemu si nas Ti podučio!’?! Ako ja ne znam, je li mi to kakav nedostatak?’” [fol. 27a]

Za citate pjesama na perzijskom i osmanskom jeziku, te za citate poslovice na arapskom jeziku može se reći da obavljaju *autoreferencijalnu* funkciju u tekstu, budući da su orijentirani na sam smisao teksta u koji su uključeni.

⁶¹ Sura Krava – Al-Baqara, 32. ajet

3.1.3. Aluzije

Pored imitativnosti i citatnosti u intertekstualne postupke ubraja se i aluzija kao stilska figura koja „upućuje na ličnosti i događaje, mitološke ili historijske, ili na likove i scene iz književnih djela, koji su poznati i koji po svom značenju mogu objasniti ono o čemu se govori“ (Lešić 2005: 281).

U *Bulbulistanu* Fevzi upotrebljava jedan broj aluzija posredstvom kojih referira na slavne historijske ličnosti i događaje iz prošlosti, pa se tako u sljedećim stihovima uočavaju brojne aluzije na slavne perzijske careve, vladare i osvajače, poput sasanidskog vladara Husreva, zatim Feriduna, najvećeg vladara u iranskoj epskoj tradiciji; Behmena, koji se ubraja među prve vladare iz pisanog razdoblja iranske historije; Džema ili Džemšida, najčuvenijeg vladara iz legendarno-mitološkog razdoblja iranske historije, te aluzija na Aleksandra Velikog, osvajača Perzije. Osim navedenih, uočavaju se i aluzije na legendarnog epskog junaka Perzije, Rustema sina Zala, te na Dahhaka, koji je prema drevnom indo-iranskom vjerovanju vladao svijetom hiljadu godina:

زمانک خسروی اولدک طوتالم شاه عالم سین یا اسکندر یا فغفور و یا خاقان و یا رستم سین
یا ضحاک و فریدون سین یا بهمن سین یا خود جم سین بیلور سین کل شی هالک امرینه اعلم سین

Kao da si Husrev svoga vremena, vladar svijeta – Il' Iskender il' Fagfur ili Hakan ili Rustem

Il' si Dahhak i Feridun il' si Behmen ili sam Džem – Znaš da sve propada, ti si u to najbolje upućen [fol. 13a]

Većina ličnosti spomenutih u navedenim stihovima opjevana je u Firdusijevoj *Šahnami*, iranskom nacionalnom epu. Upotreba ovih aluzija govori nam da je Fevzi bio dobro upoznat sa historijom Irana i sa njenim slavnim, kako historijskim, tako i legendarnim ličnostima.

Fevzi je također upotrebljavao i aluzije na neke Božije poslanike, na poslanika Sulejmana, Adema, Nuha, Ibrahima, Musu, te na neke ličnosti iz Kur'ana, poput lika Hidra, koji se spominje u Kur'anu kao Bogu bliska osoba koja vodi poslanika Musaa:

گر آب زندگی جویی ز علم [و] معرفت جویی است هر آن یک قطره می نوشد حیات جاودان یابد
رهد از ظلمت جهلی رسد با اهل ارشادش قرین خضر می باشد نوین از سر روان یابد

Tražiš li Vodu života u znanju i spoznaji traži je – Ko god jednu kap popije, vječni život pronade

Spasi se tmine neznanja, stigne do ljudi upute – Ravan Hidru postane, dušu iznova pronade [fol. 27b]

U slijedećem primjeru aludira se na ljepotu Zulejhe, koja je u orijentalnoj književnosti postala simbolom ljepote:

زاهد از خواب بیدار شد و با خود گفت: من آن زن را چون پذیرم که با نه نود کس زنا کند وانگه منکوح من باشد! اگر این به جمال زلیخا باشد، من آن را نپذیرم.

Isposnik se probudi i sebi reče: “Kako da prihvatim ženu koja će s devedeset devet ljudi zgriješiti, a onda mojom ženom postati?! Ako bude lijepa kao Zulejha, neću je prihvatiti. [fol. 20b]

Upotrebljava i aluzije na mudrost Platona i Lokmana, što se vidi u sljedećim stihovima:

شدم با ورد رنج آور گرفتار	که آن را نیست کردن رسم درمان
ز ترکیب دوایش عاجز انند	بسا تدبیر افلاطون [و] لقمان
نه ماند امید درمان از بد و نیک	جز داروی عون حضرت یزدان

Snađe me kletva što patnju donosi – Jedini lijek joj je da se ukloni

Da lijek joj sprave nemoćni su – I Lukman i Platon, unatoč svu znanju

Nade u lijek nema, od lošeg i dobroga – Osim lijeka pomoći Velikoga Boga

U *Bulbulistanu* su uočene i aluzije na neke geografske pojmove, poput Nila i Eufrata:

و سیلاب سرشککش همچو نیل [و] فرات روان و شران شد.

...bujica njegovih suza poteče i [još] dugo teče, poput Nila i Eufrata. [fol. 25a–25b]

Iz navedenih primjera vidi se da je Fevzi upotrebljavao aluzije koje uglavnom referiraju na historijske likove i događaje, te na Božije poslanike i druge ličnosti iz Sakralnog Teksta, što nam svjedoči da je dobro poznao historiju Irana i tekst Kur'ana. Da bi recipijent pravilno interpretirao određeni tekst, potrebno je da posjeduje slična znanja i iskustva kao i autor teksta, pa se stoga može zaključiti da je Fevzi *Bulbulistan* u prvom redu namijenio učenim i obrazovanim ljudima.

3.2. Metatekstualnost

Metatekstualnost je odnos komentara i teksta koji se komentira (kritički žanrovi, tradicionalni komentari), a metatekst označava svaki onaj tekst koji nastaje kao reakcija ili odgovor na neki drugi tekst (prototekst). Metatekst je ustvari tekst koji se oslanja na prototekst kao njegov kreativni ili kritički komentar (Lešić 2005: 102).

Metatekstualnost u *Bulbulistanu* zastupljena je u četvrtom poglavlju, u kojem Fevzi daje kritičke komentare na poeziju svojih savremenika, koja ustvari predstavlja prototekst na koji se naslanja metatekst, odnosno Fevzijeve komentare. U ovom poglavlju Fevzi predstavlja jedanaest tursko-osmanskih i bosanskih pjesnika, koji su pisali svoje pjesme na perzijskom jeziku. Među ovim pjesnicima samo je Dželaluddin Rumi bio pjesnik perzijskog porijekla. Fevzi je sa većinom predstavljenih pjesnika bio savremenik i dobro je poznao njihovu poeziju. Stoga je nakon predstavljanja svakog pjesnika davao svoje komentare o životu, stilu i poeziji svakog od njih, a potom navodio nekoliko njihovih stihova. Dakle, u ovom poglavlju Fevzi je iznosio kritički osvrt na poeziju. Upravo zbog ovih kritičkih stajališta, za Fevzija se može reći da je postao začetnikom kritike u ovoj oblasti naše književnosti i da *Bulbulistan* ima veliku vrijednost i značaj sa stanovišta književne kritike.

Za ilustraciju poslužiti će sljedeći primjer iz *Bulbulistana*:

نکات درویش پاشا – رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ –

از گزیده ارباب لبابت و زبده اصحاب بسالت است، و همه اشعار وی نکته آمیز و رشحات کلکش ایهام ریز است، و دو دیوان دارد. یکی فارسی، و یکی ترکی است. هر دو لطیف و معنی دار و نظیف و نکته شعار است. دو بار به بوسنه والی شده، و سالی چند نیز در آگره محافظ بوده.

و چنین مشهور است که از گزیده اولیاء الله بود و یادگار حضرت مولانا مثنوی را آغاز تنظیر کرد و جزی دو ساخت؛ شبی در خواب مولانا را دیده، و وی را گفته: ای درویش، کتاب من هرگز تنظیر نپذیرد. از این سودا باز شو! و آنگه فارغ شد و آن دو جز که نوشته، من آن را دیدم. بسیار معنی دار و لطیف بود. فقیر چنین پندارم که از وزرا آنچنان کامل و دانا نیامده است، و این از جمله اشعار وی است:

غزل

اگر آن سرو قد سازد مشرف خانه ما را	نثار مقدمش دارم همه دنیا و عقبا را
نگردد تشنگی عشق زایل از دل تشنه	اگر نوشد به یک دم آبهای هفت دریا را
به یک غمزه ربوده ترک چشمت صدهزاران را	کسی هرگز ندیده در جهان این گونه بیغما را
اگر میل جمال دلبران دارم عجب نبود	چون آدم کو نباشد جان بخش روی زیبا را
نظر کن بر دل درویش و رحم آر ای شه خوبان	نصیحت بشنو و ضایع مگردان پند دانا را

Zapis o Derviš-paši – Allah mu se smilovao! –

Jedan je od odabranih među umnima, i najbolji među odvažnima. Sve njegove pjesme su istančane, a tragovi njegova pera višeznačnost donose. Ima dvije zbrike [poezije]: jednu na perzijskom, i jednu na turskom. Obje su prefinjene i značenja pune, pročišćene i pjesnički istančane.

Dva puta je bio valija u Bosni, a nekoliko godina bio je muhafiz u Egri.

Čuveno je da je bio jedan od odabranih Allahovih evlija. U sjećanje na hazreti Mevlanu bio je počeo pisati naziru na “Mesneviju”; spjevao je svezak ili dva. Jedne noći u snu je vidio Mevlanu; [on] mu je rekao: “Dervišu, na moju se knjigu nikada neće moći napisati nazira; okani se te puste želje!” Tada je prestao, a ona dva sveska koja je napisao ja sam vidio. Bili su silno značenjima bogati i profinjeni. Mislim da među vezirima nije bilo niti jednog tako usavršenog i učenog. Ovo je jedna od njegovih pjesama:

Gazel

Ako ona ljepotica čempresova staza dolaskom počasti moju kuću – U čast njezina dolaska i ovaj i Onaj svijet žrtvovat ću

Žeđ ljubavi neće ugasiti se u srcu žednoga – Ako nadušak popije i vodu sedam mora

Jednim migom oko ti lijepo sto hiljada srdaca porobi – Na svijetu nikad ne vidje niko takve grabeži

Ako mi je mila ljepota zavodljivicâ, nije čudo – Kakav je čovjek što za lijepo lice život ne bi dao

Pogledaj Derviševo srce i smiluj se, kraljice ljepotica – Poslušaj pouku i ne pogazi savjet znalca [fol. 38a–38b]

Iz navedenog odlomka vidimo da Fevzi prvo navodi osnovne podatke o Derviš-paši Bajezidagiću⁶² i njegovom životu, zatim daje kritičke komentare o njegovoj poeziji, a na samom kraju citira njegove stihove. Dakle, može se reći da je riječ o metatekstu, nastalom kao reakcija na stihove Derviš-paše, koji ustvari predstavljaju prototekst na koji se oslanja metatekst, kao njegov kritički komentar.

⁶² Derviš-paša Bajezidagić je istaknuti pjesnik i sufija, rodom iz Mostara. Živio je u drugoj polovini XVI i prvoj polovine XVII vijeka. Više o njegovom životu i stvaralaštvu vidjeti: Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Matični odbor Bošnjačke zajednice kulture “Preporod”, Sarajevo, 2007, str. 132–155; Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Svjetlost, Sarajevo, 1973, str. 116–129.

3.3. Autoreferencijalnost

Pojam *autoreferencijalnosti* „označuje u užem smislu riječi književnoumjetnički postupak na području metatekstualnosti, u kojem su autor i njegova poetika postali predmetom vlastitoga teksta“ (Oraić - Tolić 1993: 136).

Autoreferencijalnost u *Bulbulistanu* očituje se u uvodnom dijelu *Bulbulistana*, na kraju knjige, te u mahlas bejtovima. Vidjeće se da se u sva tri područja u središtu pažnje autoreferencijalnih osvrta u jednim slučajevima nalazi pisac, u drugim slučajevima tekst, a u trećim slučajevima čitatelj (Pavličić 1993: 105).

3.3.1. Autoreferencijalnost u uvodnom dijelu *Bulbulistana*

Kada su u pitanju autoreferencijalni osvrta u uvodnom dijelu *Bulbulistana*, u središtu pažnje tih osvrta može da se nalazi književni tekst. Naime, Fevzi u uvodnom dijelu *Bulbulistana* navodi motive koji su ga potakli da piše *Bulbulistan*, odnosno navodi da je svoje djelo pisao po uzoru na djela slavnih perzijskih klasika i kaže:

روزی به کتاب بهارستان که متبرکة استاد سخن سازان و گزیده ارباب عرفان، ملا جامی عبدالرحمن – قدس
الله سرّه فی کلّ حین و آن – است، ورقی چند بتحسین و آفرین همی خواندمی. در آن هنگام به دل آمد که بوستان و
گلستان را شیخ سعدی، و بهارستان را ملا جامی، و نگارستان را کمال پاشازاده، و سنبلستان را شیخ شجاع – قدس الله
تعالی سرّهم – ساختند، و هر یکی تخم معرفت را به مزرع دعا کشتند. اساس ایمان و قیام کون و مکان بر شش است،
و این پنج کتاب مستطاب در هر حالی محتاج بلبلستان اند ایرا نزهت هنگام بهار و رونق گل و سنبل و جویبار به نغمه
های عندلیب است.

Jednog sam dana, hvaleći i diveći se, pročitao nekoliko listova knjige Proljetni vrt, blagoslovljenog djela učitelja rječitih, odabranika spoznajućih, Mulla Abdurrahmana Džamija, Allah posvetio njegovu tajnu za sva vremena. Tada mi pade na pamet da je Šejh Sadi napisao Vrt i Ružičnjak; Mulla Džami Proljetni vrt; Kemal-paša Zade Oslíkani dvorac; a Šejh Šudža' – Svevišnji Allah posvetio njihove tajne! – Vrt zumbula. Svaki je od njih posijao sjeme spoznaje na oranici dove. Vjerovanje i svijeta postojanje temelje se na šest [počela]; ovih pet prekrasnih knjiga, u svakom slučaju, trebaju Perivoj slavuja, jer svježina proljetnog doba, procvat ruže i zumbula, i [bujanje] potoka, ovisе o pjesmama slavuja. [fol. 2a]

Dakle, ovdje je u središtu pažnje autoreferencijalnih osvrta sam književni tekst, konkretno djelo *Bulbulistan*. Ustvari, pisac dovodeći svoje djelo u ravan sa drugim djelima, u isto vrijeme određuje svoje djelo žanrovski, a govori i o intencijama djela i o onome što bi

ono htjelo biti. Svrha ovakvih osvrta je da preciznije definiraju poziciju pisca i poziciju čitatelja: poziciju pisca tako što se sve osobine teksta tumače kao posljedica piščeve svjesne namjere, a poziciju čitatelja zato što se od njega očekuje da te osobine teksta razumije kao primjerene nekome sustavu književnih vrijednosti (Pavličić 1993: 107).

U navedenom primjeru moglo bi se govoriti i o autoreferencijalnom osvrtu na samog pisca, jer Fevzi govori o svojim namjerama, odnosno o razlozima koji su ga potakli da piše *Bulbulistan*. Za poetički je aspekt svakog djela najvažnije zašto se ono uopće piše i kako namjerava postići svoj cilj. U autoreferencijalnom izlaganju o piscu autor raspreda o tome zašto piše i o tome zašto piše baš na određen način (Pavličić 1993: 110).

Također, autoreferencijalni osvrt na književni tekst dešava se u uvodnom dijelu *Bulbulistana* kada Fevzi govori o vrijednosti svog djela, odnosno o njegovom vlastitom sudu kvalitete svoga djela i to u odnosu na slavne perzijske klasike, koji predstavljaju uzor i ideal *Bulbulistanu*, pa kaže:

شجاع و سعدی و جامی از این پیش به نام منتخب کردند تماش
از آنان بلبلیستانم نشد کم که یافت از مرد عالی زیب و نامش

Šudža', Sa'di i Džami u vremena minula – U ime odabranih završiše [svoja djela]

Perivoj slavuja od njih manje vrijedan nije – Jer od div-junaka dobi svoj ures i ime
[fol. 2b]

Pored književnog teksta, u uvodnom dijelu *Bulbulistana* u središtu pažnje autoreferencijalnih osvrta nalazi se i čitatelj. Svrha ovakvih osvrta je u tome da se, govoreći o čitatelju, definiraju pisac i tekst što je i prirodno budući da je čitatelj onaj koji zaokružuje smisao cijelog procesa, dakle o njegovoj perspektivi ovisi kako će piščeve namjere biti interpretirane i kako će tekst biti shvaćen (Pavličić 1993: 108).

Iz slijedećeg stiha jasno se vidi da je Fevzi ulogu recipijenta, odnosno čitatelja namijenio, u prvom redu, učenim ljudima, i to gnosticima:

همین نزهت سرای اهل فضل است در این روضه نیاید پای نادان

Ta čistota dvor je ljudi učenih – U vrt ovaj ne zalazi noga neukih [fol. 3a]

U ovom stihu „perivoj“ je ustvari metafora za djelo *Bulbulistan*, dakle ovim stihom Fevzi određuje čitatelja svoga djela, koji u prvom redu mora biti obrazovan da bi njegove namjere bile pravilno interpretirane i da bi tekst bio u potpunosti shvaćen. “Usmjeravanjem recepcije i određivanjem čitateljske uloge zapravo se osigurava da tekst bude prihvaćen kao pripadnik nekog žanra, kao predstavnik nekoga stila, kao donosilac nekog značenja i sl.” (Pavličić 1993: 108).

Na kraju uvodnog dijela Fevzi od recipijenta traži da uživaju čitajući *Bulbulistan* i da prouče jednu hajr dovu njegovoj duši, u čemu se ogleda njegov islamsko-gnostički svjetonazor:

التماس از جالسان این باغچه فرج انجام، و از تماشاییان این روضه خوش اندام که از خار غرض پاک
مبراست؛ هر آن دمی که به نگاه اعتبار بنگرند باغچه بانی که به ترتیب هر گیاهی عمر گران مایه کاهیده، و پرورش
هر درختی خون دل او باریده، از اثمار باغچه سبع المثانی شادی بخشایند و به دعایی یاد کردند.

گویند که بنده فوزی پرورده این درختان در همه دم به وی باد عون عطای دین

Zamolba onima što će u ovoj bašči blagoslovljenoj sjediti, i onima koji će ovaj vrt dopadljivi, od trnja zle namjere potpunoma čisti, promatrati: kad god s odobravanjem pogled upute, neka baštovanu, koji je na njegu svake biljke život vrijedni utrošio, i u njegovanju svakoga drveta krv iz srca lio, plodovima iz bašče Seb'ul-Mesani radost podare, i dovom ga se prisjete. Neka kažu:

Rob [Božiji] Fevzi ovo drveće odnjegova – Uvijek ga pratila obilna pomoć Njegova

[fol. 3a]

U navedenom odlomku u središtu pažnje autoreferencijalnih osvrta nalazi se, u prvom redu čitatelj, a zatim pisac i sam tekst. Naime, pisac metaforičnim jezikom traži od čitatelja da ga se, čitajući njegovo djelo, sjeti jednom molitvom. Govori o tome koliko je truda i napora uložio da bi napisao *Bulbulistan*, te da je cijeli svoj život posvetio pišući ovo djelo.

3.3.2. Autoreferencijalnost u završnom dijelu *Bulbulistana*

U završnom dijelu *Bulbulistana* također se ogledaju autoreferencijalni osvrti, u čijem središtu pažnje je čitatelj, odnosno recipijent. Naime, u završetku knjige Fevzi se obraća recipijentu molbom da prilikom čitanja *Bulbulistana* bude blagonaklon prema nedostacima i propustima njegova djela, pa kaže:

خَاتِمَةُ الْكِتَابِ

التماس از خردبینان گلگشت معرفت، و از نکته دانان گلشن سرای منقبت، هر آنکه که نظر پاک ایشان در
این ریاض افتد، قصور خدمت باغبانش را به عفو رسم قدیم بزرگان بیوشند.

Završetak knjige

Molim oštroumne iz vrta spoznaje, i pronicljive iz cvjetnoga dvorca vrline – kad god njihov prečisti pogled padne na ovu baštu, neka oprostom prekriju manjkavosti u službi baštovana, po davnom običaju velikanâ. [fol. 48a]

Iz ovih riječi ogleda se Fevzijevo strepnja za recepciju njegova djela. Jasno je da je on svjestan da njegovo djelo, poput svakog djela, ima i izvjesne nedostatke, ali on se nada da će naići na pozitivnu recepciju. „Uloga koja se čitatelju namjenjuje nije nikada emocionalno neutralna: ili se od njega očekuje da ima neke osjećaje prema tekstu, ili prema njegovu tvorcu, ili se očekuje da tekst izazove nekakve emocije, ili se, ponekad, čitatelj želi isprovocirati ili dovesti u emocionalnu konfuziju“ (Pavličić 1993: 108).

U završetku knjige uočavaju se autoreferencijalni osvrti na samog pisca, naime, navodi se stih hronogram koji referira na godinu nastanka samog djela:

به احباب این در آن باغ نوم بود هزار و صد به پنجاه و دوم بود

U ljubavi za ovom, u onoj je bašči snio – Hiljadu sto pedeset i druge to je bilo

[fol. 48a]

Ovaj stih hronogram predstavlja direktan autoreferencijalni osvrt na stvarni Fevzijevo život, jer godina nastanka djela može pomoći u određivanju vremena u kojem je Fevzi živio.

U završetku knjige, naime u mesneviji kojom se završava *Bulbulistan*, ogledaju se autoreferencijalni osvrti u čijem središtu pažnje je književni tekst, pisac i čitatelj:

مثنوی

چو پر شد گلشن دلها ز الحان	به انجام می رسد این بلبستان
بسا همت بر آورد پاسباناش	بسا خدمت گزارید باغباناش
رسید با من به او یک تاج شاهی	که اعنی حضرت شیخم نگاهی
شدم با خدمتش جویان و پویان	شدم با همتش از پوست نشینان
چو همنام علی مرتضی او است	سمی حضرت شیر خدا او است
که در درگاه وی [یک] خاکپایم	سزد که تا به حشر او را ستایم
که ای فوزی خموش به از این راز	مرا گفت هاتف غیبی به آواز
بکن مدحش ز دل با اهل دل گوش	نباشد محرم رازت به هر گوش
انیس بزم خاص نکتہ دانان	که شد از همتش این بلبستان

Mesnevija

Završava se ovaj Perivoj slavuja – Kad ružičnjak srcâ posta pun melodija

Veliku službu njegov baštovan učini – Mnogo truda njegov čuvar uloži

Dok veliki šejh ne baci pogled na me – Carska kruna stiže mi s njime

Njegovim pregnućem pustnešin postah – Služec' njemu tragatelj [za Istinom] postah

*Nadimak njegov Božiji lav je – Jer istog imena k'o Ali Murteza je
Priliči da hvalim ga sve do Okupljanja – Na predvorju mu ugažena ja sam zemlja
Glasnik iz Onostranog vijest donese za mene – Šutnja je bolja, Fevzi, od ove tajne
Svako uho neće znati da ti tajnu čuva – Iz srca ga hvali, slušaj ljude srca
Jer pregnućem njegovim Perivoj slavuja nasta – Blizak društvu biranom pronicljivih
posta [fol. 48b]*

U navedenoj mesneviji autoreferencijalni osvrti na pisca primjećuju se u stihovima u kojima Fevzi govori o ogromnom trudu koji je uložio prilikom pisanja djela, te o tome da je on po svojoj orijentaciji sufija. Autoreferencijalni osvrti na književni tekst zastupljeni su u stihovima u kojima Fevzi govori da je *Bulbulistan* posvetio svom šejhu Aliji, a autoreferencijalni osvrt na čitatelja nalazi se u posljednjem stihu, u kojem Fevzi jasno određuje svog recipijenta, a to su oštroumni i učeni ljudi, kakav je i sam bio.

3.3.3. Autoreferencijalnost u mahlas bejtovima *Bulbulistana*

U mahlas bejtovima⁶³ u kojima pjesnik navodi svoje vlastito ime riječ je o eksplicitnoj autoreferencijalnosti, odnosno autor je “svjestan svoga susreta sa samim sobom, pa sebe i svoju poetiku izravno tematizira bilo u samoj strukturi umjetničkog teksta, bilo u drugim žanrovima „ (Oraić - Tolić 1993: 137)⁶⁴. U središtu pažnje autoreferencijalnih osvrta u mahlas bejtovima nalazi se sam pisac, koji se osvrće na samog sebe kao pjesnika ili na vlastiti tekst, dakle riječ je o poetičkoj funkciji autoreferencijalnosti.⁶⁵

⁶³ Mahlas bejti je stih u kojem se nalazi mahlas, pseudonim pjesnikova. U pjesmama divanskih pjesnika mahlas se najčešće nalazi u preposljednjem stihu. Na osnovu njega razjašnjeno je autorstvo neke pjesme, jer pjesme u rukopisnim zbirkama obično nemaju naslova (Nametak 2007: 162).

⁶⁴ Prema vrsti autometateksta, odnosno svijesti o vlastitom tekstu, autoreferencijalnost može pored eksplicitne biti i implicitna, u kojoj je autor „nesvjestan ili se pravi nesvjesnim autoreferencijalnog suodnosa, pa gradeći metatekstove o općim književnim temama ili drugim tekstovima šifrirano govori o samom sebi i vlastitoj poetici“ (Oraić - Tolić 1993: 137).

⁶⁵ Prema vrsti autoteksta koji postaje predmetom vlastitoga teksta izdvajaju se poetička i biografska autoreferencijalnost. U poetičkoj autoreferencijalnosti predmet je teksta imanentni autor i njegova poetika, a u biografskoj autoreferencijalnosti predmet je teksta građanski autor i tekst njegova života, tj. biografija (Oraić - Tolić 1993: 137).

Podrobnom analizom *Bulbulistana* uočena su četiri mahlas bejta koji se manifestiraju u trećem i drugom licu jednine, a to su:

- mahlas bejtovi u trećem licu jednine:

چه باشد ز آفرینهای خسیسان	بکن بهر خدا کاری وگر نه
همی خواهد عطا و عفو و غفران	خدایا پادشاهها از تو فوزی

Sve što radiš čini radi Boga, inače – Šta će ti od onih nitkova pohvale

*Bože, Gospodaru, od Tebe **Fevzi** – Traži darežljivosti i oprosta [fol. 34b]*

شاهد حقّ پادشه ما سوا	با تو گواهم که توی در جهان
از تو شود با دل فوزی دوا	چون شده بیمار گنه، ای طیبیب

Svjedočim ti da si na svijetu – Svjedok Istine i kralj svemu

*Kada je oboljelo od grijeha, liječnice – Srcu **Fevzijevu** od tebe lijek doći će [fol. 41b]*

- mahlas bejtovi u drugom licu jednine:

بسا یابد خون از حقّ خجالت	اگر بهر دیگر کردی پرستش
بخواه از ذوالمنن عون و عنایت	بیا، ای فوزی، توبه کن از این کار

Ako si obožavao nekog drugoga – Valja ti se mnogo stidjeti Boga

***Fevzi**, tevbu od toga učini – Od Velikodušnog pomoć i naklonost traži [fol. 33a]*

که ای فوزی خموش به از این راز	مرا گفت هاتف غیبی به آواز
بکن مدحش ز دل با اهل دل گوش	نباشد محرم رازت به هر گوش

*Glasnik iz Onostranog vijest donese za mene – Šutnja je bolja, **Fevzi**, od ove tajne*

Svako uho neće znati da ti tajnu čuva – Iz srca ga hvali, slušaj ljude srca [fol. 48b]

Iz navedenih stihova vidi se da je Fevzi inkorporirao svoje ime, odnosno pjesnički pseudonim – mahlas, u samu strukturu stiha, posredstvom čega referira na samog autora, odnosno pokazuje da dati stihovi pripadaju upravo Fevziju. U mahlas bejtovima Fevzi iznosi neke svoje stavove, poglede na život, a prije svega molbu Svemogućem da mu oprostí učinjene grijeha i da ga uputi na pravi put.

3.4. Paratekstualnost

Gerard Genette u *transtekstualnost* ubraja i *paratekstualnost*, koju definira kao odnos u kome se spajaju različiti segmenti (naslovi, podnaslovi, ilustracije) unutar teksta (1997: 3).

Bulbulistan je, strukturalno-žanrovski posmatrano, didaktičko djelo koje se sastoji od uvodnog dijela, šest poglavlja i završetka knjige.⁶⁶ Svako poglavlje sastoji se od nekoliko neovisnih priča, koje su odvojene svaka za sebe, dakle nije primijenjen postupak kao u monumentalnom djelu *Hiljadu i jedna noć*, gdje se priče nadovezuju jedna na drugu. Međutim, sve priče jednog poglavlja povezane su istom ili sličnom tematikom. Tako prvo poglavlje, koje nosi naslov „keramet“, u sebi objedinjava priče koje govore o kerametima, odnosno nadnaravnim osobinama evlija, šejhova i drugih velikana tesavvufa. Drugo poglavlje, pod naslovom „mudrost“, sadrži priče čija tematika je sudbina, mudrost, nauka i znanje. Treće poglavlje, koje se zove „iskrenost“, sadrži priče koje u prvom redu govore o iskrenosti. Četvrto poglavlje je Fevzi naslovio „epigram“ i u njemu je predstavio jedanaest pjesama na perzijskom i turskom jeziku. Peto poglavlje se zove „dosjetka“ i tu je Fevzi donio šest anegdota, posredstvom kojih kritikuje tadašnju vlast i društvo. Posljednje, šesto poglavlje *Bulbulistana* nosi naziv „darežljivost“ i sadrži samo jednu priču, čija tematika je darežljivost i plemenitost. Birajući naslov poglavlja Fevzi je pružio osnovnu informaciju o sadržaju tog poglavlja, privukao je pažnju određenog recipijenta, te izrazio vlastitu osobnost (Katnić-Bakaršić 2001: 269).

Također, ovdje možemo govoriti o suodnosu elemenata koji pripadaju različitim žanrovima i stilskim tipovima. Naime, *Bulbulistan* je prozno djelo u kojem se isprepliću razne priče i anegdote sa stihovima u kojima je sažeta pouka, dakle isprepliću se različiti žanrovi, a prozni tekst se isprepliće sa poetskim fragmentima. Kada je riječ o poeziji *Bulbulistana*, i tu je zastupljeno više različitih žanrova, poput gazela, rubaija, mesnevija i drugih poetskih formi. Ovakva raznorodnost elemenata bitno određuje i ukupni stil djela.

⁶⁶ Vidjeti poglavlje *Struktura i sadržaj Bulbulistana*, str. 11.

3.5. Arhitekstualnost

Da bi se valjano valoriziralo djelo *Bulbulistan*, neophodno ga je dovesti u vezu sa djelima koja su mu poslužila kao uzor za pisanje, a koja pripadaju istom žanru. Naime, tu se radi o tipu transtekstualnosti koji Gerard Genette u *Palimpsestu* naziva *arhitekstualnost*, a to je ustvari odnos koji povezuje tekst sa tipovima diskursa iz kojih potječe (žanrovska pripadnost) (Genette 1997: 4).

Konvencionalni tekst mora „pripadati takvom žanru koji ima neku tradiciju i u kojem su već stvorena djela koja u povijesti književnosti imaju neki autoritet“ (Pavličić 1988: 162). U skladu s tim, *Bulbulistan* pripada žanru didaktičke književnosti (*pand* ili *andarz*), koja je u doba klasične perzijske književnosti imala visoku poziciju, a Sa'dijev *Dulistan* se javlja kao autoritet koji slijede mnogi kasniji autori. Dakle, *Bulbulistan* već zbog svoje pripadnosti određenom žanru stupa u dijalog s drugim tekstovima istog žanra, konkretno sa *Dulistanom* i *Beharistanom*.

Tekstovi koji pripadaju istom žanru međusobno su veoma slični, a to dolazi otuda što teže istome cilju. U konvencionalnim se razdobljima „cjelovitost teksta i njegova pripadnost umjetničkoj sferi često određuje prije svega na intertekstualnoj razini: jedan je tekst umjetnički zato što je nalik drugim tekstovima, a cjelovit je zato što udovoljava pravilima žanra“ (Pavličić 1988: 161). Dakle, za tekst *Bulbulistana* može se reći da je umjetnički, jer nalikuje svojim tekstovima uzorima, i da je cjelovit, jer udovoljava pravilima žanra.

3.6. Hipertekstualnost

Gerard Genette *hipertekstualnost* ubraja u *transtekstualnost*, a definira je kao svojstvo nekog teksta, odnosno hiperteksta, da imitira ili transformira neki drugi tekst, tj. hipotekst, bez davanja komentara (1997: 5). Upravo ova činjenice da imitacija ili transformacija u hipertekstualnim postupcima ne zahtijeva komentar hipoteksta razlikuje pojam hipertekstualnosti od pojma *metatekstualnosti*.

U konvencionalnim razdobljima pojedinačni tekst preuzima konvencionaliziranu temu preko koje stupa u razne tipove odnosa s drugim tekstovima. Tako i *Bulbulistan*, preuzimajući afirmisane teme i motive iz *Dulistana* i *Beharistana* „koje su već stekle neki ugled, pa imaju literarni status“ (Pavličić 1988: 163), direktno stupa u dijalog sa svojim tekstovima uzorima, kao i sa drugim djelima u kojima je zastupljena ista ili slična tematika. U orijentalno-islamskoj književnoj tradiciji, u koju spada arapska, turska i perzijska književnost, tematika nije bila od primarnog značaja, već upravo način obrade određene teme. Sukladno tome filološki kritičari smatrali su da je u arapskoj književnosti „motiv ili tema književnog djela efemernog značaja, te da vrijednost djela ne treba prosuđivati sa stanovišta njenog tematskog izbora, već sa stanovišta umijeća kojim je tema u književnom djelu predstavljena“ (Duraković 2007: 295).

Postavlja se pitanje koliko je Fevzi bio originalan u pisanju *Bulbulistana* i u kojoj mjeri je pozajmljivao tematiku i motive iz drugih izvora. Iluzorno je vjerovati u originalnost bilo kojeg teksta, „koji je redovito satkan od djelića prošlosti te sam predstavlja neku vrstu štafete prema budućem tekstu. Zbog toga Barthes i kaže: Intertekstualno je u svakom tekstu sadržano, jer je ono samo međutekstovlje nekog drugog teksta te se ne smije zamijeniti s nekim porijeklom teksta: pokušati pronaći 'izvore', 'utjecaje' nekog djela znači upasti u klopku mita o porijeklu: citati koji čine neki tekst su anonimni, njima ne možemo ući u trag, a ipak su već čitani: to su citati bez navodnih znakova“ (Beker 1988: 11). Možemo reći da je Fevzi u *Bulbulistan* prenio teme, motive, izraze i postupke koji se ponavljaju i modificiraju iz jednog djela u drugo, iz jedne generacije autora u drugu generaciju, a čijim izvorima je veoma teško ući u trag.⁶⁷

Kada je riječ o preuzimanju tema i motiva iz drugih djela, Fevziju je uglavnom poslužio Džamijev *Beharistan*, mada ima tematskih sličnosti i sa Sa'dijevim *Dulistanom*.

⁶⁷ Više o izvorima *Bulbulistana* vidjeti: Karahalilović 2014: 12–16.

Ustvari, tragajući za sličnostima u *Bulbulistanu* i *Beharistanu*, uočene su dvije priče koje se nalaze u oba djela, a imaju istu tematiku.

Prva priča je o starici i poslaniku, koja se nalazi u petom poglavlju *Bulbulistana* i u šestom poglavlju *Beharistana*. Navest ću kompletne priče oba djela, i na perzijskom i na bosanskom jeziku, da bi se mogla povući paralela i vidjeti koliko je Fevzi svoj tekst prilagodio postojećoj priči u *Beharistanu*, a koliko je odstupio od nje.

Priča u *Beharistanu* glasi:

و رسول صلی الله علیه و سلم مر عجوزی را گفت که جایز به بهشت در نیابند. این عجوزه به گریه در آمد. فرمود که خدای تعالی ایشانرا جوان گرداند و خوبتر از آنچه بودند بر انگیزد آنگه به بهشت برد.

(Bahārestān: 75)

Poslanik, blagoslov Božiji i mir neka je na nj, rekao je nekoj starici: "Starice neće ući u džennet." Starica je počela plakati, a on joj kaza da će ih Bog podmladiti, učiniti ih još ljepšim nego su bile i uvest će ih u džennet. (Beharistan: 61)

Priča u *Bulbulistanu* glasi:

لطیفه

روزی پیش خواجه هر دو سرا، محمد علیه السلام، پیره زنی آمد که پوست رویش در هم گرفته و همه دندانها ریخته، و حسن و آن آدمی از وی گریخته. خدای تعالی می داند که چند سال عمر از روزگار خویش خورده. قامتش از بار عمر خم گشته، و گیسویش همچو لیف سپید با یکدیگر پیچیده، و گر کسی از وی پیغام گیتی نافرجام پرسد، از قبیلۀ مارجی خبر دهد.

گفت: ای مصطفای انبیا، و ای منتهای اصفیا، آیا من در رستاخیز به بهشت می رومی؟ گفتا: ای خواهر دختر دنیا، و ای بیوه کالیوه بی صفا، هیچ چون تو فرتوتی به بهشت نخواهد رفت.

چون پیره زن از رسول علیه السلام چنین پیغام شنید، آغاز گریستن کرد و گفت: یا رسول الله، در شأن من آیت آمده که من به بهشت نروم؟ یا آن کجا رود که من در دنیا ترا دیدم و مصاحبۀ تو گشتم، در عرصۀ رستاخیز مرا به لطف شفاعت از جمله اهل بهشت نمی خوهی کرد؟!

نظم

گر نکنی لطف و شفاعت مرا	شأن من است گفتن و او بِلتا
جز تو مرا کس نکند یآوری	جان و سرم با تو فدا مصطفی
چون تو شدی رحمت حقّ با جهان	امنت از جود تو خواهد عطا
با تو گوام که توی در جهان	شاهد حقّ پادشه ما سوا
چون شده بیمار گنه، ای طبیب	از تو شود با دل فوزی دوا

وانگه پناه بی نوایان و پادشاه دلنوازان تبسم فرمود که ای ناکام روزگار، و ای خواهشگر دارالقرار، یا نشنیده ای که خدای تعالی پیره زنان را در سیزده ساله دخترک سازد و پیران را در سه سی ساله جوانک و همه ارباب بهشت را بر این منوال گرداند وانگه به دارالسلام نهد؟

چون پیره زن از پیغمبر علیه السلام چنین مژده ها شنید، شادی یافت و ذیلتش را بوسیدن گرفت.

قطعه

زهی لطف خداوندی که می سازد جوان ساله
سرپا کهنه سالان را ز شایستن نعیمش را
که دارد آنچنان قوت که با شکری بیرون باشد
ز بارهای سپاس اینچنین لطف عظیمش را

Dosjetka

Jednoga dana, kod velikaša na oba svijeta, Muhammeda – mir njemu! – dođe neka starica kojoj koža lica bijaše smežurana; zubi joj poispadali, a ljepota i ljudski lik od nje pobjegli. [Samo] Svevišnji Bog zna koliko je godina svoga života bila poživjela. Stas joj, od tereta života, bijaše se pognuo, a kosa se splela poput bijelih palminih vlakana; ako bi je neko zapitao nešto o beskrajnom svijetu, govorila bi samo o Mardži plemenu.

[Starica] reče: “Odabrani među poslanicima, konačni među prečistima, hoću li ja na Ustanuću otići u Raj?” Reče: “Sestro kćeri dunjaluka, turobna udovice neuka, nijedna oronula starica kao [što si] ti u Raj neće otići.”

Kad starica od Poslanika – mir njemu! – ču takvu vijest, poče plakati i reče: “Allahov poslaniče, je li o meni objavljen ajet da neću otići u Raj? Ili – gdje [bi se moglo] desiti da mene, koja sam te vidjela i s tobom besjedila, na poprištu Ustanuća, po blagodati zauzimanja, ne učiniš jednom od žitelja Raja?!”

Pjesma

Ne učiniš li milost i ne zauzmeš se za me – Ostaje mi samo “Teško meni!” da kažem

Osim tebe niko pomoći mi neće – Dušu i glavu, Mustafa, dat ću za tebe

Kada ti si postao Božija milost svijetu – Tvoj narod od plemenitosti ti traži nagradu

Svjedočim ti da si na svijetu – Svjedok Istine i kralj svemu

Kada je oboljelo od grijeha, liječnice – Srcu Fevizjevu od tebe lijek doći će

Zaštitnik ojađenih i kralj obzirnih tada s osmijehom reče: “Nesretnice [opečena] sudbine [žarom], ti što vapiš za Darul-Kararom, zar nisi čula da će Svevišnji Bog starice pretvoriti u trinaestgodišnje djevojčice, a starce u tridesettrogodišnje muškarce? Sve će stanovnike Raja na takav način preobratiti, i onda ih u Darus-Selam smjestiti.”

Kada starica od Pejgambera – mir njemu! – ču te blagovijesti, razveseli se i poče mu ljubiti skut.

Kuplet

Kakve li Božije milosti, starce čini mladima – Blagodati Svoje čini ih dostojnima

U koga je tolika snaga da zahvalnošću zbaci – Teret zahvale na Njegovoj silnoj milosti [fol. 41a–42a]

Iz navedenih priča vidimo da je Fevzi ovu priču, kao i većinu drugih priča u čitavom *Bulbulistanu*, proširio, obogativši je dijalozima, mnogobrojnim opisima i stihovima i da je time priči dao jedan sasvim novi pečat. Ovdje se radi o transpoziciji, odnosno transformaciji teksta koja nema za cilj utjecati na značenje hipoteksta, već samo na njegov kvantitet, dakle riječ je o kvantitativnoj transformaciji teksta (Genette 1997: 228). Transformacija ove priče ogleda se u proširivanju hipoteksta, dakle u njegovoj augmentaciji, a ne u minijaturizaciji. Gerard Genette smatra da se augmentacija razvija u dva pravca, kao *tematska ekspanzija*, tj. proširenje sadržaja priče, ili kao *stilska ekspanzija*, odnosno kvantitativno uvećavanje pojedinih segmenata teksta (1997: 254–262). S obzirom na to da je Fevzi kvantitativno uvećao pojedine dijelove teksta, možemo reći da je ovdje zastupljena *stilska ekspanzija* teksta.

U posljednoj priči drugog poglavlja *Bulbulistana* ogleda se djelomična tematska sličnost sa pričom drugog poglavlja *Beharistana*, koja glasi:

Ibn Muqafa kaže: Knjižnica indijskih vladara bila je tolika da ju je nosilo stotinu kamila. Njihov vladar zatraži da je sažmu kako bi mogla stati na dvije kamile. Kasnije su svu knjižnicu sveli na samo četiri riječi. Prva riječ – o upućivanju vladara na pravednost i odgajanje puka. Druga riječ – o savjetovanju puka na dobročinstvo i pokornost. Treća riječ – o čuvanju zdravlja tijela; ne jesti prije nego se ogladni i dići se od trpeze čim se osjeti sitost. Četvrta riječ – o savjetovanju žena da ne gledaju tuđince i da kriju svoje lice od onih s kojima nisu u srodstvu. (Beharistan: 26)

Priču u *Bulbulistanu* ću samo prepričati, s obzirom na to da je dosta dugačka. Naime, riječ je o jevrejskom učenjaku koji je sakupio osamdeset sanduka knjiga, povodom čega Bog objavljuje poslaniku toga vremena da saopći tome učenjaku da od svega toga neće imati nikakve koristi ako ne ispuni tri uslova: 1. Da odstrani ljubav iz svog srca prema ovome svijetu; 2. Da ne održava veze sa vladarima tiranima; 3. Da ne vrijeđa i ne uznemirava nikoga. [fol. 27b–28a]

I ovu priču je Fevzi proširio, dakle radi se o augmentaciji, odnosno proširivanju hipoteksta. Ovdje se radi o *tematskoj ekspanziji*, jer je proširen sadržaj priče, i o *stilskoj ekspanziji*, budući da je tekst kvantitativno uvećan.

Osim ove dvije priče, tematska sličnost ogleda se u sedmom kerametu drugog hulda *Bulbulistana*, u kojem se govori o Ibrahimu Havvasu, a tematika priče je opskrba [fol. 6a–7a]. Ibrahim Havvas se također spominje u prvom poglavlju *Beharistana* i ista je tematika priče (Bahārestān: 35, Beharistan: 20).

Kao što se može primijetiti, u pogledu nekih tematskih cjelina Fevzija je inspirisao Džamijev *Beharistan*. Pored *Beharistana*, u *Bulbulistanu* postoje dvije priče, koje je najvjerojatnije Fevzi preuzeo iz Džamijevog djela *Nafahāt al-'ons* (Dahovi bliskosti), koje spada u red najpoznatijih biografskih sufijskih djela.⁶⁸ Naime, tematska sličnost ogleda se u drugom kerametu prvog hulda *Bulbulistana*, odnosno u kerametu Džunejd Bagdadija, u kojem se govori o hrišćaninu koji se godinama pretvarao da je musliman, a u potaji je i dalje bio hrišćanin [fol. 3b–4b]⁶⁹. Slična tematika se nalazi u djelu *Nafahāt al-'ons* (1382: 80)⁷⁰,

⁶⁸ Knjiga je napisana na perzijskom jeziku oko 1476. godine i spada u najbolje primjere perzijske proze. Ustvari, prototip ove knjige je napisan na arapskom jeziku skoro više od četiri stotine godina ranije, a autor je bio Muhamed ben Husejn Sullemi Nišaburi i zvala se *Tabaqāt al-sūfiye* (Klase sufiya). Kasnije je Džami ovu knjigu preveo na književni perzijski jezik i dopunio je novim imenima pisaca i šejhova sve do svog vremena. Džamijeva knjiga *Nafahāt al-'ons* obuhvata biografije preko šest stotina pisaca, naučnika i sufijskih šejhova i predstavlja izuzetan zbornik materijala za historiju sufizma. U uvodnom dijelu knjige Džami je precizno analizirao sufijsku terminologiju (Džaka 1997: 438).

⁶⁹ Navest ću priču na izvornom perzijskom jeziku da bi se što bolje moglo vidjeti u kolikoj mjeri je Fevzi imitirao svoj uzor. Priča u *Bulbulistanu* glasi:

کرامت

جنید البغدادی – فُئْسَ سِرُّهُ – پیشش مردی روزی آمد و گفت: السَّلامَ علیکم. جنید – فُئْسَ سِرُّهُ – گفت: و علیکم السَّلام، اگر تو از مسلمانانی. مریدان در وی نگاه کردند: جامه های سبز پوشیده و لباس اهل اسلام در بر کرده. با یکدیگر حرف انداختند که این مرد چند سال است که در هر رمضان ما در اعتکاف دیدم؛ از این سخن چه بر آید که اگر تو از مسلمانانی؟! جنید – فُئْسَ سِرُّهُ – گفت: من نگفتم که در هر رمضان اعتکاف نکرده است.

قطعه

ماه ایمان در سپهر دل ار هویدا نشد
سود ندارد در حریم کعبه کردن اعتکاف
هر که دانسته خدای خود بود در راه دین
باک نیست چون زوگار دیر پوشیدن لحاف
آن مرد گفت: ای شیخ بزرگوار، پیغمبر گفته است که اتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ. جنید – فُئْسَ سِرُّهُ – گفت: آری، گفته است. اگر تو باور نیاوری، أَنْظُرُ إِلَيْهِ.

نظم

اگر باور نداری با حدیث پرتو یزدان
نگر خورشید اصلش را فراست چیست تا دانی
آن مرد سرخود را پیش افکند؛ پس برداشت؛ گفت: صدقت؛ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ. پس گفت: کنون دانستم که شما بر حقی، و حقّ با شماست.

قطعه

آنی تو که تأثیر دمت سنگ سیه را
در رتبه اول کنده در ثمن ور
یکبار ز فرمان شما أَنْظُرُ إِلَيْهِ
آویزه گوشم شده پیغام بیمبر
از هنگام زادن تا به این دم نصرانی بودم. از من گناهی برآمد؛ از ترسش مسلمان گشته بودم. چند سال است که در هر ماه روزه به مسجدها اعتکاف کردم؛ اما در نهانی خود به بتها عبادت کردم.

نظم

ز مادر شد سه و سی سال که زادم
به بتها در نمان کردم پرستش

s tim što je Fevzi priču obogatio stihovima, te je proširio tematski i sadržajno, dakle radi se o *tematskoj* i *stilskoj* ekspanziji. Interesantno je spomenuti da se u obje priče spominje isti hadis: *أَتَقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ*. što nam potvrđuje da je Fevzi vjerovatno preuzeo tematiku svoje priče iz upravo ovog djela.

Osim toga, tematika priče četrnaestoga kerameta prvog hulda *Bulbulistana*, koja govori o Ebul-Husejn Tajnatiju i dvije jabuke koje je dao Ebul-Husejn Qarafiju, a ustvari su bile namijenjene gladnom dervišu pored puta (fol. 13b–14a),⁷¹ vjerovatno je preuzeta iz

کنون دیدم که از خود عاجزانند جدا گشتم؛ ندامت خوردم از خویش
جنید – قُدَسَ سِرُّهُ – با مریدان خود خطاب کرد که بنگرید اعتکافش چه سود گرفت با کسانی که قبای اهل اسلام پوشیده و چلیپای
گبری در بغل گرفته، و بسا مردمانی که بظاهر خودش را نقش زَنار و چلیپا دوخته و قندیل فیوض ذوالجلالی در بیت دل آویخته.
قطعہ
نقوش دل چو دور است از فروغ بینش مردم تو بر تو دوربین باید به قرب آرد نگارش را
مپندار با دیگر یکسان هندوانه جهلی هر آنی که چشیده خوب داند ز هر مارش را [fol. 3b–4b]

⁷⁰ Priča u *Nafahāt al-'ons* glasi:

جنید گفت که سری مرا گفت که مجلس نه و مردم را سخن گوی! و من نفس خود را مَتَّهَم می داشتم و استحقاق آن نمی دانستم. تا آن که حضرت رسالت را – صلی الله علیه و سلم – در یکی از شبهای جمعه به خواب دیدم که گفت تکلم علی الناس! بیدار شدم و پیش از صبح به در خانه سری رفتم و در بکوفتم. گفت مرا راستگویی ندانستی تا ترا نگفتند. پس بامداد مجلس نهادم و آغاز سخن کردم. خبر منتشر شد که جنید سخن می گوید. جوانی ترسا، نه در لباس ترسایان، بر کنار مجلس بیستاد و گفت ایها الشیخ! ما معنی قول رسول الله – صلی الله علیه و سلم – اتقوا فراسه المؤمن فانه ينظر بنور الله. جنید گفت ساعتی سر در پیش افکندم، پس سر بر آوردم و گفتم اسلام آور، که وقت اسلام تو رسیده است. (80)

⁷¹ Priča u *Bulbulistanu* glasi:

کرامت ابوالحسین تینانی – قُدَسَ سِرُّهُ –
شیخ ابوالحسین عراقی – قُدَسَ سِرُّهُ – گوید: به زیارت ابوالحسین تینانی رفته بودم. چون وقت وداع درآمد، با من بیرون آمد تا به در مسجد؛ گفت: دانم که چیزی نخورده ای، ولیکن این دو سیب برگیر. برگرفتم و روی به راه ولایت خود کردم.
سه روز رفتم. مرا گرسنگی نیامد. روز چهارم با خود گفتم: شیخ – قُدَسَ سِرُّهُ – مرا دو سیب داد. اکنون می خورم، و از جیب برای خوردن بیرون آوردم؛ درویشی را دیدم که بیمار شده و گلیمی دربرگرفته و بانگ همی زند: دلم سبب خواهد! آن دو سیب را بدو دادم.
قطعہ
ز غربت بر دل مردم نباشد زورتر چیزی دو تا دشوارتر باشد به ناداری و بیماری
و لیکن ایزد تعالی دستگیر اهل غربت باشد و گرنه زنده در غربت نخواهد بود دشواری
و چل و پنجاه گام از وی دور رفته بودم؛ با خود گفتم: شیخ – قُدَسَ سِرُّهُ – آن سیبها را مرا برای بیمار داده است.
بیت
هر آن طوری که می آید ز مرد حق کرامت دان که مسندگاه اسرارش به پنداشتی نمی گنجد
و باز گشتم که از آن درویش پرسم که چگونه مرد است و از کدام ولایت باشد. با جایش درآمد؛ نیافتم.
قطعہ

Džamijevog djela *Nafahāt al-'ons* (1382: 215).⁷² I ovu priču Fevzi je djelomično tematski preoblikovao i dodao svoje stihove, koji izražavaju njegovu nostalgiju zbog udaljenosti od domovine.

Interesantno je primijetiti da se biografije mnogih ličnosti koje se spominju u *Bulbulistanu* nalaze u Džamijevom djelu *Nafahāt al-'ons*, kao što su: Ibrahim Edhem, Ibrahim Havvas, Ebul-Hair, Ebul-Husejn Tajnati, Amr Ahmad Asim, Ebul-Abbas, Šibli, Ebu Vasiti, Razi, Džunejd Bagdadi, Zun-Nun Misri, Šaqiq Belhi, Lokman Sarahsi, Konjevi, Gazali i drugi.

Osim Džamija i njegovih spomenutih djela, na Fevzija su u tematskom pogledu utjecala i druga poznata djela perzijske književnosti, poput djela *Tazkerat al-'ouliyā'* (Hronika odabranih) od Feriduddina Attara, jednog od najvećih perzijskih pjesnika sufijске orijentacije.⁷³ Tematska sličnost ova dva djela ogleda se u priči o *Džunejdu i berberinu*, koja se nalazi u trećem huldu *Bulbulistana* (Bolbolestān: 31a–32b, Bulbulistan: 105–106),⁷⁴

نباشد از دیگر آیین، حکمت همچنین باشد

دوایی اهل فاقه جز طبیبان اولی الابصار

در فرزانه همت را که جاروها⁷¹ جبین باشد. [fol. 13b–14a]

بروب خواهی رسیدن منزل قریب از این عزلت

⁷² Priča u *Nafahāt al-'ons* glasi:

ابو الحسين قرافي گوید که به زیارت ابو الخیر تیناتی رفتم. چون وداع وی می کردم، تا در مسجد بیرون آمد و گفت یا ابو الحسين! می دانم که با خود معلوم بر نمی داری، لیکن این دو سیب را با خود بر دار! از وی بستدم و در جیب نهادم. سه روز برقم، هیچ فتوح نرسید. یکی از آن دو سیب را بیرون آوردم و بخوردم، خواستم که دیگری را بیرون آرم دیدم که هر دو سیب در جیب من است. پس از آن سیبها می خوردم و باز در جیب من پیدا می شد تا به موصل رسیدم. به خاطر من رسید که این سیبها معلوم من شدند و توکل را بر من فاسد ساختند. آنها را از جیب بیرون آوردم و بنگریستم، دیدم که درویشی خود را در عبایی پیچیده می گوید مرا سیب آرزو می کند. هر دو را به وی دادم. چون از وی برگزیدم، در دل من افتاد که شیخ ابو الخیر آن سیبها را به وی فرستاده بود. برگزیدم و آن درویش را طلب کردم نیافتم. (215)

⁷³ Feriduddin Attar rođen je u prvoj polovini 12. vijeka u porodici spravljača lijekova i mirisa, otuda i njegov nadimak Attar, što znači onaj koji spravlja i prodaje mirise i lijekove. Iza sebe je ostavio impozantan broj djela, što u stihu, što u prozi. U djelu *Tazkerat al-'ouliyā'* (Hronika odabranih) napisao je biografije 97 sufija i ovo djelo se uzima kao primjer tečne i jednostavne klasične perzijske proze.

⁷⁴ Piča u *Bulbulistanu* glasi:

اخلاص

از جنید ابن محمد پرسیدند که مرد مخلصتر که را دیدی؟ گفت: از این نخست سالی چند در مکه بودم. تنگدستی مرا بسیار روی نهاد چنان که یک تنکه را نیز مالک نیستم بود. از درازی موی سرم مرا درد سر پیدا شد. بناچار در بازار گرد بگرد گردان بودم؛ مزیتی را دیدم: در دکانچه ای مردمان را تراش می کند. به حکمت [و] فراست در وی نگاه کردم؛ دانستم که از اهل خیرات است. در پیش وی رفتم و گفتم: موی سرم دراز شده است. بهر خدای تعالی، باز کن ایرا از جمله فقرایم؛ تنکه ندارم!

در دست وی توانگری بود. آن را بهشت؛ گفت: ای توانگر، تو یکبار صبر کن ایرا خدمت تو از بهر دنیاست، و خدمت این از بهر ایزد تعالی است. مرا در جایگاه توانگر بنشانند و تراش کرد، و آنگه کاغذی سرپیچیده – زری چند در وی بود – به من داد و گفت: این را بستان و نفقه کن. آن را از وی بستیدم و برقم و با خود گفتم: اول چیزی که خدای تعالی به من دهد، من به وی دهم.

قطعه

a u djelu *Tazkerat al-'ouliyā'*, u poglavlju koje govori o Džunejd Bagdadiju (1379: 459)⁷⁵. Priča oba djela je tematski ista i govori o Džunejdu, koji je za vrijeme boravka u Meki bio bez novaca i otišao je kod jednog berberina zamolivši ga da ga ošiša radi Boga, jer nema novaca da mu plati. Berberin koji je u to vrijeme šišao bogataša, čim je vidio Džunejda i čuo njegove riječi, prekinuo je sa šišanjem bogataša i ošišao Džunejda, rekavši da je to učinio radi božijeg zadovoljstva, a potom mu je dao papir u kome je bilo zamotano nekoliko zlatnika. Nakon izvjesnog vremena, kada je Džunejd dobio kesu zlatnika iz Basre, otišao je kod berberina s namjerom da mu vrati zlatnike. Berberin je odbio da uzme novac, rekavši mu neka se stidi, jer ga je ošišao radi Boga i je li vidio da neko nešto uradi radi božije ljubavi a potom da uzima novac za to.

نخرید زیب عالم را بحبّه

محبّ راه حقّ جلّ جلاله

فدا دارد هزار صاحب نوالش

رضا جوی خدا با یک کلاله

چون به در مسجد رفتم، دوستی را دیدم از اصحاب که مرا طلب می کند؛ چون مرا دید، گفت: یا جنید، در کجایی که از سحر تا به این دم من ترا طلب کرده ام؟! گفتم: خیر باشد. گفت: این صرّه از بصره ترا آمده است. بستان! من نیز ستیدم و از همیان بیرون آمدم و بشمردم: صد زر مسگک. شاد شدم و با خود گفتم: الحمد لله! خدای تعالی من مسکین را به کام رسانید و مرا در زیر عطای مزینی شرمنده نه ساخت.

قطعه

سپاس جان و دل به آن خدا باد

که از تسهیل رسانیدم به مطلوب

نه مانم زیر بار منت کس

به عونش بعد از این ناکام و محجوب

برخاستم و در کارگاه مزینی آمدم؛ گفتم: السلام علیک، یا ذی الکرّم! گفت: و علیک السلام! حاجتت هست؟ گفتم: بلی؛ آن صرّه را به وی دادم. گفت: این چیست؟! گفتم: با خدا عهد کرده بودم که هر آن اول [چیزی] که به دست من افتاد، به تو دهم. اینک از همه نخست این درآمد. بستان! گفت: لا تُسْتَحْبِي مِنْ دِيَانِ 74 يَوْمَ الدِّينِ؟! – یعنی: شرم نداری از پادشاه رستاخیز؟! – نه مرا گفتی که از بهر خدا موی سرم تراش کن؟! گفتم: آری. گفت: یا کنون با چه روی می گویی که مزدش بستان؟! هیچ کسی را دیدی که از بهر خدا کاری کند و آنگه مزدش بستاند؟!!

و آن صرّه را ببنداخت و گفت: خدا می داند که تو از جمله مخلصان نیستی. اگر از جمله ایشان باشی، مرا چنین رسوا نکرده ای. اگر من آن کار که بهر خدا کرده ام مزدش بستانم، رستاخیز را به چه صورت خواهم رفت؟!!

من در وی عجب ماندم و با دل خود گفتم: ای هوایی، دیدی که مرد مخلص چون است، و رضا جوی خدای تعالی چه گونه باشد؟!!

قطعه

اگر خواهی که باشی مرد مخلص

هوای غیر حقّ هل حقّ رضا جو

زجز مهر شرف بخشا نخواهد

هر آن ذاتی که شد از دل خدا جو [fol. 31b–33a]

⁷⁵ Priča u *Tazkerat al-'ouliyā'* glasi:

نقل است که گفت اخلاص از حجامی آموختم. وقتی به مکه بودم، حجامی موی خواجه ای راست می کرد، گفتم از برای خدای موی من توانی ستردن. گفت توانم و چشم پر آب کرد، و خواجه را رها کرد-تمام ناشده- و گفت بر خیز! که چون حدیث خدای آمد، همه در باقی شد. مرا بنشانند، و بوسه ای بر سرم داد، و مویم باز کرد. پس کاغذی به من داد، در آنجا قراضه بی چند. و گفت این را به حاجت خود صرف کن! با خود نیت کردم که اول فتوحی که مرا باشد به جای او مروّت کنم. پس بر نیامد که از بصره صره یی زر برسید. پیش او بردم. گفت چیست. گفتم نیت کرده بودم که هر فتوحیرا که اول بیاید به تو دهم. این آمده است. گفت ای مرد! از خدای شرم نداری، که مرا گفتی از برای خدا ی موی من باز کن! و پس مرا چیزی دهی! که را دیدی که از برای خدای کاری کرد، و بر آن مزدی گرفت. (459)

Može se reći da je Fevzi preuzeo cijelu priču, s tim što je dosta proširio pojedine segmente teksta, obogativši ih dijalogima i stihovima, dakle radi se o *stilskoj* ekspanziji teksta.

Također, neka od imena spomenutih u *Bulbulistanu* nalaze se i u djelu *Tazkerat al-'ouliyā'* kao što su Ibrahim Edhem, Sufjan Savri, Fadl Bermekid, Džunejd, Šibli, Šaqiq i drugi.

Čuveno sufijsko djelo *Kašf al-Mahğūb* (Raskrivanje skrivenog), čiji je autor Ali ben Osman Hodžviri, a koje se smatra najvrednijim sufijskim djelom, te prvim proznim djelom koje se pojavilo u islamskom tesavvufu na perzijskom jeziku, također je tematski inspirisalo Fevzija. Slična tematika ova dva djela vidljiva je u priči drugog poglavlja *Bulbulistana*, koja govori o mladiću koji se zaljubio u kćerku svoga strica, međutim on se protivio njihovu braku. Naposlijetku, nakon njegove smrti, oni su se vjenčali i svaku su večer provodili do zore u molitvi i na taj način zahvaljivali Bogu. Tako je prošlo sedamdeset godina, a oni nisu pronašli niti jedan slobodan trenutak da se približe jedno drugom [fol. 18b–20a].⁷⁶

⁷⁶ Priča u *Bulbulistanu* glasi:

حکمت

جوانی دختر عمش را مبتلا گشت. دختر نیز با وی. هر دو یکدیگر را حیران و مشفق مهربان. آخر از عمش به نکاح خواست. راضی نشد ایرا جوان درویش و آن توانگر بود. چون کار چنین شد، جوان زگریستن و نالیدن نحیف و لاغر شد که بر پا خواستن توان نداشت.

بیت

شدم آشفته سودای گیسویت چه درمانم
ز رنج حسرت رویت اسیر فرس غروانم

آخر کار مادرش برای معالجه به حکیم فیلسوف برد؛ گفت: ای طبیب دانا، و ای لیبیب بی همتا، پورم را رنج بیماری و شور دشواری افتاده است. بنگر چه⁷⁶ درمان فرمایی. فیلسوف رگش گرفت و گفت: ای زن ضعیفه، این پسر دردی را گرفتار شده است که زجز صبر و تحمل دوا نپذیرد ایرا عشق چیزی است که دوایش درد است و دردش دواست.

بیت

درد و درمان هر دو عشقت یار طبیب حادثش
از فیلسوف نیز پیغام نامیدی گرفتند.
برنگیرد درد عشق آیین مرهم از دیگر

روزی بر مقتضای فرمان لایزالی عمش را مرگ بی امان رسید و دفتر حیاتش را از لوح عالم نوردید. ظرفا گفته اند از آن مرد زودتر تجهیز و تکفین یافته کس نیافریده است.

آن جوان ناتوان را مزدکی بردند که شما زنده باشید. عمّت از دنیا بیرون شد. آن مرد اسیر درد فراش، و آن گرفتار رنج و خراش، چون این مژده را بشنید، بر پا خاست و می گفت:

قطعه

سپاسم با خدای ذوالمنن باد
که داد از کید اغیارم رهایی
تشکر چون پاداش او را
که در من می سپرد آن دلربایی
رقیب از سیر خط حسن یارم
نوردید دفتر عین نوایی
بهین کاری مرا از این پس باخلاص
ز جان تا رستاخیز شکر خدایی

U *Kašf al-Mahğūb* navodi se tematski ista priča (1383: 531–532)⁷⁷, s tim što je Fevzi i ovu priču tematski i sadržajno proširio, dakle radi se o tematskoj i stilskoj ekspanziji, te je obogatio stihovima i dijalogima.

Osim toga u *Bulbulistanu* su zastupljeni i neki motivi i teme iz Kur'ana i hadisa. Naime, poznato je da je tematika nekih kur'anskih priča često obrađivana u književnim djelima klasičnih arapskih, perzijskih i turskih pisaca i pjesnika. Tako je i Fevzi veliki broj motiva crpio iz Kur'ana, a koristio se i hadisima Muhammeda a. s., poput priče o starici i poslaniku, koja se nalazi u petom poglavlju *Bulbulistana*. S obzirom na to da ova priča postoji i u Džamijevom *Beharistanu*, vjerovatno ju je Fevzi preuzeo iz *Beharistana*, budući da mu je upravo ovo djelo predstavljalo uzor i ideal tokom pisanja *Bulbulistana*. Fevzi ne

آخر آن دختر را به نکاح گرفت؛ در شب نخستین با دختر گفت: ای گزیده حسنايان، و ای زبده دلربايان، بين ايزد تعالى ما را چه لطفها کرد؛ ترا به من و مرا به تو ارزانی داد. اکنون ما را کار بهین آن است که اول از همه کارها خدای را – عَزَّ وَ جَلَّ – شکر می کنیم که از حسرت رهایی داد و به وصلت سزاواری⁷⁶ بخشید. برخیز تا او را پرستش می کنیم. هر دو برخاستند؛ تا به روز نماز گزاریدند و به انواع سپاس تشکر کردند؛ دوم شب نیز چنان کردند؛ سوم نیز چنان. مدتی چند بر این منوال برآمد.

روزی فیلسوف دانا آن مرد را دوچار آمد که پیر شده و ریشش سپید گشته. از آن وقتی که برای معالجه به پیش فیلسوف دانا آمده بود تا به این هنگام که فیلسوف آن را باز دید، در میان هفتاد سال گذشته بود. از وی پرسید که تو نه آن جوانی که برای معالجه به من آمده بودی؟ گفت: اویم. گفت: ای پازده آسیب سودا، آخر کار تو به چه رسیدی، و آن دختر که عاشق آن بودی، آن چه شد؟ گفت: ای اوستاد دواکاران، و ای ذی داد مرهم داران، آن دختر را که می پرسی هفتاد سال شد که در تحت نکاح من است ولیکن حالا باکره است. گفت: ای مرد صداقت گزار، و ای عزیز امین اسرار، چرا نزدیکی نکرده ای که آن حلال تست؟ گفت: ای چاره رسان ارباب درد، و ای سازگار اصول اهل خرد، آری، من دانم که حلال منست. اما هفتاد سال شد با وی در همه شبها ایزد تعالی را بشکر می کنیم و در همه روزها رضای او را روزه داریم، و در کدامین هنگام تهی مانم که او را نزدیکی باشد؟ فیلسوف چون این سخن را بشنید، در تعجب ماند و گفت:

نظم

زهی منت گذار و عبد مخلص	زهی دانای جود و ذوالجلالی
که جز ذکر خدا مهر ندارد	نبیند جز رضای حق جمالی
نجوید غیر ذات حق تعالی	نگوید جز سپاس وی مقالی
نبوید جز طریق قرب هادی	نگنجد در دلش غیر خیالی . [fol. 18b–20a]

⁷⁷ Priča u *Kašf al-Mahğūb* glasi:

از ابراهیم خواص رحمت الله علیه. می آید که گفت به دیهی رسیدم به قصد زیارت بزرگی که آنجا بود. چون به خانه وی رفتم، خانه ای دیدم پاکیزه، چنانکه معبد اولیا بود، و اندر دو زاویه آن خانه دو محراب ساخته. و در یک محراب پیری نشسته و اندر دیگر یک عجزه ای پاکیزه روشن، و هر دو ضعیف گشته از عبادت بسیار. به آمدن من شادی نمودند. سه روز آنجا بودم. چون باز خواستم گشت، پرسیدم از آن پیر که این عقیقه ترا که باشد. گفت از یک جانب دختر عمّ و از دیگر جانب عیال. گفتماندر این سه روز سخت بیگانه وار دیدمتان اندر صحبت! گفت آری، شصت و پنج سال است که چنان است. علت آن پرسیدم. گفت بدان که ما به کودکی عاشق یکدیگر بودیم، و پدر وی او را به من نمی داد، که دوستی ما مر یکدیگر را معلوم گشته بود. مدتی رنج آن بکشیدم تا پدرش را وفات آمد. پدر من عمّ وی بود، او را به من داد. چون شب اول اتفاق ملاقات شد، وی مرا گفت. دانی که خدای تعالی. بر ما چه نعمت کرده است که ما را به یکدیگر رسانید و دلهای ما را بند و آفتهای ناخوب فارغ گردانید. گفتم بلی. گفتمس ما امشب خود را از هوای نفس باز داریم و مراد خود را در زیر پای آریم و مر خداوند را عبادت کنیم، شکر این نعمت را. گفتم صواب آید. دیگر شب همان گفت. شب سدیگر من گفتم دو شب از برای تو شکر بگزاریم، امشب از برای من نیز عبادت کنیم. کنون شصت و پنج سال بر آمد که ما یکدیگر را ندیده ایم به حکم ملامت، و همه عمر اندر شکر نعمت می گذاریم. (531–532)

samo da je preuzimao teme i motive iz Kur'ana i hadisa, nego je citirao neke kur'anske ajete i hadise.⁷⁸ U nekim slučajevima je koristio samo riječ ili dvije iz određenog ajeta ili hadisa, a ponekad je donosio i cjelovit ajet. „Ovo citiranje Kur'ana i hadisa, kao i drugih klasičnih djela, nema za cilj samo pokazivanje vlastitog obrazovanja, nego ima i svoju didaktičku funkciju“ (Nametak 1997: 95).

Dakle, na osnovu svega gore navedenog, može se zaključiti da se Fevzi prvenstveno ugledao na Džamija i Sa'dija, koji su mu poslužili kao uzor i ideal i iz čijih je djela, u prvom redu iz Džamijevog *Beharistana*, te *Nafahāt al-'ons* crpio ideje, misli, teme i fabule za svoje priče. Osim ovih djela, pozajmljivao je fabule i motive iz drugih izvora, iz Attarovog djela *Tazkerat al-'ouliyā'*, Hodžvirijevog djela *Kašf al-Mahğūb*, te iz usmene orijentalne tradicije. Sve preuzete priče i tematske cjeline Fevzi je inkorporirao u svoje djelo sa izvjesnim tematskim i stilskim ekspanzijama. Osim toga, svaku priču je obogatio dijalogima i stihovima.

Preuzimanje fabula, motiva i tema iz navedenih djela govori da je Fevzi veoma dobro poznao tradiciju, što je u doba klasicizma bio jedan od uslova za nastanak djela vrijednog pažnje, budući da je tradicija predstavljala rezervoar motiva. Osim toga što je odlično poznao motive u književnoj tradiciji, on je bio dobro upućen u poetske žanrove, te metriku perzijskog jezika, što govori o njegovu književnom obrazovanju, koje je u to vrijeme bilo važnije od same talentiranosti. Također, na osnovu pojedinih priča u *Bulbulistanu*, koje se prenose iz generacije u generaciju, može se zaključiti da je Fevzi dobro poznao i usmeno predanje. Posebno su ga zanimala djela sufijske tematike, što se odrazilo i na *Bulbulistan*, za koji se zna da je djelo izrazito tesavvufskoga karaktera. Zastupljenost motiva i tema iz Kur'ana i hadisa, te citiranje ajeta i hadisa pokazatelj je Fevzijeve upućenosti u Kur'an i hadis.

Pored preuzetih motiva i tema iz raznih djela, ne može se poreći ni Fevzijeva izvjesna originalnost, koja se ispoljava u domenu originalnog stilskog izraza i forme. Naime, on preuzetim motivima, odnosno sadržaju daje novu formu, koja ustvari daje vrijednost njegovom stvaralaštvu.

Osim toga, njegova originalnost ogleda se u tome što je *Bulbulistan* produkt vremena u kojem je Fevzi živio i stvarao, te oslikava aktuelne društvene uvjete i odnose koje Fevzi pokušava promijeniti upravo posredstvom *Bulbulistana*.

⁷⁸ Vidjeti potpoglavlje „Citati iz Ku'rana i hadisa (eqtebās)“, str. 42.

4. Lingvostilistička analiza *Bulbulistana*

Da bi se interpretiralo jedno književnoumjetničko djelo, potrebno je da se ono podvrgne lingvostilističkoj analizi, jer bez lingvostilistike nema potpune analize teksta i njegovih konstituenata.

Pred lingvista se često postavlja suštinsko pitanje, a to je šta je jezičko, odnosno gramatičko, a šta stvaralačko, odnosno stilsko. Da bi se odgovorilo na to pitanje, odnosno da bi se razgraničilo područje gramatike i stilistike, potrebno je prvo odrediti razliku između predmeta njihova proučavanja, a to su jezik i stil. Pod pojmom jezik podrazumijeva se „skupnost izražajnih sredstava kojima raspolažemo kad oblikujemo jedan iskaz, a pod terminom stil razumijevamo aspekt i kvalitet toga iskaza koji rezultiraju iz izbora među izražajnim sredstvima, aspekt i kvalitet koji su determinirani govornikovim ili piščevim intencijama“ (Pranjić 1985: 52). Stilistika i lingvistika su međusobno povezane discipline, one nadopunjuju jedna drugu, „stilistika ima svoje metode, svoje principe i svoje zadatke, ali ona počinje od gramatike i nadovezuje se na nju“ (Ćorac 1974: 13).

S obzirom na to da je djelo *Bulbulistan* jedino prozno djelo kod Bošnjaka pisano na perzijskom jeziku, ono svakako zaslužuje temeljitu jezičkostilsku analizu kako bismo se upoznali sa jezikom i načinom pisanja Fevzija Mostarca.

Još veću zanimljivost djela predstavlja to što je Fevzi pisao jezikom koji nije njegov maternji, pa se postavlja pitanje kakva je gramatička struktura tog djela, odnosno da li je pisao poštujući gramatička pravila perzijskog jezika ili je odstupao od njih. U analizi svakog književnog teksta kreće se od normativnog književnog jezika, pa se tako i jezik *Bulbulistana* analizira krenuvši od norme standardnog perzijskog jezika⁷⁹.

⁷⁹ S obzirom na činjenicu da Iranci još uvijek nemaju normativnu gramatiku perzijskog jezika, za jezičku analizu *Bulbulistana* koristila sam relevantne gramatike na perzijskom jeziku i na stranim jezicima. Od gramatika na perzijskom jeziku u prvom redu sam koristila gramatike koje proučavaju perzijski dari jezik (zabān-e fārsī darī) od njegovog nastanka pa do danas. Te gramatike uglavnom navode jezičke karakteristike klasičnog perzijskog jezika, što mi je pomoglo da upravo te karakteristike pronađem u tekstu *Bulbulistana*, budući da je on napisan klasičnim jezikom. Tu svakako prvo mjesto pripada *Gramatici perzijskog jezika* autora Parwīz Nātel Xanlārīya (1380/1973) *Dastūr-e zabān-e fārsī*. Tehrān: Entešārāt-e Tūs, koja se smatra jednom od najstarijih i najpoznatijih gramatika perzijskog jezika. Jedna od relevantnih knjiga ovog autora je i

Veoma je važno osvjetliti i način pisanja ovog pisca, odnosno njegov stil, i na taj način pokušati odgonetnuti u kolikoj mjeri su na njega utjecali perzijski klasici poput Sa'dija i Džamija. Također će se, posredstvom jezičko-stilskih karakteristika teksta, pokušati ustanoviti da li je Fevzi uspio izgraditi svoj osebujan, individualan stil pisanja ili je pak bio pod utjecajem spomenutih klasika.

Na osnovu dominantnih jezičko-stilskih karakteristika zastupljenih u tekstu *Bulbulistana* piščev stil pokušat će se smjestiti u kontekst dominantnog stila epohe.

Historija perzijskog jezika u tri toma (1377/1998) *Tārīx-e zabān-e fārsī I, II, III*. Tehrān: Entešārāt-e Ferdous, u kojoj je detaljno predstavljen razvoj perzijskog jezika kroz historiju. Najsveobuhvatnija i najstarija gramatika perzijskog jezika je autora Xomāyūn Farroxa (1957) *Dastūr-e ġāme'-e zabān-e fārsī*. Tehrān: Matbū'āt-e 'Alī Akbar 'Elmī. Od starijih gramatika važno je spomenuti i gramatiku Maškūra (1342/1971) *Dastūr-nāme dar sarf wa nahw-e zabān-e fārsī*. Tehrān: Mo'assese-ye Matbū'ātī -ye Šarq. Kada je riječ o knjigama koje izučavaju historiju perzijskog jezika, spomenut ću autora Abolqāssemyā i njegova djela (1375/1996) *Dastūr-e tārīxī-ye zabān-e fārsī*. Tehrān: Samt, (1380) *Tārīx-e zabān-e fārsī*. Tehrān: Samt, (1378/1994) *Tārīx-e moxtasar-e zabān-e fārsī*. Tehrān: Ketābxāne-ye Melli-ye Īrān, kao i Mehrī Bāqerīya i njegovu *Historiju perzijskog jezika* (1378/1994) *Tārīx-e zabān-e fārsī*. Tehrān: Našr-e Qatre.

Od novijih gramatika, odnosno od gramatika koje više pažnje poklanjaju savremenom perzijskom jeziku koristila sam slijedeće gramatike: Faršīdward, Xosrou (1384) *Dastūr-e mofassal-e emrūz*. Tehrān: Entešārāt-e Soxan; Ahmadī Gīwī, Hasan; Anwarī, Hasan (1996) *Dastūr-e zabān-e fārsī I, II*. Tehrān: Entešārāt-e Fātemī; Qarīb A., Bahār M., Forūzanfar B., Homāyī Ğ., Yāsemī R. (1380) *Dastūr-e zabān-e fārsī (Panğ ostād)*. Tehrān: Entešārāt-e Ferdous; Wahīdīyān, Taqī Kamyār (1381) *Dastūr-e zabān-e fārsī*. Tehrān: Samt; Rahbar, Xalīl (1988) *Dastūr-e zabān-e fārsī, Horūf-e ezāfe wa rabt*. Tehrān: Entešārāt-e Mahtāb.

Od gramatika na stranim jezicima koristila sam se najvećim dijelom gramatikama na engleskom jeziku, od kojih prvo mjesto pripada gramatici Gilberta Lazarda (1992) *A Grammar of Contemporary Persian*. Costa Mesa, California and New York: Mazda Publishers. Zatim, važno je spomenuti i gramatiku autora Lambtona, A. K. S. (1996) *Persian Grammar*. Students ed. London, England: Cambridge University Press, te gramatiku autora Ellwella-Suttona, L. P. (1963) *Elementary Persian Grammar*. Cambridge, England: Cambridge University Press; gramatiku Windfuhr, G. L. (1987) *Persian Grammar: history and state of its study*. Paris and New York: Mouton, The Hague; gramatiku Rubinchika, Yu. A. (1971) *The modern persian language*. Moscow: „Nauka“ Publishing house.

Budući da mnoga pitanja u perzijskoj stilistici nisu osvjetljavana na način savremene zapadne stilistike, ovo poglavlje, koje je ustvari okosnica cijele knjige, predstavlja pokušaj osvjetljavanja ovog djela sa aspekta savremene stilističke nauke. U skladu s tim, jezik *Bulbulistana* analizira se u svim jezičkim segmentima i stilskim ostvarenjima, i to na planu: *fonostilistike, leksikostilistike, morfostilistike, sintaksostilistike i semantostilistike*. Analizirajući ovo djelo na svim jezičkim nivoima, sagledavaju se vrijednosti i sa lingvističkog, ali i sa stvaralačkog i stilskog aspekta. Dakle, predstavlja se gramatička struktura djela, pri čemu se vidi da li je Fevzi poštivao gramatička pravila perzijskog jezika ili je, pak, odstupao od njih. U isto vrijeme, u jezičkoj strukturi *Bulbulistana* analiziraju se i stilemi. Traga se za stilističkim vrijednostima izražajnih sredstava, tj. za ekspresivnim i za impresivnim vrijednostima, koje izražavaju svjesne namjere da izrazom djelujemo na onoga kome je upućen. Na taj način će se ustanoviti najekspresivnije i najučestalije stilske karakteristike na različitim jezičkim nivoima.

U jezičkoj i stilističkoj analizi pojedinih segmenata teksta korišteni su i statistički rezultati koji nam daju podatke o frekvenciji upotrebe pojedinih gramatičkih i stilističkih kategorija, što nam opet govori o piščevom izboru jezičkih izražajnih sredstava.

4.1. Fonostilistička analiza *Bulbulistana*

(sa elementima grafostilističke analize)

Na fonostilističkom nivou predmet analize su sva pitanja koja se odnose na glas, njegova obilježja, te ulogu koju ostvaruje u govoru. Fonostilistika se, ustvari, bavi ekspresivnim i impresivnim obilježjima fonema i alofona. Osim ovoga, još jedan aspekt proučavanja veže se za fonostilistička istraživanja, a to je grafostilistika. Naime, pismo je vezano za govor, a različiti stilogeni postupci na ovome planu predmet su proučavanja te discipline. Zadatak grafostilistike jeste da promatra stilogene jedinice, grafostileme, na ovome planu (Katnić-Bakaršić 2001: 223).

4.1.1. JEZIČKO-STILSKE KARAKTERISTIKE NA FONOLOŠKOM I ORTOGRAFSKOM NIVOU U OSNOVNOM RUKOPISNOM PRIMJERKU *BULBULISTANA*⁸⁰

Kada je riječ o ortografskim karakteristikama *Bulbulistana*⁸¹, mora im se pristupiti sa dozom obazrivosti, budući da je ovdje riječ o rukopisima koji su nastali kao prijepisi autografa, koji ni do danas nije pronađen. Dakle, moguće je da su prepisivači, prilikom prepisivanja originalnog Fevzijeve rukopisa, nesvjesno napravili izvjesne pogreške, posebno kod glasova koje sadrže tačke ili crte i kod sastavljenog i rastavljenog pisanja pojedinih riječi. Ova pojava nije rijetka i vidljiva je u velikom broju rukopisnih primjeraka drugih djela klasične perzijske književnosti. U većini rukopisa djela na perzijskom jeziku uglavnom dolazi do zamjene slijedećih slova:

- zamjena slova ب [b] slovom پ [p] i obratno
- zamjena slova ت [t] slovom ث [s] i obratno
- zamjena slova ح [h] slovom خ [x] i obratno
- zamjena slova ج [ğ] slovom چ [ç] i obratno

⁸⁰ Za analizu jezičko-stilskih karakteristika na fonološkom i ortografskom nivou koristila sam osnovni rukopisni primjerak *Bulbulistana* rukopis No. 6, koji je od ostalih rukopisa *Bulbulistana* najstariji i smatra se najljepšim i u pogledu jezika najtačnijim.

⁸¹ O ortografskim karakteristikama osnovnog rukopisa *Bulbulistana* vidjeti: Karahalilović 2014: 39–49.

- zamjena slova د [d] slovom ذ [z] i obratno
- zamjena slova ر [r] slovom ز [z] ili ژ [ž] i obratno
- zamjena slova س [s] slovom ش [š] i obratno
- zamjena slova ص [s] slovom ض [z] i obratno
- zamjena slova ط [t] slovom ظ [z] i obratno
- zamjena slova ع [‘] slovom غ [ġ] i obratno
- zamjena slova ف [f] slovom ق [q] i obratno
- zamjena slova ك [k] slovom گ [g] i obratno

Ova slova se nazivaju „bratskim slovima“ (harfhā-ye barādar) jer nalikuju jedna drugom. Sva ova slova, bilo da se upotrebljavaju samostalno, na početku, u sredini ili na kraju riječi, imaju jedan oblik, ali se posredstvom dodavanja dijakritičnih znakova (gornje i donje tačke, crte) mijenjaju u različita slova (Edīb Soltānī 1371: 247).

Upravo ova zamjena slova jedna je od ortografskih karakteristika *Bulbulistana*, o čemu će biti govora u narednom potpoglavlju.

4.1.1.1. Zamjena konsonanata

Analizom osnovnog rukopisnog primjerka *Bulbulistana* na fonološkom i ortografskom nivou uočeno je da Fevzi vrši zamjenu pojedinih konsonanata i pojedinih vokala. S obzirom na činjenicu da je riječ o rukopisu *Bulbulistana*, a ne o njegovom autografu, sa sigurnošću se ne može reći da li je riječ o Fevzijevu izgovoru ili su u pitanju greške prepisivača rukopisa. Stoga se sve ove karakteristike radije ubrajaju u ortografske karakteristike *Bulbulistana*.

Konsonant پ [p] umjesto konsonanta ف [f]

گوسپند [gūspand] umjesto گوسفند [gūsfand]

نخستین از همه گوسپند زردمویی باید بود ...

Prije svega, morala je to biti ovca žutoga runa... [fol. 17b]

سپید [sepīd] umjesto سفید [sefīd]

...و گیسویش همچو لیف سپید با یکدیگر پیچیده، ...

...*a kosa se splela poput bijelih palminih vlakana ...* [fol. 41a]

...که پیر شده و ریشش سپید گشته.

...*ostario bijaše, obijeljele brade.* [fol. 19b]

Ova pojava prelaska konsonanta ف [f] u konsonant پ [p] jedna je od fonoloških karakteristika klasičnog perzijskog jezika (Šamīsā 1994: 153). U savremenom perzijskom jeziku navedene riječi glase گوسفند [gūsfaṇd] i سفید [sefīd].

Konsonant ش [š] umjesto konsonanta [č]

شوبان [šūbān] umjesto چوبان [čūbān]

...بی برگ نوا، به نزد شوبانی درآمد. شوبان چون آن را دید ...

...*bez igdje ičega siromašni jadnik, dođe kod jednog čobana. Kad čoban vidje...* [fol. 16a]

شوبان به بخت وی نیت کرد ...

Čoban namijeni na njegovu sreću... [fol. 16b]

U navedenim primjerima Fevzi je upotrijebio riječ شوبان [šūbān] – *čoban, pastir* umjesto riječi چوبان [čūbān], kako glasi u savremenom perzijskom jeziku. Interesantno je spomenuti da Rumi u *Mesneviji* često upotrebljava riječ شبان [šobān], što nam opet sugerira da je Fevzi možda bio pod Rumijevim utjecajem, što bi se moglo lahko pretpostaviti.

U tekstu je primjetna i zamjena jednog broja tzv. „bratskih glasova“, koji se međusobno razlikuju samo u dijakritičkim znacima (tačkama ili crtama). Sa sigurnošću ne možemo reći da li je to Fevzi lično učinio, ili su prepisivači rukopisa greškom ispustili ili dodali tačku ili crtu. Stoga se ove karakteristike ubrajaju u ortografske karakteristike osnovnog rukopisa *Bulbulistana*. Najčešće je zastupljena zamjena slijedećih glasova:

Konsonant پ [p] umjesto konsonanta ب [b]

بازار [pāzār] umjesto بازار [bāzār]⁸²

آن را به بازار برد و پیش گوهرگری نهاد؛ ...

Odnijela ga je na bazar i stavila pred draguljara; ... [fol. 8b]

Konsonant چ [č] umjesto konsonanta ج [ǧ]

چاروها [čārūhā] umjesto جاروها [ǧārūhā]

در فرزانه همّت را که چاروها جبین باشد.

Ako kapiju mudrosti i pregnuća čelom svojim pometeš [fol. 14a]

جهاز [ǧehāz] umjesto جهاز [čehāz]

... و هر چه در نزد ایشان بود از جهاز راه ...

...i sve putne potrepištine koje imadoše sa sobom ... [fol. 35a]

انجیره [ančīre] umjesto انجیره [anǧīre]

... و انجیره گلشن سرای کمال را باز کرد.

... vrata cvijetnjaka savršenstva dvorca. [fol. 36a]

Konsonant ک [k] umjesto konsonanta گ [g]

U osnovnom rukopisnom primjerku *Bulbulistana* konsonant ک [k] korišten je za oznaku samoga konsonanta ک [k], a i za oznaku konsonanta گ [g]. Ova je karakteristika jedna od ortografskih karakteristika većine rukopisa. Osim toga, to je bio i ortografski uzus iz tog i prijašnjih perioda, naročito u klasičnoj literaturi. Dva zasebna grafijska znaka za konsonante k i g pojavila su se tek kasnije u bilježenju perzijskog jezika.

82.U ovom primjeru možda je Fevzijevo, odnosno prepisivačevo poznavanje turskog jezika uzrokovalo da riječ *bāzār* napiše kao *pāzār*, budući da se u turskom jeziku ta riječ upravo kaže *pazar*.

4.1.1.2. Zamjena vokala

Jedna od fonoloških karakteristika perzijskog jezika⁸³, koja se uglavnom primjećuje u djelima Atara, Mevlane i Sa'dija, jeste promjena vokala, i to promjena kratkih vokala u duge („o“ prelazi u „ū“, „e“ prelazi u „ī“, „a“ prelazi u „ā“), promjena dugih vokala u kratke („ū“ prelazi u „o“, „ī“ prelazi u „e“, „ā“ prelazi u „a“) i izostavljanje kratkog vokala, odnosno stavljanje sukuna (Šamīsā 1994: 192). Ova fonološka karakteristika vidljiva je i u *Bulbulistanu*, pa tako dolazi do zamjene slijedećih vokala:

Dugi vokal „ā“ umjesto kratkog vokala „a“

پانیر [pānīr] umjesto پانیر [panīr]

گفت: من می دانم که شما پانیر نیز می بیارید، ...

Reče: “Znam da bi mi donio i sira, ... [fol. 43b]

پسازان [pasāzān] umjesto پس از آن [pas az ān]

مرا بی گنه بسمل کرده؛ پسازان گریخته.

... nedužnoj mi je prerezao vrat, i nakon toga pobjegao. [fol. 22a]

پسازان با هیچ کس آهنگ گفتن نکرد.

Nakon toga nikome nije namjerio kazati. [fol. 30b]

روزی دو ابلیس بیامد و آن زر معهود را بیاورد؛ پسازان نیامد و نیاورد.

⁸³ Sīrūs Šamīsā jezičke karakteristike novoperzijskog jezika sa stilističkog stanovišta dijeli u tri perioda:

- stari novoperzijski jezik, koji obuhvata horosanski i irački stil (od 3/9. do 8/14. vijeka)
- srednji novoperzijski jezik, koji počinje otprilike od početka 9/15. vijeka i obuhvata indijski stil, a traje do perioda mašrutije
- novi novoperzijski jezik, koji obuhvata prozu i poeziju današnjice (Šamīsā 1995: 183).

Ovdje je potrebno napomenuti da se novoperzijskim naziva perzijski jezik od 8. vijeka pa sve do danas. Zbog toga su i navedeni gornji termini, koji možda na prvi pogled ne zvuče najbolje. Međutim, kako bi jasno bila uspostavljena razlika u odnosu na staroperzijski jezik (2. milenij p. n. e – 3. vijek) i srednjoperzijski jezik (3.–8. vijek), bilo je potrebno napraviti gornju distinkciju.

Dan-dva Iblis dođe i donese obećano zlato; poslije toga ne dođe i ne donese. [fol. 34a]

U navedenim primjerima Fevzi piše sastavljeno spomenute riječi, što se ubraja u ortografske karakteristike njegova pisanja. Ovo je također jedna od karakteristika za koju se ne može reći sa sigurnošću da li je Fevzijeve inovacija ili je do drugačijeg načina pisanja došlo prilikom prijepisa rukopisa sa autografa.

حلوا پازی [halwāpāzī] umjesto حلوا پزی [halwāpazī]

گفت: اگر شما بدیدید که حلواپازی در وقت حلواپختن به درونش تفو کرد، شما از آن حلوای خیوآمیخ می خوریدی یا نه؟

Reče: “Ako tu halvu odnesu onima koji ne znaju za pljuvačku, hoće li je jesti?” [fol. 26a]

U navedenim primjerima u kojima je upotrijebljen dugi vokal „ā“ umjesto kratkog vokala „a“ moglo bi se pretpostaviti da se radi o *epentezi*⁸⁴, jer je u sredini lekseme ubačen jedan fonem, odnosno elif, koji predstavlja vokal „a“:

Dugi vokal „ū“ umjesto kratkog vokala „o“

دوچار [dūčār] umjesto دچار [dočār]

...و ترتیب این بلبلستان به شش خلد دوچار افتاد.

Ovaj je Perivoj slavuja raspoređen u šest bašči. [fol. 2b]

دوچار آمد مرا دردی که آخر

Snađe me bol zbog koje na kraju [fol. 9b]

روزی فیلسوف دانا آن مرد را دوچار آمد که پیر شده و ریشش سپید گشته.

⁸⁴ *Epenteza* pripada *adjekcionim ili prostriktivnim fonostilemima*, koji se temelje na proširenju primarnog oblika lekseme nekim fonemom ili slogom (Kovačević 1998: 18). Ovaj prostriktivni fonostilem nastao je umetanjem nekog fonema ili sloga u sredini leksema.

Jednog dana, filozof-znalac iznenada sreća onog čovjeka: ostario bijaše, obijeljele brade. [fol. 19b]

اوستاد [ostād] (19b) umjesto اوستاد [ūstād]

گفت: ای اوستاد دواکاران، و ای ذی داد مرهم داران، ...

Reče: “Učitelju među ljekarima, pravedniče među vidarima, ... [fol. 19b]

U navedenim primjerima, u kojima je upotrijebljen dugi vokal „ū“ umjesto kratkog vokala „o“, također bi se moglo pretpostaviti da se radi o *epentezi*, jer je u sredini lekseme ubačen jedan fonem, odnosno konsonant „w“, koji služi za tvorbu dugog vokala „ū“.

Dugi vokal „ī“ umjesto kratkog vokala „e“

کارآزموده [kārāzīmūde] umjesto کارآزموده [kārāzemūde]

آخر فردی را یافتند که عاقل و کارآزموده بود.

Na kraju pronadoše čovjeka koji je bio pametan i vješt. [fol. 27a]

ریگها [rīghā] umjesto رگها [raghā]

مگر ریگهای گردنم نه بریده بوده.

Bit će da mi vratne vene nisu bile prerezane. [fol. 22b]

I za ove primjere, u kojima je upotrijebljen dugi vokal „ī“ umjesto kratkog vokala „e“, moglo bi se pretpostaviti da je riječ o *epentezi*, jer je u sredini lekseme ubačen jedan fonem, odnosno konsonant „y“, koji služi za tvorbu dugog vokala „ī“:

4.1.1.3. Izostavljanje vokala

U slijedećim riječima u kojima je došlo do izostavljanja vokala veoma je teško utvrditi da li je došlo do pogreške prilikom prepisivanja *Bulbulistana*, ili je sam Fevzi tako izgovarao pojedine riječi. Dakle riječ je o ortografskim karakteristikama *Bulbulistana*:

شبناگاه [šabnagāh] umjesto شبانگاه [šabāngāh]

و به وی هر سحرگاه و شینگاه سجده کردند.

...i svako jutro i svaku noć pred njim ničice na tle padali. [fol. 33b]

خویشوندان [xīšwandān] umjesto خویشاوندان [xīšāwandān]

زاهدی از زن خویشوندان خود یکی دختری زاده بود.

Žena jednog rođaka nekog isposnika rodi djevojčicu. [fol. 20a]

از خویشوندان مادرم زاهدی آمد.

Dođe neki isposnik, jedan od majčinih rođaka. [fol. 22a]

سرسامان [sarsāmān] (24a) umjesto سروسامان [sarosāmān]

و گفت: اینک ثمن سر [و] سامان خود آورده ام. ...

... i reče: “Evo, donio sam vrijednost sveg svog imetka.” [fol. 24b]

4.1.1.4. Skraćenice

Fevzi je upotrebljavao veliki broj skraćenica, što se također ubraja u ortografske karakteristike *Bulbulistana*. Do skraćivanja dolazi na početku, u sredini i na kraju riječi.

4.1.1.4.1. Skraćivanje na početku riječi

U izvjesnom broju primjera dolazi do izostavljanja vokala na početku riječi, pa bi se ovaj tip skraćenica mogao poistovjetiti sa fonetsko-fonološkom figurom *aferezom*, budući da ona nastaje izostavljanjem nekog fonema ili sloga na početku riječi.

Izostavljanje kratkog vokala „a“ na početku prijedloga از [az]-, „iz“, „od“

Tekst *Bulbulistana* obiluje primjerima u kojima, u poeziji i u proznom tekstu, dolazi do izostavljanja kratkog vokala „a“ na početku prijedloga از [az], pa nastaje skraćeni oblik ز [z]⁸⁵. Ilustrirat ću samo neke od njih:

ز هر سو رسته سبز و لاله زارش

Na sve strane izrasli trava i lale [fol. 2b]

ز دل آن کار بد گشتم پشیمان

Zbog tog ružnog djela u srcu pokajah se [fol. 5b]

تا نسوزد بیت دل قنديل ز خورشيد الّست

Dok mu u kući srca ne zasja svjetiljka Sunca “Elest” [fol. 5b]

Ova pojava izostavljanja kratkog vokala *a* na početku prijedloga از [az] zastupljena je kod velikog broja perzijskih pjesnika i pisaca, pretežno iz klasičnog perioda. Uglavnom je do ukidanja elifa dolazilo ako se prije njega nalazio veznik و [wa] – *i, a*; čestica که [ke] – *koji*; i čestica za negaciju نه [na] – *ne*:

وز [waz] nastalo od و از [wa az]

نز [naz] nastalo od نه از [na az]

کز [kaz] nastalo od که از [ke az] (Bahār 1996: 393)

Do skraćivanja dolazi uglavnom zbog metrike, odnosno da se ne bi narušili metrički obrasci.

Izostavljanje kratkog vokala „a“ na početku veznika اگر [agar] – „ako“

U poeziji, kao i u proznom tekstu *Bulbulistana* nalazi se izvjestan broj primjera u kojima dolazi do izostavljanja kratkog vokala „a“ na početku veznika اگر [agar], pa nastaje skraćeni oblik گر [gar]⁸⁶, npr.:

⁸⁵ Da bih ukazala na frekventnost ove pojave, navest ću broj stranica na kojima se nalaze primjeri gdje dolazi do izostavljanja kratkog vokala „a“ na početku prijedloga از [az], a to su: [fol. 4a, fol. 5bx2, fol. 6a, fol. 7a, fol. 8bx2, fol. 9bx2, fol. 13bx3, fol. 14a, fol. 14b, fol. 16ax3, fol. 17a, fol. 18bx2, fol. 22b, fol. 23b, fol. 24a, fol. 27b, fol. 28b, fol. 30b, fol. 31b, fol. 33a, fol. 34bx2, fol. 42ax2, fol. 42b, fol. 43bx2, fol. 45bx2, fol. 46a, fol. 48a.]

گر بماند در میان مرگ و آن یک تخته کی

Nađe li se između' smrti i daščice jedne [fol. 4b]

گر می باید ترا احسان هو

Ako ti treba Njegovog dobročinstva [fol. 7b]

U slijedećim primjerima dolazi do izostavljanja kratkog vokala „a“ na početku riječi اگر نه [agar na], pa nastaje skraćeni oblik گرنه [gar na]⁸⁷:

و گرنه زنده در غربت نخواهد بود زدشواری

Preživio u tuđini niko ne bi inače [fol. 13b]

و گرنه قوت ره اندوز که در صحن رستاخیز

Stoga, prikupi snagu za put, da na poprištu Kijameta [fol. 15a]

اگر کوشی و گرنه آیدت حکم خدا این است

Upinj'o se il' ne, Božije presuda doći će ti, tako je [fol. 16b]

U slijedećem primjeru dolazi do izostavljanja kratkog vokala „a“ na početku riječi چه اگر [agar če], pa nastaje skraćeni oblik گرچه [gar če]:

روزی چند گرچه خرامد همچو کبک

Premda koji dan k'o jarebica šepuri se [fol. 32b]

Izostavljanje sloga „aga“ na početku veznika [wa agar] – „ako“

U ovim primjerima dolazi do izostavljanja sloga „aga“, tako da se veznik „waw“ piše zajedno sa slogom „ar“, pa nastaje oblik „war“. Isto tako oblik „war“ se piše zajedno sa česticom „na“, pa nastaje oblik „war na“.⁸⁸ Za ilustraciju će poslužiti slijedeći primjeri:

⁸⁶ Do izostavljanja kratkog vokala „a“ na početku veznika اگر [agar] dolazi i u primjerima koji se nalaze na slijedećim stranicama: [fol. 8b, fol. 9b, fol. 10a, fol. 11a, fol. 11b, fol. 12ax2, fol. 31b, fol. 34b, fol. 41a, fol. 45b, fol. 48a].

⁸⁷ Do izostavljanja kratkog vokala „a“ na početku veznika اگر نه [agar na], dolazi i u primjerima koji se nalaze na slijedećim stranicama: [fol. 3b, fol. 11a, fol. 15b, fol. 34b].

اگر پنجاه زر راضی شود، خوب؛ ورنه، من باز روم.

Ako pristane na pedeset zlatnika, dobro i jest'; ako ne, ja idem." [fol. 21b]

ورنه بی دردی همه صابر شود

Ako nema boli, tad je svejedno [fol. 18a]

اگر دارویی باشد، از آن توان شد؛ ورنه، از دیگر نباشد.

Ako ima izlječenja, njime je moguće; a ako nije, ništa drugo [pomoći ne može]. [fol. 9b]

Izostavljanje kratkog vokala „a“ na početku priloga اکنون [aknūn] – „sada“

Postoji jedan broj primjera u *Bulbulistanu* u kojima dolazi do izostavljanja kratkog vokala „a“ na početku priloga اکنون [aknūn], pri čemu nastaje njegov skraćeni oblik کنون [konūn]:

پس گفت: کنون دانستم که شما بر حقّی، و حقّ با شماست.

Potom reče: “Sad sam se uvjerio da si pobornik Istine, i da je Istina uz tebe.” [fol. 4a]

هنگام شرمیدن گذشت؛ کنون هنگام توحید است.

Prošlo je vrijeme stida; sada je vrijeme tevhida. [fol. 5b]

Izostavljanje kratkog vokala “a“ na početku kopule است [ast] – „je“

Prilikom izostavljanja kratkog vokala “a“ na početku kopule است [ast] dolazi do ortografske promjene, pri čemu se kopula *ast* piše sastavljeno sa prethodnom riječju, što se vidi u slijedećim primjerima:

چو با وی ذکر حقّ انواع مشقست از آن شایسته ی گلزار عشقست

Pošto Boga raznoliko spominje ono – Ružičnjaka ljubavi time je dostojno [fol. 1b]

نقوش دل چو دورست از فروغ بینش مردم

⁸⁸ Do izostavljanje sloga “aga“ na početku veznika و اگر [wa agar] – „ako“ dolazi i u primjerima koji se nalaze na slijedećim stranicama: [fol. 21b, fol. 22a, fol. 23a, fol. 24a].

Pošto je slika srca daleko od ljudskog vida svjetlosti [fol. 4b]

خرد آباد کاخی در شایست چنین پندار که در پیری خرابست

Pamet je raskošan dvorac u mladosti – Uistinu smatraj ga srušenim u starosti

[fol. 5a]

Izostavljanje dugog vokala „i“ na početku pokazne zamjenice این [īn] – „ovaj“, „ova“, „ovo“

Prilikom gubljenja elifa, koje ima funkciju dugog vokala „i“, kod pokazne zamjenice این [īn] dolazi do ortografske promjene, jer se ova zamjenica piše sastavljeno sa riječima koje dolaze ispred nje. Tako u slijedećim primjerima ispred pokazne zamjenice این [īn] dolaze perzijski prijedlozi از [az], بر [bar] i در [dar], prilikom čega dolazi do izostavljanja elifa:

ازین نخست سالی چند در مگه بودم.

Ranije sam nekoliko godina proveo u Mekki. [fol. 31b]

ازین دیگر نشنیده ام.

O tome [ništa] drugo nisam čuo. [fol. 40b]

... و همه ارباب بهشت را برین منوال گرداند...

Sve će stanovnike Raja na takav način preobratiti, ... [fol. 41b]

Oblik درین nalazi se na slijedećim stranicama: (42bx2, 46a, 46b, 47a, 47b, 48a).

Ako pokazna zamjenica این [īn] dolazi sa prijedlogom به [be], onda dolazi do fonetske promjene, pa prijedlog به [be] prelazi u بد [bed], što je rezultat utjecaja *pahlevi* jezika. Naime, prijedlog به [be] u *pahlevi* jeziku je glasio پد/پت [paz/pat]. Postepeno, uslijed fonetskih promjena, u perzijskom *dari* jeziku prvo slovo se promijenilo u ب [b], pa se pisalo به [be]. U književnosti na *dari* jeziku još uvijek se zadržao osnovni oblik ove riječi, tj. پد [paz], i to upravo u riječima: بدو [bedū], بدین [bedīn], بدان [bedān] koje su nastale kontrakcijom *pahlevi* oblika پد [paz] i pokaznih zamjenica آن [ān], این [īn], te lične zamjenice او [ū]. U horosanskom dijalektu još uvijek se zadržao ovaj stari oblik: بدو [bezū] (Bahār 1996: 383–384).

Ta pojava je zastupljena u slijedećem primjeru:

گفت: ای مرد، بدین تبر کجا خواهی رفت؟

...reče: “Čovječe, kuda ideš s tom sjekirom?” [fol. 34a]

Izostavljanje kratkog vokala „o“ na početku glagola افتادن [oftādan] – „pasti“

U nekoliko primjera *Bulbulistana* primjećuje se da dolazi do izostavljanja elifa, koji predstavlja kratki vokal „o“, na početku glagola افتادن [oftādan], pri čemu nastaje njegov skraćeni oblik فتادن [fotādan]:

روزی چند گر چه خرامد همچو کبک می فتد آخر به دام اغتمام

Premda koji dan k'o jarebica šepuri se – Na kraju upadne u zamku tuge [fol. 31b]

U ovom primjeru umjesto oblika za 3. lice jednine pravog prezenta می افتد [mī oftad] upotrijebljen je skraćeni oblik می فتد [mī fotad].

وزیر به پایش فتاد؛ ...

Vežir mu pade pred noge;... [fol. 12b]

U ovom primjeru umjesto oblika za 3. lice jednine preterita افتاد [oftād] upotrijebljen je skraćeni oblik فتاد [fotād].

Oduzimanje kratkog vokala „a“ na početku glagola افزودن [afzūdan] – „povećati se“

U nekoliko primjera došlo je do gubljenja elifa, koje ima vrijednost kratkog vokala „a“, na početku glagola افزودن [afzūdan], pri čemu nastaje skraćeni oblik فزودن [fozūdan]:

تشکر با رضا دل را فزاید

Zahvala i zadovoljstvo srca se rađa [fol. 28b]

U ovom primjeru umjesto oblika za 3. lice jednine pravog prezenta افزاید [afzāyad] upotrijebljen je skraćeni oblik فزاید [fozāyad].

4.1.1.4.2. Skraćivanje u sredini riječi

U izvjesnom broju primjera *Bulbulistana* dolazi do redukcije dugih vokala u sredini riječi. Ovo skraćivanje moglo bi se izjednačiti sa fonetsko-fonološkom figurom *sinkopom*, budući da ona nastaje redukcijom neke foneme ili sloga u sredini riječi.

U slijedećim primjerima dolazi do skraćivanja dugog vokala „ā“ u sredini riječi:

- بی گناه [bī gonah] [fol. 2a, fol. 9b, fol. 22a] umjesto بی گناه [bī gonāh]
 گناه [gonah] [fol. 39b, fol. 41b, fol. 43b] umjesto گناه [gonāh]
 گناهکار [gonahkār] [fol. 21b] umjesto گناهکار [gonāhkār]
 آنگاه [ān gah] [fol. 10a, fol. 17a, fol. 20b, fol. 22bx2, fol. 32a, fol. 32b, fol. 33ax2, fol. 38a, fol. 41bx2, fol. 43a, fol. 44a, fol. 46ax3, fol. 47bx2, fol. 48a] umjesto آنگاه [ān gāh]
 آنگاهی [āngahī] [fol. 20a] umjesto آنگاهی [āngāhī]
 سیاه [siyah] [fol. 4a, fol. 9a, fol. 28b] umjesto سیاه [siyāh]
 سپه سالار [sepahsālār] [fol. 12a, fol. 31a] umjesto سپه سالار [sepāhsālār]
 کوتاه [kūtah] [fol. 4b, fol. 8b] umjesto کوتاه [kūtāh]
 راهنمایان [rahnāmāyān] [fol. 7b, fol. 26b] umjesto راهنمایان [rāhnāmāyān]
 راهنمون [rahnāmūn] [fol. 1b, fol. 9b] umjesto راهنمون [rāhnāmūn]
 راه اندوز [rahandūz] [fol. 15a] umjesto راه اندوز [rāhandūz]
 راه [rah] [fol. 14b, fol. 17a, fol. 23ax2, fol. 24a, fol. 39b] umjesto راه [rāh]
 شاه [šah] [fol. 18a, fol. 38b, fol. 28b] umjesto شاه [šāh]
 شاهنشاه [šahenšāh] [fol. 7b, fol. 28a] umjesto شاهنشاه [šāhenšāh]
 پادشاه [pādešah] [fol. 41b] umjesto پادشاه [pādešāh]⁸⁹
 شاهزاده گی [šahzādegī] [fol. 37a] umjesto شاهزاده گی [šāhzādegī]
 شبانگاه [šabnagāh] [fol. 33b] umjesto شبانگاه [šabāngāh]
 خویشاوندان [xīšwandān] [fol. 20a, fol. 22a] umjesto خویشاوندان [xīšāwandān]

⁸⁹ Važno je napomenuti da se navedeni oblici, u kojima dolazi do promjene dugog vokala „ā“ u kratki vokal“a“, upotrebljavaju u savremenom perzijskom jeziku.

Postoji jedan broj riječi u kojima dolazi do redukcije dugog vokala *ū* u sredini riječi, a to su:

شوشتری [šoštārī] [fol. 23a, fol. 46a] – riječ je o gradu شوشتری [šūštārī] u Iranu
سرسامان [sarsāmān] [fol. 24b] umjesto سروسامان [sarosāmān]

U slijedećim primjerima došlo je do redukcije dugog vokala „ī“:

کشتگیر [koštēgīr] [fol. 23a] umjesto کشتی گیر [koštīgīr]

U *Bulbulistanu* je pronađena fonostilema *kraza*, a to je poseban slučaj kontrakcije, koja nastaje spajanjem krajnjeg i početnog vokala dviju kontaktnih riječi, čime se od dvije riječi tvori jedna (Kovačević 1998: 17).

U slijedećim primjerima zabilježena je ova fonostilema:

کین [kīn] umjesto که این [ke īn]

سپاس ذوالمنن را کین کتابم تمام می گشت به فیض عون و هاب

Zahvala neka je Dobročinitelju, što ova moja knjiga – Završi se uz obilatu pomoć Darežljivoga [fol. 48a]

Ova kraza je nastala kontrakcijom odnosne zamjenice که [ke] i pokazne zamjenice این [īn], pri čemu je došlo do spajanja krajnjeg vokala „e“ sa početnim elifom.

کو [kū] umjesto که او [ke ū]

برای آفرین هر کو کند کار خدا از بزم نیکانش براند

Ko god nešto radi pohvale učini – Bog ga uklonio sa veselja dobrih [fol. 29b]

Ova kraza je nastala kontrakcijom odnosne zamjenice که [ke] i lične zamjenice او [ū], pri čemu je došlo do spajanja krajnjeg vokala „e“ sa početnim elifom.

آنکو [ānkū] umjesto آن که او [ān ke ū]

مهیا عز و دولت با هر آنکو بکوشش شد از ارباب سماحت

Dostojanstvo i sreća čekaju svakog onoga – Ko trudom posta jedan od duhovnih vitezova [fol. 33a]

Ova kraza je nastala kontrakcijom pokazne zamjenice آن [ān], odnosne zamjenice که [ke] i lične zamjenice او [ū].

4.1.1.4.3. Skraćivanje na kraju riječi

U *Bulbulistanu* je vidljiva redukcija jednog broja konsonanata na kraju riječi. Ova pojava bi se mogla poistovjetiti sa restriktivnom fonostilemom *apokopom*, koja nastaje redukcijom foneme ili sloga na kraju riječi.

Gubljenje zadnjeg konsonanta ن [n] kod riječi چون [čūn]

Ova pojava se uočava u stihu kojim započinje *Bulbulistan*, kao i u drugim primjerima:

چو گلبنگ هزار دل ز آغاز	به مدح ایزدش آمد به آواز
چو با وی ذکر حقّ انواع مشق است	از آن شایسته گلزار عشق است

Na početku srce poput slavuja – Hvaleći Boga svoga zapjeva

Pošto Boga raznoliko spominje ono – Ružičnjaka ljubavi time je dostojno [fol. 1b]

نقوش دل چو دور است از فروغ بینش مردم

Pošto je slika srca daleko od ljudskog vida svjetlosti [fol. 4b]

دوربینان شد چو در برج رضا مهر منیر

[Čovjek] dalekovid postade ko u sazviježđu zadovoljstva blistavo Sunce [fol. 7b]⁹⁰

Gubljenje zadnjeg konsonanta ن [n] kod riječi همچون [hamčūn]

... همچو سلیمان نبی علیه السلام؟

Kao što nije ni Sulejman-pejgamberu, mir njemu. [fol. 8a].

همچو موی در زیر گردنش نشانی ماند.

Pod grlom joj, poput vlati kose, ostade ožiljak [fol. 20b].

عمل سیماب و تحسین همچو آتش

I živa i pohvala su poput vatre [fol. 30b]⁹¹

⁹⁰ Ova pojava je zastupljena i na slijedećim stranicama: [fol. 8a, fol. 8b, fol. 24a].

4.1.1.5. Zamjensko „ye“ – یای مماله [yā-ye momāle]

U staroj perzijskoj prozi i poeziji uočljivo je da se elif u arapskim riječima i u perzijskim vlastitim imenima mijenja u kesru, a piše se pomoću konsonanta „ye“ – ی, koje se naziva مماله یاء [yā-e momāle] (Bahār 1996: 411). Ova pojava je bila zastupljena u horosanskom stilu (Mahgūb 1971: 35).

U *Bulbulistanu* je zabilježen samo jedan primjer:

مرد شجیع را شناختن نتوانست، مگر در وقت جنگ و پیکار.

[Mard-e **šeḡī**‘ rā šenaxtan natawānest magar dar waqt-e ḡang o peykār.]

Hrabrog čovjeka može se prepoznati samo u vrijeme rata i borbe. [fol. 18b]

U ovom primjeru upotrijebljen je arapski pridjev شجیع [šeḡī‘] – *hrabar*, umjesto pridjeva شجاع [šoḡā‘], dakle, umjesto elifa stavljen je konsonant „ye“.

4.1.1.6. Dodavanje pomoćnog elifa – الف اطلاق [alef-e etlāq], الف زايد [alef-e zāyed]

Jedna od frekventnih karakteristika na fonološkom nivou je ta da je Fevzi kod 3. lica jednine preterita glagola „reći, govoriti“ – گفتن [goftan] dodavao jedan elif na kraj oblika. Tako bi umjesto oblika گفت [goft] nastao oblik گفتا [goftā] [fol. 10b, fol. 11a, fol. 14b, fol. 21b, fol. 41b]. Taj se elif u relevantnim perzijskim stilistikama⁹² naziva „pomoćnim

⁹¹ Do ove pojave dolazi i na slijedećim stranicama: [fol. 10a, fol.10b, fol. 22a, fol. 25b, fol. 26b, fol. 31a, fol. 31bx2, fol. 34b, fol. 40b, fol. 43a, fol. 44b].

⁹² Prilikom lingvostilističke analize *Bulbulistana* koristila sam se relevantnim stilistikama perzijskog jezika, od kojih je svakako najvažnija *Stilistika perzijskog jezika* eminentnog autora Mohammadtaqija Bahāra (1375/1995) *Sabkšenāsī*. Sv. I, II i III, Tehrān: Mo’assese-ye entešārāt-e Amīr Kabīr. Ovo je prva stilistika perzijskog jezika i predstavlja temelj razvoja perzijske stilistike. Ostali autori su se najvećim dijelom oslanjali na ovu stilistiku. Od ostalih autora čija sam djela koristila važno je spomenuti istaknutog autora Sīrūsa Šamīsu, koji je napisao veliki broj djela iz oblasti stilistike, kao što su: *Šabkšenāsī-ye nasr* (1380/2001) Tehrān: Našr-e Mītrā, *Šabkšenāsī-ye še’r* (1375/1996) Tehrān: Entešārāt-e Ferdous; *Kolliyyāt-e šabkšenāsī* (1374/1995) Tehrān: Entešārāt-e Ferdous. Ovdje je važno spomenuti i čuveno djelo autora Hosein Xatībīya *Fann-e nasr*

elifom“ - الف زايد، [alef-e zāyed], الف اطلاق, [alef-e etlāq] (Šamīsā 1995: 187, Bahār 1996: 344), koji se stavlja na kraj imenica, glagola i pojedinih slova. Ova pojava u zapadnoj stilistici odgovara fonetsko-fonološkoj figuri *paragogi*, koja se odlikuje dodavanjem foneme ili sloga kraju primarnog oblika lekseme (Kovačević 1998: 19).

Dodavanje pomoćnog elifa je zastupljeno u djelima iz perioda horasanskog stila u perzijskoj književnosti. U tom periodu je dodavanje pomoćnog elifa bilo karakteristika samo poezije, a ako bi se upotrijebio u prozi, onda bi taj postupak imao značenje pojačavanja i poštovanja (Mahgoub 1971: 31). U djelima iz perioda iračkog stila⁹³ dodavanje je pomoćnog elifa bilo malo zastupljeno, samo se upotrebljavalo kod glagola گفتا [goftā]. Osim na 3. lice jednine preterita pomoćni elif se dodavao i na 2. lice jednine imperativa, npr.: هلا، مانا، بينا، گویا، آيا، گونيا . Oblici گونيا گویا، uglavnom su se upotrebljavali na početku glagola bez određenog sagovornika (Bahār 1996: 344).

dar adab-e pārsī (1375/1996) Tehrān : Zawwār i isto tako poznato djelo autora Mohammad Ğa‘far Mahgūba *Sabk-e xorāsānī dar še‘r-e fārsī* (1350/1971) Tehrān: Entešārāt-e Danešsarā-ye ‘ālī.

⁹³ Sīrūs Šamīsā je u *Stilistici poezije (Šabkšenāsī-ye še‘r)* naveo osam različitih stilova perzijske poezije, a to su:

- horasanski stil (sabk-e xorāsānī) – od druge polovine 3/9. vijeka do 5/11. vijeka
- stil prijelaznog perioda, odnosno seldžučki period (sabk-e hadd-e wāsat yā doure-ye salġūqī) – 6/12. vijek
- irački stil (sabk-e ‘erāqī) – od 7/13. do 9/15. vijeka
- stil prijelaznog perioda, odnosno škola hipotipoze i *vasuxta* (sabk-e hadd-e wāset yā maktab-e woqū‘ o wāsūxt) – 10/16. vijek
- indijski stil (sabk-e hendī) – od 11/17. vijeka do prve polovine 12/18. vijeka
- stil književne obnove (doure-ye bāzgašt) – od sredine 12/18. do kraja 13/19. vijeka
- stil prijelaznog perioda, odnosno period konstitucionalizma (sabk-e had wāset yā dourān-e mašrūtiyat) – prva polovina 14/20. vijeka
- novi stil (sabk-e nou) – od druge polovine 14/20. vijeka pa nadalje (Šamīsā 1375/ 1996).

4.1.2. Fonetsko-fonološke figure

Fonetsko-fonološke figure predstavljaju „odstupanje u glasovnom i grafemskom sastavu riječi i manjih dijelova riječi, morfema“ (Katnić-Bakaršić 2001: 309).

Od fonetsko-fonoloških figura u *Bulbulistanu* najfrekventnije su: *asonanca*, *aliteracija* i *paronomazija*, o kojima će biti više riječi u narednim potpoglavljima.

4.1.2.1. Asonanca – همصدایی [hamsadāyī]

Fonetsko-fonološke figure *asonanca* i *aliteracija* zasnovane su na operaciji iterativnog dodavanja. *Asonanca* je „ponavljanje istih vokala ili vokala istog tipa – npr. prednjih ili zadnjih u određenom segmentu teksta, u cilju stvaranja glasovnog simbolizma, eufonije ili asocijacije na ključnu ili tematsku riječ tog teksta“ (Katnić-Bakaršić 2001: 309). Može biti na početku niza riječi, u sredini ili pri kraju riječi.

U *Bulbulistanu* je ova figura veoma zastupljena, što dovodi do stvaranja eufonije teksta. Ponavljanje istih vokala u uzastopnim riječima slijedećih primjera uglavnom se slaže sa značenjem tih stihova, odnosno rečenica, pa *asonanca* djeluje impresivno na čitatelja. Namjera autora je da ovim fonostilskim postupkom pojača ritmiku, eufoničnost i značenjsku ekspresivnost stiha, odnosno rečenice.

Ponavljanje dugog vokala „ā“

ز منزلگاه قربت عاشقان را دور می سازد

[ze manzelgāh-e qorbat ‘āšeqān rādūr mi sāzad]

Od posmatranja Tebe iz Tvoje blizine [fol. 23b]

Ponavljanje dugog vokala „ī“

...و گیسویش همچو ایف سپید با یکدیگر پیچیده،...

[...wa gīsūyaš hamcū īf-e sepīd bā yekdīgar pīcīde.]

..., a kosa se splela poput bijelih palminih vlakana;... [fol. 41a]

U sljedećem primjeru uočljivo je ponavljanje dugih vokala „ā“, „ī“ i konsonanata „h“ i „r“ i to na početku, u sredini i na kraju riječi:

خواه رأی خویشتن خواهی ز رأی راه دین

[Xāh ra'-ye xīštan xāhī ze ra'-ye rāh-e dīn.]

Mislila o sebi, il' o svojoj vjeri [4b]

Ponavljanje dugog vokala „ū“

قدّس ذاته و تعالی شأنه عن کل مضموم و مدخول، و هزاران سرود سرمایۀ بهجت، و درود ...

[Qaddasa zātohu wa ta'ālā ša'nahu 'an kolli mazmūm wa madxūl wa hazārān sorūd sermāye-ye behğat wa dorūd...]

Prečisto je Njegovo biće i uzvišen položaj Njegov od svega niskog i nečistog. Hiljadu pjesama-izvorišta radosti, i pozdrava... [fol. 1b]

Ponavljanje kratkog vokala „ā“

... و از تاب تب غموم و تعب آزادی داد ...

[...wa az tāb-e tab-e ġamūm wa ta'ab āzādī dād...]

...oslobodio od groznice tuge i klonuća ... [fol. 10b]

Ponavljanje kratkog vokala „e“

درخت آرزو از دل نه آسان

[Deraxt-e ārezū az del na āsān]

Drvetu želja iz srca lahko nije [fol. 6a]

U sljedećem primjeru zastupljeno je naizmjenično ponavljanje kratkog vokala „ā“ i kratkog vokala „e“:

...در دل آمد که در همه روز تا به شب در این حال مانده ایم...

[Dar del āmad ke dar hame rūz tā be šab dar īn hāl māndeīm...]

...u sebi pomisli: "Od jutra do mraka mi je ovako;... [fol. 3a]

Ponavljjanje kratkog vokala „o“

در رتبهٔ اوّل کندش درّ ثمن ور

[Dar rotbe-ye awwal konadaš dorre saman war]

Iz prve pretvori u biser dragocjeni [fol. 4a]

4.1.2.2. Aliteracija – واج آرایى [wāğ ārāyī], همحروفى [hamhorūfi]

Konsonantska *aliteracija* kao fonostilska figura ponavljanja jednakih početnih konsonanata u uzastopnim riječima često se pojednostavljeno naziva „rimom/slikom na čelu“ ili, čak i, „rimom/slikom u sredini“ (Simeon, 1969: I : 50).

Analizom teksta *Bulbulistana* uočeno je ponavljanje jednog broja istih konsonanata u uzastopnim riječima, i to uglavnom ponavljanje početnih konsonanata, što dovodi do pojačanja foničkog efekta teksta. Pridonosi li ponavljanje istih konsonanata na početku uzastopnih riječi u stihu ili u prozi većem slaganju zvuka i značenja, aliteracija je stilogena. Bez obzira na to da li je umjetnik svjesno tražio ili nesvjesno postigao, ona proizvodi određenu impresiju, pa je za razliku od neintencionalne (nestilogene) aliteracije nazivamo intencionalnom (Antoš 1974: 39).

U navedenim primjerima primjećuje se da je *aliteracija* često udružena s *asonancom*, tako da zajedno ostvaruju izrazit eufonijski efekat.

Ponavljjanje konsonanta ب[b] na početku riječi

...باب نخستین باغچهٔ ولایت را باز کرد.

[...bāb-e noxostīn-e bāğče-ye welāyat rā bāz kard.]

...otvoriše prvu kapiju bašče vilajeta. [fol. 3a]

U gornjem primjeru na početku riječi ponavlja se konsonantsko-vokalski slog **bā**, čime se pojačava njihova ekspresivna vrijednost. Ustvari, može se reći da je ovdje riječ o figuri glasovnog ponavljanja *homojoarktonu*, koja se karakterizira „podudaranjem početnih slogova uzastopnih riječi“ (Lešić 2005: 158).

درخت آرزو از دل نه آسان بیرون کردن بیخ و بار و برگش

[Deraxt-e ārezū az del na āsān Bīrūn kardan **be bīg wa bār wa bargāš**]

Drvetu želja iz srca lahko nije – Iščupati korijen, plod i lišće [fol. 6a]

Ponavljjanje konsonanta **ت [t]** na početku riječi

... و از تاب تب غموم و تعب آزادی داد...

[... wa az tāb-e **tab**-e ġamūm wa **ta**'ab āzādī dād ...]

...oslobodio od groznice tuge i klonuća... [fol. 10b]

Ponavljjanje konsonanta **د [d]** na početku riječi

... در دل آمد که در همه روز تا به شب در این حال مانده ایم ...

[... **Dar del** āmad ke **dar** hame rūz tā be šab **dar**īn hāl māndeīm ...]

... u sebi pomisli: "Od jutra do mraka mi je ovako;..." [fol. 3a]

I ovdje je riječ o *homojoarktonu*, budući da se početni slog **da** ponavlja na početku uzastopnih riječi.

لاکن خدای تعالی به دست دوستی از دوستان خویش آن هزار درم به من فرستاد، ...

[Lākan xodā-ye ta'alā be **dast**-e **dūstī** az **dūstān**-e xīš, ān hezār **derm** be man ferestād.]

Međutim, Svevišnji Bog mi je rukom jednog od Svojih prijatelja poslao onih hiljadu dirhema.' [fol. 29b]

Ponavljjanje konsonanata **خ [x]** i **ر [r]** na početku riječi

خواه رأی خویشتن خواهی ز رأی راه دین

[**Xāh ra**'-ye xīštan **xāhī** ze **ra**'-ye **rāh**-e dīn.]

Mislila o sebi, il' o svojoj vjeri[fol. 4b]

Ponavljjanje konsonanata ج [ǧ] i ب [b] na početku riječi

بزودی بیرون جست و بسیار جست و جو کرد؛ نیافت.

[Bezūdī bīrūn ǧast wa besyār ǧosteǧū kard nayāft.]

Odmah je izletio napolje i dugo vremena ga tražio; ne nađe [ga]. [fol. 9b]

Ponavljjanje konsonanta س [s] na početku riječi

ز مادر شد سه و سی سال که زادم

[Zi mādar šod se o sī sāl ke zādam.]

Kako majka me rodi trideset i tri su godine [fol. 4a]

Ponavljjanje konsonanta ه [h] na početku riječi

هست هر آنی که هست حیران هو

[Hast har ānī ke hast heyrān-e hū.]

Sve što postoji Njime opčinjeno je [fol. 7b]

U ovom primjeru vidljivo je podudaranje početnog sloga **ha** u uzastopnim riječima, dakle riječ je o glasovnoj figuri *homojoarktonu*.

U slijedećim primjerima glasovi se ponavljaju na razasut način, što znači da se ponavljanje glasova ne vrši na početku riječi:

Ponavljjanje konsonanta چ [č] na početku riječi

روزی چند گر چه خرامد همچو کبک

[rūzī čand gar če xarāmad hamčū kobak]

Premda koji dan k'o jarebica šepuri se [fol. 31b]

Ponavljjanje konsonanta ز[z]

چو گلبنگ هزار دل ز آغاز

[Čū golbang-e hazār del ze āgāz]

Na početku srce poput slavuja [fol. 1b]

4.1.2.3. Paronomazija – جناس [ġenās]

Pod *paronomazijom* treba razumjeti figuru koja je „igra riječima slična izraza, bilo da se radi o riječima koje su etimološki nepovezane (anorganska paronomazija) ili o takvima koje su u etimološkoj vezi (organska paronomazija)“ (Škiljan 1985: 23). Takvo ponavljanje iste osnove u različitim riječima nazvali su Grci *paronomasia*, a Rimljani su taj izraz preveli kao *annominatio* (Škreb 1969: 276).

Kada je riječ o paronomaziji u perzijskom jeziku, može se reći da je ova fonetsko-fonološka figura veoma zastupljena u perzijskom jeziku. Upotrebom ove figure stvara se na nivou riječi ili rečenice podudarnost, te se na taj način pojačava muzikalnost i eufonija riječi. Paronomazija počiva na što većoj blizini glasova, tako da se riječi čine homogene.

U perzijskom jeziku postoji deset vrsta paronomazije, a u Fevzijevu *Bulbulistanu* pronađeno je šest vrsta paronomazije, a to su:

1. *Derivaciona paronomazija* – جناس اشتقاق [ġenās-e ešteqāq]

U *derivacionu paronomaziju* ubrajaju se riječi koje pripadaju istoj porodici. Postoji nekoliko vrsta ove paronomazije:

a) جناس پسوند [ġenās-e paswand] – *sufiksalna paronomazija*

Kada jedna od dvije istovrsne riječi dodaje na kraj tri ili više glasa, koji su ustvari sufiksi, npr.: غم / غمخوار، ناز / نازنین، گل / گلستان، نار / ناردان (Šamīsā 2004b: 59)

U *Bulbulistanu* je uočen samo jedan primjer *sufiksalne paronomazije*:

شد همین در مهرگاهشان سوز مهر او

[Šod hamīn dar **mehrgāh**-e šān sūz-e **mehr**-e ū]

No, u ljubavi za Njega baš to ih muči [fol. 8a]

b) جناس ریشه [ḡenās-e rīše] – *korijenska paronomazija*

Dvije se riječi podudaraju najmanje u dva ili tri konsonanta i jedan vokal, npr.:

رسل / رسایل، ملک / مالک / مملکت (Šamīsā 2004b: 59)

U *Bulbulistanu* Fevzi je najviše koristio upravo ovu vrstu paronomazije, što se ogleda u slijedećim primjerima:

... و از تاب تب غموم و تعب آزادی داد ...

[...wa az **tāb**-e **teb** ḡamūm o ta‘ab āzādī dād ...]

... *oslobodio od groznice tuge i klonuća*, ... [fol. 10b]

فکرت ناز و نیاز می شود حصن حصین

[Fekrat **nāz** o **niyāz** mī šawad **hesn**-e **hasīn**]

Misli o uživanju postaju utvrda snažna [fol. 24b]

...من از خدای تعالی می ترسم که آن دیان یوم الدین است.

[Man az xodā-ye ta‘ālā mī tarsam ke ān **dayyān** yawm-**oddīn** ast.]

...*Svevišnjeg Boga se bojim, jer On je Onaj Kome će se položiti računi na Danu vjere*. [fol. 25a]

یک زن بیوه نیز همدم آن زن زانیه بود.

[Yek zan-e bīwe nīz hamdam-e ān **zan**-e **zāniye** būd.]

Jedna udovica bijaše drūga one žene. [fol. 21a]

لاکن خدای تعالی به دست دوستی از دوستان خویش آن هزار درم به من فرستاد، ...

[Lākan xodā-ye ta‘ālā be **dast**-e **dūstī** az **dūstān**-e xīš, ān hezār **derm** be man ferestād.]

Međutim, Svevišnji Bog mi je rukom jednog od Svojih prijatelja poslao onih hiljadu dirhema. [fol. 29b]

پر از نوپار و نوپر در هر اغصان

رسیده با کمال اطفال سیزه

[Por az **noubār** o **noubar** dar har aḡsān]

Mlada zelen puninu dosegnu – Rano voće priteklo na svaku granu [fol. 2b]

هرگز چشم ندیده است، و هیچ گوش نشنیده است، و به هیچ **خاطری** **خطور** نکرده است.

[hargaz čašm nadīde ast wa hīc gūš našenīde ast wa be hīc **xāterī** **xotūr** nakarde ast.]

...nikada [ih nijedno] oko nije vidjelo, niti [ih] je ijedno uho čulo, niti je kroz ijednu svijest [saznanje o njima] prošlo. [fol. 33a]

متاع **خاصّ** و **خاصیت** چو در بازار اخلاص است

[Matā' **xāss** o **xāsiyyat** cū dar bāzār axlās ast.]

Posebna i probrana roba na bazaru iskrenosti je [fol. 35a]

2. *Pomoćna paronomazija* – جناس زاید [ḡenās-e zāyed]

Karakteristika ove vrste paronomazije je da jedna od istovrsnih riječi u odnosu na drugu riječ ima na početku, u sredini i na kraju dodatne glasove. Dijeli se na tri vrste:

a) جناس مطرف یا مزید

Jedna od istovrsnih riječi ima na početku dodate jedan ili dva sloga, npr.:

گفت: این **صرّه** از **بصره** ترا آمده است. (Šamīsā 2004b: 61).
دام / مدام، کوه / شکوه، قوت / یاقوت

U tekstu *Bulbulistana* pronađeni su slijedeći primjeri ove paronomazije:

اگر داری **خرد**، ای پادشاه **بیخرد** بشنو

[Agar dārī **xerad** ey pādešāh-e **bī xerad** bešenou]

Ako pameti imaš; nerazumni kralju, poslušaj [fol. 11b]

گفت: این **صرّه** از **بصره** ترا آمده است.

[Goft: Īn **sarre** az **basre** torā āmade ast.]

Reče: 'Iz Basre ti je došla ova kesa; uzmi!' [fol. 32a]

... و کشتها همه از **تاب** **آفتاب** سوخت.

[...wa kaštā hame az **tāb**-e **āftāb** sūxt.]

Svi usjevi od sunčeve vreline izgorješe. [fol. 35b]

... به من صحبت **خاصّ** **الخاص** کن، ...

[Be man sohbat-e **xāss-ol-xāss** kon.]

...zapodjeni sa mnom razgovor prisni. [fol. 24b]

b) جناس وسط

Riječ u sredini ima jedan dodatni konsonant i jedan vokal, npr.: / جان / جانان، خران / خرامان

U *Bulbulistanu* je u slijedećem primjeru zastupljena ova paronomazija:

برای پاک کردن خسهای خست [و] خساست ...

[Barāy-e pāk kardan-e xashā-ye **xessat o xesāst**...]

Kako bi se počistila trijeska niskosti i podlosti,... [fol. 45b]

c) جناس مذیل

Dodatni glasovi se nalaze na kraju riječi. Postoje četiri vrste ove paronomazije:

- dodaje se jedan kratki vokal „e“, npr.: آئینه / آئین / نامه، نام / جامه، نام / جام
- dodaje se jedan dugi vokal, npr.: خارا / خار / گردو، گرد / ساقی، گرد / ساق
- dodaje se jedan konsonant na kraju, npr.: داراب / دارا / سرد، سرو، دارا / در، درب، سر / دست
- dodaje se vokal i konsonant, npr.: دستان / دست / دارم، دست / دار (Šamīsā 2004b: 64)

U slijedećim primjerima *Bulbulistana* je zastupljena upravo ova paronomazija:

کنون دانستم که شما بر حقی، و حقّ با شماست.

[konūn dānestam ke šomā bar **haqqī** wa **haqq** bā šomāst.]

Sad sam se uvjerio da si pobornik Istine, i da je Istina uz tebe. [fol. 4a]

خواه رأی خویشتن خواهی ز رأی راه دین

[**Xah** ra'-ye xīštan **xāhī** ze ra'-ye rāh-e dīn.]

Mislila o sebi, il' o svojoj vjeri [fol. 4b]

3. Potpuna paronomazija – جناس تام [ġenās-e tam]

Riječ (skup konsonanata i vokala) je jedno, a značenje drugo, znači jedinstvo u glasovima, a razlika u značenju, npr.: گور / گور، شانہ / شانہ. Razlika u značenju uglavnom se shvata iz konteksta. To je ustvari polisemija (چند معنایی لغات) (Šamīsā 2004b: 49)

U *Bulbulistanu* je pronađen samo jedan primjer u kojem je zastupljena *potpuna paronomazija*:

گفت: هوای خودم از بهر او در گذشتم، و مرا بر هوا نشانند.

[Goft **hawa**-ye xodam az bahr-e ū dar gozaštam wa mara bar **hawa** nešānd.]

Reče: 'Odrekao sam se svojih prohtjeva radi Njega, i [On] me je posjeo na zrak.'" [fol. 5a)

4. Homofonska paronomazija - جناس لفظ - [ġenās-e lafz]

Riječi se isto izgovaraju, a različito se pišu, npr.: فطرت / خوار؛ خوار / خار؛ محذور / محظور.

U *Bulbulistanu* je pronađen samo jedan primjer ove paronomazije:

... که هر یکی بضاعت بزاعت ...

[... ke har yekī **bezā‘at bezā‘at** ...]

... od kojih je svaka izvorište pronicljivosti, ... [fol. 41a]

5. Grafijska paronomazija – جناس خط یا تصحیف [ġenās-e xat yā tashīf]

Dvije riječi, koje su istog oblika, razlikuju se samo u tački, pošto se u prošlosti stavljanje tačaka nije obavljalo na precizan način, npr.: ز قضا در فضای خالف: ...

U *Bulbulistanu* je pronađena upravo ova paronomazija u slijedećim stihovima:

هویدا بی گنه از سر جدایی	دوچار آمد مرا دردی که آخر
پناهم در شده لطف خدایی	کسی باور نبخشد حال زارم

[Dūčār āmad marā dardī ke āxer Hawīdā bī gonāh az sar-e ġodāyī

Kasī bāwar nebaxšad hāl-e zārem Panāham dar šode lotf-e **xodāyī**
Snađe me bol zbog koje na kraju – Očito nevinom odrubit će mi glavu
Niko ne vjeruje u jadno mi stanje – Božija milost jedino mi utočište [fol. 9b]

6. *Krnjava paronomazija* – جناس ناقص [ḡenās-e nāqes]

Dvije istovrsne riječi razlikuju se u kratkom vokalu, npr.:

خلق / خلق [xalq / xolq]; سوار / سوار [sawār / sowār]; درد / درد [dard / dord] (Šamīsā 2004b: 56).

U sljedećem primjeru Fevzi je upotrijebio ovu paronomaziju:

... و بکشت و جای خانه ایشان را جو کشت؛ ...

[...wa bekošt wa ḡāy-e xāne-ye išanrā ḡou kešt.]

...i pobi ih, a na mjestu njihove kuće zasija ječam. [fol. 46b]

Osim navedenih šest vrsta paronomazije, koje su pronađene u *Bulbulistanu*, postoje još četiri vrste paronomazije, a to su: جناس،⁹⁴ složena paronomazija – جناس مرفو (جناس مرکب)

⁹⁴Postoje dvije vrste ove paronomazije:

- a) dvije istovrsne riječi su istog sloga i rime, ali se razlikuju u akcentu, npr.:

کمند (akcenat na kraju)

کمند (akcenat na početku)

- b) ako su dvije istovrsne riječi složene, onda se u tom slučaju zove ملفق جناس ili متشابه، npr.:

نای بی نوا – *zatvor*

نای بی نوا – *naj bez muzike*

Ponekad se istovrsna riječ dijeli na dva značenjska dijela i svaki dio se upotrebljava odvojeno i u nezavisnom značenju, npr.:

قوم گفتندش که ای خر! گوش دار

خویش را اندازه خرگوش دار

Ponekad između dvije istovrsne riječi postoje sitne razlike (kratki vokal, hemze, kratki slog), npr.:

جناس، جناس اشتقاق یا اقتضاب⁹⁵، جناس اشتقاق یا اقتضاب⁹⁶، جناس اشتقاق یا اقتضاب⁹⁷ - مزارع جناس، جناس اشتقاق یا اقتضاب⁹⁶، جناس اشتقاق یا اقتضاب⁹⁷ - قلب یا مقلوب⁹⁷ - *ispremetana paronomazija ili metateza*.

شهریار - [šahr-yār]

شهریار - [šah-re-yār] – dodat je kratki vokal „e“ (Šamīsā 2004b: 54)

⁹⁵ Kada je u u paralelnom ritmu veoma mala razlika u početnim konsonantima, npr.:

حالی / خالی، بیست / بیست، کام / گام

U prošlosti se nije poštovalo stavljanje tačaka na slovo, pa su se tako slijedeća slova pisala isto:

ک / گ، ب / پ، چ / ج، س / ش (Šamīsā 2004b: 54)

⁹⁶ Riječi se razlikuju u pogledu dugog vokala. Postoje dvije vrste ove paronomazije:

a) dugi vokal na kraju riječi, npr.: دارو / داری

b) dugi vokal nije na kraju riječi, npr.: زمین، ساخت / سوخت (Šamīsā 2004b: 57)

⁹⁷ Karakteristika ove paronomazije jest da se riječi razlikuju u položaju zajedničkih glasova riječi. Postoje dvije vrste, a to su:

a) قلب بعض

رحیم / حریم، رقیب / قریب

b) قلب کل

Raspored glasova je u potpunosti izokrenut, i to u jednosložnim riječima, npr.: زار، جنگ / گنج (Šamīsā 2004b: 66).

4.1.3. Eufoničnost i ritmika *Bulbulistana*

Glasovna obilježja koja karakteriziraju jezik *Bulbulistana* i koja uveliko pridonose njegovoj eufoničnosti jesu *ritmika* i *metrika* kao kvantitativna eufonija, te *rima* i glasovne figure ponavljanja (*asonanca*, *aliteracija*) kao kvalitativna eufonija. *Bulbulistan* je prozno djelo isprepleteno stihovima, pa će se stoga posebno govoriti o ritmu u poeziji i o ritmu u prozi. Budući da je stepen ritmizacije proze veoma visok riječ je o *ritmičkoj prozi*, u orijentalnoj tradiciji poznatoj pod imenom *sadž'*. Neznatna razlika između ova dva ritma je u tome što je ritam u poeziji „a priori organiziran, dok u prozi to nije tako“ (Pranjić 1985: 146). Navika da se ritam više vezuje za poeziju nego za prozu „uzrokovana je činjenicom da je ritam u poeziji mnogo izraženiji i da je na neki način očekivan. Zapravo, u poeziji se jednom već ritmizirani govorni niz nanovo podvrgava ritmizaciji“ (Vuković 2000: 75). Dok ritam poezije određuje više elemenata, kao što su: metar, cezura, akcenat, rima itd., dotle ritam proze i običnoga govora zavisi ponajviše od tzv. kolona (govornih taktova).

Eufoničnost, tj. zvukovni sklad *Bulbulistana*, proizlazi u prvom redu iz uredenosti glasovne strukture, koju karakterizira čitav splet foničkih osobnosti, kao što su dominacija određenih konsonanata, uzdržavanje od inkompatibilnih konsonantskih fonema, te simetričan raspored vokala. Ustvari fonički kvalitet jezičkog izraza predstavlja bitan element same strukture djela.

Ritam predstavlja jedno od važnih fonostilističkih polja istraživanja, koje se manifestuje na svim nivoima, od fonema i fonemskih skupova pa do teksta kao cjeline. On „spada među govorne vrednote izraza, a sastoji se u povremenom pravilnom izmjenjivanju sličnih fenomena kao što su naglasak, pauze, isti glasovi, iste riječi, slične duljine fonetičkih skupova ili blokova, rečenica ili rečeničnih dijelova“ (Antoš 1974: 49). Posredstvom ritma se kod recipijenta pobuđuju razna emocionalna raspoloženja i stanja. Ritmičkim ponavljanjem i ritmičkim varijacijama određenih jezičkih oblika, i to ne samo na fonetskom nivou, već i na drugim jezičkim nivoima, ostvaruje se harmonizacija pjesničkog izraza. Npr. u *Bulbulistanu* na sintaksičkom nivou promjenom reda riječi u rečenici, odnosno inverzijom⁹⁸, mijenja se ritam. Dakle, „red riječi kao sintaktičko-stilska kategorija obvezatno bi imao biti kategoriziran kao rimotvorni element par excellence“ (Pranjić 1985: 148).

⁹⁸ Više o inverziji govoreno je u potpoglavlju „Inverzija“, str. 269.

Ritam karakteriziraju tri svojstva, a to su: rekurencija (ponavljanje), periodičnost (ponavljanje u određenim vremenskim razmacima) i reguliranost (ponavljanje po nekom utvrđenom redu) (Lešić 2005: 172).

U tekstu *Bulbulistana* postupkom ponavljanja pojedinih glasova, slogova, riječi ili grupa riječi u kraćem ili dužem govornom nizu postiže se viši stupanj jezičke organizacije, odnosno postiže se jača povezanost i koherentnost teksta. U *Bulbulistanu*, uglavnom u poeziji, ali i u proznom tekstu, do ponavljanja pojedinačnih glasova dolazi u fonetsko-fonološkim figurama *asonanci* (ponavljanje istih vokala) i *aliteraciji* (ponavljanje istih konsonanata)⁹⁹, te u sintaksičkoj figuri *epifori* (ponavljanje istih glasovnih grupa na kraju uzastopnih stihova)¹⁰⁰. Takvim raznovrsnim ponavljanjem glasovi povezuju riječi u čvršće cjeline, ali ih istovremeno i semantički intenziviraju.

Stalni oblici ritma u poeziji svjedoče o tome da je „poezija neodvojiva od vlastite tradicije, da pjesnik uvijek stvara s nekim odnosom prema toj tradiciji i da u odnosu na nju ostvaruje svoje estetske ideale“ (Lešić 2005: 187). Tako je i Fevzi, stvarajući svoj *Bulbulistan*, živio sa tradicijom i stvarao u njenim postojećim okvirima. Prisutnost tradicije najviše se ogleda u Fevzijevom poštivanju tradicionalnog perzijskog metričkog sistema i u njegovom nastojanju da svoje stihove spjeva u gotovim metričkim oblicima koje zatiče u pjesničkoj tradiciji.

U poeziji *Bulbulistana* ekspresivna vrijednost fonema uglavnom zavisi od vrste metra koji je upotrijebljen, zatim od vrste rime, te od ponavljanja različitih vokala, konsonanata ili slogova na početku riječi.

Metar, zasigurno, predstavlja jedno od najvažnijih ritmičkih obilježja *Bulbulistana*, i o njemu će biti više govora u poglavlju koje slijedi.

4.1.3.1. Metrika – عروض [‘arūz]

Za vezani stih presudan je „jedan poseban, sasvim formalan princip ritmičke organizacije: samjerljivost ponavljanja određenog broja slogova i/ili normirani raspored nekih njihovih prozodijskih obilježja (akcenta ili kvantiteta sloga). Taj ritmički princip koji

⁹⁹ Vidi poglavlje „Fonetsko-fonološke figure“, str. 95.

¹⁰⁰ Vidi potpoglavlje „Epifora“, str. 257.

organizira vezani stih naziva se metar (grč. metron, „mjera“). On predstavlja ono distinktivno obilježje po kojem se stih razlikuje od proze“ (Lešić 2005: 202). Metar definira unutarnju strukturu stiha, koja mu daje određenu vrstu ritmičnosti i melodičnosti.

Metar jednog jezika je određen fonološkim karakteristikama tog jezika, koje ustvari formiraju pravila za određeni metrički sistem poezije tog jezika. Tako je i metar perzijskog jezika uvjetovan njegovim fonološkim karakteristikama.

U osnovi perzijskog metričkog sistema je kvantitativna silabička versifikacija, u kojoj je relevantan broj i kvantitet slogova koji se u određenom broju i rasporedu smjenjuju u stihu. Osnovu silabičkog stiha čini isti broj slogova u svim stihovima jedne pjesme, a kvantitativnog stiha raspored dugih i kratkih slogova.

U perzijskom metričkom sistemu pravilno se izmjenjuju dugi slogovi, koji mogu biti zatvoreni slogovi (CVC) ili otvoreni slogovi sa dugim vokalom (CVV), sa kratkim slogom (CV). Dugi i kratki slogovi organizirani su u veće jedinice, stope. Vrsta i raspored slogova u stopi, kao i broj stopa, izravno određuje vrstu kanoniziranog metričkog obrasca.

Metrički obrasci u perzijskom jeziku, prema broju osnovnih stopa koje se ponavljaju, klasificiraju se u tri grupe:

- *metar sa jednom stopom*

To je metar kod kojeg je osnovna stopa samo jedna, koja se može ponavljati. Tu spadaju slijedeći metri: *bahr-e ramal*, *bahr-e motaqāreb*, *bahr-e rağaz*, *bahr-e hazağ*, *bahr-e motadārek*, *bahr-e wāfer* i *bahr-e kāmēl*.

- *metar sa dvije stope*

To je metar kod kojeg postoje dvije osnovne stope, koje se mogu ponavljati. U ovu skupinu ubrajaju se slijedeći metri: *bahr-e mozāre'*, *bahr-e monsareh*, *bahr-e moqtazab*, *bahr-e besīt*, *bahr-e tawīl* i *bahr-e moğtas*.

- *metar sa tri stope*

To je metar sa tri osnovne stope, koje se mogu ponavljati. U ovu skupinu spadaju slijedeći metri: *bahr-e sarī'*, *bahr-e xafīf*, *bahr-e qarīb* i *bahr-e ġadīd*.¹⁰¹

¹⁰¹ Opširnije o metrici perzijskog jezika vidjeti: Fazīlat, Mahmūd (1378/1999) *Ahang-e še'r-e fārsī: wazn, qafiye wa radīf*. Tehrān: Samt; Thiesen, Finn (1982) *A manual classical Persian prosody with chapters on Urdu, Karakhandic and Ottoman prosody*, Wiesbaden.

4.1.2.1.1. Vrste metra – بحر [bahr]

Nakon što sam postojećim stihovima u *Bulbulistanu* odredila metar, statističkom metodom došla sam do zaključka da je od ukupno 121 pjesme (265 stihova) koje se nalaze u *Bulbulistanu* 90 pjesama napisano u metru *hezędž*, 28 pjesama u metru *remel* i jedna pjesma u metru *sari'*. Za samo osam stihova nisam uspjela odrediti metar, vjerovatno zato što nije poštovan kanonizirani metrički obrazac.

4.1.2.1.1.1. Metar *hezędž* – [bahr-e hazaĝ]

Kao što je već rečeno, Fevzi je u metru *hezędž* napisao većinu pjesama u *Bulbulistanu*, ukupno 90 pjesama. Metar *hezędž* se u poetskoj tradiciji ritmičko-simbolički koristi kod podražavanja blage i uzvišene deskripcije, na šta ukazuje i njegova semantika „izvijanje u pjesmi i potresanje glasom na osobit način“ (Behlilović 1915: 23). To je ustvari metar koji nastaje ponavljanjem stope مفاعيلن .

U *Bulbulistanu* uočeno je šest vrsta metra *hezędž*, a to su:

بحر هزج مسدس محذوف - [bahr-e hazaĝ-e mosaddas-e mahzūf]

To je ustvari metar *hezędž-i mahzuf sa tri stope*. Fevzi je najviše koristio ovu vrstu metra, s obzirom na to da su u ovom metričkom obrascu napisane 33 pjesme, i to sve na slijedeće stope:

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن فاعولن

Za ilustraciju navest ću slijedeći stih:¹⁰²

نگاهی کن بر این بلبلستانم	که تا بینی درو گلهای بویا [fol. 2b]
Ke_ tā_ bī_ nī// da_ r_ ū_	[Ne_ gā_ hī_ kon// ba_ rīn_ bol_ bol// se_ tā_ nam
	gol_ hā//ye_ bū_ yā]

¹⁰² Ostale pjesme napisane u ovome metru i na navedene stope nalaze se na slijedećim stranicama: [fol. 2a, fol. 2b, fol. 3b, fol. 6a, fol. 77 – 8a, fol. 8b, fol. 9a, fol. 9b, fol. 10a, fol. 10b, fol. 16a, fol. 18a, fol. 18b, fol. 20a, fol. 22b, fol. 26b, fol. 26b – 27a, fol. 28ax3, fol. 28b, fol. 29a – 29b, fol. 30b, fol. 32a, fol. 32b, fol. 33a, fol. 42b, fol. 43a fol. 45b, fol. 46a, fol. 48a].

u - - - // u - - - // u - - - u - - - // u - - - // u
- -

بحر هزج مسدس مقصور - [bahr-e hazaġ-e mosaddas-e maqsūr]

To je ustvari metar *hezēdž-i maqsur sa tri stope*. U ovom metru su napisane 22 pjesme, i to sve na slijedeće stope:

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن

Za ilustraciju navest ću slijedeći stih:¹⁰³

همين نزهت سراى اهل فضل است در اين روضه نيابد پاى نادان [fol. 3a]

[Ha_mīn_noz_hat//sa_rā_yi_ah//le faz_last Da_rīn_rū_zeh// na_yā_yad_pā//ye
nā_dān]

u - - - // u - - - // u - - - u - - - // u - - - // u
- -

بحر هزج مثنى سالم - [bahr-e hazaġ-e mosamman-e sālem]

To je ustvari metar *hezēdž-i salem sa četiri stope*, kod kojih nije došlo ni do kakvih promjena. U ovom metru napisano je 16 pjesama, i to sve na stope:

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن

U slijedećem stihu upotrijebljen je ovaj metar:¹⁰⁴

شدم آشفته سوداى گيسويت چه درمانم ز رنج حسرت رویت اسير فرش غروانم [fol. 18b]

¹⁰³ Ostale pjesme napisane u ovome metru i na navedene stope nalaze se na slijedećim stranicama: [fol. 1b, fol. 2b, fol. 3b, fol. 4a, fol. 4b, fol. 5a, fol. 5b, fol. 6b, fol. 7a, fol. 11b, fol. 18a–18b, fol. 19a–19b, fol. 21b–22a, fol. 32b, fol. 33a, fol. 34a – 34b, fol. 42b, fol. 43b, fol. 48a, fol. 48b].

¹⁰⁴ Ostale pjesme napisane u ovome metru i na navedene stope nalaze se na slijedećim stranicama: [fol. 4b, fol. 12b, fol. 13b, fol. 14b, fol. 15b, fol. 17b, fol. 23a, fol. 23b – 24a, fol. 27a, fol. 31a, fol. 42a, fol. 44a, fol. 44b, fol. 48a].

[Šo_dam_ ā_šof//te_yi_sū_dā//ye_gī_sū_yat//če_dar_mā_nam
u - - - // u - - - // u - - - // u - - -
Ze_ran_ġi_has//ra_ti_rū_yat//a_sī_ri_far//še_ġar_wā_nam]
u - - - // u - - - // u - - - // u - - -

بحر هزج مثنى مسبغ - [bahr-e hazaġ-e mosamman-e mosabbagʻ]

U ovom metru napisano je 14 pjesama, od kojih je 10 pjesama napisano na stope:

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن

Za ilustraciju ovog metra poslužiti će slijedeći stih:¹⁰⁵

اگر باور نداری با حدیث پرتو یزدان نگر خورشید اصلش را فراست چیست تا دانی [fol. 4a]

[A_gar_bā_war//na_dā_rī_bā//ha_dī_si_par//to_wi_yaz_dān
u - - - // u - - - // u - - - // u - - -
Ne_gar_xor_šī//de_as_laš_rā//fa_rā_sat_čī//se_tā_dā_nī]
u - - - // u - - - // u - - - // u - - -

Četiri pjesme su napisane na stope:

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن

Za ilustraciju navodim slijedeće stihove:¹⁰⁶

توی گر طالب قربت بران بیرون ز دل جز حق متاع خاص و خاصیت چو در بازار اخلاص است

[fol. 34b–35a]

[To_yī_gar_tā//le_bi_qor_bat//be_rān_bī_rūn//ze_del_ġoz_haq
u - - - // u - - - // u - - - // u - - -

¹⁰⁵ Ostale pjesme napisane u ovome metru i na ove stope nalaze se na slijedećim stranicama: [fol. 7a–7b, fol. 8a, fol. 12a, fol. 13a, fol. 13b, fol. 13b–14a, fol. 16b, fol. 26a, fol. 27b].

¹⁰⁶ Ostale tri pjesme napisane u ovome metru i na ove stope nalaze se na stranicama: [fol. 22a, fol. 26b, fol. 46b].

Ma_tā_‘i_xā// so_xā_siy_yat// čo dar_bā_zā//re_’ex_lā_sast]
 u - - - // u - - - // u - - - // u - - -

بحر هزج مثنى اخرب مكفوف محذوف [bahr-e hazağ-e axrab-e makfūf-e mahzūf]

U ovom metru napisane su 4 pjesme, od koji su 2 pjesme napisane na stope:

مفعول مفاعيل مفاعيل فعولن مفعول مفاعيل مفاعيل فعولن

Ilustrirat ću slijedećim stihom:¹⁰⁷

[fol. 4a] آنی تو که تأثیر دمت سنگ سیه را در رتبه اول کندش در ثمن ور
 [Ā_nī_to//ke_ta’_sī_re// da_mat_san_ge// se_yah_rā
 - - u // u - - u // u - - u // u - -
 Dar_rot_be//ye_ aw_wal ko//na_daš_dor_re//sa_man_war]
 - - u // u - - u // u - - u // u - -

Ostale dvije pjesme napisane su na stope:

مفعول مفاعيل مفاعيل مفاعيل فعولن مفعول مفاعيل مفاعيل فعولن

Za primjer će poslužiti slijedeći stih:¹⁰⁸

[fol. 21a] هر آینه خواهد رسدت کار نوشته شفتن نکنی گر بودت رأی فلاطون
 [Har_ā_ye//ne_xā_had_ra//sa_dat_kā_re// na_weš_teh
 - - u // u - - u // u - - u // u - -
 Šof_tan_na//ko_nī_gar_bo//wa_dat_rā_ye// fa_lā_tūn]
 - - u // u - - u // u - - u // u - -

¹⁰⁷ Druga pjesma u ovom metričkom obrascu nalazi se na [fol. 6b].

¹⁰⁸ Druga pjesma napisana u ovom metru i na ove stope nalazi se na [fol. 18b].

[bahr-e hazaġ-e mosaddas-e mosabbaġ] - بحر هزج سدس مسبغ

U ovom metru je napisana samo jedna pjesma na stope:

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن

Kao primjer navodim slijedeći stih:

زهی خاصیت انفاست اهل الله ز فیض گل شود رخشنده الماسی [fol. 11a]

[Ze_hī_xā_siy//ya_ti_an_fā//se_ah_lol_lāh
u - - - // u - - - // u - - -
Ze_fey_zāš_gel//ša_wad_rax_šān//de_al_mā_sī]
u - - - // u - - - // u - - -

4.1.2.1.1.2. Metar remel – [bahr-e ramal]

Fevzi je u metru *remel* napisao 28 pjesama. To je metar čiji se ritmičko-stilski simbolizam zasniva na ritmičkom podražavanju kasanja konja ili ujednačenog brzog hoda.

Fevzi je koristio sedam vrsta metra *remel*, a to su:

[bahr-e ramal-e mosamman-e mahzūf] - بحر رمل مثمان محذوف

U ovom metru je napisano 10 pjesama, od kojih je 7 napisano na stope:

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن

Za ilustraciju navodim slijedeći stih:¹⁰⁹

کوته است در نزد ارباب خرد ادراک زن خواه رأی خویشتن خواهی ز رأی راه دین [fol. 4b]

[Kū_ta_hast_dar//naz_de_ar_bā//bi_xe_rad_ed//rā_ke_zan

¹⁰⁹ Ostale pjesme napisane u ovome metru i na navedene stope nalaze se na slijedećim stranicama: [fol. 3b–4a, fol. 8a, fol. 19a, fol. 35a, fol. 35b, fol. 47b].

- u - - // - u - - // - u - - // - u -
 Xā_he_ra'_yi// xī_še_tan_xā//hī_ze_ra'_yi //rā_he_dīn]
 - u - - // - u - - // - u - - // - u -

Tri pjesme su napisane na stope:

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن

Ovaj metar ilustrirat ćemo slijedećim stihom:¹¹⁰

[fol. 10a] هر چه فرمایی پذیرفتم، بفرما چاکرم با چه خدمت می کنم در آستانت تا به مرگ

[Bā_čē_xed_mat// mī_ko_nam_dar// ā_se_tā_nat// tā_be_marg

- u - - // - u - - // - u - - // - u -

Har_čē_far_mā//yī_pa_zī_rof//tam_be_far_mā// čā_ke_ram]

- u - - // - u - - // - u - - // - u -

بحر رمل مسدس مقصور - [bahr-e ramal-e mosaddas-e maqsūr]

U ovome metru je napisano 7 pjesama, od kojih je 5 pjesama napisano na stope:

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن

Kao ilustracija poslužit će slijedeći stih:¹¹¹

[fol. 31b] آن نیابد هر دو عالم احترام هر که نیکان را ندارد محترم

[Har_ke_nī_kān//rā_na_dā_rad// moh_ta_ram Ān_na_yā_bad// har_do_ 'ā/lam//
 eh/te_rām]

- u - - // - u - - // - u - - // - u - - // -
 u -

¹¹⁰ Ostale dvije pjesme napisane u ovome metru i na ove stope nalaze se na stranicama: [fol. 6b–7a i fol. 14a – drugi polustih netačan].

¹¹¹ Ostale pjesme napisane u ovome metru i na ove stope nalaze se na stranicama: [fol. 2a, fol. 6b, 16b–17a, fol. 31a, fol. 31b].

Dvije pjesme napisane su na stope:

فاعلاتن فاعلاتن فاعلان فاعلاتن فاعلاتن فاعلان

Ovaj metar je zastupljen u slijedećem stihu:¹¹²

عالمان بر بندگان کردگار رهنمایان شد به فضل بی شمار [fol. 26b]

[‘Ā_le_mān_bar//ban_de_gā_ni// ker_de_gār rah_ne_mā_yān// šod_be_faz_li// bī_šo_mār]

- u - - // - u - - // - u - - u - - // - u - - // -
u -

[bahr-e ramal-e mosamman-e maqsūr] - بحر رمل مئمن مقصور

U ovom metru napisano je 5 pjesama, a sve su napisane na stopu:

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلان فاعلاتن فاعلاتن فاعلان

Za ilustraciju navodim slijedeći stih:¹¹³

مرد عاقل کی کند بر لطف شاهان اعتماد توأمان است لطف و قهرش یکدیگر وابسته است [fol. 46b]

[Mar_de_‘ā_qel// key_ko_nad_bar// lot_fe_šā_hān// e‘_te_mād

- u - - // - u - - // - u - - // - u -

Tow_a_mā_nast// lot_fo_qah_raš// jek_de_gar wā//bas_te_ast]

- u - - // - u - - // - u - - // - u -

[bahr-e ramal-e mosaddas-e mahzūf] - بحر رمل مسدس محذوف

U ovom metru napisane su 3 pjesme, od kojih su dvije pjesme napisane na stope:

فاعلاتن فاعلاتن فاعلان فاعلاتن فاعلاتن فاعلان

¹¹² Druga pjesma napisana u ovome metru i na ove stope nalazi se na strani [fol. 33b].

¹¹³ Ostale pjesme napisane u ovome metru i na navedene stope nalaze se na slijedećim stranicama: [fol. 5b, fol. 6a, fol. 7b].

To se vidi u slijedećem stihu:¹¹⁴

[fol. 18a] هر کسی گوید شکیبایم و لیک هر کی آمد رنجشی ظاهر شود
 [Har_ ka_sī_ gū//yad_ ša_kī_bā//yam_wa_līk Har_ki_ā_mad//
 ran_ģe_šī_zā//her_ša_wad]
 - u - - // - u - - // - u - - u - - // - u - - // -
 u -

Jedna pjesma je napisana na stopu:

فاعلاتن فاعلاتن فاعلن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن

Ilustriramo slijedećim stihom:

[fol. 31a] هر که با دانش نکوشد در عمل همچو بید است در گلستان بی ثمر
 [Har_ke_bā_dā//neš_ne_kū_šad//dar_‘a_mal
 Ham_ćo_bī_dast//dar_go_les_tān//bī_sa_mar]
 - u - - // - u - - // - u - - u - - // - u - - // -
 u -

[bahr-e ramal-e maxbūn-e mahzūf (maqsūr)] - بحر رمل مسدس مخبون محذوف (مقصور)

U ovom metru je napisana samo jedna pjesma i to na stope:

فاعلاتن فاعلاتن فعلا فاعلاتن فاعلاتن فعلا

Navest ćemo jedan stih te pjesme:

[fol. 1b] خالقى را كه همه صحن زمين شده از عرصه صنعتش طبقى
 [Xā_le_qī_rā//ke_ha_mi_sah//ne_za_min
 Šo_de_az_ar//se_ye_sona_taš//ta_ba_qī]
 - u - - // u u - - // u u - u u - - // u u - - // u u -

¹¹⁴ Druga pjesma napisana u ovome metru i na ove stope nalazi se na stranici [fol. 7b].

[bahr-e remel-e mosaddas-e maxbūn-e mahzūf] - بحر رمل مسدس مخبون محذوف

U ovom metru napisana je samo jedna pjesma i to na stope:

فاعلاتن فعلاتن فعلن فاعلاتن فعلاتن فعلن

Kao primjer poslužiti će slijedeći stih:

مهر رخشنده ز رویش شفقی [fol. 1b] بر مه برج رسالت که هست
 [Bar_me_hi_bor//ge_re_sā_lat// ke hast Meh_re_rax_šān//de_ze_rū_yaš//
 ša_fa_qī]
 - u - - // u u - - // u - - u - - // u u - - // u
 u -

[bahr-e ramal-e mossaman-e maxbūn-e maqsūr (aslām)] - بحر رمل مٹمن مخبون مقصور (اسلم)

U ovom metru napisana je samo jedna pjesma, i to na stope:

فاعلاتن فعلاتن فعلن فاعلاتن فعلاتن فعلن

Kao ilustracija poslužiti će slijedeći stih:

هر که با یار خودش صحبت خاصی کرده تا به محشر نشود پازده رنج فراق [fol. 24b]
 [Har_ke_bā_yā//re_xo_daš_soh//ba_te_xā_ssī// kar_deh
 - u - - // u u - - // u u - - // - -
 Tā_be_mah_šar// na_ša_wad_pā//za_de_yi_ran//ge_fa_rāq]
 - u - - // u u - - // u u - - // u u -

4.1.2.1.1.3. Metar sarī' – [bahr-e sarī']

Fevzi je samo jednu pjesmu napisao u ovome metru, i to u vrsti metra koja se zove:

[bahr-e sarī‘-e mosaddas-e matwī-ye makšūf] - بحر سریع مسدس مطوی مکشوف

Pjesma je napisana na stope:

مفتعلن مفتعلن فاعلن مفتعلن مفتعلن فاعلن

Navest ću jedan stih pjesme napisane u ovom metru:

گر نکنی لطف و شفاعت مرا شأن من است گفتن و او یلتا [fol. 41b]

[Gar_ na_ko_nī// lot_fo_ ša_fā//‘at_ ma_rā Ša’_ne_
ma_nast//gof_ta_ne_wā//wey_la_tā]

- u u - // - u u - // - u - - u u - // - u u - // -
u -

U cijelom *Bulbulistanu* samo šest stihova napisano je u netačnom metru, a to su slijedeći stihovi:

نگاه کج مکن با پادشاه ملکت قربت اگر داری خرد، ای پادشاه بیخرد بشنو

زوال و عزّ و اقبال میان در دولب دارد هر آنی را که خواهد بی توقّف می کند بشنو [fol. 11b]

یک سو درد و یک سو هجران، یک سو سوز آرزو در هم آمد، در میان ماندم، بلاها سو به سو [fol. 16a]

چو اعمی است جاهلان عالم عصاکش روند در پی نمی دانند بد و کش [fol. 26b]

باز شد باب اجابت بر دعای مخلصان نشکند با ردّ اجابت حقّ تعالی شان را

از خدا هر آنچه خواهند بی توقّف می شود در گذارد سهم اخلاص دعا کردان را [fol. 36a]

Na osnovu svega izloženog može se zaključiti da je Fevzi Mostarac dobro poznao kanoniziranu metriku perzijskog jezika, u čemu se ogleda još veća vrijednost ovoga djela. Budući da perzijski nije njegov maternji jezik, zaista je uspjeh napisati poeziju poštujući kanonizirane metričke obrasce.

Da bi uspio sve svoje stihove smjestiti u određene metričke obrasce, Fevzi je bio prinuđen na mijenjanje silabičke strukture riječi, koja se očituje suprezijom kratkih vokala, geminiranjem pojedinih konsonanata i drugim promjenama.¹¹⁵ Osim toga, da bi postigao određene stope u metru, Fevzi je pribjegavao korištenju elemenata koji se nazivaju

¹¹⁵ O supreziji kratkih vokala i geminiranju konsonanata vidi: Finn Thiesen, *A manual classical Persian prosody with chapters on Urdu, Karakhandic and Ottoman prosody*, Wiesbaden, 1982, str. 61–68.

„pjesničkom slobodom“ (extiyārāt-e šā‘erī).¹¹⁶ Naime, korištenje ritmičkih dvosmislenosti jezika nije uvijek dovoljno da omogući pjesniku da iskaže sve svoje misli u željenom metričkom obliku. Stoga, pjesnik sebi daje za slobodu da zamijeni pojedine zastarjele oblike ili dijalekatske varijante običnim riječima, odnosno, u krajnjoj nuždi, da zamijeni pojedine riječi u skladu sa njegovim vlastitim izborom. Termin „pjesnička sloboda“ upotrijebljen je da opiše upravo takve promjene (Thiesen 1982: 61). Osobnosti „pjesničke slobode“ očituju se u skraćivanju finalnog „āh“ u „ah“, skraćivanju dugih vokala, produžavanju kratkih vokala, izostavljanju pojedinih vokala, dodavanju vokala, zamjeni inicijalnog poretka glasova pojedinih riječi (VKK se mijenja u KVK), te izostavljanju pojedinih konsonanata (Thiesen 1982: 61–68).

Navest ću neke primjere u kojima se vidi da je Fevzi koristio većinu obilježja „pjesničke slobode“, kako bi uspostavio ritmičko-metričku povezanost dijelova stiha.

Kao što je već spomenuto, jedna od karakteristika „pjesničke slobode“ jest skraćivanje finalnog „āh“ u „ah“, što se upravo desilo u slijedećem stihu, u kojem je zbog metrike riječ *سیاه* [siyāh] prešla u riječ *سیه* [siyah]:

انی تو که تأثیر دمت سنگ سیه را در رتبهٔ اول کنش در ثمن ور [fo. 4a]

[Ā_nī_to//ke_ta'_sī_re//da_mat_san_ge//se_yah_rā

- - u // u - - u // u - - u // u - -

Dar_rot_be//ye_aw_wal ko//na_daš_dor_re//sa_man_war]

- - u // u - - u // u - - u // u - -

U gornjem stihu riječ je o metru *hezedež*, odnosno o njegovoj vrsti koja se zove *bahr-e hazağ-e axrab-e makfuf-e mahzūf*, i koja je napisana na stope:

مفعول مفاعیل مفاعیل مفعولن مفعول مفاعیل مفاعیل مفعولن

Ova karakteristika skraćivanja finalnog „āh“ u „ah“ vidljiva je i u slijedećem stihu, u kojem je radi metrike riječ *کوتاه* [kūtāh] prešla u riječ *کوته* [kūtah]:

کوته است در نزد ارباب خرد ادراک زن خواه رای خویشتن خواهی ز رای راه دین [fol. 4b]

¹¹⁶ O karakteristikama „pjesničke slobode“ u perzijskom jeziku vidi: Wahīdiyān, Taqī Kāmyār (1374/1995) *Wazn wa qāfiye-ye še‘r-e fārsī*. Tehrān: Markaz-e našr-e dānešgāhī, str. 17–21.

[Kū_ta_hast dar// naz_de_ar_bā//bi_xe_rad_ed//rā_ke_zan

- u - - // - u - - // - u - - // - u -

Xā_he_ra'_yi// xī_še_tan_xā//hī_ze_ra'_yi//rā_he_dīn]

- u - - // - u - - // - u - - // - u -

U gornjem stihu riječ je o metru *remel*, i to o njegovoj vrsti koja se zove *bahr-e ramal-e mosamman-e mahzūf*, a napisana je na slijedeće stope:

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن

Karakteristika „pjesničke slobode“ ogleda se i u izostavljanju vokala. U slijedećem stihu dolazi do izostavljanja inicijalnoga kratkog vokala „a“ kod perzijskog prijedloga از [az], koji redukcijom vokala dobiva oblik ز [z]:

ز هی خاصیت انفس اهل الله ز فیض گل شود رخشنده الماسی [fol. 11a]

[Ze_hī_xās_siy//ya_ti_an_fā//se_ah_lol_lāh

u - - - // u - - - // u - - -

Ze_fey_zāš_gel// ša_wad_rax_šān//de_al_mā_sī]

u - - - // u - - - // u - - -

U gornjem stihu riječ je o metru *hezēdž*, odnosno o njegovoj vrsti koja se zove *bahr-e hazağ-e mosaddas-e mosabbag*, a napisan je na stope:

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن

Jedna od karakteristika pjesničke slobode je izostavljanje konsonanata, što se kod Fevzija uglavnom dešava kod riječi چون [cūn], koja prilikom izostavljanja krajnjega konsonanta „n“ prelazi u چو [cū], te kod riječi همچون [hamcūn], koja prelazi u oblik همچو [hamcū]. Upotreba ovih skraćenih oblika je veoma česta pojava kod svih perzijskih pjesnika, a ovi oblici se uočavaju i u perzijskoj prozi, a ne samo u poeziji.

Kao primjer poslužiti će slijedeći stih:

همچو بید است در گلستان بی ثمر [fol. 31a]

هر که با دانش نکوشد در عمل

[Har_ke_bā_dā//neš_ne_kū_šād//dar_‘a_mal

Ham_čō_bī_dast//dar_go_les_tān//bī_sa_mar]

- u - - // - u - - // - u - - u - - // - u - - // -
u -

U ovom stihu radi se o metru *remel*, odnosno o njegovoj vrsti koja se zove *bahr-e ramal-e mosaddas-e mahzūf*, a napisan je na slijedeće stope:

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن

U slijedećem stihu primjećuje se upotreba više karakteristika „pjesničke slobode“, kao što su oduzimanje inicijalnog vokala u riječima گر [gar] i ز [z], gubljenje krajnjega konsonanta kod riječi چو [čū], te izgovor genitivne kesre kao [i] umjesto [e], što je jedna od čistih karakteristika u Fevzijevoj poeziji:

[fol. توی گر طالب قربت بران بیرون ز دل جز حقّ متاع خاصّ و خاصیت چو در بازار اخلاص است

34b-35a]

[To_yī_gar_tā//le_bi_qor_bat// be_rān_bī_rūn// ze_del_ğoz_haqq

u - - - // u - - - // u - - - // u - - -

Ma_tā_‘i_xās// so_xā_siy_yat// čo dar_bā_zā//re_’ex_lā_sast]

u - - - // u - - - // u - - - // u - - -

U gornjem stihu riječ je o metru *hezēdž*, odnosno o njegovoj vrsti koja se zove *bahr-e hazağ-e mosamman-e mosabbag*, a napisan je na slijedeće stope:

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن

4.1.2.2. Rima – قافیہ [qāfiye]

Rima je glasovna figura koja predstavlja podudaranje glasova na kraju dva ili više stihova. Ona ima izrazito eufoničku funkciju, posredstvom koje privlači našu pažnju na riječi kao zvukovna zbivanja. Osim toga, rima ima i metričku ulogu, koja se sastoji u „označavanju kraja stiha, u njegovom intonaciono-ritmičkom zaokruživanju i organiziranju u strofe“ (Lešić 2005: 163).

Značaj rime i rimovanja nije isti u svim jezicima i epohama. Kada je riječ o klasičnoj perzijskoj poeziji, zasigurno se može reći da je ona nezamisliva bez rimovanja i da se rima ubraja u glavne postupke pomoću kojih se stih organizira u veće ritmičke cjeline.

U svim poetskim oblicima zastupljenim u *Bulbulistanu*, Fevzi je poštovao formalne obrasce koje rima uspostavlja, a koji postaju nositelji određenih pjesničkih oblika.

U klasičnoj fonostilistici uglavnom se preferira tradicionalna podjela rime prema broju slogova koji se rimuju. Na osnovu tog kriterija, u *Bulbulistanu* se uočava više vrsta kvantitativnih slogovnih rima, kao što su:

Dvosložna (ženska) rima

U ovoj vrsti rime podudaraju se dvosložne riječi, a naziva se još i dvostruka, bisilabička rima, što ilustriram slijedećim stihom:

زیب دهر پیره زن در نزد اصحاب قلوب جز به استتجا ندارند در دیگر کارش سزا
 آن چه با اندوختنش باید بسا خوردن غموم از برای حاجت درویش نشانده است در خلا [fol. 6a]
 [Zīb-e dahr-e pīre zan dar nazd-e ashāb-e qolūb Ğoz be estengā nadārad dar dīgar
 kāraš **sezā**
 Ānce bā andūxtanaš bāyad basā xordan ğomūm Az barā-ye hāġet-e darwīš nešāndast
 dar **xalā**]

U slijedećem stihu dvosložna rima nalazi se ispred redif rime:

اگر خواهی که باشی مرد مخلص هوای غیر حقّ هل حقّ رضا جو
 جز مهر شرف بخشا نخواهد هر آن ذاتی که شد از دل خدا جو [fol. 32b-33a]
 [Agar xāhī ke bāšī mard-e moxles Hawā-ye ġeyr-e haq hel haq **rezā** ġū
 Ze ġoz mehr-e šaraf baxšā naxāhad Har ān zātī ke šod az del **xodā** ġū]

Trosložna (daktilska) rima

U ovoj vrsti rime podudaraju se trosložne riječi. Naziva se još i srednja, trostruka, trisilabska rima, što ilustriram slijedećim stihovima:

خالقی را که همه صحن زمین شده از عرصه صنعتش طبقی
 باز آغشته قدرت گشته بهر ارزاق عبادش فرقی [fol. 1b]
 [Xāleqī rā ke hame sahne zamin Šode az arse-ye sonataš **tabaqī**
 [Bāz āqešte-ye qodrat gašte Behr-e arzāq-e ‘ebādaš **faraqī**]

Višesložna (hiperdaktilska) rima

تمام شد بلبستانم ولیکن نداشته از کسی گوهرنشانش
 مزین گردد آمد مدح آصف ز وصف گوهر آخشگرانش [fol. 2a]
 [Tamām šod bolbolestanam walīkan nadāšte az kasī **goharnešānaš**
 Mozayyan gardad āmad madh-e āsef ze wasf-e gohar-e **āxešgarānaš**]

Osim navedene klasifikacije prema broju slogova koji se rimuju, postoje i vrste rime prema broju fonema koji se rimuju u finalnoj poziciji stiha. U *Bulbulistanu* su uočene slijedeće vrste rime:

Jednofonemska rima

نگاهی کن بر این بلبستانم که تا بینی درو گلهای بويا
 ببین سرمایۀ عمر هزار است نواجسته به حکمت آن درختها [fol. 2b]
 [Negāhī kon barīn bolbolsetānam Ke tā bīnī darū golhā-ye **būyā**
 Bebīn sarmāye-ye ‘omr-e hazār ast Nawā ġoste be hekmat ān **deraxthā**]

Dvofonemska rima

آنی تو که تأثیر دمت سنگ سیه را در رتبهٔ اوّل کنش در ثمن ور
 یکبار ز فرمان شما أنظرُ إِلَیْهِ آویزهٔ گوشم شده پیغام پیمبر [fol. 4a]
 [Ānī to ke ta’sīr-e damat sang-e siyah rā Dar rotbe-ye awwal konadaš dorre
samanwar
 Yekbār ze farmān-e šomā onzor elayh Āwīze-ye gūšam šode peyqām-e
peyambar]

Trofonemska rima

بر مه برج رسالت که هست مهر رخشنده ز رویش شفقی
 شده نه لوح سپهر منحلّ از کتب خانۀ وصفش ورقی [fol. 1b]

[Bar mah-e borğ-e resālat ke hast Mehr-e raxšande ze rūyaš **šafaqī**
[Šode noh loh-e sepehr monhall Az kotobxāne-ye wasfaš **waraqī**]

Četverofonemska rima

از آن بهتر نباشد در قیامت اگر کردی اساسش را باخلاص
چه سود گیرد بجز رنج ملامت [fol. 11b] وگر تخمیر شده خاکش ریایی
[Agar kardī asāsaš rā be exlās Az ān bahtar nabāšad dar **qiyāmat**
Wagar taxmīr šode xākaš reyāyī Će sūd gīrad beğoz ranğ-e **malāmat**]

Petofonemska rima

قناعت کرده با کهنه گلیمی بسا مردان حق در کنج عالم
گرفته نکته قلب سلیمی [fol. 7b-8a] چو دانسته رموز مال و اولاد
[Basā mardān-e haqq dar konğ-e ‘ālam Qanā‘ā karde ba kohne **gelīmī**
Ćo dānest-e romūz-e māl o awlād Gerefte nokte-ye qalb-e **salīmī**]

Šestofonemska rima

کزان بوی فضاحت می رسد کام عفیfan را ندارد مرد مخلص آرزوی لذت دنیا
محگان معیر راز اعمال حنیfan را [fol. 31a] اگر داری زر اخلاص کردارت بکن عرضه
[Nadārad mard-e moxles ārezū-ye lezzat-e donyā
Kazān bū-ye fezāhat mī resad kām-e **āfīfān** rā
Agar dārī zar-e exlās kardārat bokon ‘arze
Mohekkān-e mo‘yyer rāz-e a‘māl-e **hanīfān** rā]

U perzijskom jeziku, osim prave rime koja se naziva قافیه [qāfiye] i koja je obavezna za svaki stih, postoji i tzv. *redif* rima ردیف [radīf]. Naime, ako se na kraju dva ili više stihova konstantno ponavlja jedna riječ ili neka fraza, onda se smatra da je to *redif* rima, a da prava

rima prethodi *redif* rimi. U prethodnom stihu iza rimovanih riječi **āfifān** i **hanīfān**, ponavlja se čestica **rā**, koja ima funkciju *redif* rime.

Navest ću još jedan primjer:

صدای طبل مرگ آمد ز آمدن چرا دوری از این ره یا نمی دانی رها یابی **نخواهد شد**
 اگر لقمان باز آید ترا از آن چیزی نمی آید که مسموم اجل کرده دوایابی **نخواهد شد** [fol. 14b]

[Sedā-ye tabl-e marg āmad ze āmādan čerā dūrī Az īn rah yā nemī dānī ra-
hāyābī naxāhad šod

Agar loqmān bāz āyad torā az ān čīzī nemī āyad Ke masmūm-e aḡal karde
 dawāyābī **naxāhad šod**]

Ova dva stiha imaju *redif* rimu, a to je glagolski oblik **naxāhad šod**, koji se ponavlja na kraju oba stiha. Prava rima (qāfiye) ovih stihova prethodi *redif* rimi i nalazi se u riječima rahāyābī i dawāyābī.

Mohammad Rezā Šafi‘ī Kadkanī u knjizi *Mūsīqī-ye še‘r* smatra da su *redif* rimu inovirali Iranci i da su upravo oni ti koji su ustanovili tu vrstu rime. Naime, istraživanjem perzijskih, arapskih i turskih pjesama dolazi se do spoznaje da u ova tri jezika postoji *redif* rima, ali da niti u jednom od njih ona nema značaj i prošlost kao u perzijskom jeziku. Osim toga, ovaj oblik rime nije zastupljen u evropskim jezicima (engleskom, francuskom), mada je moguće da se, s izuzetkom ili pukom slučajnošću, zapazi u nekim drugim jezicima (Kadkanī 2002: 124–125). Tome treba dodati da se, s obzirom na to da je riječ o ponavljanju riječi ili fraze na kraju stiha, za *redif* rimu može reći da je preteča sintaksičke stilske figure *epifore*¹¹⁷, koja se odlikuje u ponavljanju glasova na kraju stiha ili rečenice.

U *Bulbulistanu* je zabilježeno više primjera *redif* rime, što opet govori o tome koliko je Fevzi dobro poznao vještine ukrašavanja perzijske poezije. Naime, koristeći ovu vrstu rime, povećava se eufoničnost i melodičnost *Bulbulistana*, a i skreće se pažnja čitaoca na sam sadržaj pjesme.

Kao što je već rečeno, *redif* rima se uglavnom nalazi na kraju stihova. Međutim, ona može doći i prije prave rime i tada se naziva حاجب [hāḡeb], može doći na kraju polustihova i stihova i naziva se ردیف کناری [radif-e kenārī], može doći u sredini polustihova, poslije unutarne rime, i zove se ردیف میانی [radif-e miyānī]. Postoji još ردیف افقی [radif-e ofoqī], a

¹¹⁷ Vidi potpoglavlje „Epifora“, 257.

to je slučaj kada se u polustihovima nađu zajedno i *radif-e miyānī* i *radif-e kenārī* (Fazīlat 1999: 129–130).

U slijedećem stihu *Bulbulistana* ponavlja se kopula **ast**, i to na kraju polustiha i na kraju stiha, dakle riječ je o *radif-e kenārī*, a prava rima je sadržana u riječima **mašq - e ‘šq**, koje dolaze prije *redif* rime:

[fol. 1b] از آن شایسته گلزار عشق است	چو با وی ذکر حقّ انواع مشق است
[Ço bā wey zekr-e haqq anwā‘-e mašq ast	Az ān šāyeste-ye golzār-e ‘ašq ast]

Redif rima upotpunjava pravu rimu, a čak je u nekim slučajevima može i zamjenjivati, što se primjećuje u slijedećim stihovima *Bulbulistana*:

ز دل ترک هوا باید گرفتن	اگر خواهی پریدن بی پروبال
[fol. 5a] طریق حقّ چنین باید گرفتن	هر آنچه که غیر آن است در فروکن
[Agar xāhī parīdan bī par o bāl Ze del tark-e hawā bāyad gereftan	
Har ānce ke qeyr ān ast dar forū kon Tarīq-e haqq čenīn bāyad gereftan]	

U navedenim stihovima uočava se da dolazi do ponavljanja *bāyad gereftan* na kraju oba stiha, što ima funkciju *redif* rime, dok prave rime uopće nema. Dakle, u ovom slučaju *redif* rima zamjenjuje pravu rimu.

4. 1. 2. 3. Rimovana proza (Sadž’) – سجع [sağ’]

Sadž’ je stilistički termin za rimovanu prozu, preuzet od gukanja golubice (glagol *sağa* ‘ u arapskom jeziku znači *gukati*). Rimovana proza je stilska vrsta na prelazu između vezanog i nevezanoga govora. U njoj se proza dijeli na odlomke čije se posljednje riječi međusobno rimuju, tako što se one podudaraju u posljednjem suglasniku (harf-e rawiyy) koji obično ostaje bez vokala (Muftić 1995: 114). Osim na rimu, u rimovanoj prozi obraća se pažnja i na oblik (wazn) riječi u njoj, odnosno na broj i dužinu slogova riječi koje se rimuju.

Sadž’ se za razliku od rime, koja se upotrebljava samo na kraju stihova poezije, nalazi i u prozi i u poeziji. Predmet rimovane proze može biti rečenica (ğomle) u kojoj se dvije ili više riječi međusobno rimuju, ili pak cijeli tekst (kalām) u kojem se međusobno rimuju dvije ili više rečenica. Prema tome, može se govoriti o rimovanoj prozi na nivou jedne rečenice i o rimovanoj prozi na nivou teksta. Ritmizacijom na nivou dvije ili više riječi ili dvije ili više rečenica stvara se muzika i eufonija teksta.

4.1.2.3.1. Vrste sadž'a

U odnosu na međusobno podudaranje posljednjih riječi odlomaka u posljednjem slovu (harf-e rawiyy), obliku riječi (wazn), te broju slova sadržanih u riječi, *sadž'* se klasificira u tri vrste¹¹⁸, a to su: سجع متوازی [sağ'- e motawāzī], سجع مطرف [sağ'-e motarraf] i سجع متوازن [sağ'-e motawāzon].

U *Bulbulistanu* su najviše zastupljene prve dvije vrste *sadž'a*, o čemu će se posebno govoriti.

سجع متوازی [sağ'- e motawāzī]

Karakteristika ove vrste *sadž'a* je da se posljednje riječi odlomaka međusobno podudaraju u pogledu oblika riječi (wazn), broju slova i posljednjem slovu (harf-e rawiyy).

U *Bulbulistanu* je uočen veliki broj primjera ove vrste *sadž'a*, čime se povećava eufoničnost i melodičnost ovog djela, s obzirom na to da je *sadž'e motawāzī* u pogledu muzikalnosti najekspresivniji. Za ilustraciju će poslužiti slijedeći primjeri¹¹⁹:

¹¹⁸ Više o vrstama *sadž'a* vidi: Šamīsā, Sīrūs (1383b/2004b) *Negāh-e tāze be badī'*. Tehrān: Našr-e Mītrā, str. 33–46; Homāyī, 'Allāme Ġelāloddīn (1379/2000) *Fonūn-e belāgat wa senā'āt-e adabī*. Tehrān: Mo'assese-ye našr-e Homā, str. 41–48; Māzandarānī, Mohammad Hādī ibn Mohammad Sāleh (1376/1997) *Anwār ol-Balāge (dar fonūn-e ma'ānī, bayān wa badī')*. Tehrān: Markaz-e farhangī-ye našr-e Qeble, str. 362–363.

¹¹⁹ Navest ću još neke primjere ove vrste *sadž'a* u tekstu *Bulbulistana*:

بمخلوقات مگوبید و از غیرش مگوبید. [fol. 6b]

گفت: ای صدرنشین سرای ولایت، و ای مسند کرده کاخ کرامت! [fol. 12b]

ای پادشاه دادکار، و ای وسعت یافته روزگار... [fol. 14b]

آن مرد غم دیده، و آن دردمند و رنجیده... [fol. 15b]

پر از نکات بلبلان سنجیده مقال، به مدحت خصال جلیل ورد جمال، ز دُرهای منظوم رشتۀ قال، و گوهرهای رونق سوق بندر حال، برای تماشاویان محک داران لائل صراف کلک جواهر صقال، در باغچه ذی نال و پرنهال، و انجیره گلشن سرای کمال را باز کرد.

[fol. 36a]

همه اشعار وی متین و معنی دار، و هر بیتش فرح شعار است [fol. 36b–37a]

هزار قصاید مدح و ثنا از دهان شاعران بلبلستان صدق و وفا که از منابر توحید یزدان ذوالفضل و الاحسان... [fol. 1b]

وزیر به پایش فتاد؛ گفت: ای صدرنشین سرای ولایت، و ای مسند کرده کاخ کرامت! [fol. 12b]

...صنفی به دنیای دون طالب و راغب، و دیگر صنفی صالب و ناراغب؟ [fol. 26a]

از گزیده ارباب لبابت و زبده اصحاب بسالت است، و همه اشعار وی نکته آمیز و رشحات کلکش ایهام ریز است... [fol. 38a]

Također se u *Bulbulistanu* uočava upotreba *tarsī'a*, a to je, ustvari, vrsta *sağ'-a motawāzīya*. *Tarsī'* je takva rimovana proza u kojoj se sve (ili bar većina) riječi jednoga odlomka po obliku riječi, tj. ritmu (*wazn*), broju slova i rimi (posljednjem slovu – *harf-e rawiyy*), međusobno podudaraju sa odgovarajućim riječima drugoga odlomka.

U *Bulbulistanu* je uočen izvjestan broj primjera *tarsī'a*, a za primjer ću navesti samo neke¹²⁰:

گفت: ای زبده لبیبان، و ای گزیده طبیبان، چرا چونین گویی؟! [fol. 15b]

گفتند: ای زاهد پاک سرشت، و ای عابد مشتاق بهشت، ترا چه شد؟ [fol. 23b]

پر از رقوم لطیفه های [لوح] نزهت از زبان مرغان ریاض فصاحت که هر یکی بضاعت بزاعت و جان دلها را مایه بشاشت [و] براعت است. [fol. 41a]

¹²⁰ Navest ću još neke primjere *tarsī'a* u tekstu *Bulbulistana*:

گفت ای طبیب دانا، و ای لبیب بی همتا، بوم را رنج بیماری و شور دشواری افتاده است. [fol. 18b-19a]

ای زاهد شهوت کار، و ای عابد بد افکار،... [fol. 21b]

ای پیشوای حسنیان، و ای یکتای حسن داران،... [fol. 21b]

گفت ای گزیده گان دلفریبان، و ای زبندگان حسنیان،... [fol. 23b]

گفتند ای زاهد شیفته حال، و ای عابد پر ملال،... [fol. 24a]

گفتند ای ضعیف کام جو، و ای حریف تکلیو،... [fol. 24b]

سر هنگ هدایت لامکانی، و بیک اورنگ پادشاه لازمانی،... [fol. 24b]

پرسیدند که ای ناطق قلوب اهل سنوال، و ای کاشف رموزات حال و قال،... [fol. 26a]

گفتند ای زبده دانشمندان، و ای گزیده نکته سنجان،... [fol. 27a]

و معنای ابیات وی همه اسرار کنوز ذوالجلالی و فیوض جمال لایزالی است [fol. 36a–36b]

گفت ای مصطفای انبیاء، و ای منتهای اصفیاء،... [fol. 41a]

گفت ای پادشاه حق گزار، و ای پادشاه خوش کردار [fol. 45a]

گفت: ای سرافرازان دلجویان، و ای ممتازان مهرویان، آری، در من خشک سالی هست. [fol. 24a]

[sağ'-e motarrafl] سجع مطرف

Karakteristika ove vrste *sadž'a* je da su posljednje riječi odlomaka jednake u pogledu posljednjeg slova (harf-e rawiyy), a različite u pogledu oblika riječi – ritma (wazn) i broju slova. Odnosno, dvije rimovane riječi se razlikuju u broju slogova (uglavnom je jedna riječ jednosložna, a druga riječ dvosložna), a prvi konsonant rimovanog sloga se razlikuje, npr.: شکست / دست [dast / šakast]; راز / نواز [raz / na-waz]. Isto tako, rimovane riječi mogu da budu jednake u pogledu broja slogova, ali slogovi nisu jednaki u pogledu dužine i kratkoće, npr.: دریا / کجا [ko-ğā / dar- yā]; اطار / وقار [wa-qār / at-wār] (Šamīsā 2004b: 37)

U *Bulbulistanu* je ova vrsta *sadž'a* manje upotrijebljena u odnosu na *sağ'-e motawāzī*:

هر دو یکدیگر را حیران و مشفق مهربان. [fol. 18b]

زاهد چون پیام وصلت فرح انجام و کلام چهره نمای مرام را بشنید، ... [fol. 24b]

...رویش درهم گرفته و همه دندانش ریخته، و حسن و آن آدمی از وی گریخته. [fol. 41a]

Treća vrsta *sadž'a*, koja nije uočena u *Bulbulistanu* jeste سجع متوازن [sağ'-e motawāzon]. Karakteristika ove vrste *sadž'a* je da su posljednje riječi odlomaka ujednačene u pogledu oblika riječi – ritma (wazn), a različite u pogledu posljednjeg slova (harf-e rawiyy). Dakle, riječi su jednake u pogledu dužine i kratkoće sloga, ali posljednje slovo rimujuće riječi nije jednako.

[ezdewāğ] ازدواج

Osim navedenih vrsta *sadž'a*, *Bulbulistan* se odlikuje upotrebom rimovanih složenica i izraza jednih za drugim, dakle u formi *ezdewāğa*. Naime, kada se u sredini rečenice nađu blizu jedna druge riječi ili sintagme koje su međusobno ujednačene u pogledu posljednjeg slova (harf-e rawiyy) ili oblika riječi, onda se ta vještina naziva *ezdewāğ*. Ustvari, moglo bi se figurativno reći da su te riječi „mlada“ i „mladoženja“, koji, ukrašeni i sređeni, stoje u svadbenoj dvorani za ples, pa su stoga dobili ime *ezdewāğ*, što u perzijskom jeziku znači *brak*. Dakle, *ezdewāğ* znači slijeđenje riječi jedna za drugom koje su istog oblika i rime (Rastgū 2003: 130).

U *Bulbulistan* je pronađen izvjestan broj primjera *ezdewāḡa*, a za ilustraciju će poslužiti slijedeći¹²¹:

به ندامت و ملامت خود را خطاب کرد و گفت... [fol. 25b]
 در رسوم نظم و نثر از پدرش بیشتر نکته دان و خرده سنجان است. [fol. 38b]
 گفت: ای شاه کرم گستر، و ای پادشاه خوش بیکر،... [fol. 44b]

Može se reći da je jedna od stilskih osobnosti Fevzijeve proze donošenje rimovanih složenica i izraza jednih za drugim, dakle u formi *ezdewāḡa*. Naime, uočeno je da Fevzi u velikom broju primjera tvori složenice i fraze, koje se sastoje od imenice i pridjeva, odnosno od dviju imenica. Kada se te fraze nalaze jedna pored druge, onda se takvi oblici nazivaju *ezdewāḡ*. Karakteristično je to da Fevzi ovaj oblik uglavnom upotrebljava kada je riječ o vokativu.

Na osnovu svega izloženog, može se zaključiti da je Fevzi vješto upotrebljavao razne vrste *sadž'a*, što povećava vrijednost *Bulbulistana*. Zastupljenost rimovane proze može upućivati na to da je Fevzi bio pod utjecajem Sa'dija, odnosno njegova *Ḍulistana*, za koji znamo da je predstavljao uzor Fevzijeve *Bulbulistanu*. Naravno, u upotrebi *sadž'a* Fevzi nije dostigao svoj uzor, što je i shvatljivo, jer se Sa'di smatra neprevaziđenim majstorom ovog umijeća.

¹²¹ Navest ću još neke primjere *ezdewāḡa* u tekstu *Bulbulistana*:

آن ثعبان بی امان، و آن ژیان ذی توان،... [fol. 17a]
 گفت: ای گزیده حسنیان، و ای زبده دلربایان،... [fol. 19b]
 بروی آسیب سودایی و آشوب رسوایی در افتاد [fol. 21a]
 این کلام نیک فرجام و این پیام فرج انجام را شنید... [fol. 22a]
 باد گفت ای زاهد تقی، و ای عابد نقی... [fol. 25a]
 افتان و خیزان و نالان و غروان و سوزان و گریان، زدل ندامت خواران و با خود ملامت کنان،... [fol. 25a]
 بلکه رویت جمال رحمان و اتصال فرمان دین است [fol. 29a]
 همه اشعار وی لطیف و شریف [و] نظیف است،... [fol. 36a]
 وانگه پناه بی نوایان و پادشاه دلنوازان تبسم فرمود که ای ناکام روزگار، و ای خواهشگر دارالقرار، یا نشنیده ای... [fol. 41b]

4.2. Leksičkostilistička analiza *Bulbulistana*

U ovom odjeljku proučava se upotreba markirane leksike, odnosno leksike sa konotacijom. Po svojoj naravi leksika se može podijeliti na inherentnoekspresivnu i kontekstnoekspresivnu leksiku (Rosandić – Silić 1979: 134–139). Predmet analize su samo one stilske pojave koje su zastupljene u *Bulbulistanu*, pa se tako u okviru kontekstnoekspresivne leksike obrađuju *eufemizmi*, odnosno *eufemističke perifraze*, a u sklopu inherentnoekspresivne leksike manje prisutni *vulgarizmi* i *psovke*, odnosno često zastupljeni *arhaizmi* i individualni *neologizmi*¹²².

4.2.1. Eufemizmi

Eufemizam (od grč. eufemismos – ublažavanje) je postupak sličan *litoti*¹²³, koji se upotrebljava za ublažavanje značenja nekog izraza, ako je ono nepristojno ili opasno. Ublažavanje značenja izraza postiže se promjenom oznake, odnosno, upotrebljavaju se riječi ili izrazi koji zamjenjuju vulgarizme, psovke ili tabu-riječi. *Eufemizmi se* odnose na „pojave i pojmove koji se smatraju suviše delikatnima (smrt, bolest, neke tjelesne funkcije, sfera seksualnosti i slično), odnosno na ono što se u datoj kulturi smatra tabuom“ (Katnić-Bakaršić 2001: 237).

Potreba za eufemizmom je i socijalna i emocionalna, jer dozvoljava diskusiju o tabu temama bez nelagode, uvrede ili uznemiravanja drugih ljudi. Funkcija eufemizma je da zaštiti govornika/pisca, odnosno slušaoca/čitaoca od neučtivog ophođenja i vrijeđanja. To vrijeđanje se uglavnom dešava kada se raspravlja o nekoj tabu temi, npr. religiji ili smrti. Da bi razgovor tekao mirno i bez konflikta, konstantno se čine prilagođavanja, koja su često podsvjesna (Linfoot-Ham 2005: 228).

U samom jeziku *eufemizam* igra veliku ulogu, a njegova stilogenost nastaje iz semantičke nepodudarnosti između riječi koje označavaju isti pojam, tj. riječi koje označavaju neki pojam u doslovnom smislu, i riječi koje označavaju taj isti pojam u prenesenom smislu. Značenje eufemiziranih leksema mora se dekodirati iz samoga

¹²² Osim navedenih stilskih jedinica, u inherentnoekspresivnu leksiku ubrajaju se i deminutivi i augmentativi, odnosno pejorativi i hipokoristici; žargonizmi i argotizmi; frazemi; onomatopeizmi i druge pojave (Katnić-Bakaršić 2001: 225).

¹²³ Litota je “retorička figura u kojoj se tvrdnja implicira odbacivanjem ili negacijom njezine suprotnosti“ (Simeon/I 1969: 775).

konteksta, budući da se razlikuje od njihova denotativnoga značenja, zbog čega se svrstavaju u kontekstnoekspresivnu leksiku. Međutim, postoji i druga vrsta eufemizama, a to su eufemizmi stabilizirani relativno čestom upotrebom, čime se njihovo značenje može dekodirati bez sudjelovanja konteksta, pa se stoga ubrajaju u inherentnoekspresivnu leksiku. To su ustaljene i značenjski općepoznate frazeme poput *vječna kuća* (grob), *otići bogu na istinu* (umrijeti) itd. (Šehović 2009: 162–163).

Eufemizmi su u *Bulbulistanu* malo zastupljeni. Uglavnom su prisutni ustaljeni frazemi koji se odnose na izraz *umro je*. Budući da „primitivni čovjek osjeća jak magični strah pred svime što se tiče smrti i umiranja, takvi se izrazi redovito zamjenjuju *eufemizimima*“ (Škreb 1969: 290). Tako i Fevzi da bi ublažio riječ *smrt* umjesto perzijskog glagola مردن [mordan] – *umrijeti* upotrebljava slijedeće *eufemizme*:

چند دم بر نیامد که از جان جدا شد.

Ne prođe ni nekoliko trenutaka, a on se rastavi od duše. [fol. 15a]

عمّت از دنیا بیرون شد.

... *amidža ti je otišao s ovoga svijeta.* [fol. 19a]

U nekim slučajevima je korištena cijela sintaksička konstrukcija pomoću koje se ublažava tabu-riječ, što se vidi u sljedećim primjerima:

... و جان شیرینش به خدای تعالی سپرد.

... *i svoju čestitu dušu predade Svevišnjem Bogu.* [fol. 25b]

... عمّش را مرگ بی امان رسید و دفتر حیاتش را از لوح عالم نور دید.

... *amidžu mu je smrt zadesila, i njegov život s ploče ovoga svijeta izbrisala.*

[fol. 19a]

U navedenim primjerima svi *eufemizmi* koji zamjenjuju glagol *umrijeti* izraženi su konstrukcijom (sintagmom ili rečenicom), pa se stoga oni mogu nazvati *perifrazom*¹²⁴, dok eufemizmi izraženi jednom leksemom nisu perifraze nego samo eufemizmi. Dakle, kada se

¹²⁴ Perifraza je „višečlani opis, dakle konstrukcija, kojom se iz stilskih razloga zamjenjuje prosta ili manje složena jezička jedinica kojom se može izraziti isti pojam (Kovačević 1991: 95).

perifraza koristi kao zamjena za nepristojne, lascivne riječi i uopće za razne nepodobne i situacijski neprikladne izraze, tada se ona izjednačuje sa *eufemizmom* i dobija eufemističku funkciju, pa se takve perifraze nazivaju *eufemističkim perifrazama* (Kovačević 1991: 103).

Perzijski jezik se odlikuje upotrebom velikog broja *eufemističkih perifraza* koje stoje umjesto perzijskog glagola مردن [mordan] – *umrijeti*. Tako Sīrūs Šamīsā u knjizi *Kolliyyāt-e šabkšenāsī* navodi veliki broj jezičkih mogućnosti kojima se u perzijskom jeziku može izraziti izraz *da je neko umro*. On navodi izvjestan broj sinonimnih glagola koji se svi prevode izrazom *umro je*, kao što su:

در گزشت، فوت کرد، فلانی هم رفت ...

Osim ovog broja glagola, Sīrūs Šamīsā navodi veliki broj perifrastičnih konstrukcija, koje se prevode opisno, kao što su:

به ملکوت اعلى پیوست – *spojio se s Božanskim svijetom*

خرقه تهی کرد – *ispraznio je sufijsku halju*

دار فانی را وداع کرد – *napustio je prolaznu kuću*

به سرای باقی شتافت – *pohrlio je u vječne dvore*

مرغ روحش از قفس تن پرواز کرد – *ptica njegove duše odletjela je iz kafeza tijela*

شمع وجودش خاموش شد – *utrnula je svijeća njegova postojanja*

گل وجودش پریر گشت – *cvijet njegova postojanja je uvehnuo*

عمرش را به شما داد – *dao je svoj život vama*

به جوار رحمت حق پیوست – *odselio se u susjedstvo Božije milosti*

دعوت حق را لبیک گفت – *odazvao se na Božiji poziv*

جان به جان آفرین تسلیم کرد – *predao je dušu Stvoritelju duše*

به خواب ابدی فرو رفت – *utomuo je u vječni san*

به رحمت ایزدی پیوست – *otišao je u Božiju milost*

Svaki od ovih izraza razlikuju se jedan od drugog u pogledu jačine afektivnosti i izražajnosti, a zavisi od konteksta koji će se izraz upotrijebiti (Šamīsā 1995: 24). Sve ove *eufemističke perifraze* odlikuju se stilogenošću izraza, one su semantički bogatije od njihovoga neperifrastičkoga konkurenta, u ovom slučaju od perzijskog glagola مردن [mordan] – *umrijeti*, koji samo „imenuje denotat, dok ga perifraza izdvajanjem njegovih

karakterističnih dijelova odslikava, preslikava. Zbog toga perifraza i jest pjesnička slika, a samim tim i stilski ukras“ (Kovačević 1991: 103).

U svakom slučaju, zamjena tabu-riječi odgovarajućim eufemizmima utječe na bogaćenje rječnika svakoga jezika, što doprinosi njegovom razvoju, iako na štetu direktnoga imenovanja (Šehović 2009: 164). Stoga se može zaključiti da je Fevzi upotrebom eufemizama, odnosno eufemističkih perifraza obogatio jezik *Bulbulistana*.

4.2.2. Tabu-riječi

Eufemizmima se u sistemu leksike suprotstavljaju tabu-riječi, budući da se njima direktno imenuju neugodne pojave i pojmovi. Tabu-riječi su riječi koje ljudi ne mogu upotrebljavati, a da nekoga ne uvrijede, zato što referiraju na činove, objekte ili odnose koje izazivaju neprijatnost, sramotu ili štetu. Verbalni tabui uglavnom se odnose na seksualnost, natprirodno, tjelesne funkcije izlučivanja i smrt, ali u nekim kulturama proširuju se i na druge sfere života (kao što su srodnici, vlastita imena i izvjesne životinje) (Crystal 1992: 381). Tabu-riječi se izbjegavaju upotrebljavati, jer se strahuje da će i samo njihovo spominjanje uzrokovati određene posljedice, te da će prizvati neko zlo. Stoga se one identifikuju s folklornim totemizmima materijalne, ali i duhovne provenijencije (Kasumović 1991: 208).

Razlikuje se nekoliko tipova tabu-riječi, kao što su vulgarizmi, blasfemija, opsceni izrazi, psovke, a u nekim kulturama tabu-riječi su neka imena, hrana, piće i druge pojave.

U narednim poglavljima bit će govora o vulgarizmima i psovkaama zastupljenim u *Bulbulistanu*. Ove pojave „pripadaju sferi emocionalnog i ekspresivnog govora, a izrazito su negativno markirane“ (Katnić-Bakaršić 2001: 233).

4.2.2.1. Vulgarizmi

Vulgarizmi se uglavnom upotrebljavaju u govornom jeziku, mada se javljaju i u književnoumjetničkim tekstovima, i to „u svrhu stilizacije i govorne karakterizacije likova“ (Katnić-Bakaršić 2001: 233). To je leksika koja ima svoju evokativnu funkciju i „sastoji se od vulgarnih, prostačkih, nebiranih, neuglađenih riječi i izraza, koji zbog nepravilne tvorbe, nelijeposti, a kadšto i surovosti ili prostaštva ne ulaze u književni jezik“ (Simeon/II 1969: 47).

Kada je riječ o *vulgarizmima* u *Bulbulistanu*, oni su veoma malo zastupljeni. Naime, analizom teksta uočena su samo dva glagola i jedna imenica, koji su izrazito negativno markirani i svojom semantikom odudaraju od ostalog dijela teksta te se smatraju nepristojnim, prostim i vulgarnim.

Prvi je arhaični glagol *کان کردن* [kān kardan], u savremenom perzijskom jeziku raširen je oblik *کون کردن* [kūn kardan] – *analno spolno općiti*:

او را بحرামী کان کردن نتوانست، مگر به نکاح کردن.

*Ne može se s njom leći na nedopušten način, već samo ako je se uzme za ženu.*¹²⁵
[fol. 22a]

Drugi glagol je *زنا کردن* [zenā kardan] – *bludničiti*, npr.:

این دختر با نه نود کس <را> زنا کند و آنگه ترا منکوحه باشد، و تو وی را بسیار محبت کنی، و مرگش نیز از گزیدن کژدم باشد. مرا دشوار آمد که با نه نود کس <را> زنا کند و آنگه مرا منکوحه باشد.

Ta djevojčica počinit će blud s devedeset devet ljudi; onda će tvojom ženom postati, a ti ćeš je mnogo voljeti. Umrijet će od ujeda škorpije. Tegobno su mi pale [riječi:] '[...] počinit će blud sa devedeset devet ljudi; onda će tvojom ženom postati. [fol. 22b]¹²⁶

هر آن کسی او را صد زر داد، یک بار با وی زنا کرد. تا که نه نود کس تمام شد.

Ko god joj je sto zlatnika dao, s njom je blud počinio; sve dok to ne učini s devedeset devet ljudi. [fol. 21a]

Osim ovih glagola, upotrijebljena je i arhaična imenica *کان* [kān] – *čmar, rektum*; u savremenom perzijskom jeziku upotrebljava se oblik *کون* [kūn]:

چند بار تعزیر کردند و از شهر بیرون راندند. از کان حرامی جدا نگشت.

Nekoliko je puta kazniše, pa je iz grada protjeraše. Ne okani se bluda. [fol. 23a]

Iako djelo *Bulbulistan* sadrži izvjestan broj vulgarizama, može se pretpostaviti da je Fevzi te vulgarizme vjerovatno upotrebljavao u ublaženom značenju u odnosu na njihovu pravu semantiku. Taj zaključak proizlazi iz toga što ako se navedeni vulgarizmi posmatraju kontekstualno uključeno sa ostatkom teksta iz kojeg su preuzeti, onda oni svojom semantikom odudaraju od ostalog teksta.

¹²⁵ Karahalilović je u svom prijevodu ublažio značenje navedenog glagola.

¹²⁶ Ova rečenica se ponavlja na stranicama 20a–20b.

4.2.2.2. Psovke

Psovke su uglavnom kratke i sastoje se samo od jedne riječi ili od kratke fraze. Njihova funkcija je raznovrsna: „od načina za ispoljavanje frustracije ili reakcije na šok pa do ispoljavanja agresivnosti“ (Katnić-Bakaršić 2001: 234). Kao i vulgarizmi, i psovke su negativno markirane u odnosu na neutralni iskaz.

Psovke u *Bulbulistanu* su veoma malo zastupljene, moguće zbog toga što je ovo djelo sufijjskoga karaktera. Ustvari, u izvjesnom broju primjera upotrebljavaju se riječi za koje se ne može reći da su prave psovke, već više riječi sa pogrđnim značenjem. Uglavnom je to upotreba perzijske riječi لعنت [la‘nat] – *kletva, pogrda*, zatim glagola لعنت کردن [la‘nat kardan] – *proklinjati, kleti* i طعنه دادن [ta‘ne dādan] – *klevetati, kuditi*; što se vidi u sljedećim primjerima:

بی شمار تقوی طعنه دادند و بر من لعنت کردند و گفتند: ای لئیم بدکار، و ای خسیس بدافکار، لعنت بر تو و بر درم و دینار تو! ای مردار...

...nebrojeno puta [me] *prijekorom popljuvaše, prokleše me i rekoše: ‘Nitkove pogani, škrstice zlobni, proklet bio i ti i tvoji dirhemi i dinari! Mrcino...* [fol. 30a]

لعنت بر هر دویت باد!

Prokleti bili obojica! [fol. 30a]

Psovke, kao i vulgarizmi, predstavljaju „narušavanje tabua, tako da nekad predstavljaju izraz potrebe za verbalnom slobodom, za prevazilaženjem tradicionalnih ograničenja (Levin 1998a: 810, prema Katnić-Bakaršić 2001: 234). Na osnovu toga, može se reći da je Fevzi, upotrebom navedenih vulgarizama i psovki, na izvjestan način učinio iskorak i prevazišao tradicionalna ograničenja koja su vladala u tom vremenskom okviru.

4.2.3. Arhaizmi

Jezik je (kao sistem) u stalnim promjenama, a te promjene se ogledaju u tome što vremenom nestaju neke riječi, zatim oblici i značenja nekih riječi, pa i same rečeničke strukture. Ti nestali jezički elementi mogu se pojaviti u jeziku umjetničkih djela, gdje ih nalazimo kao “evokativna izražajna sredstva, leksičke, morfološke, semantičke i sintaksičke arhaizme koji stvaraju historijski kolorit“ (Ćorac 1982: 126). Arhaizmi¹²⁷ su „one riječi koje više ne označuju predmet ili pojavu, jer ih označuje noviji znak“ (Antoš 1974: 93). To su, dakle, riječi koje su izašle iz upotrebe, ali kada se već upotrijebe u nekom književnoumjetničkom djelu, onda grade predstavu „uzvišenog pesničkog stila“ (Tomaševski 1972: 37). Oni, kao dio pasivne leksike, imaju izrazito stilsku vrijednost, stvaraju posebne efekte, budući da nose afektivni naboj svojstven riječima koje se rijetko koriste. U jeziku umjetničke književnosti arhaizmi su „nenadomjestiva zaliha stilističkih izražajnih sredstava“ (Simeon/I 1969: 105).

Kada govorimo o arhaizmima u *Bulbulistanu*, kao klasičnom djelu, napisanom u 18. vijeku, podrazumijevamo da je jezik toga djela, u odnosu na današnji savremeni perzijski jezik, prepun arhaizama. Osim toga, pokušali smo ustanoviti da li u *Bulbulistanu* ima arhaizama u odnosu na vrijeme u kojem je pisan, tj. da li ovo djelo sadrži zastarjele lekseme¹²⁸, odnosno arhaične riječi, izraze i konstrukcije koje su se upotrebljavale u prošlim razdobljima jezičkog razvoja, prije nastanka *Bulbulistana*. Potrebno je naglasiti da je traganje za arhaizmima u djelu iz 18. vijeka iznimno težak zadatak, budući da zahtijeva širi uvid u djela nastala u tom periodu, i kao takav, zahtijevao bi posebnu studiju o arhaičnim riječima. No, za neke riječi se može sa sigurnošću utvrditi da su arhaične u odnosu na *Bulbulistan*, kao što su riječi iz *staroperzijskog* i *pahlevi jezika* itd.

¹²⁷ Opredijelila sam se za termin *arhaizam* (pod kojim se podrazumijeva leksički arhaizam), mada se u savremenoj terminologiji pojavljuju još i termini *historizam* i *zastarjela riječ*, sa različitim nijansama u značenju. *Historizmi* su „zastarjeli ili mrtvi leksemi jer u izvanjezičnoj zbilji dolazi do promjene (nestaju predmeti i pojave koje se tim riječima označuju) te zbog toga prelaze iz aktivnoga u pasivni leksički sloj“ (Kapetanović 2005: 153). Međutim, postoje i razmimoilaženja u pogledu termina kod raznih autora, pa tako *historizme* L. Zgusta u *Priručniku leksikografije* naziva *arhaizmima* u kojima „sam denotat gubi frekvenciju u vanjezičkom svijetu i stoga ni određena leksička jedinica nije više dio aktivnog leksikona“ i smatra da bi se ovakve riječi mogle zvati „*riječima vezanim za vrijeme*“ (Zgusta 1991: 171). On, ustvari, pasivnu leksiku dijeli na arhaizme i zastarjele riječi. Za prvi tip arhaizama karakteristična je arhaičnost i po kriteriju forme i po kriteriju značenja, dok je zastarjelim riječima svojstvena arhaičnost značenja, ne i forme (Zgusta 1991: 171–172).

¹²⁸ Kada upotrijebim sintagmu *zastarjela riječ*, mislim na termin *arhaizam*. Dakle to su u ovom tekstu sinonimi.

Arhaične riječi, zastupljene u *Bulbulistanu*, podijelila sam na riječi iz *staroperzijskog*¹²⁹ i *pahlevi jezika*¹³⁰ i na arhaične glagole, imenice i ostale arhaične riječi i konstrukcije.

4.2.3.1. Riječi iz *staroperzijskog* i *pahlevi jezika*

Na osnovu leksičke analize teksta *Bulbulistana*, može se zaključiti da to djelo sadrži određeni broj arhaičnih riječi, preuzetih iz *staroperzijskog* i *pahlevi jezika*. To su:

Imenica یزدان [yazdān] – *Bog* je arhaizam riječi خدا [xodā], koja je u upotrebi u savremenom perzijskom jeziku. Imenica یزدان [yazdān] ustvari je plural imenice perzijskog porijekla یزد [yazd] – *Božanstvo, Bog*, međutim upotrebljava se u značenju jednine. Ova arhaična imenica zastupljena je u *Bulbulistanu* u sljedećim primjerima:

...که از منابر توحید یزدان ذوالفضل و الاحسان

... koji sa minberâ jednoće milosnoga *Boga Dobročinitelja* ... [fol. 1b]

اگر باور نداری با حدیث پرتو یزدان

Ako ne vjeruješ hadisu Božije svjetlosti [fol. 4a]

اگر باشد، بؤد به الطاف یزدان

To moguće je samo po Božijoj milosti [fol. 9b]

Riječ پور [pūr] – *sin* je arhaizam riječi پسر [pesar], koja se koristi u savremenom perzijskom jeziku. U *Bulbulistanu* se upotrebljava u izvjesnom broju primjera, poput:

¹²⁹ *Staroperzijski jezik* je bio u upotrebi od 2. milenija p. n. e. do 3.–4. vijeka n. e. Pismo je bilo klinasto, preuzeto od Sumeričana iz Mezopotamije. Osim *staroperzijskog jezika*, u staroiranskoj jezičkoj epohi postojali su još *medejski, skitski* i *avestinski jezik*.

¹³⁰ *Srednjoperzijski jezik* se zvao *pahlevi jezikom* i bio je u upotrebi od 3. vijeka p. n. e. do 8. vijeka n. e. Postojale su dvije varijante ovog jezika, a to su *pahlevi eškani* (parćanski pahlevi jezik) i *pahlevi sasani* (sasanidski pahlevi jezik). Pismo je bilo aramejsko, što znači semitskog porijekla, i zvalo se *pahlevi pismo*. U srednjojezičkoj epohi, pored *pahlevi jezika*, bili su aktuelni i sljedeći jezici: *sogdijski, harezmijski, skitski (sakski)* i *baktrijski jezik*. O historiji iranskih jezika vidjeti: Imamović 2001: 47–66.

آخر برادر زاهد را منکوحه شد و از وی هفت پور به عالم آورد.

Na kraju postade ženom isposnikova brata i s njime na svijet donese sedmericu sinova;... [fol. 26a]

گفت: آری، پور فضل برمکی بود.

Reče: "Da, bio je [to] sin Fazla Bermekija." [fol. 47b]

اگر خیرالخلف پوری به پس می ماند از والد

Ostane li dobro iza oca dijete [fol. 48a]

Osim ove dvije riječi, u *Bulbulistanu* je veoma prisutan i arhaični veznik ایرا [īrā] – *jer*. U savremenom perzijskom jeziku umjesto njega se koristi veznik زیرا [zīrā]. Za ilustraciju će poslužiti sljedeći primjeri¹³¹:

از این شهر بیرون شو ایرا از ترس تو فرزند و زن بیرون آمدن توان ندارند.

...idi iz ovog grada jer se djeca i žene, iz straha od tebe, ne usuđuju izaći napolje.
[fol.15a]

خدا را در میان گله میا ایرا میثها از تو می رمند.

... tako ti Boga ne dolazi među stado, jer će ovce pobjeći od tebe. [fol. 16b]

راضی نشد ایرا جوان درویش و آن توانگر بود.

Nije pristao, jer je mladić bio siromašan a ona bogata. [fol. 18b]

Upotreba riječi iz *staroperzijskog* i *pahlevi jezika* smatra se leksičkom karakteristikom klasičnog perzijskog jezika (Šamīsā 1995: 205–212). Tako su navedene arhaične riječi *Bulbulistana* veoma zastupljene u izvjesnom broju djela klasične perzijske književnosti.

4.2.3.2. Arhaični glagoli, imenice i ostale arhaične riječi i konstrukcije

U *Bulbulistanu* je, osim navedenih riječi iz *staroperzijskog* i *pahlevi jezika*, prisutan izvjestan broj glagola, imenica i ostalih vrsta riječi iz klasičnog perzijskog jezika, koje se smatraju arhaizmima u odnosu na vrijeme u kojem je pisan *Bulbulistan*. One se izdvajaju

¹³¹ Arhaični veznik ایرا [īrā] – *jer*, zastupljen je i u primjerima koji se nalaze na sljedećim stranicama: [fol. 2a, fol. 9b, fol. 21a, fol. 22b, fol. 26a, fol. 26b].

svojom strukturom i semantikom od ostalog dijela teksta, pa njihova upotreba dovodi do oneobičenja teksta, odnosno stvaraju se posebni stilistički efekti. Pored svakoga glagola, odnosno riječi i konstrukcije, navedeno je i značenje u kojem su te riječi upotrijebljene u tekstu, te njihova adekvatna zamjena u perzijskom jeziku, odnosno njihovi sinonimi. Sve arhaične riječi u *Bulbulistanu* mogu se svrstati u *formalne arhaizme*, koji su “osobeni po tome što naporedo s njima supostoje i sinonimne, nearhaične lekseme, koje označavaju i danas postojeće predmete ili pojmove, odnosno one za koje se smatra da postoje“. Samo se izvjestan broj glagola i imenica svrstava u *značenjske arhaizme*, koji su „posebno zanimljiv sloj leksike, budući da lekseme same po sebi nisu arhaizmi, nego su to njihova pojedina značenja“ (Šehović 2009: 134).

Arhaični glagoli

U *Bulbulistanu* je uočen izvjestan broj arhaičnih glagola¹³². Dakle, oni su bili u upotrebi u klasičnim tekstovima, starijim u odnosu na *Bulbulistan*. To su, kao što je već spomenuto, sve *formalni arhaizmi*, jer postoje sinonimni, nearhaični glagoli koji se upotrebljavaju u savremenom perzijskom jeziku umjesto navedenih arhaičnih glagola. To su sljedeći glagoli:

Glagol حرف انداختن – (*u*)*padati nekome u riječ*, upotrijebljen je u neuobičajenom značenju *zapodjenuti, započeti razgovor*:

با یکدیگر حرف انداختند که ...

Zapodjenuše priču jedni s drugima ... [fol. 3b]

Glagol ستیدن – upotrijebljen u značenju glagola گرفتن – *uzeti*. U savremenom perzijskom jeziku postoje varijante ovoga glagola, a to su استاندن، ستاندن:

کوزه را ستدیم و آب نوشیدیم.

Ćup uzesmo i vode se napismo;... [fol. 4b]

¹³² Arhaični glagoli, kao i ostale arhaične riječi, nalaze se u perzijsko-perzijskom enciklopedijskom *Rječniku Dehhoda* (Logatnāme-ye Dehxodā), koji se smatra kapitalnim leksikografskim izvorom na perzijskom jeziku. Vidjeti: <http://www.loghatnaameh.org>.

Glagol آمدن در – upotrijebljen u značenju glagola *doći*:

و آن روز <را> که وعده کرده بودند، آن نیز در آمد.

Dođe i dan koji je bio naviješten. [fol. 14b]

Glagol از هوش رفتن – upotrijebljen u značenju glagola *onesvijestiti se, pasti u nesvijest*:

همه آن شیر مسموم را آشامید و از خودش باز شد.

... popi sve ono otrovano mlijeko, i izgubi svijest. [fol. 17a]

Glagol بسمل کردن – upotrijebljen u značenju glagola *ubiti*:

مرا کار بهین آن است که این دختر را در گهواره بسمل کنم ...

Najbolje mi je da ovu djevojčicu [još dok je] u bešici ubijem, ... [fol. 20b]

Glagol با رغبت خوردن – upotrijebljen u značenju glagola *halapljivo jesti*:

گفتند: آری، به ده انگشت می ربایند و می خورند

“Da”, rekoše, “halapljivo će je razgrabiti i pojesti, ... [fol. 26a]

Glagol سر را پایین انداختن از ¹³³نگاهی بر نداشتن از بر پا – upotrijebljen u značenju glagola *oboriti glavu od stida* – شرمندگی

ولی در بزم ارباب فضیلت نگاهی بر ندارد از بر پا

Ali kad se nađu na skupu učenih – Pogled ne dižu sa nogu svojih [fol. 27a]

Glagol زور دادن، زور زدن – *prisiliti, upotrijebiti silu*: ¹³⁴زوری کردن

کنون مرا زوری کند که در هم را به هر که دادی، باز بستان!

... sad će me prisiliti da vratim dirheme kome god da sam ih dao. [fol. 30a]

¹³³ Ovaj glagol je zastupljen u Sa'dijevom *Dulistanu*.

¹³⁴ Ovaj glagol nije zabilježen u rječnicima perzijskog jezika, pa se stoga može smatrati Fevzijevim neologizmom.

U istoj rečenici upotrijebljen je glagol باز ستیدن dok se u savremenom perzijskom jeziku upotrebljava glagol باز ستاندن – *vratiti*:

Glagol باز کردن – upotrijebljen u značenju glagola تراشیدن مو – *ošišati kosu, skratiti kosu*:

در پیش وی رفتم و گفتم: موی سرم دراز شده است. بهر خدای تعالی، باز کن ایرا از جمله فقرایم؛ تنکه ندارم!

Prišao sam mu i rekao: ‘Porasla mi je kosa; skrati [je] radi Svevišnjeg Boga; siromah sam, ni pare nemam. [fol. 32a]

Glagol زدن لطمی – upotrijebljen u značenju glagola لطمه زدن – *odalamiti*:

باز شو، و الا ترا لطمی می زدم که به خاک یکسان شوی!

...vрати se, inače ću te odalamiti [tako] da ćeš se spraviti sa zemljom! [fol. 34a]

Glagol آغاریدن [āgārīdan] – upotrijebljen u značenju glagola – *(po)kisnuti*:

و گفت: برخیز، ای خواجه، تا نیاغاری!

...i reče: ‘Diži se, velikašu, da ne bi pokisnuo!’” [fol. 36a]

Glagol بردن بالا – upotrijebljen u značenju glagola بالا بردن – *podizati, povisivati*:

پنجم فرعون است که نیل را به فراز برد.

...peti je faraon, koji je uvis podigao Nil. [fol. 42a]

Glagol بر همه تقدیم کردن – upotrijebljen u značenju glagola مقدم داشتن – *dati prednost, pretpostaviti nečemu*:

اما تاریخ آن مرد ستم دیده را بر همه تقدیم کرد، و تحسینش بر وی زیاده شد.

...ali, tarih onog ugnjetenog čovjeka je drugima pretpostavio i naširoko ga nahvalio. [fol. 46a]

Glagol پیش آمدن – upotrijebljen u značenju glagola طاری شدن – *desiti se*:

گفت: ای جوان، این حال ترا از چه طاری شد؟

...reče: “Mladiću, zbog čega te onakvo stanje spopade?” [fol. 47a]

Sljedeći glagoli spadaju u *značenjske arhaizme*, budući da oni sami po sebi nisu arhaizmi, nego je to značenje u kojem su upotrijebljeni u *Bulbulistanu*. To su:

Glagol گردیدن – upotrijebljen u značenju glagola سرگردان بودن – *lutati*. U savremenom perzijskom jeziku ovaj glagol se koristi u značenju *postati, nastati, okretati*, mada ima i značenje *šetati*:

آن بی دواایی داروی عالم، و آن حسرت کش دیدار مرهم، گاه در کوهها و گاه در دشتها گردید.

Onaj neizlječivi lijekom s ovoga svijeta, onaj čeznutljivi za mehlemom Susreta, lutao je; nekad u brdima, a nekad u poljanama. [fol. 16a]

آن مرد به هندوستان رفت و یک سال در کوهها گردید؛ ...

Onaj čovjek je otišao u Indiju i godinu dana lutao po planinama. [fol. 27a]

Glagol دادن شکست – upotrijebljen u značenju glagola شکستن – *slomiti*. U savremenom perzijskom jeziku ovaj arhaični glagol se upotrebljava, ali u značenju *pobijediti, poraziti*:

تو نیز نتوانی آن درخت را شکستی دادن.

...ni ti ne možeš posjeći ono stablo. [fol. 34a]

Glagol شدن سالم – upotrijebljen u značenju glagola راست شدن – *ozdraviti*. U savremenom perzijskom jeziku koristi se u značenju *ispraviti se, podići se*:

اگر خواهی، برای تو دعا می کنم تا راست شوی.

Ako hoćeš, uputit ću dovu za tebe da ozdraviš. [fol. 6a]

Glagol تندیدن – upotrijebljen u značenju glagola رعد کردن – *grmjati*. U savremenom perzijskom jeziku koristi se u značenju *ljutiti se*:

...و تندیدن شکمش همچو صدای بخنوی خانه را لرزه گار کرد.

Grmljavina njegovog stomaka potresla je kuću kao zvuk [udara] groma. [fol. 43a]

Glagol بار کردن – upotrijebljen u značenju perzijskoga glagola تحمیل کردن – *natovariti*. U savremenom perzijskom jeziku koristi se u značenju *nametati, siliti, primorati*:

همه بر شیر تحمیل کردند، و شیبان نیز برنشست.

...sve natovariše na lava, a Šejban [ga] i uzjaha. [fol. 35a]

Glagol باز شدن – upotrijebljen u neuobičajenom značenju دست بر داشتن – *okaniti se*. U savremenom perzijskom jeziku ovaj glagol se koristi u značenju *otvoriti se*:

تو از این کار باز شو!

Okani se toga! [fol. 33b]

از این سودا باز شو!

...*okani se te puste želje!* [fol. 38a]

Karakteristična je Fevzijeve upotreba jednog broja prostih glagola, koji su se upotrebljavali u starijem perzijskom jeziku, umjesto složenih, koji su frekventni u savremenom perzijskom jeziku:

Glagol لا بیدن [fol. 30a] – upotrijebljen u značenju glagola لابه – *ponizno moliti, preklinjati*.

Glagol شادیدن [fol. 18a] – upotrijebljen u značenju glagola شاد و خوش گردیدن – *veseliti se*.

Glagol پاسیدن [fol. 22b] – upotrijebljen u značenju glagola پاس دادن – *čuvati, nadzirati*.

Glagol نثاریدن [fol. 46b] – upotrijebljen u značenju glagola نثار کردن – *posipati, rasipati*.

Arhaične imenice

U *Bulbulistanu* je zastupljen i izvjestan broj arhaičnih imenica, koje se ubrajaju u *formalne arhaizme*, jer postoje sinonimne, nearhaične imenice koje se upotrebljavaju u savremenom perzijskom jeziku umjesto navedenih arhaičnih. To su:

تتکه [fol. 7ax3, fol. 30a, fol. 31b, fol. 32a,] – *novac*, umjesto سکه

گلوشه [fol. 9b, fol. 22ax2, fol. 22b, fol. 31a,] – *rana, povreda* umjesto زخم

سجنجل [fol. 10b] – *ogledalo*, umjesto آینه

مژده [fol. 19a, fol. 41b] – *muštuluk, radosna vijest*, umjesto مزدگانی

سطره [fol. 20b] – *oštrica*, umjesto تیغ

گول [fol. 20b] – *neznalica*, umjesto نادان

- تف [fol. 30a] – *fuj!*, umjesto تفوی
- پریروز [fol. 34a] – *prekjučer*, umjesto پریروز
- ناکس، فرومایگی [fol. 33a] – *nizak, prost*, umjesto فسالت
- ظرافت [fol. 40b] – *pronicklživost*, umjesto بزاعت
- رعد [fol. 43a] – *grom*, umjesto بخنو
- آهسته کاری [fol. 44bx4] – *mirnoća, smirenost*, umjesto درنگی
- ناکسی، دون شدن [fol. 45b, 46a] – *niskost, podlost*, umjesto سفالت
- نامردی، خساست، ناکسی [fol. 45b] – *niskost, nečovječnost*, umjesto خست
- زبونی، پستی [fol. 45b] – *podlost, niskost*, umjesto خساست
- صلیب [fol. 4a] – *krst*, umjesto چلیپا

Slijedeća imenica spada u *značenjske arhaizme*, budući da ona sama po sebi nije arhaizam, nego je to značenje u kojem je upotrijebljena u *Bulbulistanu*, a to je:

نفسی – imenica upotrijebljena u značenju perzijske imenice زمانی – *trenutak*. U savremenom perzijskom jeziku se upotrebljava u značenju *dah, udisaj*:

نفسی چند برنیامد که بمرد.

Za nekoliko trenutaka je umrla. [fol. 23a]

U sljedećim primjerima riječ je o fonetsko-fonološkim arhaizmima, budući da su upotrijebljene riječi koje se, u odnosu na riječ u savremenom perzijskom jeziku, razlikuju samo u nekim glasovima. Moguće je da je riječ o ortografskim promjenama koje su se desile posredstvom prepisivača *Bulbulistana*:

- دوچار [dūčār] [fol. 2b, fol. 9b, fol. 19b] – *susret*, umjesto oblika [dočār]
- اوستاد [ostād] [fol. 19b] – *profesor*, umjesto استاد [ostād]
- سروسامان [sarosāmān] [fol. 24b] umjesto سروسامان [sarsāmān]
- شوشتری [šūštarī] [fol. 23a, fol. 46a] – riječ je o gradu شوشتری [šūštarī] u Iranu
- شوبان [šūbān] [fol. 16ax2, fol. 16b]¹³⁵ – *čoban, pastir*, umjesto چوبان [čūbān]
- گوسپند [gūsṣpand] [fol. 17b] – *ovca*, umjesto گوسفند [gūsṣfand]

¹³⁵ U *Mesnevi* Dželaluddina Rumija zastupljena je ova riječ.

سپید [sepīd] [fol. 19b, fol. 41a] – *bijel*, umjesto سفید [sefid].
اشکنج [aškanġ] [fol. 24b] – *mučenje*, umjesto شکنج [šekangġ]

Zanimljivo je da se Fevzi, umjesto perzijskim, koristi nekim zastarjelim arapskim riječima, koje nisu rasprostranjene u savremenom perzijskom jeziku. Takve su:

آرایشگر [fol. 32bx2] – *brijač*, umjesto perzijske imenice مزین
تشنگی [fol. 23a] – *žeđ*, umjesto perzijske imenice عطاش
رنج [fol. 2b] – *teškoća, muka, patnja* umjesto perzijske imenice تعب
ریاکار [fol. 33ax3] – *licemjer*, umjesto perzijske imenice مرایی
استسقا [fol. 35b] – *tražiti od Boga kišu (vodu)*, umjesto perzijske konstrukcije
طلب آب از خدا کردن
نظیره گوئی [fol. 38ax2] – *imitacija*, umjesto perzijske složenice تنظیم
گفتگو [fol. 42b] – *razgovor*, umjesto perzijske riječi مقاوله
گرسنه [fol. 43a] – *gladan*, umjesto perzijske riječi جیاع
شادی سخت [fol. 22a] – *silna radost*, umjesto perzijske riječi بطر
نالہ [fol. 15b] – *jecaj*, umjesto perzijske riječi انین

Ostale arhaične riječi i konstrukcije

برای [fol. 6a, fol. 6b, fol. 7a, fol. 14a, fol. 30a, fol. 30b, fol. 35a] – *radi*, umjesto
علاوه بر آن [fol. 9a] – *osim toga*, umjesto از دیگرش
دیگر [fol. 21a] – *više*, umjesto čestice نیز
برای خدا [fol. 15b, fol. 25a, fol. 29a, fol. 30a, fol. 33b, fol. 42a, fol. 43b, fol. 45b] – *radi Boga*, umjesto خدا را
خردمند، عاقل، دانا [fol. 39a] – *dostojanstven*, umjesto pridjeva فروهیده
غافل، نادان [fol. 43b] – *neuk*, umjesto pridjeva فرناس
طمعکار، حریص [fol. 44b] – *pohlepan, gladnih očiju* umjesto pridjeva گداچشمان
خوش سیرت [fol. 47a] – *dobrog ponašanja, primjeran* umjesto složenice خوش نهاد
با ادب [fol. 5a] – *učtivo*, umjesto به ارکان و ادب

- آشکار [fol. 42b] – *očito, jasno* umjesto هویدا
- پیش از این [fol. 5a, fol. 31b] – *prije ovog, ranije* umjesto از این نخست
- از همه اول [fol. 32b] – *prije svega, prvo* umjesto از همه نخست
- تازه [fol. 3b] – *tek*, umjesto هنوز
- به اندازه کافی، در حد کفایت [fol. 26a] – *dovoljno*, umjesto به کفایت
- خیو آمیغ [fol. 26b] – *pomiješan sa pljuvačkom*, umjesto složenice نفو آمیغ
- رعد [fol. 43a] – *grom*, umjesto بخنوی
- لرزه [fol. 43a] – *potres, podrhtavanje*, umjesto لرزه گار
- همه، تمامی [fol. 24a] – *sav, cijeli*, umjesto سر جمله
- سفره [fol. 43b] – *sofra, trpeza* umjesto خوانچه
- ضرابخانه [fol. 3b] – *kovnica*, umjesto سگه خانه
- ارزشمند [fol. 9a] – *dragocjen*, umjesto آخشمند
- زیرک، ماهر [fol. 12a] – *proniciljiv, iskusan, vješt*, umjesto تحریر
- آخرین [fol. 14b] – *zadnji, posljednji* umjesto پسین

[fol. 4a, fol. 20b, fol. 22b, fol. 25b, fol. 33b, fol. 35a, fol. 42b] – *strah*, veoma zastupljena složenica u *Bulbulistanu*. Upotrebljava se u poeziji iz gaznevidskog perioda i smatra se jednom od neuobičajenih složenica tog perioda (Mahgūb 1971: 295). Umjesto nje, u savremenom perzijskom jeziku se upotrebljava imenica ترس – *strah*.

4.2.3.3. Arhaizmi revitalizirani u savremenom perzijskom jeziku

Jedna od karakteristika proze *Bulbulistana* je upotreba izvjesnog broja arhaizama, koji su danas u upotrebi u savremenom perzijskom jeziku, a posebno u govornom jeziku. Naime, među arhaizme „spadaju i sve one riječi i izrazi, koji su već izumrli, tj. izašli iz upotrebe, ali su kasnije ponovo 'oživljeni', pošto su ih pisci uzeli iz starih djela i počeli se njima služiti, te ih tako opet uveli u širu ili opću upotrebu“ (Simeon/I 1969: 104–105). Dakle, riječ je o zastarjelim riječima koji se u savremenom jeziku nanovo revitaliziraju. Ne postoje čvrsti kriteriji po kojima se i zbog kojih se neka leksema ponovo aktivira, te je stoga aktiviranje zastarjelih riječi sasvim nepredvidljivo (Milanović 2006: 299).

U *Bulbulistanu* su uočeni sljedeći zastarjeli leksemi, koji su se nanovo pojavili u savremenom perzijskom jeziku, i to uglavnom u govornom jeziku:

Arhaična atributska sintagma *زن پیره* [fol. 41a, fol. 41b] – *starica*, u savremenom perzijskom jeziku upotrebljava se kao sintagma *زن پیر*. Međutim, u govornom perzijskom jeziku se upotrebljava i ovaj arhaični oblik.

خوبتر [fol. 8a, fol. 12b] – *bolji*, to je stari oblik za komparativ pridjeva *خوب*. Međutim, u savremenom perzijskom jeziku upotrebljava se nepravilna komparacija *بهتر*. Zanimljivo je da se u današnjem govornom perzijskom jeziku upotrebljava i oblik *خوبتر*.

دریش [fol. 29ax2] – *u njemu*, u savremenom perzijskom jeziku umjesto ovog oblika koristi se *در آن*. Danas se arhaični oblik *دریش* upotrebljava u govornom perzijskom jeziku, i to u obliku *درش*.

چه چیزت [fol. 30b] – *šta tvoje*, danas se u govornom perzijskom jeziku koristi u značenju *چه چیز تو*.

Za arhaičnu imenicu *سرشک* [fol. 25a, fol. 40a] – *suza*, u savremenom perzijskom jeziku se u ovom značenju koristi imenica *اشک*. Arhaična imenica *سرشک* se koristi u nekim savremenim književnim tekstovima.

Također je jedan dio riječi iz *staroperzijskog* i *pahlevi* jezika revitaliziran u savremenom perzijskom jeziku, kao što je pridjev *دیرینه* [fol. 42b] – *star*. U savremenom perzijskom jeziku u ovom značenju se koristi pridjev *قدیم*. Karakteristično je da se arhaični pridjev *دیرینه* koristi u savremenim književnim tekstovima. Isto tako, imenica *باختر* [fol. 3b] – *istok* je arhaizam riječi *خاور*, *شرق*, koje se koriste u savremenom perzijskom jeziku. Međutim, imenica *باختر* je revitalizirana, pa se koristi i u savremenom perzijskom jeziku.

Upotreba riječi koje se koriste u govornom perzijskom jeziku ide u prilog saznanju da je Fevzi imao vrlo dobar i širok uvid u klasična prozna djela na perzijskom jeziku, u kojima su naširoko zastupljene riječi koje se danas mogu naći isključivo u govornom, a ne i u pisanom jeziku.

S obzirom na činjenicu da arhaizmi imaju funkciju „dopunske informacije o obrazovnom nivou, ili klasnoj pripadnosti onih koji ih upotrebljavaju“ (Muratagić-Tuna 1993: 132), velika njihova zastupljenost u *Bulbulistanu* navodi nas na zaključak da je Fevzi bio veoma obrazovan, te da je čitao klasična djela na perzijskom jeziku, koja datiraju iz starijeg perioda. Ta djela, odnosno njihov jezik i stil, vjerovatno su utjecali na Fevzijevo odabir leksike, pa je stoga i razumljiva upotreba izvjesnog broja arhaizama, koji stilski markiraju tekst *Bulbulistana*.

4.2.4. Individualni neologizmi

Jedna od stilskih karakteristika *Bulbulistana* je i to da je Fevzi, prvenstveno da bi zadovoljio vlastite potrebe za novim riječima, inovirao niz novih leksema, tj. *neologizama*, poštujući pravila gramatike perzijskog jezika. Naime, budući da perzijski jezik nije Fevzijev maternji jezik, u nedostatku leksike kojom bi izrazio neke svoje misli i ideje, on je posezao za tvorbom novih riječi, odnosno neologizama, koristeći se skrivenim mogućnostima i potencijalima koje pruža perzijski jezik. „Neologizmi su nove reči koje nastaju pomoću prefiksa, infiksa i sufiksa kao i po obliku poznate reči, ali sa novim značenjem. To znači da imamo morfološke i semantičke neologizme. No, pojavi se katkada i nova konstrukcija rečenice, pa možemo reći da se jave i sintaksički neologizmi. Morfološki i semantički neologizmi odnose se samo na leksiku, a sintaksički na sintaksičke obrte i izraze“ (Ćorac 1982: 131).

Tako smo i neologizme u *Bulbulistanu* podijelili na morfološke, semantičke i sintaksičke neologizme.

4.2.4.1. Morfološki neologizmi

U morfološke neologizme svrstavaju se nove riječi, odnosno izvedenice nastale dodavanjem prefiksa i sufiksa na osnovu riječi. Fevzi je, u skladu sa derivacijom novih riječi u perzijskom jeziku, inovirao izvjestan broj pridjeva i imenica.

Tako je pomoću prefiksa بی [bī], koji dolazi ispred imenica i obrazuje pridjeve i imenice, obrazovao jedan sasvim novi pridjev بی بخت [bī baxt] [fol. 47b] – *nesretan*, koji se ne koristi u savremenom perzijskom jeziku.

Pomoću prefiksa نا [nā], koji dolazi uglavnom ispred prezentskih osnova i daje značenje odsustva nečega, inovirao je pridjev نا بهره [nā bahre] [fol. 43b] .

Pomoću prefiksa arapskog porijekla ذی [zī] obrazovao je slijedeće nove pridjeve i imenice: ذی داد [fol. 19b] – *pravedan* / ذی هنر [fol. 46a] – *vješt*/ ذی توان [fol. 17a] – *nemoćan*/ ذی دست تپاول [fol. 28a] – *tiranin*.

S obzirom na to da su navedene izvedenice nastale od elemenata čije je porijeklo različito, one se mogu zvati hibridima (Zgusta 1991: 173), dakle prvi dio izvedenice je arapskog porijekla, a drugi dio perzijskog.

Pomoću sufiksa کار [kār] گار [gār] i گر [gar], koji služe za obrazovanje imenica participskog porijekla, odnosno imenica koje pokazuju vršioca radnje i nosioca zanimanja, inovirao je više novih riječi, poput:

لرزه گار [fol. 43a] – *potres*/توبه کاران [fol. 21b, 22a] – *pokajnici* /دروغ کاری [fol. 28a] – *laganje*; دزدکاری [fol. 30a] – *krađa, lopovluk*/گرمابه گر [fol. 47ax2] – *upravnik kupatila*/گوهرگر [fol. 8b] – *draguljar*.

Pomoću deminutivnog sufiksa چه [če] napravio je novu izvedenicu چراغچه [fol. 9b] – *svjetiljka*.

Pomoću sufiksa مند [mand], koji služi za obrazovanje pridjeva, izveo je novi pridjev وسعتمند [fol. 27a] – *širok*, koji se ne koristi u savremenom perzijskom jeziku. Umjesto ovoga pridjeva u savremenom perzijskom jeziku upotrebljava se pridjev وسیع .

Osim navedenih izvedenica, Fevzi je inovirao i izvjestan broj složenica, koje se ne upotrebljavaju u savremenom perzijskom jeziku, poput:

جوان ساله [fol. 42a] – *mlad*

نکته انداز [fol. 43a] – *proniclživ*

کهنه سالان [fol. 42a] – *starci*

سنگ رودی [fol. 8b] – *riječni kamen*, u rječniku *Dehhoda* postoji riječ رودی, ali se odnosi na mjesto روده. Pravilno bi bilo reći سنگ رودخانه ای

کشتی گیر [fol. 23a] - *hrvač*, pravilno je کشتی گیر

آخشگران [fol. 2a, fol. 10b] – *skupocjen*

رهايابی [fol. 14b] – *pronalazak spasa*

دوايابی [fol. 14b] – *pronalazak lijeka*

نواکاس [fol. 43b] – *opskrba*

تابش گستر [fol. 10a] – *onaj ko, ono što rasprostire bljesak*

زر مسگک [fol. 6b, fol. 9a, fol. 32a] – *zlatnik*

پوست نشینان [fol. 39b-40a, 48b] – *postnešini, oni koji sjede na pustećiji*. Premda ova sintagma ne postoji u Rječniku *Dehhoda*, za nju se ne bi moglo reći da je Fevzijevo

neologizam, jer je vidljiva u sufijskim djelima njegovih savremenika. Dakle, može se zaključiti da je za Fevzija i *Bulbulistan* od velikog značaja i kulturni milje u kojem je nastajalo djelo, što se reflektiralo i na sam jezik *Bulbulistana*.

Fevzi izvodi izvjestan broj novih priloga, poput:

روز به روز [fol. 22b] – *iz dana u dan*, pravilan oblik je روز به روز

روزی و روزگاری [fol. 23a] – *jednom, jednog dana*, ovaj oblik se ne upotrebljava u perzijskom jeziku. Umjesto njega je u upotrebi prilog روزگاری و روزی به روزگار

قبلا [fol. 10a, 23b, 47a] – *ranije* umjesto در نخست

Fevzi tvori izvjestan broj prostih glagola, tako što dodaje sufikse na kraju prezentskih osnova nekih glagola, npr.:

Tvori novi glagol سازانیدن u značenju *napraviti, sagraditi*, tako što na prezentsku osnovu ساز [sāz] od glagola ساختن [saxtan] dodaje nastavak آیدن [ānīdan], i glagol

شرمیدن – *stidjeti se*, koji je napravio tako što je na imenicu شرم – *stid*, dodao nastavak آیدن [ānīdan]. Na isti način su nastali i sljedeći glagoli: آگاهیدن [āgāhīdan] – *obavijestiti*, تندیدن [tondīdan] – *naljutiti se*, کوشانیدن [kūšānīdan] – *truditi se*, te glagol نثاریدن, koji je, iako postoji u Rječniku *Dehhoda*, neuobičajen. Umjesto njega danas se upotrebljava glagol نثار کردن.

Osim prostih, Fevzi izvodi i neke složene glagole, tako što mijenja imenski ili glagolski dio već postojećeg složenoga glagola, poput:

از هوش رفتن [fol. 47a] – *izgubiti svijest*, umjesto از هوش خوردن

سخن گفتن [fol. 44a] – *govoriti, razgovarati*, umjesto سخن انداختن

Fevzi tvori izvjestan broj složenih glagola kojima mijenja i imenski i glagolski dio, dakle postojeći ekvivalenti ovim glagolima u perzijskom jeziku se u potpunosti razlikuju od Fevzijevih izvedenih glagola:

قرار گذاشتن [fol. 23a] – *dogovoriti se*, umjesto سخن نهادن

سرگرم کردن [fol. 44b] – *razonoditi*, umjesto دل درنگی کردن

گشتن [fol. 31b] – *šetati, kružiti*, umjesto گرد به گرد گردان بودن

4.2.4.2. Semantički neologizmi

U semantičke neologizme spadaju riječi koje se javljaju u već postojećem obliku, ali s novim značenjem. Tako je Fevzi u *Bulbulistanu* upotrijebio neke već postojeće riječi u perzijskom jeziku u sasvim novom, neuobičajenom značenju, poput:

Prilogu هنوز [hanūz] – *još uvijek* u sljedećim primjerima daje sasvim novo značenje *tek, samo što*:

نگریستند: هزار زر فرنگی که هنوز از سگه خانه بیرون آمده، ...

Pogledaše: hiljadu zlatnika [bijaše], tek iznesenih iz kovnice. [fol. 3b]

گفت: ای بی رحم، من هنوز زاده بودم؛ ...

Reče: “Okrutniče, tek sam se bila rodila;... [fol. 22b]

U obje rečenice umjesto priloga هنوز [hanūz] – *još uvijek* pravilna bi bila upotreba priloga تازه [tāze] – *tek, samo što*.

Imenicu فیلسوف [filsūf] – *filozof* u slijedećoj rečenici upotrebljava u sasvim novom značenju *doktor*:

فیلسوف رگش گرفت و گفت ...

Filozof (doktor)mu opipa bilo i reče ... [fol. 19a]

Fevzi prijedložnu frazu برایش [barāyaš] – *radi njega* upotrebljava u nekoliko različitih značenja – u slijedećoj rečenici koristi je u značenju *zbog toga, zato*, dakle ona stoji umjesto prijedložne fraze این برای [barāy -e īn]:

این مرده نیز از دوستان من بود. برایش سبب مرگ وی پرسیدم.

Ovaj je umrli bio jedan od mojih prijatelja; zato sam ga pitao za uzrok njegove smrti. [fol. 44a]

ویرا بتکرار [be tekrār] upotrebljava u značenju *ponovo, opet*:

ویرا بتکرار دوازده هزار زر داد و خلعتی نیز پوشانید.

“Vrati mi opet onog čovjeka koji je sjedio u zadnjem redu.” [fol. 46b]

جوان بتکرار از دایره عقل بیرون شد و در افتاد.

Mladić opet izgubi svijest i pade. [fol. 47b]

Izvjestan broj glagola Fevzi upotrebljava u sasvim novom značenju. Neki od tih glagola su: glagol شناختن [šēnāxtan] – *poznati* upotrebljava u značenju glagola *shvatiti*; glagol باز کردن [bāz kardan] – *otvoriti* upotrebljava u značenju glagola *odgovoriti, odvratiti nekoga od nečeg*; محبت کردن [mahabbat kardan] – *biti ljubazan* upotrebljava u značenju glagola *voljeti*; glagol مسافر شدن [mosāfer šodan] – *postati putnik* upotrebljava u značenju *postati gost*. U upotrebi ovog glagola u značenju *postati putnik*, ogleđa se refleksija okruženja u kojem je Fevzi djelovao. Naime, imenica *mosāfer*, koja je iz perzijskog, preko turskog došla u bosanski jezik, ima značenje *gosta*, dok u perzijskom jeziku nikada nije imala to značenje.

Ovakva upotreba riječi u sasvim novom značenju može dovesti do toga da recipijent pogrešno razumije tekst, pogotovo ako se rečenica izuzme iz konteksta.

4.2.4.3. Sintaksički neologizmi

U *Bulbulistanu* upadaju u oči i neke nove konstrukcije rečenica, pa se može reći da se radi o sintaksičkim neologizmima.

Karakteristična je Fevzijeva upotreba modalnoga glagola توانستن [tawānestan] – *moći*. Naime, u *Bulbulistanu* se uočava jedan broj primjera u kojima se ovaj glagol upotrebljava s glagolom داشتن [dāštan] – *imati*. Tako nastaju glagolski oblici koji su neuobičajeni za native govornike perzijskog jezika. Stoga se može pretpostaviti da ih je vjerovatno sam Fevzi inovirao, što se vidi u sljedećim primjerima:

اما، دردی را مبتلا گشته که بر پا خاستن توان ندارد.

...no, morila ga je nekakva bolest od koje nije mogao stati na noge. [fol. 6a]

پادشاه توان نداشت که دروغ گویی؛ همین گفت ...

Car nije mogao lagati; reče... [fol. 11a]

من به چون یافتنش را توان دارم؟!

...otkud bih ja mogao pronaći takvu?! [fol. 17b]

Međutim, u savremenom perzijskom jeziku oblik توان [tawān] dodaje se ispred infinitiva glagola, pa bi tako navedeni primjeri trebalo da glase:

اما، دردی را مبتلا گشته که توان بر پا خاستن ندارد.

پادشاه توان گفتن نداشت.
من توان چون یافتنش را ندارم.

Interesantna je upotreba upitne čestice آیا [āyā] – *da li* u rečenicama u kojima uopće nema potrebe za njenim stavljanjem. Dakle, ona je suvišna, što se vidi u sljedećim primjerima, u kojima se ona uopće ne prevodi na bosanski jezik:

در آن دم که ما طعام خوریم، آیا در کجا می خسیم؟
...*kad jedem gdje ću spavati?* [fol. 43a]

آیا به چه دردی ترا مرگ رسیده است؟
...*od kakve li te bolesti smrt zadesi?* [fol. 44a]

آیا من به چه سبب زنده ماندم که کاسه سم نوشیده بودم؟!
Zbog čega sam to ostao živ, kad sam iskapio otrovanu času?! [fol. 17a]

Upitna čestica آیا [āyā] u ovim primjerima stoji na početku rečenice na čijem kraju bi trebalo da stoji upitnik. Ona, dakle, kazuje jedino to da je posrijedi upitna rečenica, i to je njena jedina funkcija. Prema tome, ona ima samo interpunkcijsku funkciju. Ovakav oblik rečenice može se smatrati Fevzijevim sintaksičkim neologizmom, budući da nije zastupljen kod drugih pisaca.

Zastupljeni su još neki primjeri sintaksičkih neologizama, koji su neuobičajeni i nejasni nativnim govornicima perzijskog jezika, kao što su:

زاهدی از زن خویشوندان خود یکی دختری زاده بود.
Žena jednog rođaka nekog isposnika rodi djevojčicu. [fol. 20a]

Da bi ova rečenica bila jasna i razumljiva, trebalo bi da glasi:

زن یکی از خویشاوندان زاهدی...

وقتی که به چهارده ساله شد، ...

Kad je napunila četrnaest godina,... [fol. 21a]

U ovoj rečenici je suvišan prijedlog به . Pravilni oblik ove rečenice trebalo bi da glasi:

...وقتی چهارده ساله شد،

شیخ را دختری بود که به شوهرش رفتن آمده بود.

Šejh je imao kćer, koja bijaše sazrela za udaju. [fol. 8a]

Umjesto ove rečenice trebalo bi reći:

شیخ را دختری بود که وقت شوهر کردنش رسیده بود.

Na kraju, može se zaključiti da je Fevzi, prvenstveno da bi zadovoljio vlastite potrebe za novim riječima, inovirao niz novih leksema (neologizama), pri tome se koristeći skrivenim mogućnostima i potencijalima koje pruža perzijski jezik. Pri tvorbi neologizama, uglavnom je poštovao uobičajena gramatička pravila perzijskog jezika, mada se u nekim slučajevima čini da je odstupao od njih, što, svakako, doprinosi ekspresivnosti *Bulbulistana*. Može se zaključiti da je Fevzi, iako nije nativni govornik perzijskog jezika, uspijevao obogatiti i osvježiti taj jezik novim leksemama i sintaksičkim konstrukcijama. Budući da su neologizmi „novi izrazi sa svežim, ekspresivnim funkcijama“ (Ćorac 1982: 132), njihovo postojanje na neki način osvježava i obogaćuje prozu *Bulbulistana*, mada u nekim slučajevima njihova upotreba može dovesti do izvjesnih nejasnoća i ambigviteta u shvatanju teksta.

Osim toga, u nekim primjerima vidljiv je i utjecaj kulturnog miljea u kojem je Fevzi živio i stvarao, što se odrazilo i na upotrebu izvjesnog broja riječi koje nisu karakteristične za perzijski jezik.

S pravom se može reći da je, zahvaljujući upravo *neologizmima*, Fevzi u *Bulbulistanu* uspio izgraditi svoj individualni, osebniji stil pisanja, svojstven samo njemu, čime se, svakako, povećava vrijednost samog djela.

4.2.5. Leksika stranog porijekla

Posuđivanje u jeziku uopće, kao i u jeziku pisaca posebno, jedna je od općejezičkih zakonitosti, a kao inovacija koja se tiče kategorije pojedinačnog jezičkog ostvarenja zahvata i fonetiku i morfologiju, kao i sintaksu, a naročito leksiku (Stanojčić 1976: 74), koja i jeste predmet ovog poglavlja. U užem smislu posuđenice su samo leksički elementi koji potječu iz stranih jezika. Primarni razlog posuđivanja u jeziku jeste nužnost da se ispune leksičke praznine, tzv. lakune. Sve su posuđenice, barem u prvo doba svoga života u novom jezičnom mediju, afektivno obojene. S vremenom se afektivnost nekih riječi dugom upotrebom istroši, pa tako nekad snažne riječi postaju stilistički neutralne. Stoga proces posuđivanja nikad ne prestaje (Muljačić 1970: 160–161).

Osim općeg leksemskog fonda, u perzijski su jezik ušle brojne posuđenice iz tuđih jezika.¹³⁶ Naime, osvajački ratovi, politički utjecaji, trgovačke i kulturne veze s drugim zemljama unijele su u leksički fond perzijskog jezika brojne posuđenice i tuđice. Tako su u perzijski jezik došle mnoge riječi s najrazličitijih strana i iz najstarijih jezika, koje su se prilagodile perzijskom jeziku i stilu. Kad neka nova riječ uđe u perzijski jezik, ona postaje podložna gramatičkim i fonetskim pravilima tog jezika. Naime, „fonetički posve prilagođene riječi posljedica su duge evolucije oblika i zvuka za vrijeme migracije“ (Antoš 1974: 89). Isto tako, mnoge su perzijske riječi usljed brojnih političkih, društvenih i kulturnih veza sa drugim zemljama ušle u druge jezike, kao što su arapski, turski, engleski, francuski, bosanski i drugi jezici svijeta¹³⁷. Takve „posuđenice, koje su ušle u dani jezik, koje su se pokorile njegovim unutrašnjim zakonima, ne škode jeziku, nego ga obogaćuju“ (Simenon/II 1969: 113). One se više i ne osjećaju kao tuđe riječi, budući da za njih i ne postoji adekvatna zamjena. Nasuprot posuđenicama tuđica je „neprihvaćena posuđena riječ, tj. posuđena riječ koja se jasno ističe kao inozemna (...) Najizrazitija skupina tuđica su one koje se i pišu po pravopisu jezika iz kojega su uzete“ (Simeon/II 1969: 641–642).

¹³⁶ Više o stranim riječima u perzijskom jeziku vidjeti knjigu autora Mirsalīma (1382/2003) *Az wāže-ye bīgāne tā wāže-ye fārsī, Enteshārāt-e Bāz, Tehrān.*

¹³⁷ Više o perzijskim riječima u stranim jezicima vidjeti knjigu autora Soltānīya (1994) *Wāžegān-e fārsī dar zabānhā-ye orūpāyī. Tehrān: Āwā-ye nūr.*

Fevzi je u *Bulbulistanu*, također, koristio leksiku stranog porijekla, a budući da su se posuđenice integrirale u sam perzijski jezik, pažnja je fokusirana samo na upotrebu tuđica, konkretno na upotrebu arabizama i turcizama.

4.2.5.1. Utjecaj arapskog jezika na perzijski jezik

Perzijski je jezik doživio mnoge promjene tokom svoje historije, a najveća promjena desila se u periodu od 7. do 9. vijeka. Naime, poslije pobjede Arapa nad Irancima, Bitkom kod Nahavenda, sredinom 7. vijeka, Arapi su osvojili područje Irana i zajedno sa sobom donijeli islam i arapski jezik. Dotadašnji zvanični jezik u Iranu, *pahlevi sasani*, postepeno biva potisnut iz zvanične upotrebe, a administrativni jezik i jezik nauke i književnosti postaje arapski jezik. Islamizirani Iranci počeli su pisati na arapskom jeziku i koristiti motive i tematiku iz arapske književnosti. S pravom se može reći da je „iranska književnost poslije dolaska Arapa jedan duži period – od sredine sedmog vijeka do početka devetog – ustvari bila čedo arapske književnosti“ (Džaka 1997: 8). Arapski se jezik nameće kao *lingua franca*, ne samo u Iranu, već i u ostalim zemljama gdje su živjeli muslimani. Arapski jezik za Irance nije bio jezik osvajača, on je za njih bio jezik svih muslimana, jezik Kur’ana, jezik vjere, dok je perzijski bio jezik jednog naroda, Iranaca (Mottaharī 2000: 96). Iako je arapski jezik postao zvanični državni i književni jezik u Iranu, ni *pahlevi jezik* nije bio zaboravljen i potpuno odbačen. Naime, narod u Iranu međusobno se sporazumijevao i drugim iranskim jezicima, pa tako i *pahlevi jezikom*, ali sada znatno obogaćenim leksičkim materijalom iz arapskog jezika. Tako su Iranci u 10. vijeku vratili u upotrebu svoj maternji *pahlevi jezik*, koji nazivaju *novoperzijskim*, odnosno *perzijskim dari jezikom*. Presudnu ulogu za povratak perzijskog jezika imao je pokret *šo ‘ūbiye*¹³⁸, te stvaranje nezavisnih perzijskih pokrajina. Za *novoperzijski jezik* može se reći da je on, ustvari, neposredni razvojni nastavak srednjoiranskog *pahlevi jezika* u koji su ušle mnoge arapske riječi.

Utjecaj arapskog jezika prisutan je na svim nivoima jezičkog sistema *novoperzijskog jezika*. U ovaj jezik ušle su mnoge riječi i izrazi iz arapskog jezika, a to su u prvom redu naučni, administrativni i vjerski termini, riječi koje nisu postojale u perzijskom jeziku, zatim kratke i za izgovor jednostavne arapske riječi koje su u perzijskom bile komplicirane. „Procjenjuje se da u savremenom leksičkom fondu perzijskog jezika ima čak 40% arabizama“ (Janković 1980: 74), što je zaista velik procenat. Mada su poslije Arapa vladali Turci, a zatim Mongoli, utjecaj njihovih jezika, kao i utjecaj ostalih jezika na perzijski jezik ne može se ni porediti s utjecajem arapskog jezika.

¹³⁸ To je bio nacionalni pokret Iranaca za oslobođenje od arapske prevlasti. Oni su u početku pisali na arapskom, ali ne zato što su ga više voljeli od perzijskog, nego zato što im je davao mogućnost da se njihov glas bolje čuje. Može se reći da njima pripada najveća zasluga za oživljavanje stare tradicije i jezika njihovih predaka. Firdusijeva *Šahnama*, jedno od najvećih djela svjetske književnosti, nastalo je pod snažnim utjecajem ideja ovoga pokreta (Drkić 2005: 30).

4.2.5.2. Arabizmi u *Bulbulistanu*

Djelo *Bulbulistan* obiluje arapskim rečenicama, sintagmama, riječima, a u određenom broju primjera vidljiv je i utjecaj arapske gramatike na jezik *Bulbulistana*, o čemu se govori u narednim poglavljima.

4.2.5.2.1. Leksika arapskog porijekla

Upotreba leksike arapskog porijekla karakteristika je druge etape razvoja perzijske proze, koja počinje sredinom 12. vijeka, a traje do 14. vijeka. U mnogim djelima koja datiraju iz ovoga perioda značajna je upotreba velikog broja arapskih riječi. Najznamenitija djela tog vremena su *Kelila i Dimna* i *Marzbannama*, a zasigurno su najpoznatiji Sa'dijev *Dulistan* i Džamijev *Beharistan* u kojima je zastupljen velik broj arapskih riječi. S obzirom na to da je Fevzi bio pod Sa'dijevim i Džamijevim utjecajem, sasvim je razumljivo da i on upotrebljava arapsku leksiku u značajnoj mjeri.

U ovom poglavlju obrazloženi su i pojašnjeni primjeri na arapskom jeziku iz *Bulbulistana*. Osim velikog broja arapskih riječi, koje se neće posebno navoditi, budući da ih je zaista velik postotak, Fevzi je upotrebljavao određen broj arapskih fraza i rečenica, i to uglavnom da bi upotpunio značenje rečenice na perzijskom jeziku.

Ilustracije radi poslužiti će sljedeći primjeri, u kojima je prvo naveden tekst na perzijskom jeziku, a zatim tekst na arapskom jeziku:

آن مرد سرخود را پیش افکند؛ پس برداشت؛ گفت: صدقت؛ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ. پس گفت: کنون دانستم که شما بر حقی، و حق با شماست.

Onaj čovjek obori glavu. Potom je podiže i reče: “Pravo si kazao. Svjedočim da nema nikakvog drugog boga osim Allaha, i svjedočim da je Muhammed Njegov rob i Njegov poslanik.” Potom reče: “Sad sam se uvjerio da si pobornik Istine, i da je Istina uz tebe.”

[fol. 4a]

آن مرد گفت: ای شیخ بزرگوار، پیغمبر گفته است که اتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ. جنید – قُدَسَ سِرُّهُ – گفت: آری، گفته است. اگر تو باور نیاوری، انْتَظِرْ إِلَيْهِ.

Onaj čovjek reče: “Veliki šejhu, Pejgamber je rekao: ‘Čuvajte se proniciljivosti vjernika; on uistinu gleda Allahovim svjetlom.’” Džunejd – sveta bila njegova tajna! – reče: “Da, rekao je. Ako ti ne vjeruješ, u njega pogledaj.” [fol. 4a]

Karakteristika sljedećih rečenica jeste da počinju tekstem na arapskom jeziku, a zatim slijedi tekst na perzijskom jeziku:

قَدَسَ ذَاتَهُ وَتَعَالَى شَأْنُهُ عَنْ كُلِّ مَذْمُومٍ وَ مَدْخُولٍ، وَ هَزَارَانَ سُرُودٍ سِرْمَايَةَ بَهْجَتٍ، وَ دَرُودٍ سَبَبِ رَحْمَتٍ،...

Prečisto je Njegovo biće i uzvišen položaj Njegov od svega niskog i nečistog. Hiljadu pjesama-izvorišta radosti, i pozdrava-razloga milosti,... [fol. 1b]

U sljedećim primjerima uočavaju se rečenice na arapskom jeziku, koje stoje samostalno, dakle, ne vežu se za rečenice na perzijskom jeziku:

وَ عَلَى آلِهِ وَ صَحْبِهِ الْمُقْتَدِينَ إِلَى رَسُولِ طَرِيقَتِهِ وَ شَرِيعَتِهِ.

[Blagoslov i spas neka su] njegovoj obitelji i prijateljima koji ga slijediše, po običajima njegovog tarikata i njegovog šerijata. [fol. 1a–1b]

أَعَزَّهُ اللهُ تَعَالَى فِي الدَّارَيْنِ وَ حَفِظَهُ عَنِ الْغُومِ وَ الْأَضْرَارِ وَ الْأَكْدَارِ؛ طَوَّلَ اللهُ عَمْرَهُ وَ عَمَّرَ أَوْلَادَهُ فِي حِمَاتِ حَبِّهِ وَ شَفَقَتِهِ وَ عَصَمَهُ اللهُ تَعَالَى عَمَّا يَفْضِيهِ إِلَى التَّلَافُفِ وَ التَّأْسَفِ.

Allah ga osnažio na oba svijeta, i sačuvao od tuge, stradanja i sjete; Allah poživio njega i njegove potomke, u okrilju Svoje ljubavi i brige; Allah ga zaštitio od onoga što bi ga dovelo do tugovanja i žaljenja. [fol. 2b]

Najveći broj arapskih rečenica u tekstu odnosi se na kur'anske ajete i hadise, koji se prvenstveno navode radi potkrepljivanja prethodnog sadržaja, ali i zbog bogobojaznih autora¹³⁹:

گفت: ملائکه چرا شرم نداشتند که گفتند: سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا؟ اگر من ندانم، چه کم و کاستم باشد

Reče: “Zašto meleke nije bilo stid da kažu: ‘Slavljen neka si, mi nikakva znanja nemamo osim onog čemu si nas Ti podučio!’?! Ako ja ne znam, je li mi to kakav nedostatak?’” [fol. 27a]

Međutim, u nekim slučajevima ajeti se upotrebljavaju da bi samo upotpunili rečenicu, što se vidi u sljedećem primjeru:

پس ندا کرد که سخن گوی! آنکه بهشت سه باز گفت: قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ، و آنکه گفت: من حرامم بر همه ریاکاران و بر همه بخیلان!

Potom je zapovjedio: ‘Govori!’ Onda Raj tri puta reče: ‘Pravovjernici su spašeni!’ A onda reče: ‘Zabranjen sam svim dvočincima, i svim škrtcima!’” [fol. 33a]

¹³⁹ Vidjeti poglavlje „Citati iz Ku’rana i hadisa (eqtebās)“, str 42.

Hadisi Muhammeda, a. s., zastupljeni su u većem broju i uglavnom se nalaze u proznom dijelu *Bulbulistana*. Citirani hadisi najvećim su dijelom preneseni u njihovu izvornom obliku na arapskom jeziku i uglavnom se navode radi naglašavanja značenja teksta i da bi argumentirali autorov stav, što se vidi u sljedećem primjeru:

أَوَّلُ حَبِّ دُنْيَا أَزْ دَلِّ بِيْرُونِ كَرْدَنِ اسْتِ اِيْرَا دُنْيَايِ دُونِ نَهْ سَرَايِ مُؤْمِنَانِ اسْتِ. اِيْنِ رَا كَلَامِ خَوَاجَهْ هَرِ دُو سَرَا
 نِيْزِ دَلِيْلِ بِي رِيْبِ اسْتِ. قَالِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: الدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَالْقَبْرُ حِصْنُهُ وَالْجَنَّةُ مَأْوَاهُ، وَالدُّنْيَا جَنَّةُ الْكَافِرِ وَالْأَقْبَرُ سِجْنُهُ وَالنَّارُ مَأْوَاهُ. الدُّنْيَا جَنَّةُ الْكَافِرِ وَالْأَقْبَرُ سِجْنُهُ وَ

Prva je uklanjanje iz srca ljubavi prema dunjaluku, jer dunjaluk niži nije stanište pravovjernih. Riječi velikaša na oba svijeta tome su bez dvojbe potvrda. [Poslanik] – mir njemu! – rekao je: ‘Dunjaluk je pravovjerniku zatvor; kabur mu je utvrda; a Džennet mu je utočište. A nevjerniku je dunjaluk Džennet; kabur mu je zatvor; a Džehennem mu je utočište.’ ” [fol. 27b–28a]

Karakteristično je Fevzijevo pravljenje atributivnih sintagmi, koje se sastoje od imenice perzijskog ili arapskog porijekla i genitivne veze arapskog porijekla iz Kur’ana u funkciji atributa, kao što su:

اِيْنِ كَارِ اَوْلَى الْاَلْبَابِ¹⁴⁰ نِيْسْتِ.

Takvo što ne priliči razboritim. [fol. 11b]

دَوَايِيْ اَهْلِ فَاقَهْ جَزِ طَبِيْبَانِ اَوْلَى الْاَبْصَارِ¹⁴¹

Lijek za duhovne siromahe kod pronicljivih je ljekara [fol. 13b]

چُو دَرِ بِيْزْمِ اَوْلَى الْاَبْصَارِ¹⁴² كَرْدِيْ حَاجَتِ بِيْدَا

Kad podmiriš potrebu na gozbi vidovitih [fol. 7a]

U sljedećim primjerima u atributivnom sastavu nalazi se imenica perzijskog porijekla, a u funkciji atributa je genitivna konstrukcija arapskog porijekla:

بِيْزْدَانِ ذُو الْفَضْلِ وَ الْاِحْسَانِ¹⁴³

¹⁴⁰ U navedenom primjeru u atributivnom sastavu nalazi se imenica perzijskog porijekla کار [kār] - *posao, rad* i genitivna veza arapskog porijekla اولى الالباب [ulā al-albāb] - *vlasnici pameti, razboritosti*. Ova genitivna veza javlja se u kur’anskom Tekstu. Vidjeti: K. 2: 179.

¹⁴¹ U navedenom primjeru u atributivnom sastavu nalazi se imenica arapskog porijekla طبيبان [tabībān] - *ljekari* i genitivna veza arapskog porijekla اولى الابصار [ulā al-absār] - *vlasnici vida, vlasnici uma*. Ova genitivna veza javlja se u kur’anskom Tekstu. Vidjeti: K. 59: 2.

¹⁴² U navedenom primjeru u atributivnom sastavu nalazi se imenica perzijskog porijekla بزم [bāzm] - *gozba* i spomenuta genitivna veza arapskog porijekla اولى الابصار [ulā al-absār] - *vlasnici vida, vlasnici uma*.

...milosnoga Boga Dobročinitelja [fol. 1b]

ای پادشاه ذوالانصاف¹⁴⁴

“Kralju pravedni! [fol. 11b]

خدای ذوالمنن¹⁴⁵

Bogu Milosnome [fol. 19a]

U *Bulbulistanu* se uočava izvjestan broj atributivnih sintagmi u čijem se sastavu nalazi imenica perzijskog porijekla, a u funkciji atributa je pridjev arapskog porijekla:

ای زن ضعیفه

Jadnice [fol. 19a]

ای مرد ضعیف

Čovječe slabi [fol. 16b]

مرد مأیوس

Očajni čovjek [fol. 17a]

U sljedećem primjeru na perzijskom jeziku dolazi do elizije imenice u atributivnoj sintagmi, pa je tako upotrijebljen samo arapski pridjev u padežu vokativu. Međutim, iz konteksta se zaključuje da je riječ o *ženi*, što se vidi u prijevodu na naš jezik:

ای صالحه

Ej, čestita ženo![fol. 22bx2]

¹⁴³ U navedenom primjeru u atributivnom sastavu nalazi se imenica perzijskog porijekla یزدان [yazdān] - *Bog* i genitivna konstrukcija arapskog porijekla ذوالفضل و الاحسان [zū al-fazl va al-ahsān] – *velikodušan i dobročinitelj*

¹⁴⁴ U navedenom primjeru u atributivnom sastavu nalazi se imenica perzijskog porijekla پادشاه [pādešāh] - *kralj* i genitivna konstrukcija arapskog porijekla ذوالانصاف [zū al-ensāf] - *pravedan*.

¹⁴⁵ U navedenom primjeru u atributivnom sastavu nalazi se imenica perzijskog porijekla خدا [xodā] - *Bog* i genitivna konstrukcija arapskog porijekla ذوالمنن [zū al-manān] – *velikodušan, dobročinitelj*.

4.2.5.2.2. Utjecaj arapske gramatike na jezik *Bulbulistana*

Osim zastupljene leksike arapskog jezika, u *Bulbulistanu* je vidljiv utjecaj gramatike arapskog jezika na gramatiku perzijskog jezika.

U perzijskom jeziku ne postoji gramatički rod, dakle ne postoje morfološke oznake za muški, ženski i srednji rod. Međutim, u određenom broju primjera dolazi do kongruencije pridjeva sa imenicom u rodu, što je karakteristika arapskog jezika. Naime, ako je riječ o arapskom pridjevu u ženskom rodu, onda on slijedi imenicu u ženskom rodu, poštujući pravila gramatike arapskog jezika (Faršīdward 2003: 147), a u perzijskom jeziku takvo pravilo nikada nije postojalo. Međutim, od 6. vijeka kada perzijska proza pada pod utjecaj arapske proze, ova se pojava uočava u nekim djelima, a prvi je put uočena u djelu *Čahār maqale* (Bahār II tom 1996: 306). Za ilustraciju će poslužiti sljedeći primjeri:

زن جميله [fol. 21a] – *Lijepa žena* / زن زانيه [fol. 21a] – *Bludna žena*/ زن صالحه [fol. 22a, fol. 25b] – *Čestita žena* / ای زن غافله [fol. 25a] – *Nemarna žena* / ای زن ضعیفه [fol. 19a] – *Jadna žena*.

U svim navedenim primjerima zastupljene su atributivne sintagme u kojima u funkciji atributa uz perzijsku imenicu زن [zan] – *žena* dolaze arapski pridjevi u ženskom rodu. Međutim, pošto u perzijskom jeziku nema morfoloških oznaka za rod, ove sintagme karakteristične su po tome što su pridjevi arapskog porijekla upotrijebljeni s arapskim sufiksom za oznaku ženskog roda – ة – , koji je u perzijskoj grafiji transformiran u grafem ة za oznaku kratkog vokala "e" u finalnoj poziciji. S obzirom na to da ova pojava nije tako uobičajena u perzijskom jeziku, ona se ubraja u stilske osobenosti Fevzijeve jezika.

U sljedećim primjerima zastupljene su neke konstrukcije karakteristične za arapski jezik:

بیا به من صحبت خاصّ الخاص کن، ...

... *dođi, zapodjeni sa mnom razgovor prisni*. [fol. 24b]

... به نزد عالمی رفت از علماء هندوستان ...

Otišao je kod jednog indijskog učenjaka ... [fol. 27b]

رسیده با کمال اطفال سبزه

Mlada zelen puninu dosegnu [fol. 2b]

ایزد تعالیٰ مرا لسان حال را ارزانی کرده. گفت: مرا جنون نرسیده است بلکه به همت بزرگواران

Reče: “Nije mene snašlo ludilo, nego mi je Svevišnji Bog, pregnućem [duhovnih] velikana, podario jezik [duhovnog] stanja. [fol. 44a]

U *Bulbulistanu* je osim perzijske množine zastupljena i upotreba arapske nepravilne množine. Za ilustraciju se navode samo neki primjeri:

[fol. 27a] وزرا و حکما و علما/ [fol. 15a] صغار و کبار/ [fol. 1b] منابر / قصاید

Upotreba arapskog superlativa uočena je u slijedećem primjeru iz *Bulbulistana*:

توی ارحم توی توّاب و رحمان

Milostivi, Koji pokajanje primaš, Samilosni [fol. 22a]

Premda u perzijskom jeziku ne postoji dvojina, u *Bulbulistanu* se upotrebljava arapska dvojina i to u imenici والدین – *roditelji*, što se vidi u slijedećem primjeru;

همیشه بر روان والدینش <را> اذا آرد

Takvo uvijek dušu mori i ocu i majci [fol. 48a]

4.2.5.3. Turcizmi u *Bulbulistanu*

Poznato je da je Fevzi osim perzijskog jezika dobro poznao i turski jezik, pa nas stoga ne čudi njegovo navođenje jedne cijele pjesme na turskom osmanskom jeziku u *Bulbulistanu*:

شها یو دهر فانی نک نه سینه بویله خرم سین	عجب بلسم نه مقصودی ایرشدک بویله بیغم سین
زمانک خسروی اولدک طوتالم شاه عالم سین	یا اسکندر یا فغفور و یا خاقان و یا رستم سین
یا ضحاک و فریدون سین یا بهمن سین یا خود جم سین	بیلور سین کلّ شیء هالک امرینه اعلم سین
نه اصّی عاقبت دسته اجل گیرد کده ابکم سین	تکبر لک خدایه یاراشور سن نسل آدم سین
وجودک اکلّه ای غافل که بر قطره من دن سین	

O vladaru, čemu si se tako obradovao na ovom prolaznom svijetu – Kad bih samo znao šta si to ostvario, pa si tako bezbrižan

Kao da si Husrev svoga vremena, vladar svijeta – Il' Iskender il' Fagfur ili Hakan ili Rustem

Il' si Dahhak i Feridunil' si Behmen ili sam Džem – Znaš da sve propada, ti si u to najbolje upućen

Kako ćeš samo zašutjeti kada te na kraju stigne sudbina – Veličanstvenost pristaje Bogu, a ti si ljudskog roda

O nemarni, shvati da je tvoje tijelo samo kaplja [fol. 13a]

U nekim primjerima vidljiv je i utjecaj gramatike turskog jezika, što se prvenstveno primjećuje kod izražavanja komparativa. Za ilustraciju se navodi sljedeća rečenica:

در صنایع اشعار از همه شاعران خرده بین و نکته دان است...

U [korištenju] poetskih ukrasa od svih je pjesnika pronijeliviji i vještiji. [fol. 37b]

Ova je rečenica gramatički netačna, jer su pridjevi trebali biti u komparativu, pa bi rečenica na perzijskom jeziku trebala da glasi:

در صنایع اشعار از همه شاعران خرده بین تر و نکته دان تر است...

Vjerovatno je Fevzi pod utjecajem turskog jezika napisao pridjev bez komparativnog nastavka „tar“. Ova pojava se ogleda i u sljedećem primjeru:

جوانی بود در صنایع دلاکی از همه استاد؛ در خدمتش از همه خوش نهاد بود.

Bio je jedan mladić, od svih vještiji u poslu dallaka. U službi je bio primjerniji od svih. [fol. 47a]

Ova rečenica trebala bi glasiti:

جوانی بود در صنایع دلاکی از همه استادتر، در خدمتش از همه خوش نهادتر بود.

Na kraju, može se reći da leksika stranog porijekla u *Bulbulistanu*, odnosno upotreba arabizama i turcizama ima evokativnu vrijednost, da dočarava vrijeme i prostor u kojem je Fevzi stvarao svoje djelo, a istovremeno nam govori o porijeklu i obrazovanosti samog autora. Na osnovu leksike koju je koristio, može se zaključiti da je Fevzi dobro vladao ne samo perzijskim jezikom, nego i arapskim i turskim.

4.3. Morfološka i morfostilistička analiza *Bulbulistana*

U ovom odjeljku proučava se upotreba morfoloških kategorija i njihove ekspresivne vrijednosti. Analizom tvorbenih elemenata, glagolskih oblika, te vrsta riječi u *Bulbulistanu*, stiče se cjelokupna slika o zastupljenosti pojedinih morfoloških kategorija, kao i o njihovim karakterističnim jezičko-stilskim oblicima.

4.3.1. Tvorba riječi

Perzijski jezik je izrazito tvorbeni jezik. Nove riječi nastaju na dva načina, derivacijom i slaganjem riječi. Izvedene, odnosno derivacione riječi u perzijskom jeziku nastaju prefiksacijom i sufiksacijom, a složenice nastaju slaganjem dviju ili više riječi, o čemu će biti govora u narednim poglavljima.

4.3.1.1. Prefiksalna tvorba

U prefiksnoj tvorbi tvorbeno značenje nove riječi izražava se prefiksom. Kao prefiksi pojavljuju se uglavnom neki prijedlozi i riječce. Fevzi se u tvorbi novih riječi koristio malim brojem prefiksa, od kojih su najfrekventniji prefiksi بی [bī] i نا [nā].

Prefiks بی [bī] dolazi ispred imenica i obrazuje pridjeve i imenice, kao što su: بی گنه [fol. 2a] – *bezgriješan*/بی نوا [fol. 12a, fol. 15a] – *nesretan*/بی دوا [fol. 10a] – *lišen*/بی بهره [fol. 16b] – *nesretan*/بی نصیب [fol. 16b] – *nesretan*/بی همتا [fol. 19a] – *besprimjeran*/بی امان [fol. 19a] – *neumitan*/بی مانند [fol. 25b] – *kome nema ravna*/بی شمار [fol. 26b] – *bezbrojan*/بی ریب [fol. 28a] – *nepobitan*/بی گمان [fol. 28a] – *nepobitan*/بی خوابی [fol. 31b] – *nespavanje*/بی داد [fol. 10b] – *nepavedan*/بی بخت [fol. 47b] – *nesretan* – ova riječ je vjerovatno Fevzijeve inovacija, budući da nije zastupljena u perzijskom jeziku/بی اخلاص [fol. 31b] – *neiskren*.

Prefiks نا [nā] dolazi uglavnom ispred prezentskih osnova i daje značenje odsustva nečega, što se vidi u slijedećim primjerima: ناچیز [fol. 7b, fol. 10b, fol. 11a] – *ništavan* (veoma frekventna složenica u *Bulbulistanu*)/ناداری [fol. 8b, fol. 13b, fol. 42b] – *siromaštvo*, *bijeda*/نابودی [fol. 9b] – *ništavilo*/ناتوان [fol. 9b, 19a] – *nemoćan*/نادان [fol. 12b] – *neuk*/ناچار

[fol. 15b] – *bespomoćan*/ناچارى [fol. 31b] – *bez izlaza*/ناكام [fol. 24a] – *nesretan*/ناخلف [fol. 48a] – *izrod*.

Osim ovih prefiksa, uočeni su još i prefiks پاد [pād] u riječi پادشاه – *kralj*, koja je frekventna u cijelom *Bulbulistanu*, te prefiks هم [ham] u riječi همنام [fol. 48b] – *imenjak*. Riječ هم [ham], kada se upotrebljava samostalno, ima značenje veznika „i, također“, a može da se upotrijebi i kao prefiks i tada nastaju imenice čije značenje ukazuje na zajedništvo ili učešće u nečemu.

Osim prefiksâ perzijskog porijekla u *Bulbulistanu* su uočeni i prefiksi arapskog porijekla, a to su prefiks ذُو [zū] u riječima: ذُو الفضل [fol. 1b] – *velikodušan*/ذو المنن [fol. 33a] – *velikodušan, dobročinitelj*/ذو الانصاف [fol. 11b] – *pravedan*, ذُو الجلالى [fol. 4b] – *božiji*, te prefiks ذى [zī] u slijedećim riječima: ذى داد [fol. 20a] – *pravedan*/ذى عرفان [fol. 44b] – *mudar*/ذى هنر [fol. 46a] – *vješt*/ذى توان [fol. 17a] – *moćan*/ذى دست تطاول [fol. 28a] – *sklon zulumu*.

4.3.1.2. Sufiksalna tvorba

Sufiksalna tvorba riječi u perzijskom jeziku je produktivnija u odnosu na prefiksalsnu tvorbu, dakle, to je najplodniji tvorbeni način. Najviše novih riječi u perzijskom jeziku nastaje od osnove i sufiksa, kojih ima veliki broj. U *Bulbulistanu* su zastupljeni slijedeći sufiksi, koji su klasificirani prema značenju novonastalih riječi posredstvom sufiksa.

Sufiksi koji služe za obrazovanje imenica mjesta (اسم مکان), a najčešće ukazuju na mjesto gdje nešto raste

Mož se reći da je ova kategorija sufiksa zajedno sa sufiksima koji obrazuju pridjeve najproduktivnija u cijelom *Bulbulistanu*, mada se ne odlikuju ekspresivnošću. Uočeni su slijedeći sufiksi za obrazovanje imenica mjesta: sufiks زار [zār] u riječima گلزار [fol. 1b] – *ružičnjak*/لاله زار – *vrt tulipana* [fol. 2b]; sufiks ستان [stān] u riječima بلبستان [fol. 1b] – *perivoj slavuja*/بهارستان [fol. 2a] – *proljetni vrt*/بوستان [fol. 2a] – *vrt*/گلستان [fol. 2a] – *ružičnjak*/سنبلستان [fol. 2a] – *vrt zumbula*/نگارستان [fol. 2a] – *oslikani dvorac*/گورستان [fol. 13a, fol. 44a] – *groblje*; sufiks سرا [sarā], upotrebljava se i kao imenica u značenju *kuća*, a kao sufiks dolazi u riječima گلشن سراى [fol. 1b] – *cvijetni dvorac*; sufiks شن [šan] u riječi گلشن – *ružičnjak* [fol. 1b, 24a]; sufiks كده [kade] u riječi آتشكده – *ognjište* [fol. 31b]; sufiks گاه [gāh], koji osim toga što tvori imenice mjesta služi i za obrazovanje imenica vremena, kao u

riječima دیوانگاه – *divan* [fol. 9a] سحر گاه – *dan* [fol. 33b] شبنگاه – *veče* [fol. 33b] درگاه [fol. 3b, 48b] – *dvorac* جایگاه [fol. 5a, 32a] – *stepen, mjesto* مسندگاه [fol. 13b] – *prijestolje* کارگاه [fol. 32b] – *radnja* مهرگاه [fol. 8a, fol. 23b] – *ljubav, zaljubljenost* – ova složenica može se smatrati Fevzijevom inovacijom, odnosno neologizmom.

Sufiksi koji služe za obrazovanje imenica participskog porijekla, odnosno imenica koje pokazuju vršioca radnje i nosioca zanimanja, tj. dužnost i obaveze

I ovi sufiksi su izrazito produktivni u *Bulbulistanu*, a uočeni su slijedeći sufiksi: sufiks بان [bān] u riječima باغبان [fol. 3a, fol. 14a, fol. 48b] – *baštovan*/میزبان [fol. 43a] – *domaćin*/دربانان [fol. 45a] – *vratari*/پاسبان [fol. 48b] – *čuvar*; sufiks کار [kār] u riječima دواکاران [fol. 19b] – *ljekari*/گنهکاران [fol. 26a] – *griješnici*. Fevzi je pomoću ovog sufiksa formirao neke sasvim nove riječi, koje nisu zastupljene u perzijskom jeziku, iako su pravilnog gramatičkog oblika, kao što su: توبه کاران – *pokajnici* [fol. 22a] دروغ کاری [fol. 28a] – *laganje*; sufiks گار [gār] u riječi پرهیزگار [fol. 23b] لوزه گار – *potres* [fol. 43a]; sufiks گر [gar] u riječima توانگر – *bogat* [fol. 3b, fol. 32a] زرگری – *zlatar* [fol. 9a, fol. 10a, fol. 10b] گرمابه گر [fol. 47ax2] – *upravnik kupatila*/گوهرگر – *draguljar* [fol. 8b] – ova složenica smatra se Fevzijevom inovacijom.

Sufiksi koji služe za obrazovanje pridjeva

Već je spomenuto da je ova kategorija sufiksa izrazito produktivna, a osim toga oni su najraznovrjniji i sastoje se od: sufiksa ا [ā] u riječima دانا [fol. 19b] – *učen*/بویا [fol. 2b]; sufiksa خوار [xār] u riječi غمخوار – *tužan* [fol. 15b]; sufiksa گین [gīn] u riječi غمگین – *tužan* [fol. 10a], koji služi za obrazovanje pridjeva koji ukazuju na to da je nešto nečim zasićeno ili izmiješano s nečim, te se odlikuju izrazitom ekspresivnošću; sufiksa مند [mand] u riječima دردمند – *bolan* [fol. 15b] دانشمندان [fol. 27a] – *učenjaci*/خردمندان [fol. 44b] – *razumni, pametni*, koji ukazuje na posjedovanje nekog kvaliteta, te služi za obrazovanje pridjeva koji se često poimeničavaju; sufiksa ناک [nāk] u riječi غمناک [fol. 15b] – *izuzetno tužan* – to je participski sufiks koji tvori pridjeve sa pojačanim značenjem; sufiksa وار [wār] u riječima بزرگوار – *poštovan* [fol. 4a, 1fol. 1b], sufiksa ور [war] u riječima ثمن ور – *skupocjen* [fol. 4a]/گنجور – *rizničar* [fol. 9a, fol. 11a] رنجور – *nevoljan* [fol. 15b] – ovaj sufiks služi za tvorbu pridjeva i imenica participskog porijekla; sufiksa ین [īn] u riječi زرین [fol. 4b] – *zlatan* – ovaj sufiks dolazi na imenice i tvori gradivne pridjeve.

Sufiksi koji služe za obrazovanje deminutiva u perzijskom jeziku

Od deminutivnih sufiksa u *Bulbulistanu* uočena su samo dva sufiksa, i to sufiks چه [če]¹⁴⁶ u riječima چراغچه – *luča* [fol. 9b]/باغچه – *bašta* [fol. 1b, fol. 3a, fol. 14a]/دکانچه [fol. 31b] – *mala radnja* i sufiks ک [ak] u riječima دخترک – *djevojčica* [fol. 20a, 41b]/جوانک – *mladić* [fol. 41b].

Spomenuti sufiksi služe za obrazovanje deminutiva, koji, zajedno sa augmentativima, predstavljaju riječi sa stilski izraženom afektivnom vrijednošću, odnosno naglašenijom ekspresivnošću.

Spomenuti su samo najfrekventniji sufiksi upotrijebljeni u *Bulbulistanu*. Ostali, manje frekventni, nisu navedeni.

4.3.1.3. Složenice

Novе riječi u perzijskom jeziku nastaju slaganjem dviju ili više riječi, pa tako nastaju složenice. U *Bulbulistanu* je zastupljen veliki broj složenica, koje se dijele na složene imenice i složene pridjeve.

4.3.1.3.1. Složene imenice

Složene imenice zastupljene u *Bulbulistanu* mogu se klasificirati prema riječima koje učestvuju u tvorbenoj vezi jedna sa drugom na nekoliko skupina.

U prvu skupinu spadaju *složene imenice nastale spajanjem imenice i prezentske osnove*.

Ovaj tvorbeni način nastanka složenih imenica izrazito je produktivan u *Bulbulistanu*, a za ilustraciju će poslužiti slijedeći primjeri: نھان پرور [fol. 3a] – *onaj koji odgaja*/سخن سازان – *pjesnici* [fol. 2a]/گوهر فروش – *draguljar* [fol. 8b]/دسته مالی – *maramica* [fol. 9a]/رھنمون [fol. 9b]/راھنمونان [fol. 1b] – *oni koji vode*/سازان نغمه [fol. 1b] – *koji proizvode melodije*/رھایابی [fol. 9b, fol. 33a] – *spas*/سربر [fol. 9b] – *dželat*/رھزنان [fol. 11a] – *drumski razbojnici*/کشورگشا [fol. 11a] – *osvajač*/سرفراز [fol. 11a] – *ponos*/حسرت کش [fol. 11a].

¹⁴⁶ Zanimljivo je da spomenuti sufiks „če“ postoji i u bosanskom jeziku, gdje također služi za obrazovanje deminutivnih imenica, npr. *momče*, *sanduče*, *djevojče*.

16a] – *onaj koji čezne*/دواشناسان [fol. 17b] – *poznavaoči lijekova*/حکمت دانان [fol. 17b] – *mudraci*/دلربایی [fol. 19a] – *ljepotica*/مرهم داران [fol. 20a] – *apotekari*/پیغام رس [fol. 25a] – *kurir*/رستا خیز [fol. 25b, fol. 32b] – *sudnji dan*/چاره سازی [fol. 26a] – *izlaz*/حلواپذی [fol. 26a] – *onaj koji peče halvu*/عصاکش [fol. 26b] – *vodič*/روزه دار [fol. 31b] – *postač*/رضاجوی [fol. 32a] – *onaj koji traži zadovoljstvo*/خدمت گزار [fol. 35a] – *sluga*/دروغ گویان [fol. 44b] – *lažljivci*/دروغ زنان [fol. 44b] – *lažljivci*.

Ostale skupine su veoma rijetko zastupljene u *Bulbulistanu*, a sastoje se od:

– *složenih imenica nastalih spajanjem imenice i participa prezenta*: چاره رسان [fol. 20a] – *utješitelj*/نماز کنان [fol. 31b] – *onaj koji klanja*;

– *složenih imenica nastalih spajanjem dviju imenica*: گلبنگ [fol. 1b] – *pjevanje*/سگه خانه [fol. 3b] – *kovačnica*/ارباب درد [fol. 20a] – *bolesnik*/دل آزاری [fol. 28a] – *vrijedanje*;

– *složenih imenica nastalih spajanjem pridjeva i participa preterita*: نورسیدگان – *novopridošlice* [fol. 23a];

– *složenih imenica nastalih spajanjem pridjeva i imenice*: تنگدستی – *bijeda* [fol. 7a, fol. 24a, fol. 31b] – *joanmrdi* [fol. 46b] – *plemenitost*.

4.3.1.3.2. Složeni pridjevi

Složeni pridjevi u *Bulbulistanu* se, kao i složene imenice, mogu klasificirati prema riječima koje učestvuju u tvorbenoj vezi jedna sa drugom na nekoliko skupina.

U prvu skupinu spadaju *složeni pridjevi nastali spajanjem imenice i prezentske osnove*.

Ovaj način nastanka složenih pridjeva je, kao i kod složenih imenica, najproduktivniji u *Bulbulistanu*, a kao primjer navodim slijedeće složene pridjeve: دل پذیرى – *privlačan* [fol. 2b] – *kam گیری* [fol. 2b] – *prijatan* [fol. 2b] – *عاقبت اندیش* [fol. 14b] – *dalekovidan* [fol. 14b] – *حسرت* [fol. 23a] – *کشتگیر* [fol. 18a] – *istinoljubiv* [fol. 18a] – *حق شناس* [fol. 16a] – *onaj koji čezne* [fol. 16a] – *hrvač* [fol. 23a] – *کش*

آبشخور [fol. 23a] – *pojilište*/ دلفریب [fol. 24a] – *zanosan*/ نکته دان – *oštrouman* (veoma frekventna složenica u *Bulbulistanu*)/ شناس نکته [fol. 1b] – *proncljiv*/ صداقت گزار [fol. 20a] – *iskren*/ حق پرست [fol. 20a] – *pobožan*/ نکته سنجان [fol. 27a] – *oštrouman*/ ایهام دار [fol. 37a] – *alegoričan*/ مهمان نواز [fol. 43a] – *gostoljubiv*/ کرم گستر [fol. 44b] – *plemenit*/ کام ران [fol. 44b] – *sretan*/ مال دار [fol. 45a] – *bogat*.

Ostale skupine su manje frekventne, a sastoje se od:

– *složenih pridjeva nastalih spajanjem imenice i participa preterita*: غمدیده – *tužan* [fol. 10a, fol. 15b]/ شفته حال – *zaluđen* [fol. 24a]/ کار آزموده – *iskusan* [fol. 26b]/ پازده [fol. 15b, fol. 24a, fol. 24b] – *satrven*/ مادر زاده [fol. 17b] – *kao od majke rođen*;

– *složenih pridjeva nastalih spajanjem pridjeva i imenice*: خوش اصوات – *melodičan glas* [fol. 2b]/ خوش اندام – *prekrasan, proporcionalan* [fol. 3a, fol. 8a, fol. 14a]/
 گر ان مایه – *dragocjen* [fol. 3a]/ آخشگران – *skupocjen* [fol. 10b]/ نیک فرجام – *prijatan* [fol. 22a]/ خشک سالی – *siromašan* [fol. 24a]/ نیک رو [fol. 24b] – *dobar*/ خوش پیکر [fol. 44b] – *divan, lijep*/ تنگدست [fol. 45b] – *siromašan*;

– *složenih pridjeva nastalih spajanjem imenice i preteritske osnove*: فرخ انجام – *prijatan, radostan* [fol. 3a, fol. 22a];

– *složenih pridjeva nastalih spajanjem pridjeva i preteritske osnove*: خوش نهاد [fol. 47a] – *dobrog ponašanja*;

– *složenih pridjeva nastalih spajanjem dviju imenica*: ظلم کار [fol. 28a] – *nepravedan*/
 گداچشم [fol. 44b] – *pohlepan*;

– *složenih pridjeva nastalih spajanjem pridjeva i prezentske osnove*: خوشگوی [fol. 42b] – *krasnorječiv*.

4.3.2. Glagolski oblici

4.3.2.1. Glagolska vremena

Od glagolskih vremena zastupljenih u *Bulbulistanu*, govori se o sadašnjem, prošlom i budućem vremenu. Pažnja je fokusirana na neke karakteristične oblike glagolskih vremena, koje je Fevzi upotrebljavao, te na razna karakteristična značenja pojedinih vremena.

4.3.2.1.1. Sadašnje glagolsko vrijeme

Sadašnje glagolsko vrijeme u perzijskom jeziku izražava se pravim prezentom. Međutim, postoje i stilogene forme, pa se tako za izražavanje sadašnjosti u perzijskom jeziku može upotrijebiti i preterit i to za radnju koja se sigurno dešava. O tome će biti govora u poglavlju o preteritu.

4.3.2.1.1.1. Prezent – فعل مضارع

Grafološke karakteristike prezenta

U *Bulbulistanu* se prezent većinom upotrebljava u svom pravilnom obliku, koji se sastoji od čestice می [mī], koja dolazi ispred prezentske osnove, a na koju se dodaju skraćeni nastavci pomoćnog glagola „biti“, npr.:

شیخ – فُئِسَ سِرُّهُ – مرا دو سیب داد. اکنون می خورم، ...

“Šejh mi je – sveta bila njegova tajna! – dao dvije jabuke; sad ću ih pojести”, ...

[fol. 13b]

U ovom primjeru prezent je preveden futurom, budući da je riječ o radnji koja samo što se nije dogodila. To je jedno od stilogenih značenja prezenta u perzijskom jeziku, o čemu će kasnije biti više govora.

Pravilo je da jedino glagol داشتن [dāštan] – *imati*, prilikom tvorbe prezenta dolazi bez čestice می [mī]. Međutim, u *Bulbulistanu* je uočen jedan primjer u kojem glagol کام داشتن [kām dāštan] – *željeti* u pravom prezentu dolazi sa česticom می [mī]:

هر آن دردی که حقّ درمان او را کام می دارد

Svaka bolest čije izlječenje Bog želi [fol. 17b]

Osim u svom pravilnom obliku, prezent je u *Bulbulistanu* dolazio u slijedećim karakterističnim oblicima:

- upotreba prezenta bez čestice می [mī]

Oduzimanje čestice می [mī] ispred glagolskog oblika jedna je od karakteristika starog perzijskog dari jezika (Šamīsā 1995: 245). U *Bulbulistanu* je ova pojava veoma zastupljena, a za ilustraciju se navode slijedeći glagolski oblici u prezentu, koji su upotrijebljeni bez navođenja čestice می [mī]:

نداندند [fol. 3b]/کنم [fol. 3b]/گوید [fol. 4b, fol. 6a, fol. 7b, fol. 18a, fol. 28bx2, fol. 31a]/
[fol. 9a]/ سازانیم [fol. 9a]/ پندارم [fol. 6a, fol. 24a, fol. 38b, fol. 39a]/ خدمت پذیرم [fol. 4b]/ بینی
[fol. 9a]/ بریم [fol. 12a]/ نهیم [fol. 12a]/ پوشانیم [fol. 12a]/ گوئیم [fol. 12a]/ پنداری [fol. 9a]/ آویزیم
[fol. 12a]/ داند [fol. 13b, fol. 24a, fol. 31a]/ خواهد [fol. 12b, fol. 14a]/ دانید [fol. 12a]/ نداندند [fol. 12a]/
[fol. 31b, fol. 33a]/ روایت کندند [fol. 26bx12]/ دانند [fol. 25b]/ دانی [fol. 14b]/ میرم [fol. 14b]/
[fol. 46a]/ پندارد [fol. 33b].

- upotreba prezenta sa česticom همی [hamī]

U pravom prezentu u perzijskom jeziku može se umjesto čestice می [mī] pojaviti čestica همی [hamī] ispred glagolskog oblika, što je vidljivo i u *Bulbulistanu*, npr.:

نیز از شوهر همی خواهد قباى اطلسین

Opet će od muža tražit' haljine svilene [fol. 4b]

از شما بخشایش عفو و عطا همی خواهیم!

Molimo te za oprost i velikodušnost. [fol. 12b]

و بانگ همی زند: دلم سیب خواهد!

...viče: 'Hoću jabuku!' [fol. 13b]

- upotreba prezenta sa dugim vokalom „ī“ na kraju oblika

U slijedećim primjerima uočavaju se karakteristični oblici prvog lica jednine prezenta i to od glagola رفتن [raftan] – (ot)ići, koji glasi می رومی [mī rawamī] i od glagola دادن [dādan] – dati, koji glasi دهمی [dahamī]. Ove oblike karakterističnim čini upotreba sufiksalnog dugog vokala “ī”, koja nije uobičajena u perzijskom jeziku:

آیا من در رستاخیز به بهشت می رومی؟

... *hoću li ja na Ustanuću otići u Raj?* [fol. 41b]

اگر از دستم آمده بود، من نیز دهمی همین.

Kad bih bio u prilici, i ja bih jednako dao. [fol. 47b]

Značenja prezenta

Prezent se u *Bulbulistanu* upotrebljava u svom glavnom značenju, dakle služi da označi dešavanje glagolske radnje u sadašnjosti, npr.:

چون به در مسجد رفتم، دوستی را دیدم از اصحاب که مرا طلب می کند؛ ...

Kada sam stigao pred džamijska vrata, vidjeh jednog prijatelja kako me traži.

[fol. 32a]

Osim osnovnog značenja, uočena su i sekundarna značenja prezenta, koja su za stilistiku veoma zanimljiva. Riječ je o kontekstualnoj sinonimiji „kod koje se uspostavlja bliskost osnovnog značenja neke forme sa sekundarnim, perifernim značenjem druge forme iste kategorije“ (Katnić-Bakaršić 2001: 245). Tako se *Bulbulistan* odlikuje upotrebom prezenta u slijedećim sekundarnim značenjima:

- upotreba prezenta u značenju futura

Prezent ima značenje futura (tzv. futurski prezent) ako označava radnju koja će se ubrzo desiti u budućnosti, odnosno radnju koja samo što se nije počela dešavati, što se vidi u slijedećim primjerima iz *Bulbulistana*:

ندما گفتند: این گوهر را از زر سارا ظرفی سازانیم و در سقف دیوانگاه آویزیم تا همه کسان می بینند.

[Carevi] bližnji rekoše: “Za ovaj ćemo dragulj napraviti posudu od čistog zlata i objesiti ga na plafon tvoga divana, tako da ga svi vide.” [fol. 9a]

گفت: مردی را به کفن پوشانیم و در تابوتی نهیم و در مصلى بریم.

Reče: “Umotat ćemo nekoga u ćefin, staviti ga u tabut i odnijeti na musallu ...” [fol. 12a]

- upotreba prezenta u značenju konjunktiva

Upotreba prezenta u značenju konjunktiva jedna je od karakteristika jednostavne proze (nasr-e morsal) (Šamīsā 2001: 38; Bahār 1996: 359), koja je veoma zastupljena u *Bulbulistanu*. Navest ću radi ilustracije samo neke primjere ove pojave:

گفت: ای زن غافلہ، مرا دستوری ده تا به کلبه خود می روم.

... reče: “Ženo nehajna, dopusti mi da idem u svoju kolibu.” [fol. 25a]

روزی گرمابه گری را تنبیه کرد که حمام را تخلیه می کند.

Jednoga dana zapovjedi upravniku kupatila da ga isprazni: ... [fol. 46b–fol. 47a]

من آن را چگونه قتل می کنم!؟

... kako da ga ubijem?! [fol. 11b]

- upotreba prezenta u značenju imperfekta

U slijedećim primjerima prezentom se obilježava prošlost. Naime, „forma sadašnjeg vremena ponekad je transponirana tako što služi za izražavanje radnje koja se desila u prošlosti. Ovakav prezent, poznat kao historijski ili pripovjedački prezent, čini radnju iz prošlosti dinamičnom, ekspresivnom, bliskom slušaocima (čitaocima) (Katnić-Bakaršić 2001: 247)“, npr.:

بسا نکته آمیز ابیات سازد...

Pisao je stihove veoma istančano. [fol. 40b]

4.3.2.1.2. Prošlo glagolsko vrijeme

Od glagolskih oblika kojima se izražava prošlost u *Bulbulistanu* zabilježeni su imperfekat, preterit, perfekat, gnomski perfekat, pluskvamperfekat, o čijim će grafološkim karakteristikama i raznovrsnim značenjima biti govora u narednim poglavljima.

4.3.2.1.2.1. Imperfekta – ماضی استمراری

Grafološke karakteristike imperfekta

Imperfekat je u *Bulbulistanu* dolazio uglavnom u svom pravilnom obliku, koji se sastoji od čestice می [mī], koja dolazi ispred infinitivne osnove, na koju se dodaju skraćeni nastavci pomoćnog glagola „biti“, npr.:

... چون این مژده را بشنید، بر پا خاست و می گفت: ...

... kad ču tu radosnu vijest, poskoči na noge i reče: ... [fol. 19a]

Osim pravilnog oblika imperfekta, u *Bulbulistanu* su uočeni i neki njegovi karakteristični oblici, kao što su:

- dodaje se dugi vokal „i“ na oblik preterita

U izvjesnom broju primjera uočava se karakteristična tvorba imperfekta tako što se na oblik preterita dodaje dugi vokal „i“ za oznaku trajanja radnje u prošlosti. U perzijskom jeziku imperfekat se na takav način tvori uglavnom od oblikâ trećeg lica jednine i množine preterita. Tako u *Bulbulistanu* u slijedećem primjeru vidimo oblik پندار کردندی [pendār kardandī], koji je oblik trećeg lica množine imperfekta glagola پندار کردن [pendār kardan] – *misliti, smatrati*:

ولیکن کس نشد واقف به طورم۔ مرا پندار کردندی مسلمان

Međutim, niko ne otkri kakav sam – Svi mišljaše da sam musliman [fol. 5b]

Međutim, u slijedećim rečenicama zastupljeni su oblici عبادت کردمى [‘ebādat kardamī] i خواستمى [xāstamī], koji su oblici prvog lica jednine imperfekta glagola عبادت کردن [‘ebādat kardan] – *obožavati* i glagola خواستن [xāstan] – *htjeti*, a nastali su dodavanjem

sufiksalnog dugog vokala “i” za oznaku trajanja radnje u prošlosti na oblik prvog lica jednine preterita. Ovaj oblik imperfekta za prvo lice jednine je neuobičajen u perzijskom jeziku:

...اما در نهانی خود به بتها عبادت کردم.

... *ali, u potaji svojoj klanjao sam se [pred] ikonama.* [fol. 4a]

... و خواستمی که کس نداند تا در وی ریا نیامیزد؛ ...

... *i htio sam da niko ne zna kako se iz toga ne bi dvoličnost izrodila;* ... [fol. 29b]

- dodaje se dugi vokal „i” na kraju oblika i čestica همی [hamī] prije oblika

U slijedećim rečenicama zastupljeni su oblici همی خواندمی [hamī xāndamī] i طواف خواندن [tawwāf hamī kardī], koji su oblici prvog lica jednine imperfekta glagola خواندن [xāndan] – (*pro*)čitati i trećeg lica jednine imperfekta glagola طواف کردن [tawwāf kardan] – činiti tavaf. Navedeni oblici imperfekta nastali su dodavanjem sufiksalnog dugog vokala “i” za oznaku trajanja radnje u prošlosti, te dodavanjem čestice همی (hamī), koja je ustvari arahaična varijanta čestice می (mī), prije glagolskog oblika:

...ورقی چند بتحسین و آفرین همی خواندمی.

Jednog sam dana, hvaleći i diveći se, pročitao nekoliko listova ... [fol. 2a]

...چهار سال من آن را در مگه دیدم. طواف همی کردم.

“*Prije četiri godine vidio sam ga u Mekki. Činio je tavaf.*” [fol. 5a]

Postoji i treći način tvorbe imperfekta, a to je da se dodaje čestica همی [hamī] ispred oblika. U *Bulbulistanu* ovaj oblik nije upotrebljavan. Ova upotreba imperfekta u sva tri navedena oblika karakteristika je klasičnog perzijskog jezika (Šamīsā 1995: 248).

Značenja imperfekta

Imperfekt se u primjerima iz *Bulbulistana* upotrebljavao u svom osnovnom značenju, dakle koristio se da označi radnju koja se ponavljala u prošlosti ili radnju koja je duže trajala, a za ilustraciju poslužiti će slijedeći primjer:

ابو عمر گوید که عثمان نسفی روزی در بالای کرسی خلق را وعظ می کرد...

Ebu Omer pripovijeda: “Jednoga dana Osman Nasafi je sa minbera narodu držao vaz.” [fol. 28b]

4.3.2.1.2.2. Preterit – ماضى مطلق

Grafološke karakteristike preterita

Preterit se u *Bulbulistanu* uglavnom upotrebljavao u svom pravilnom obliku, koji se sastoji od infinitivne osnove, na koju se dodaju skraćeni nastavci pomoćnog glagola „biti“:

آنکه پسر را به ششتری پوشانیده بیرون آوردند و به دست هر کسی دادند.

Onda su sina, odjevenog u šušarsku odoru, iznijeli i svakome ga u ruke dali. [fol. 46a]

Osim u pravilnom obliku, preterit je u *Bulbulistanu* dolazio u slijedećim karakterističnim oblicima:

- dodavanje prefiksa **به** na oblik preterita radi pojačanja značenja „be za pojačanje“ - **با تأکید** - [bā-e ta'kīd]

Ovo „be za pojačanje“ - **با تأکید** [bā-e ta'kīd], zove se još i **باء زینت** [bā-e zīnat] – „be“ za ukrašavanje“ i **باء زایده** [bā-e zāyede] – pomoćno „be“. Prefiks „be“ je u prvoj etapi razvoja perzijske proze ponekad dolazilo na sve osnove (osim participa prezenta i glagolske imenice), a u slučaju negacije dolazio je prije čestica za negaciju, „nun“ i „mim“, npr.: **بمکن، بکرد، بکردن، بکرد، بکن، بکنند، بکنند** (Bahār 1996: 333).

U *Bulbulistanu* je ovaj oblik preterita veoma zastupljen¹⁴⁷, što se vidi u slijedećim primjerima:

¹⁴⁷ Analizom teksta *Bulbulistana* uočen je veliki broj ovakvih primjera. Navest ću samo njihove glagolske oblike:

بماندیم [fol. 4b]/ بیوشیدم [fol. 5b]/ بگرفت [fol. 7a]/ بنشستند [fol. 7b]/ بیوردند [fol. 9a]/ بشنید [fol. 15a, fol. 19a, fol. 20a, fol. 24b, fol. 45b, fol. 47a]/ بدید [fol. 21a, fol. 22a, fol. 35b, fol. 47a]/ بدیدید [fol. 26a]/ بیورد [fol. 24b, fol. 34a, fol. 44b]/ بیافرید [fol. 32b]/ بینداخت [fol. 32a]/ بشمردم [fol. 32a]/ برفتم [fol. 32a]/ بستیدم [fol. 24b, fol. 25b]/ بفروخت [fol. 33a]/ بیامد [fol. 34a]/ بیارید [fol. 36a]/ بگردانید [fol. 36a]/ ببندید [fol. 45a]/ بفرمود [fol. 46a]/ بخواند [fol. 46a, fol. 47a]/ بگریخت [fol. 22a]/ بگذشت [fol. 43b]/ بنشست [fol. 48a]/ برفت [fol. 46b]/ بکشت [fol. 47a].

درویشی از بلخ زگرسنگی بگریخت و به مصر آمد، ...

Neki derviš zbog gladi pobježe iz Belha i dođe u Egipat, ... [fol. 7a]

نفسی چند برنیامد که بمرد.

Za nekoliko trenutaka je umrla. [fol. 23a]

در این میانه بیستی چند از تاریخ پور فضل برمکی بخواند.

... istovremeno, kaza nekoliko stihova iz tariha sina Fazla Bermekija. [fol. 47a]

- dodavanje pomoćnog elifa na preterit – الف اطلاق [alef-e etlāq], الف زاید [alef-e zāyed]

Fevzi je kod 3. lica jednine preterita glagola „reći, govoriti“ – گفتن [goftan] dodavao jedan elif na kraj oblika. Tako je umjesto oblika گفت [goft] nastao oblik گفتا [goftā] [fol. 10b2, fol. 11a, fol. 14b, fol. 21b, fol. 41b]. Taj se elif u perzijskim stilistikama naziva „pomoćnim elifom“ - الف زاید [alef-e zāyed], الف اطلاق [alef-e etlāq] (Šamīsā 1995: 187, Bahār 1996: 344), koji se stavlja na kraj imenica, glagola i pojedinih slova.¹⁴⁸

Značenja preterita

U *Bulbulistanu* je preterit uglavnom upotrijebljen u svom osnovnom značenju, a to je prošla svršena radnja:

... گیاهها همه خشک گشتند، و زمین از تشنگی و بی آبی شکافت، و کشتها همه از تاب آفتاب سوخت.

Sve biljke se osušiše, a zemlja od žeđi i bezvodnosti popuca. Svi usjevi od sunčeve vreline izgorješe. [fol. 35b]

روزی به روزگار، از دریچه روزن کژدمی درون افتاد، و هر دو کژدم را دیدند و برپا خاستند. کژدم نیز برجست و از گردن زن گزید. نفسی چند برنیامد که بمرد.

Jednoga dana, škorpija se uvuče kroz otvor na prozoriću. Oboje škorpiju vidješe i na noge skočiše. I škorpija poskoči, i ujede ženu za vrat. Za nekoliko trenutaka je umrla. [fol. 23a]

¹⁴⁸ O ovoj karakteristici vidjeti potpoglavlje „Dodavanje pomoćnog elifa – الف اطلاق [alef-e etlāq], الف زاید [alef-e zāyed]“, str. 93.

Osim u ovom značenju, preterit je upotrijebljen i u slijedećim karakterističnim značenjima:

- upotreba preterita u značenju prezenta

Ako je prezent radnja koja se sigurno dešava, onda se umjesto njega može upotrijebiti preterit (Šamīsā 1995: 248, Šamīsā 2004a: 97).

U *Bulbulistanu* se ovo značenje preterita ogleda u slijedećim primjerima:

هر چه فرمایی پذیرفتم، بفرما چاکرم

Šta god kažeš, prihvatam; zapovjedi, sluga sam ti [fol. 10a]

گفت: بدهید؛ هر چه گوئید، پذیرفتم.

“Kažite”, reče. “Šta god kažete, prihvatam.” [fol. 14b]

- dodaje se dugi vokal „i“ na preterit u pogodbenim rečenicama

اگر ما چنان کار دانسته بودیم، نخست از مرگ خود پیام گرفتیمی که عمر ما دراز است یا کوتاه.

... kad bismo mi nešto takvo umjeli, prvo bismo o svojoj smrti vijest priskrbili, hoće li nam život dugačak ili kratak biti. [fol. 14a]

Ovaj konsonant ی [y], koji obrazuje dugi vokal „i“, naziva se *yā-e mağhūl* i dolazi u rečenici koja počinje jednim od pogodbenih veznika (Bahār 1996: 346). U gornjem primjeru rečenica počinje pogodbenim veznikom اگر [agar] – *ako*, pa se stavlja dugi vokal „i“ na oblik preterita, čime se dobija pogodbeno značenje.

4.3.2.1.2.3. Perfekt – ماضی نقلی

Grafološke karakteristike perfekta

Perfekt je u *Bulbulistanu* zastupljen u svom pravilnom obliku, koji se sastoji od participa preterita određenog glagola, na koji su se dodavali skraćeni oblici pomoćnog glagola „biti“, dakle nisu upotrijebljeni nikakvi karakteristični oblici ovoga glagolskog vremena. Za ilustraciju navodim jedan primjer iz *Bulbulistana*:

فقير چنين پندارم که از وزرا آنچنان کامل و دانا نيامده است، ...

Mislim da među vezirima nije bilo niti jednog tako usavršenog i učenog. [fol. 38b]

Značenja perfekta

U *Bulbulistanu* je perfekt upotrijebljen u svom osnovnom značenja, a to je prošla radnja, čije se posljedice, rezultati protežu u sadašnjost, stoga se ovo glagolsko vrijeme naziva prošlo rezultativno vrijeme, što se vidi u slijedećim primjerima:

فقير در ديوان خسرو پاشا ديده ام و چنين پندارم از آن است.

Vidio sam [ga i] u Husrev-pašinu divanu, i mislim da pripada njemu. [fol. 39a]

هرگز چشم ندیده است، و هیچ گوش نشنیده است، و به هیچ خاطری خطور نکرده است.

...nikada [ih nijedno] oko nije vidjelo, niti [ih] je ijedno uho čulo, niti je kroz ijednu svijest [saznanje o njima] prošlo. [fol. 33a]

گذشته استمراری نقلی – 4.3.2.1.2.4. Gnomski perfekt

Karakteristično je da je ovaj oblik zastupljen u savremenom perzijskom jeziku, a iranski gramatičari ga nazivaju گذشته استمراری نقلی, što bi se moglo prevesti kao „gnomski perfekt“. Uglavnom se upotrebljava kod neupravnoga govora, što se očituje u slijedećem primjeru *Bulbulistana*:

بيغمير می گفته است که اتقوا فراسة المؤمن فإِنَّه يُنظَرُ بِنُورِ اللَّهِ.

Pejgamber je rekao: ‘Čuvajte se proniciljivosti vjernika; on uistinu gleda Allahovim svjetlom.’ [fol. 4a]

ماضی بعید – 4.3.2.1.2.5. Pluskvamperfekt

Grafološke karakteristike pluskvamperfekta

Pluskvamperfekt je u *Bulbulistanu* zastupljen u svom pravilnom obliku, koji se sastoji od participa preterita određenog glagola i od preterita pomoćnoga glagola „biti“, dakle nisu upotrijebljeni nikakvi karakteristični oblici ovog glagolskog vremena. Za ilustraciju navodim primjere iz *Bulbulistana*:

نگریست: آن گوهری که پادشاه با وی داده بود.

[Zlatar] pogleda: *bijaše to onaj dragulj što mu ga je car dao*. [fol. 10a]

Značenja pluskvamperfekta

U *Bulbulistanu* je pluskvamperfekt upotrijebljen u svom osnovnom značenju, a to je davna prošla radnja, koje se uglavnom dešava prije neke druge radnje u prošlosti što se vidi u slijedećem primjeru:

پادشاه گنجور را فرمود آن گوهر که در پیش پادشاه افتاده بود، بیاورد.

Car zapovjedi rizničaru da donese onaj dragulj koji bijaše pao pred cara.
[fol. 11a]

4.3.2.1.3. Buduće glagolsko vrijeme

Buduće glagolsko vrijeme u perzijskom jeziku izražava se futurom i futurom II, o čemu se govori u narednim poglavljima.

4.3.2.1.3.1. Futur – فعل آینده

Grafološke karakteristike futura

Futur je u *Bulbulistanu* zastupljen u svom pravilnom obliku, koji se sastoji od nepravog prezenta modalnog glagola خواستن [xāstan] – „htjeti“, „željeti“ i od skraćenog infinitiva glavnoga glagola. Za ilustraciju navodim primjer iz *Bulbulistana*:

... ترا داروی خواهم گفت.

... *kazat ću ti lijek*. [fol. 9b]

Međutim, u slijedeće dvije rečenice upotrijebljen je neuobičajen oblik futura 1. lica jednine glagola پرسیدن [porsīdan] – *pitati* i جستن [ğostan] – *tražiti*. Naime, Fevzi umjesto skraćenog infinitiva glagola upotrebljava oblik prezentske osnove, pa tako nastaju glagolski oblici خواهم پرس [xāham pors] i خواهم جوی [xāham ġūy] umjesto oblika خواهم پرسید [xāham porsīd] i خواهم جست [xāham ġost]:

از شما چیزی خواهم پرس: این زن که در بالای تخت نشسته، آن زن کیست؟

...*pitat ću vas nešto: ona žena što sjedi na prijestolju – ko je ona?* [fol. 23b]

گفت: من نیز نمی دانم که چه خواهم جوی؛...

Reče: “Ni sam ne znam šta hoću da tražim;... [fol. 24a]

Značenja futura

U *Bulbulistanu* je futur upotrijebljen u svom osnovnom značenja, a to je radnja koja će se desiti u budućnosti, što se vidi u slijedećem primjeru:

و سخت صاحب جمال خواهد بود. تو نیز او را بسیار محبت خواهی کرد، و مرگ این دخترک از گزیدن کژدم خواهد شد.

I veoma lijepa će biti. Ti ćeš je mnogo voljeti, a ona će od ujeda škorpije umrijeti. [fol. 20b]

4.3.2.1.3.2. Futur II – ماضی التزامی

Grafološke karakteristike futura II

Futur II je u *Bulbulistanu* zastupljen u svom pravilnom obliku, koji se sastoji od participa preterita glagola i nepravog prezenta glagola [bāšīdan] – „biti“. Za ilustraciju navodim primjer iz *Bulbulistana*:

اگر راست می گویی، شاید راه یافته باشی؛ وگر نه، نه.

Ako pravo kažeš, možda se i spasiš; ako ne, nećeš. [fol. 11a]

Značenja futura II

U *Bulbulistanu* je futur II upotrijebljen u svom osnovnom značenja, a to je radnja koja izražava sumnju, pretpostavku da se neka radnja desila u prošlosti. Zato se ovaj oblik naziva još i prošlo vrijeme saveznog načina ili konjektiv perfekta (māzī-ye eltezāmī), što se vidi u slijedećim primjerima:

...وگر توان نیز بوده باشد، به قیمتش بسا خزینه باید.

... *a kad bi se i moglo, morao bi se skupo platiti.* [fol. 9b]

<یا> اژدری را در کجا یابم که در آن روز صدساله شده باشد!؟

... gdje bih našao zmijetinu kojoj bi toga dana bilo sto godina?! [fol. 17b]

4.3.2.2. Glagolski načini (modusi)

4.3.2.2.1. Imperativ (zapovjedni način) – فعل امر

Grafološke karakteristike imperativa

Imperativ se u *Bulbulistanu* upotrebljava u svom osnovnom obliku, koji se sastoji od prezentske osnove na koju se dodaje čestica به [be], što se vidi u slijedećem primjeru:

... اینک ترا شیر دوشیدم. بیا و بنوش، ...

... *evo – pomuzoh ti mlijeka; dođi i popij ga.* [fol. 16b]

Također, ova čestica به [be] može se izostaviti ispred prezentske osnove, npr.:

گفت: ای زن غافله، مرا دستوری ده تا به کلبه خود می روم.

... *reče: “Ženo nehajna, dopusti mi da idem u svoju kolibu.”* [fol. 25a]

Međutim, uočen je i jedan karakterističan oblik imperativa, a to je kada se dodaje konsonant „ye“ na oblik imperativa. Ovo je jedna od karakteristika klasičnog perzijskog jezika, naime, ako se oblik završava na dugi vokal „ā“, onda se na kraj oblika dodaje konsonant „ye“. Ova upotreba ne ograničava se samo na glagole, već i na neke druge vrste riječi, na osnovu čega se može zaključiti da je riječ o fonostilističkoj karakteristici, a ne o morfostilističkoj, npr.:

خدا را، مرا راه بده و در را بگشای.

Tako ti Boga, pusti me i otvori vrata. [fol. 25a]

مرا دارویی ببخشای و دوایی بفرمای.

Nekog lijeka daj mi, izlječenje podari mi. [fol. 15a]

... بفرمای با مردمان: ...

Kaži ljudima: ... [fol. 44b]

Značenja imperativa

U *Bulbulistanu* je imperativ upotrijebljen u svom osnovnom značenju, a to je radnja kojom se izriče zapovijed, što se vidi u slijedećem primjeru:

برو و یک بار بگو.

Idi i jednom [joj] kaži. [fol. 21b]

4.3.2.2.2. Konjunktiv (nepravi prezent) – فعل التزامی

Grafološke karakteristike

Konjunktiv je u *Bulbulistanu* dolazio u svom pravilnom obliku, koji se sastoji od čestice به [be] koja dolazi prije prezentske osnove na koju se dodaju skraćeni nastavci pomoćnoga glagola „biti“:

پادشاه گنجور را فرمود آن گوهر که در پیش پادشاه افتاده بود، بیاورد.

Car zapovjedi rizničaru da donese onaj dragulj koji bijaše pao pred cara. [fol. 11a]

Međutim, osim u svom pravilnom obliku, konjunktiv je u *Bulbulistanu* češće dolazio bez spomenute čestice به [be], npr.:

چگونه آموزم که آن شیر را نوشد؛ ...

... kako bih je obučio da popije ono mlijeko... [fol. 17b - fol. 18a]

گفت: صبر کن تا به خانه روم.

Reče: 'Sačekaj da odem do kuće.' [fol. 30a]

Značenja konjunktiva

U *Bulbulistanu* je konjunktiv upotrijebljen u svom osnovnom značenju, a to je glagolski oblik kojim se iskazuje nesigurnost ili neizvjesnost izvršenja radnje, npr.:

<یا> اژدری را در کجا یابم که در آن روز صدساله شده باشد؟!>

... gdje bih našao zmijetinu kojoj bi toga dana bilo sto godina?! [fol. 17b]

Osim toga, konjuktiv se upotrebljava da iskaže namjeru izvršenja glagolske radnje, što se vidi u slijedećem primjeru:

تیری برداشت و قصد کرد که آن درخت را ببرَد.

...uže sjekiru i htjede da posiječe ono stablo. [fol. 33b]

4.3.2.2.3. Optativ – prekativ (željni način) – وجه دعایی، وجه تمنایی

Grafoške karakteristike

Optativ je u *Bulbulistanu* upotrijebljen u svom osnovnom obliku, i to za 3. lice jednine, npr.:

هر آنچه ترا داده ام، حلال باد!

Sve što sam ti dao, halal ti bilo! [fol. 25a]

Nekada se na kraju ovih oblika može dodati još jedan elif, tzv. elif za zasićenje – اشباعالف [alef-e eštabā], što je uočeno u slijedećim primjerima u kojima su upotrijebljena oba oblika optativa:

پذیرم اگر نیک و اگر بد، هر چه بادا باد!

Bilo dobro il' loše – prihvatam, šta će biti neka bude [fol. 22a]

هر چه بادا، باد!

... *šta će biti, neka bude!* [fol. 24a]

Značenja optativa

U *Bulbulistanu* je optativ upotrijebljen u svom osnovnom značenju, a to je željno značenje, npr.:

باد جان و دل به آن خدا سیاس

Hvala neka je dušom i srcem onom Bogu [fol. 32b]

4.3.2.2.4. Kauzativ – فعل سببی

U *Bulbulistanu* je uočen jedan broj kauzativnih glagola, kao što su:

رسانیدن [fol. 3a, fol. 29b] – *dovesti, poslati* / پوشانیدن [fol. 11a, fol. 46b] – *ogrnuti, obući* / بر نشاندن [fol. 24b] – *staviti, posaditi (na prijesto)* / ارزانیدن [fol. 8b] – *vrijediti* / پرورانییدن [fol. 15b] – *odgojiti, othraniti* / چرانیدن [fol. 46b] – *napasati* / رهانیدن [fol. 18a] – *spasiti, izbaviti* / رنجانییدن [fol. 33b] – *staviti na muke* / سازانیدن [fol. 22b, fol. 44bx2] – *napraviti* / کوشانییدن [fol. 26b] – *nastojati* / گردانییدن [fol. 36a, fol. 42a] – *okrenuti* / گزاریدن [fol. 48b] – *uložiti trud* / مسرور گرداندن [fol. 47b] – *uveseliti*.

Ovi glagoli imaju uzročno, odnosno kauzativno značenje i pokazuju uzrok usljed kojeg se vrši neka radnja. Uglavnom nastaju od prijelaznih glagola tako što se na prezentsku osnovu dodaje nastavak آندن [āndan], odnosno njegova proširena varijanta آنیدن [ānīdan]. Ovim putem neprelazni glagoli postaju prelazni, a ako se radi o prelaznom glagolu, što je rjeđi slučaj pravljenja kauzativa, onda on postaje dvostruko prijelazan.

4.3.2.3. Glagolski prilozi

4.3.2.3.1. Glagolski prilog sadašnji – اسم فاعل

Grafološke karakteristike

Glagolski prilog sadašnji u perzijskom jeziku pravi se tako što se na prezentsku osnovu dodaju nastavci آن [ān], آ [ā].¹⁴⁹ U *Bulbulistanu* je ovaj oblik pravljen samo pomoću nastavka آن [ān], npr.:

شادان و خندان به مجلس احباب خودش آمد.

Radostan i nasmijan vrati se na sjelo svojih prijatelja. [fol. 10a]

چون این سخن بشنید، غریوان و نالان به نزد لقمان رفت و گفت:

¹⁴⁹ Osim ova dva nastavka, za tvorbu glagolskog priloga sadašnjeg koristi se i nastavak „ande“, npr. نویسنده [nawīsende] – *pisac*. Dakle, on tvori imenice ili pridjeve, pa se stoga u perzijskom jeziku glagolski prilog sadašnji zove اسم فاعل [esm -e fā'el], što bi u prijevodu bilo *particip prezenta*.

Kad ču te riječi, naričući i jecajući, ode kod Lukmana i reče: ... [fol. 15a]

Značenja glagolskog priloga sadašnjeg

Glagolskim prilogom sadašnjim obilježava se radnja koja je istovremena s nekom drugom radnjom izrečenom ličnim glagolskim oblikom. Ta druga radnja može biti u sadašnjosti, prošlosti i budućnosti:

...و آن حزین غمناک، غریوان و نالان و فریاد کنان، و از دیده اشک حسرت ریزان، ...

... onaj snuždeni žalosnik, zapomažući, vrišteći i jecajući, suze tuge iz očiju lijući, ... [fol. 16a]

آن مرد مأیوس نیز، افتان و خیزان، به نزد کاسه درآمد؛ ...

Onaj očajni čovjek, padajući i ustajući, dođe do ćase; ... [fol. 17a]

افتان و خیزان و نالان و غروان و سوزان و گریان، ز دل ندامت خواران و با خود ملامت کنان، [به] کلبه ندامت و حجره ملامت خودش درآمد...

Padajući i podizujući se, jecajući i jaučući, izgarajući i plačući, iz srca se kajući i samog sebe koreći, dođe do svoje kolibe kajanja, ... [fol. 25a]

4.3.2.3.2. Glagolski prilog prošli – اسم مفعول

Grafološke karakteristike

Glagolski prilog prošli u perzijskom jeziku pravi se tako što se na infinitivnu osnovu dodaje nastavak ◦ [e], a to je ustvari konsonant „h“ (tzv. he-ye ġeir-e malfūz), koji ima fonetsku vrijednost kratkog vokala „e“. Ovaj glagolski prilog prošli, odnosno particip preterita, upotrebljava se za tvorbu složenih glagolskih oblika u perzijskom jeziku, tj. perfekta, pluskvamperfekta, futura II, gnomskog imperfekta, gnomskog pluskvamperfekta i pasiva.

Funkcije participia preterita

- particip preterita stoji umjesto glagola u preteritu

Upotreba participia preterita je veoma frekventna u *Bulbulistanu*, a u većini slučajeva je upotrijebljen umjesto glagola u preteritu, za ilustraciju navest ću samo neke primjere:

هر یکی الوان دلپذیری یافته و بویش کام گیری داشته،...

... *svaki je poprimio prijatne boje, i ima ugodne mirise.* [fol. 2b]

مریدان در وی نگاه کردند: جامه های سبز پوشیده و لباس اهل اسلام در بر کرده.

Muridi ga pogledaše: zelenu odoru odjenuo bio je, odjeću koju muslimani nose. [fol. 3b]

و بسا مردمانی که بظاهر خودش را نقش زئار و چلیپا دوخته و قندیل فیوض ذوالجلالی در بیت دل آویخته.

Koliko li je ljudi koji su na vanjsku odoru svoju zvono i krst zašili, a u kući srca svoga svjetiljku darežljivosti Veličanstvenog su izvjesili. [fol. 4b]

- particip preterita stoji umjesto glagola u perfektu

دید که شیر در شکمش رنگ دیگر گرفته و کیودتر شده،...

...*vidje da je mlijeko u njenu stomaku drugačiju boju poprimilo, i modro postalo.* [fol. 17a]

- particip preterita za oznaku stanja

...و به درون نگر بیست: زنی در میان گوهرها گم گشته،...

... *i pogleda unutra: jedna žena, zatrpana draguljima;* ... [fol. 23a]

بنگرید اعتکافش چه سود گرفت با کسانی که قبای اهل اسلام پوشیده و چلیپای گیری در بغل گرفته،...

Pogledajte – onima koji nose odoru muslimana i'tikaf kakve ima koristi, kad u rukama nose krst nevjerništva. [fol. 4a–fol. 4b]

- particip preterita u funkciji atributa

Uz imenicu dolazi u funkciji atributa, što se vidi u slijedećim primjerima:

آن مرد شفا یافته، و آن فقیر حکمت شناخته، باز به شهر خودش روی نهاد...

Onaj čovjek izliječeni, onaj siromah u mudrost upućeni, zaputi se u svoje mjesto ... [fol. 17b]

از ترسش کژدم زن را قلّه ای سزانیذ از سنگ تراشیده...

Iz straha od škorpije ženi je sagradio tvrđavu od klesanog kamena, ... [fol. 22b]

هر آنکسی که دروغ نادیده و ناشنیده می گوید، ...

Ko god izrekne neviđenu i nečuvenu laž, ... [fol. 45a]

4.3.2.4. Pasiv (trpno stanje) – فعل مجهول

Pasivni oblici glagola u perzijskom jeziku prave se od participa preterita prijelaznih glagola i glagolskih oblika slijedećih pomoćnih glagola: شدن [šodan], گشتن [gaštan], گردیدن [gardīdan], koji imaju značenje *postati, nastati*, te rjeđe od glagolskih oblika glagola آمدن [āmadan] – *doći* i افتادن [oftādan] – *pasti*.

U *Bulbulistanu* su pasivni oblici pravljени uglavnom pomoću glagola شدن [šodan], što se vidi u slijedećim primjerima:

مردی گوید که در دریا بودم. کشتی شکسته شد.

Neki čovjek je kazivao: “Bijah na moru. Brod se slupao. [fol. 4b]

گفت: آن مرد که در تابوت متکفّن شده است، آن نمرده است بلکه زنده.

Reče: “Čovjek koji je u tabutu umotan u čefin nije umro, živ je.” [fol. 12b]

مرا دید که در گهواره بسمل شده ام.

... vidjela me je u bešici, prerezana vrata. [fol. 22b]

4.3.2.5. Infinitiv – مصدر

Grafološke karakteristike infinitiva

U *Bulbulistanu* su uočeni neki karakteristični oblici infinitiva, kao što su:

- upotreba prefiksa „be“ ispred glagola u infinitivu radi pojačanja značenja (bā'-e ta'kīd)

سیم بار گفت: اگر یک تن نتواند به دادن، دو تن یا سه تن یا ده تن بدهید.

Po treći put reče: 'Ako ne može dati jedan čovjek, neka daju dvojica, trojica ili deseterica.' [fol. 28b]

اما، ز محبت انار خوردن به باز شدن نتوانستم.

... no, nisam se uspio osloboditi toga što volim jesti nar. [fol. 6a]

Funkcije infinitiva

Zahvaljujući svojim imenskim osobinama, infinitiv može obavljati više funkcija u rečenici, a u *Bulbulistanu* su uočene njegove slijedeće funkcije:

- funkcija prvog člana genitivne veze

از پس رفتن من بیا و بخور.

*Nakon odlaska mog, dođi i pojed!*¹⁵⁰ [fol. 16b]

¹⁵⁰Dala sam svoj prijevod da bih ukazala na to da infinitiv obavlja funkciju prvog člana genitivne veze, a Karahalilovićev prijevod glasi: *Kad odem, dođi i uzmi.*

- funkcija drugog člana genitivne veze

هنگام شرمیدن گذشت؛ کنون هنگام توحید است.

Prošlo je vrijeme stida; sada je vrijeme tevhida. [fol. 5b]

اما، ز محبت انار خوردن به باز شدن نتوانستم.

... no, nisam se uspio osloboditi toga što volim jesti nar. [fol. 6a]

از هنگام زادن تا به این دم نصرانی بودم.

*Od vremena rođenja pa do ovoga trenutka bio sam kršćanin.*¹⁵¹ [fol. 4a]

- funkcija indirektnog objekta

از مالیدن [و] گردیدن رخشان شده.

... od trenja i okretanja bio je poprimio sjaj. [fol. 8b]

... و چند روز برآمد که از خوردن [و] آشامیدن چیزی نخورد.

Prođe nekoliko dana a da ništa nije pojeo ni popio. [fol. 16a]

جوان زگریستن و نالیدن نحیف و لاغر شد...

... mladić je od plača i jecanja oslabio i smršao ... [fol. 18b]

- funkcija imenskog dijela predikata

... ترا ترخم در زکوة دادن است، نه زنا کردن.

... tebi se treba smilovati u zekjata davanju, a ne u bludničenju. [fol. 21b]

- stoji umjesto konjunktiva

گفت: در ابتدای ارادتی به صحرا رفته بودم برای استنجا کردن؛ ...

¹⁵¹ Dala sam svoj prijevod da bih ukazala na to da infinitiv obavlja funkciju drugog člana genitivne veze, a Karahalilovićev prijevod glasi: *Od rođenja pa sve do danas, bio sam kršćanin.*

Reče: “Na početku svoga duhovnog učenja, bijah otišao u poljanu da se očistim. [fol. 5b]

آخر پیش ابراهیم خواص – فُدَسَ سِرُّهُ – رفتیم، از برای چیزی خواستن.

Na kraju odosmo kod Ibrahima Havassa – sveta bila njegova tajna! – da nešto zatražimo. [fol. 6b]

- upotreba punog oblika infinitiva (masdar-e kāmēl) uz modalne glagole

Upotreba punog infinitiva nakon modalnih glagola: خواستن [xāstan] – *htjeti, željeti*; توانستن [tawānestan] – *moći*; بایستن [bāyestan] – *trebati*; شایستن [šāyestan] – *dolikovati* je karakteristika jednostavne proze (nasr-e morsal) (Šamīsā 2001: 36–39, Bahār 1996: 356).

U velikom broju primjera *Bulbulistana* puni oblik infinitiva dolazi poslije modalnih glagola i ima konjunktivno značenje:

سیم بار گفت: اگر یک تن نتواند به دادن، دو تن یا سه تن یا ده تن بدهید.

Po treći put reče: ‘Ako ne može dati jedan čovjek, neka daju dvojica, trojica ili deseterica.’ [fol. 28b]

هر چه خواستی، بتوانستی کردن.

... *šta god da si poželio, mogao si učiniti*. [fol. 34a]

..تو نیز نتوانی آن درخت را شکستی دادن.

... *ni ti ne možeš posjeći ono stablo*. [fol. 34a]

U slijedećim primjerima dolazi do inverzije, pa oblik infinitiva dolazi prije modalnih glagola:

اگر از آشامیدن و خوردن چیزی می خواهی، ...

Ako želiš nešto pojesti i popiti, ... [fol. 16b]

اما، ز محبت انار خوردن به باز شدن نتوانستم.

... *no, nisam se uspio osloboditi toga što volim jesti nar*. [fol. 6a]

لقمان پسر خود را گفته است: چهار کس را شناختن نتوانست، مگر به چهار چیز.

Lukman reče svome sinu: “Četiri [vrste] ljudi mogu se prepoznati samo po četiri stvari. [fol. 18a]

4.3.2.6. Učestalost glagolskih vremena

Statističkom analizom teksta *Bulbulistana* o frekventnosti pojedinih glagolskih oblika došla sam do slijedećih podataka:

Preterit je zastupljen oko 1282 puta i nalazi se na prvom mjestu, što je sasvim razumljivo s obzirom na to da je riječ o narativnom djelu. Na drugom mjestu nalazi se pravi prezent, koji također pogoduje naraciji i bilježi se oko 457 puta, zatim imperativ – 153 puta, konjunktiv – 80 puta, perfekt – 75 puta, pluskvamperfekt – 38 puta, futur I – 24 puta, optativ – 16 puta, imperfekat – 15 puta, kauzativ – 6 puta, futur II – 5 puta, pasiv – 3 puta i gnomski perfekt – jedanput.

4.3.3. Glagoli

U ovom poglavlju predmet analize su glagoli koje je Fevzi koristio u *Bulbulistanu*. Prema sastavu, glagoli u perzijskom jeziku klasificiraju se u nekoliko skupina, a to su: prosti glagoli, prefiksni glagoli, složeni glagoli i frazni glagoli (Rahbar 1982: 238). Ova podjela glagola zastupljena je većinom kod iranskih gramatičara, dok se kod stranih gramatičara glagoli uglavnom dijele samo na proste i složene.

4.3.3.1. Prosti glagoli – فعل ساده

Detaljno analizirajući tekst *Bulbulistana*, uočen je veliki broj prostih glagola. Spomenut ću nekoliko najfrekventnijih prostih glagola:

آمدن - *doći*¹⁵² - آوردن - *donijeti, dovesti* / آشامیدن - *piti* / افتادن - *pasti* / آفریدن - *stvoriti* / آمدن - *biti pomiješan* / بودن - *biti* / بایستن - *trebati* / بخشیدن - *pokloniti, oprostiti* / بردن - *odnijeti, odvesti* / پوشیدن - *obući* / پنداشتن - *misлити, vjerovati, smatrati* / پرسیدن - *pitati* / ترسیدن - *plašiti se* / توانستن - *moći* / جستن - *tražiti, skočiti* / خواندن - *recitovati, čitati nazivati* / خوردن - *jesti, piti* / خواستن - *tražiti, htjeti* / دیدن - *vidjeti* / داشتن - *dobiti, imati* / دزدیدن - *ukrasti* / رسیدن - *dostići, stići* / ساختن - *otići* / ساختن - *napisati, napraviti* / ستیدن - *uzeti* / ستاندن - *uzeti* / شدن - *postati* / شناختن - *znati, spoznati* / شنیدن - *čuti* / شمردن - *brojati, ubrajati* / فرستادن - *poslati* / فرمودن - *narediti, reći* / کردن - *praviti* / گشتن - *postati* / گرفتن - *uzeti, početi* / گفتن - *reći* / گریستن - *plakati* / گردیدن - *kružiti, okretati, lutati* / گریختن - *pobjeći* / گزیدن - *ugristi* / ماندن - *ostati* / مردن - *umrijeti* / نوشیدن - *piti* / نگرستن - *(u, po)gledati* / نشستن - *sjediti* / نهادن - *staviti* / یافتن - *dobiti, naći, pronaći*.

Uočen je veliki broj prostih glagola koji su nastali od drugih vrsta riječi, poput pridjeva i imenica, tako što bi se na njihov kraj dodavali sufiksi. To su tzv. deduktivni (izvedeni) glagoli, poput:

آگاهیدن - *saznati* / بوسیدن - *poljubiti* / بندیدن - *svezati* / ترسیدن - *plašiti se* / دزدیدن - *ukrasti* / سازانیدن - *napraviti* / کاهیدن - *prikratiti* / کوشانیدن - *nastojati* / لرزیدن - *tresti se* / نثاریدن - *posuti* / پذیرفتن - *primiti, prihvatiti* / پوشانیدن - *ogrnuti, obući*.

¹⁵² S obzirom na činjenicu da je zastupljenost glagola u *Bulbulistanu* veoma frekventna, neću navoditi broj stranice izvornoga teksta na kojima se glagoli pojavljuju. To se odnosi na sve glagole spomenute u ovom poglavlju, izuzev okvirnih glagola.

4.3.3.2. Prefiksadni glagoli – فعل پیشوندی

Prefiksadni glagoli sastoje se od pomoćnoga glagola i prefiksa. Neki gramatičari, poput Lazarda, prijedloge u složenim glagolima nazivaju prefiksima, a te glagole prefiksanim (1992: 291), dok drugi gramatičari, poput Lambtona, smatraju da složeni glagoli u perzijskom jeziku mogu biti formirani od prijedloga ili prijedložne fraze i prostoga glagola (1996: 85). Osim toga, poznato je da su prefiksi po porijeklu najčešće sadašnji i nekadašnji prijedlozi. Prefiksadni glagoli se mogu nazivati i složenim glagolima. Naime, prema gramatičkoj tradiciji i prefiksadne se tvorenice smatraju složenicama. Tvorba riječi prefiksacijom uvrštava se i u tvorbu slaganjem. Prema tome, glagoli nastali prefiksacijom nazivaju se i složenim glagolima, odnosno glagolskim složenicama (Barić 1997: 379).

Prefiksadni glagoli pronađeni u *Bulbulistanu* su u najvećem broju napravljeni od prefiksa بر [bar] i pomoćnog glagola, a to su:

بر آمدن/uzeti, podići – بر داشتن – بر خاستن/uzdizati se, dići se, izvoditi, riješiti se – بر آوردن/primiti, uzeti, pretpostaviti, primiti – بر نشاندن/staviti, posaditi (na prijesto) – بر نشستن/sjesti.

Osim ovog prefiksa, za tvorbu prefiksadnih glagola upotrijebljeni su i prefiksi در [dar], فرو [forū] i پس [pas]:

در افتادن/odreći se – در گذشتن/stegnuti – در گرفتن/pojavit se, doći, ući – در آمدن – پس ماندن/skinuti – فرو آوردن/sići – فرو آمدن/prispjeti – در رسیدن/stegnuti – در گرفتن/pasti – ostati.

4.3.3.3. Složeni glagoli – فعل مرکب

U *Bulbulistanu* je zastupljen veliki broj složenih glagola nastalih od pomoćnoga glagola i imenica, pridjeva i priloga. Osim toga, veliki broj arapskih infinitiva, odnosno glagolskih imenica, te glagolski participi aktivni i pasivni, zajedno sa pomoćnim perzijskim glagolom, obrazuju veliki broj složenih glagola. Prvi dio složenoga glagola, odnosno imenica, pridjev ili prilog nose značenje cijeloga glagola, dok pomoćni glagol potpuno gubi svoje značenje (Lazard 1992: 294).

Od pomoćnih glagola koji su učestvovali u gradnji složenih glagola zastupljenih u *Bulbulistanu* navest ću samo one koji su obrazovali najveći broj složenih glagola.

Prvo mjesto svakako pripada pomoćnom glagolu کردن [kardan] – *činiti, raditi*, koji obrazuje najveći broj složenih glagola u *Bulbulistanu*, poput:

isprobati, آزمایش کردن/*očistiti* – استنجا کردن/*povlačiti se u itikaf* – اعتكاف کردن
 – اجابت کردن/*biti pravedan* – انصاف کردن/*djelovati* – اثر کردن/*slijediti* – اقتدا کردن/*ispitati*
 – اسناد کردن/*podariti* – ارزانی کردن/*ispratiti sa počastima, poštovati* – اکرام کردن/*odgovoriti*
 کردن/*otvoriti, osloboditi* – باز کردن/*pouzdati se* – اعتماد کردن/*pohvaliti* – آفرین کردن/*pripisivati*
 – بیرون کردن/*probuditi* – بیدار کردن/*biti lakom* – بخیلی کردن/*graditi* – بنا کردن/*vjerovati* – باور
 – پندار کردن/*obožavati* – پرست کردن/*zavezati* – بند کردن/*naći* – پیدا کردن/*iščupati, odstraniti*
 – پر کردن/*obožavati* – پرستش کردن/*raspršiti* – پریشان کردن/*sviđati se* – پسند کردن/*misliti*
 – تقریر کردن/*dati uputstvo* – تعلیم کردن/*zaustaviti se* – توقّف کردن/*očistiti* – پاک کردن/*napuniti*
 – توبه کردن/*zahvaliti* – تشکر کردن/*potvrditi* – تصدیق کردن/*učiniti tekbir* – تکبیر کردن/*izložiti*
 تحسین و آفرین /*ispitivati* – تجربه کردن/*pljunuti* – تقو کردن/*ukoriti, kazniti* – تعزیر کردن/*pokajati se*
 – تنظیر کردن/*natovariti* – تحمیل کردن/*brijati* – تراش کردن/*insistirati* – تأکید کردن/*pohvaliti* – کردن
 تخلیه /*upozoriti* – تنبیه کردن/*dati prednost* – تقدیم کردن/*potvrditi laž* – تکذیب کردن/*pisati naziru*
 – جمع کردن/*tražiti* – جست و جور کردن/*odvojiti* – جدا کردن/*odrediti* – تعیین کردن/*isprazniti* – کردن
 – کردندعا/*ispružiti* – دراز کردن/*služiti* – خدمت کردن/*obratiti se* – خطاب کردن/*sakupiti*
 ذکر /*smiriti* – درنگی کردن/*uputiti* – دلالت کردن/*pozvati u pomoć* – داد کردن/*učiniti molitvu*
 رد /*pripovijedati* – روایت کردن/*dati, udovoljiti* – روا کردن/*kuditi* – ذمّ کردن/*činiti zikr* – کردن
 – زنا کردن/*prostituisati se* – زیان کردن/*raskomotiti se* – راحت کردن/*odbiti* – زنده کردن
 سفر /*činiti sedždu* – سجده کردن/*nahrani* – سیر کردن /*povećavati* – زیادہ کردن/*oživjeti* – زنده کردن
 – صرف کردن/*žaliti se* – شکایت کردن/*mučiti* – شکنجی کردن/*zahvaliti* – شکر کردن/*putovati* – کردن
 – عرضه کردن/*tražiti* – طلب کردن/*činiti tavaf* – طواف کردن /*biti strpljiv* – صبر کردن/*potrošiti*
 – عهد کردن/*kazniti* – عقوبت کردن/*činiti ibadet*, *obožavati* – عبادت کردن/*obrazložiti, izložiti*
 – غلبه کردن/*oprostiti* – عفو کردن/*dati, darovati* – عطا کردن/*vratiti se* – عودت کردن/*zavjetovati*
 – قصد کردن/*pogubiti* – قتل کردن/*zadovoljiti se* – قناعت کردن/*rasrditi se* – غضب کردن/*savladati*
 – گم کردن/*smanjivati* – کمتر کردن/*uraditi* – کار کردن/*podati se* – کان کردن/*namjeravati*
 – لابه کردن/*učiniti grijeh* – گناه کردن/*plakati* – گریه کردن/*preći, proći, napustiti* – گذر کردن
 – معیوب کردن/*ukrasiti* – مزین کردن/*potresti* – لرزه کار کردن/*psovati, uputiti kletvu* – لعنت کردن
 – مایوس کردن/*sakriti* – مستوری کردن/*dati oblik lopte* – مدور کردن/*učiniti nekoga sa manom*
 – مشاوره کردن/*lišiti* – محروم کردن/*voljeti* – محبت کردن/*očajavati, izgubiti nadu*
 – نزدیکی کردن/*pogledati* – نگاه کردن/*baciti pogled* – نگاهی کردن/*zahvaljivati* – مدح کردن
 – نظر کردن/*pozvati* – ندا کردن/*trošiti* – نفقه کردن/*oženiti se* – نکاح کردن/*približiti se*
 – وعده کردن/*oporučiti* – وصیت کردن/*nanijetiti, namijeniti* – نیت کردن/*obratiti pažnju*
 – یآوری کردن/*upropastiti* – هلاک کردن/*držati propovijed* – وعظ کردن/*oprostiti se* – وداع کردن
 – *pomoći*.

Glagol شدن [šodan] – *postati, nastati* obrazuje slijedeće složene glagole:

biti potrebno شدن – اقتضا شدن – *biti ispitan* شدن نیاز – *odreći se, izgubiti, vratiti se, odustati* شدن بیرون شدن – *ići, izgubiti, izaći* شدن بیمار شدن – *razboliti se* شدن پیدا شدن – *pojaviti se* شدن تاریک شدن – *biti zamiješan* شدن تخمیر شدن – *završiti se* شدن تمام شدن – *ispuniti se* شدن پر شدن – *skriti se* شدن شدن *pomračiti se* شدن حاصل شدن – *dobiti, steći* شدن خاموش شدن – *šutjeti* شدن دراز شدن – *postati dugačak* شدن سوار – *povećati se* شدن زیاد شدن – *teći* شدن روان شدن – *postati zadovoljan* شدن راضی شدن – *ozdraviti* شدن راست – *biti uzjahati, ukrcati se* شدن ساکت شدن – *smiriti se* شدن شاد شدن – *obradovati se* شدن صابر شدن – *biti strpljiv* شدن ظاهر شدن – *pokazati se* شدن عازم شدن – *uputiti se* شدن غمگین شدن – *ražalostiti se* شدن فارغ شدن – *izgubiti se, nestati* شدن گم گشتن / *izgubiti se, nestati* شدن گرفتار شدن – *postati obuzet nečim* شدن گم شدن – *postati obuzet nečim* شدن ملاقات شدن – *postati nečija žena* شدن منکوحه شدن – *začuditi se* شدن متحیر شدن – *drhtati* شدن لرزان شدن – *biti gost* شدن مسافر شدن – *postati slavan* شدن مشهور شدن – *postati slavan* شدن به..... مشغول شدن – *sastati se* شدن *postaći* شدن نائل شدن

Glagol دادن [dādan] – *dati* obrazuje slijedeće složene glagole:

pozvati دادن – بانگ دادن – *vratiti* دادن باز دادن – *obaviti, završiti* دادن انجام دادن – *osloboditi* دادن آزادی دادن – *obavijestiti* دادن خبر دادن – *odgovoriti* دادن جواب دادن – *obavijestiti* دادن پیام دادن – *obavijestiti* دادن زکوة دادن – *spasiti* دادن رهایی دادن – *osloboditi* دادن رها دادن – *narediti* دادن دستور دادن – *narediti* دادن دستوری دادن – *dati zekat* دادن شکستی دادن – *izliječiti* دادن شفایی دادن – *pozdraviti se* دادن سلام دادن – *dati mira* دادن سلامت دادن – *dati zekat* دادن طعنه دادن – *provocirati* دادن گسیل دادن – *narediti* دادن فرمان دادن – *posjeći* دادن

Glagol داشتن [dāštan] – *imati* obrazuje slijedeće složene glagole:

znati, biti پیام داشتن – *plašiti se* بیم داشتن – *vjerovati* باور داشتن – *udaljivati* – باز داشتن – *stidjeti* شرم داشتن – *imati štetu* زیان داشتن – *željeti* – رغبت داشتن – *postiti* روزه داشتن – *obaviješten* – محبت داشتن – *željeti* – کام داشتن – *imati mira* – قرار داشتن – *nuditi sjedinjenje* – داشتن عرضه – *voljeti* – میل داشتن – *poštovati* – محترم داشتن – *željeti*

Glagol بودن [būdan] – *biti* obrazuje slijedeće složene infinitive:

دور بودن – *šutjeti* – خاموش بودن – *biti trudna* – حامله بودن – *umaći, riješiti se* – بیرون بودن – *udaljiti se* – گرفتار – *biti strpljiv* – صبار بودن – *zahvaliti* – سپاس بودن – *biti zadovoljan* – راضی بودن – *udaljiti se* – *živjeti* – معمر بودن – *lutati* – گردان بودن – *biti zahvaćen nečim, postati zaokupljen nečim* – بودن

– نزدیکی بودن/*biti poznat* – مشهور بودن/*sastati se* – ملاقات بودن/*biti nečija žena* – منکوحه بودن
– *približiti se*.

Glagol آمدن [*āmadan*] – *doći* tvori slijedeće složene glagole:

– پدید آمدن/*izaći, doći* – بیرون آمدن/*vratiti se, ponovo doći (sebi)* – باز آمدن
– گرد آمدن/*sići* – فرو آمدن/*ući* – درون آمدن/*susresti* – دوچار آمدن/*razljutiti se* – تندی آمدن
– یاد آمدن/*približiti se* – نزدیک آمدن/*sjetiti se*.

Glagol یافتن [*yāftan*] – *naći* obrazuje slijedeće složene glagole:

– رها یافتن/*osloboditi se, spasiti* – تندرستی یافتن/*steći poštovanje* – احترام یافتن
– شفا یافتن/*ozdraviti, naći spas* – سلامت یافتن/*spasiti se* – رهایی یافتن/*spasiti se* – راه یافتن/*se*
– فرست یافتن/*naći priliku* – فرست یافتن/*proširiti se* – شیوع یافتن/*ozdraviti*.

Glagol گشتن [*gaštan*] – *nastati, postati* obrazuje slijedeće složene infinitive:

– تمام گشتن/*razići se* – پریشان گشتن/*kajati se* – پشیمان گشتن/*odreći se, vratiti se* – باز گشتن
– مبتلا/*poviti se, saviti se* – خم گشتن/*sasušiti se* – خشک گشتن/*odvojiti se* – جدا گشتن/*završiti se*
– مأیوس گشتن/*izgubiti nadu* – zahvatiti, oboljeti, zaljubiti se – گشتن

Glagol گرفتن [*gereftan*] – *uzeti* tvori slijedeće složene glagole:

– خشم/*smjestiti se* – جای گرفتن/*obavijestiti, primiti vijest* – پیام گرفتن/*smiriti se* – آرام گرفتن
– وام گرفتن/*posuditi* – وام گرفتن/*poredati se* – صف گرفتن/*naljutiti se* – گرفتن

Glagol آوردن [*āwordan*] – *donijeti* obrazuje slijedeće složene infinitive:

– باور آوردن/*izvaditi, izvesti van* – بیرون آوردن/*povući nazad, dovesti ponovo* – باز آوردن
– *učiniti molitvu* – دعا آوردن/*sakupiti* – جمع آوردن/*vjerovati*.

Glagol خوردن [xordan] – *jesti, piti* služi za tvorbu slijedećih složenih glagola:

ندامت خوردن/*tugovati* – غم خوردن/*stidjeti se* – خجالت خوردن/*tugovati* – اندوه خوردن
pokajati se – ندامت و پشیمانی خوردن/*kajati se*.

Glagol زدن [zadan] – *udariti* obrazuje slijedeće složene infinitive:

لطمی زدن/*opaliti* – شعشعه زدن/*blistati* – دمی زدن/*puhnuti* – بانگ زدن/*uzvikivati, vrištati*
šamar – نعره زدن/*kriknuti*.

Glagol رفتن [raftan] – *ići, otići* obrazuje slijedeće složene infinitive:

شوهر – دور رفتن/*udaljiti se* – بیرون رفتن/*napustiti, otići, izaći vani* – باز رفتن
udati se – رفتن.

Glagol گفتن [goftan] – *reći, govoriti* obrazuje slijedeće složene infinitive:

سخن گفتن/*lagati* – دروغ گفتن/*pomoliti se* – دعایی گفتن/*hvaliti* – ثنا گفتن
reći.

Postoji još jedan broj pomoćnih glagola koji su obrazovali složene glagole, ali nisu navođeni, budući da su obrazovali samo jedan ili dva složena glagola. Naime, navedeni su oni pomoćni glagoli koji su obrazovali najmanje četiri složena glagola.

4.3.3.4. Frazni glagoli – عبارت فعلی

Složeni glagoli koji nastaju od prostoga glagola i prijedložne fraze nazivaju se fraznim glagolima (Lambton 1966: 89).

U *Bulbulistanu* su uočeni slijedeći frazni glagoli:

در بر – در دل آمدن/*sjetiti se* – بدل آمدن/*začuti se glas* – به آواز آمدن
بدست – در تحیر ماندن/*napustiti* – در فرو کردن/*imati na sebi* – در عدم رفتن/*razbjesniti* – به تند آوردن/*naljutiti se* – به تندی آمدن/*steći, nabaviti* – آوردن

زین بر *okupiti se, okružiti/* در هم آمدن/*okupiti* – در هم آوردن/*biti pokriven nečim* – بر گرفتن
 – *dobiti* – یه دست کسی افتادن/*dospjeti u ruke nekome* – (از) به دست کسی آمدن/*osedlati* – کردن
 – به نکاح گرفتن/*zaprošiti* – به نکاح خواستن/*ustati, podići se* – بر پا خاستن/*dospjeti u ruke nekome*
savladati san/ خواب غلبه کردن/*začuditi se* – در تعجب ماندن/*oslabiti* – لاغر شدن نحیف/*oženiti*
 – از هوش باز شدن/*desiti se* – بر وجود آمدن/*zaklati* – بسمل کردن/*probuditi se* – از خواب بیدار شدن
 – بر پا آوردن/*stropoštat se* – از پای در افتادن/*poludjeti* – از هوش بیرون بودن/*izgubiti razum*
 پی زاهد در /*razmišljati* – به پیش آوردن/*pasti ničice* – بر روی افتادن/*uvesti* – به درون آوردن/*na noge*
 – بر سر کشیدن/*ostati u čudu* – به تعجب فرو ماندن/*slijediti* – در پی رفتن/*uputiti se za asketom* – گرفتن
 – به انجام رسیدن/*naljutiti se* – به خشم آمدن/*ispuniti želju* – به کام رسانیدن/*staviti na glavu*
 در /*podići glavu* – سر بر آوردن/*oboriti glavu* – سر در پیش افکندن/*staviti na noge* – بر پای نهادن/*se*
 به زیارت /*naborati se* – در هم گرفتن/*vidjeti u snu* – در خواب دیدن/*poštovati, cijeniti* – اعتبار داشتن
 – به وام ماندن/*vikati, revati* – به فریاد آمدن/*podići, uzdići* – به فراز بردن/*posjetiti* – رفتن
 – به درون بردن/*dati nekome u ruke* – به دست کسی دادن/*roditi se* – به دنیا آمدن/*dugom*
 – در حضور آوردن/*pristupiti naprijed* – در پیش گذاشتن/*doći svijesti* – به هوش آمدن/*unutra*
 – به عالم آوردن/*srušiti se* – بر هم آمدن/*onesvijestiti se* – از خودش باز شدن
 – *umrijeti*.

4.3.3.5. Okvirni glagoli

Neki složeni infinitivi u perzijskom jeziku imaju okvirnu konstrukciju u koju ulaze odgovarajuće riječi, koje su ustvari logički objekti radnje iskazane infinitivom.

U *Bulbulistanu* je veoma zastupljen okvirni glagol آغاز چیزی کردن [āgāz-e čīzi kardān] – *početi nešto*, u kojem je prvi član genitivne konstrukcije riječ آغاز [āgāz] – *početak* nepromjenjivi dio složenog infinitiva, a drugi član genitivne konstrukcije je promjenjivi dio i predstavlja objekat radnje okvirnog glagola. U *Bulbulistanu* je ovaj okvirni glagol zastupljen u slijedećim primjerima:

... i [fol. 43b]/... و آغاز کوفتن کرد./ *poče da govori* ... [fol. 5b, fol. 43a] – آغاز تکلم کرد
 آغاز / *poče [ga] udarati*. / بدروغی آغاز گریستن کردم. / [fol. 29b] –... *i počeh lažno da plačem* /
 – [fol. 21a] و در گرد خانه او آغاز گردیدن کرد./ *Počela je da se odaje bludu*. / [fol. 21a] زنا کرد.
 – [fol. 22b] *Od te tegobe namjerio sam da te ubijem*. / از آن دشواری آغاز کشتنت کردم. / *poče oko njene kuće kružiti*.
 آغاز تنظیر کرد. / *poče padati kiša*. / [fol. 36a] باران آغاز بریدن کرد / *poče plakati*. / آغاز شمردن
 – [fol. 41b] آغاز گریستن کرد. / *bio je počeo pisati naziru*. / [fol. 38a] – *poče nabrajati*. / [fol. 42a] گرفت.
 –... *i počеше da uživaju jedno u drugom*. / [fol. 24b] و با یکدیگر آغاز ناز و نیاز کردند.

Osim spomenutog okvirnog glagola, u *Bulbulistanu* je također veoma zastupljen okvirni glagol *آهنگ چیزی کردن* [āhang-e čīzī kardan] – *namjeriti nešto*, u kojem je prvi član genitivne konstrukcije riječ *آهنگ* [āhang] – *namjera* nepromjenjivi dio složenog infinitiva, a drugi član genitivne konstrukcije je promjenjivi dio i predstavlja objekat radnje okvirnog glagola. U *Bulbulistanu* je ovaj okvirni glagol zastupljen u slijedećim primjerima:

آهنگ کشتن کرد [fol. 16b] – ... *namjeravao krenuti* / *آهنگ کشتن کرد* [fol. 20b] – ... *krenu da je ubije*. / *آهنگ آمدن کرد* [fol. 21a] – ... *poželi da dođe*. / *آهنگ بسمل کردم* [fol. 22b] – *namjerio sam da te ubijem*.” / *آهنگ زنا کرد* [fol. 25b] – ... *namjerio počiniti blud*. / *آهنگ رذالت کردی* [fol. 30a] – *namjerio poniziti*. / *آهنگ گفتن می کنی* [fol. 30bx2] – ... *namjeriš nekome reći*. / *آهنگ گفتن نکرد* [fol. 30b] – ... *nije namjerio kazati*. / *بر ایشان آهنگ آمدن کرد* [fol. 34b] – ... *krenu prema njima*. / *آهنگ ما کرد* [fol. 34b] – *namjerio da nas ubije*.

Osim ovih okvirnih glagola, koji su najfrekventniji, zastupljeni su još neki okvirni glagoli, poput:

تماشای جمال دلفریبش کردن [fol. 24a] – *posmatrati njenu zanosnu ljepotu*. / *گذر بیمارستان افتادن* [fol. 35b] – ... *proći pored bolnice*. / *انتظار چیزی کردن* [fol. 43a, fol. 44a] – *čekati nešto*.

4.3.3.6. Karakteristična značenja nekih glagola

Uočen je jedan broj glagola koji su se, osim u svom osnovnom značenju, upotrebljavali i u drugim, karakterističnim značenjima, a to su slijedeći glagoli:

- glagol *ساختن* [sāxtan], čije je glavno značenje *graditi, praviti nešto*. Pored ovog značenja, u *Bulbulistanu* se upotrebljava u značenju *napisati*:

در آن هنگام به دل آمد که بوستان و گلستان را شیخ سعدی، و بهارستان را ملا جامی، و نگارستان را ساختند کمال پاشا زاده، و سنبلستان را شیخ شجاع – قدس الله تعالی سرهم –

Tada mi pade na pamet da je Šejh Sadi napisao Vrt i Ružičnjak; Mulla Džami Proljetni vrt; Kemal-paša Zade Oslíkani dvorac; a Šejh Šudža' – Svevišnji Allah posvetio njihove tajne! – Vrt zumbula. [fol. 2a]

این فقیر نیز به همت پیشوایان ورقی چند بر این اسلوب ساخت، و جزئی دو بر این منوال پرداخت.

[Nošen] *pregnućem prethodnika, i ovaj je siromah na isti način napisao nekoliko listova, i priredio svezak-dva.* [fol. 2a]

- glagol آمدن [be del āmadan] – *sjetiti se, pasti na pamet:*

در آن هنگام به دل آمد که...

Tada mi pade na pamet da je ... [fol. 2a]

- glagol آمدن [dar del āmadan] – *u sebi pomisliti, razmišljati:*

یکی را از ایشان در دل آمد که در همه روز تا به شب در این حال مانده ایم ...

Jedan od njih u sebi pomisli: “Od jutra do mraka mi je ovako; ... [fol. 3a]

بعضی را در دل آمد: شیخ را از پیری شعور نه مانده است.

Neki u sebi pomisliše: “Šejh od starosti više nije pri pameti.” [fol. 5a]

- glagol شدن [šodan], pored svog osnovnog značenja *postati, nastati*, upotrebljava se i u značenju *biti*:

آن زاهد نیز تا به آن وقت در غربت شد؛ ...

Do toga vremena, i onaj je isposnik bio u tuđini. [fol. 21a]

- glagol گرفتن [gereftan], pored glavnog značenja *uzeti*, može da ima inkoativno značenje i znači *početi*, što se vidi u slijedećem primjeru:

آنکه خواجه برخاست؛ چشم و جبینش را بوسیدن گرفت...

Tada gospodar ustade; stade mu ljubiti oči i čelo ... [fol. 47b]

- glagol پر داختن [par dāxtan], pored osnovnog značenja *baviti se nečim*, upotrebljava se i u značenju *ukrasiti*:

هر خلدی بهشت آیین به درختهای گوناگون و برگهای رنگاور و نهال و شاخه‌هایش و انواع شکوفه پرداخته؛ ...

Svaka bašča, poput Raja, ispunjena je raznorodnim drvećem i zelenim lišćem, mladicama i granama, raznolikim beharima ... [fol. 2b]

4.3.4. Imenice

4.3.4.1. Kategorija roda

U perzijskom jeziku nije naglašena morfološka kategorija roda, odnosno ne postoje posebne oznake za muški, ženski i srednji rod. Dakle, ne postoji gramatički rod, postoji samo prirodni rod. S obzirom na to da je *Bulbulistan* djelo tesavvufskoga karaktera, nemarkiranost roda može dovesti do dvosmislenosti kod recipijenta, budući da nije siguran o kojem je rodu riječ.

4.3.4.2. Kategorija broja

Množina imenica u perzijskom jeziku pravi se tako da se na imenicu dodaju perzijski sufiksi آن [ān] i ها [hā]. U većini slučajeva sufiks آن [ān] dodaje se na imenice koje označavaju živa bića, a sufiks ها [hā] na imenice koje označavaju stvari.

Statističkom analizom prvih nekoliko stranica *Bulbulistana* uočeno je da su ravnomjerno zastupljena oba sufiksa. Naime, izdvojila sam sve riječi sa perzijskim sufiksima za množinu, a to su riječi sa perzijskim sufiksom آن [ān]:

شاعران [fol. 1b] – *pjesnici*/بلیلان [fol. 1b, fol. 3a] – slavuji/رهنمونان [fol. 1b] – *oni koji vode*/دهان [fol. 1b] – *usta*/هزاران [fol. 2a] – slavuji/عندلیبان [fol. 2b] – *slavuji*/درختان [fol. 2b] – *drveće*/مردان [fol. 3b] – *muridi*/حاضران [fol. 5a] – *prisutni*.

Riječi sa perzijskim sufiksom ها [hā]:

گوشها [fol. 1b] – *uši*/نغمه ها [fol. 2ax2, fol. 2b] – *pjesme*/خارها [fol. 2a] – *trnje*/گلها [fol. 2b] – *ruže*/درختها [fol. 2bx2] – *stbla*/برگها [fol. 2bx2] – *lišće*/شاخها [fol. 2bx2] – *grane*/شکوفه ها [fol. 2b] – *cvjetovi*/غنچه ها [fol. 2b, fol. 3a] – *pupoljci*/صنوبرها [fol. 3a] – *borovi*/جامه ها [fol. 3b, fol. 5a] – *divlji bosiaci*/ضمیران ها [fol. 3a]

Osim perzijskih sufiksa, množina je pravljena i pomoću sufiksa ات [āt], što se vidi u sljedećim primjerima:

...پرسیدند: از کرامات اولیا چه دیدی؟

... pitaše: “Šta si vidio od kerametâ Božijih prijatelja?” [fol. 5b]

به مخلوقات مگوئید و از غیرش مگوئید!

Stvorenjima [Njegovim] ne kazujte, i ni od kog osim od Njega ne tražite!” [fol. 6b]

Karakteristična je upotreba perzijskog sufiksa آن [ān] za tvorbu množine imenica i pridjeva preuzetih iz arapskog jezika, što je jedno od obilježja jednostavne proze (nasr-e morsal) (Šamīsā 2001: 57), npr.:

و آنکه گفت: من حرامم بر همه ریاکاران و بر همه بخیلان!

A onda reče: ‘Zabranjen sam svim dvoličnicima, i svim škrtcima!’” [fol. 33a]

چنانکه همه طفلان محله از بیم بانگش در گهواره آغاز گریستن کردند.

... tako da sva djeca u mahali iz straha od njegova revanja zaplakaše u bešikama. [fol. 43b]

در شب نخستین با دختر گفت: ای گزیده حسناپان، و ای زبده دلربایان،

Prve noći reče djevojci: “Odabrana među ljepoticama, najbolja među ljubama, ... [fol. 19b]

4.3.4.3. Kategorija padeža

Perzijski jezik je analitičan. On nema gramatičku kategoriju padeža. Svi imenički dijelovi govora nemaju inflekciju, a njihove su sintaksičke funkcije izražene uglavnom pomoću prijedloga, postpozicije „ra“ i izafeta (Rubinchik 1971: 53). Pošto u perzijskom jeziku nema padežnih nastavaka, oni se izražavaju posredstvom afiksacije. Tim procesom moguće je razlikovati pet ekvivalenta padeža, a to su nominativ, genitiv, dativ, akuzativ i vokativ. Nominativ je jednak osnovi i ima funkciju subjekta u rečenici; konetivno – e od izafeta je oznaka za genitiv, koji je, ustvari, drugi član izafetske konstrukcije, dativ se iskazuje pomoću prijedloga به [be] i čestice را [rā]. Ova čestica را [rā], koja je ustvari marker određenog i direktnog objekta, istovremeno je oznaka za akuzativ. Vokativ se iskazuje pomoću čestica koje dolaze prije imenice, a to su: ای [ey], ایا [eyā], یا [yā], ایها [ayyohā] i drugih ili pomoću postpozicijskog ā.

U *Bulbulistanu* se vokativ uglavnom pravi pomoću čestice ای [ey], npr.:

ای یهودی [fol. 5a] – *Jehudijo*/ای درویش [fol. 7a] – *Dervišu* /ای صالحه [fol. 22b] – *Čestita ženo* / ای بی رحم [fol. 22b] – *Okrutniče*

Statističkom analizom ustanovljeno je da se čestica ای [ey] u cijelom *Bulbulistanu* ponavlja oko 173 puta, što je zaista veliki postotak.

Osim ove čestice, za tvorbu vokativa korištena je i čestica یا [yā], mada veoma rijetko:

یا جنید [fol. 32a] – *Džunejde* / یا ذی الکرّم [fol. 32b] – *Plemeniti* / یا شیخ [fol. 35b] – *Šejhu* / یا رسول الله [fol. 41b] – *Allahov poslanič*e

Vokativ se u perzijskom jeziku iskazuje i bez čestica, pomoću elifa koji dolazi poslije imenice, što je vidljivo i u *Bulbulistanu*:

خدایا پادشاه لایزال توی ارحم توی توّاب و رحمن

Bože, Ti Koji si Kralj Neprolazni – Milostivi, Koji pokajanje primaš, Samilosni [fol. 22a]

خدایا پادشاهها از تو فوزی همی خواهد عطا و عفو و غفران

Bože, Gospodaru, od Tebe Fevzi – Traži darežljivosti i oprosta [fol. 34b]

4.3.4.4. Neodređenost imenice

Neodređenost u perzijskom jeziku iskazuje se tako što se na imenicu dodaje dugi vokal „i“ za neodređenost (yā’-e nakare), npr.:

جنید البغدادی – قُدّسَ سِرُّه – پیشش مردی روزی آمد...

Jednoga dana, Džunejdu Bagdadiju – sveta bila njegova tajna! – dođe neki čovjek ... [fol. 3b]

آخر از هوا سنگی به دستم در افتاد.

Na kraju mi kamen iz zraka pade u ruke. [fol. 5b]

درویشی به زیارة احمد بن اصم رفت...

Neki derviš ode da zijareti Ahmeda bin Asamma ... [fol. 42a]

Osim toga, neodređenost se može iskazati tako što se prije imenice dodaje glavni broj یک [yek]. Treći način pravljenja neodređenosti u perzijskom jeziku je da prije imenice dođe glavni broj یک [yek], a da se na imenicu dodaje dugi vokal „i“ za neodređenost (yā’-e nekere). U *Bulbulistanu* nije pronađen niti jedan primjer za ova dva oblika neodređenosti.

Jedna od karakteristika jednostavne proze (*nasr-e morsal*) je upotreba dugog vokala „i“ za neodređenost (*yā’-e nakere*) iza glavnog broja „yek“, nakon čega i imenica na koju se broj odnosi stoji sa dugim „i“ za neodređenost (Šamīsā 2000: 37, Šamīsā 1994: 239). Ova pojava je zastupljena u *Bulbulistanu* samo u jednom primjeru:

زاهدی از زن خویشوندان خود یکی دختری زاده بود.

Žena jednog rođaka nekog isposnika rodi djevojčicu. [fol. 20a]

4.3.4.5. Vlastite imenice

U *Bulbulistanu* su zastupljena vlastita imena čuvenih perzijskih pjesnika i pisaca, poput Sa’dija, Džamija, Rumija i drugih, koji su obilježili i dali pečat perzijskoj književnosti. Osim tih imena, spominju se imena velikana islamske kulturne historije, kao što su: sultan Bajazit, osmanski pjesnik Hilali, dvorski pjesnik Baki, mostarski pjesnik Derviš-paša i njegov sin, također pjesnik, pjesnik Husrev-paša, rodom iz Bosne, rumelijski pjesnik i derviš Hajali, osmanski pjesnici Futuhi i Azeri. Zatim, navode se imena nekih vjerskih autoriteta, koja se nalaze i u Džamijevom djelu *Nafahātu-l-uns*, kao što su: Ibrahim Edhem, Ibrahim Havvas, Ebul-Hair, Ebul-Husejn Tajnati, Amr Ahmad Asim, Ebul-Abbas, Šibli, Ebu Vasiti, Razi, Džunejd Bagdadi, Zun-Nun Misri, Šaqiq Belhi, Lokman Sarahsi, Konjevi, Gazali i drugi. Također, neka od imena spomenutih u *Bulbulistanu* nalaze se i u djelu *Tazkerat al-’ouliyā’* kao što su Ibrahim Edhem, Sufjan Savri, Fadl Bermekid, Džunejd, Šibli, Šaqiq i drugi.

Osim toga, uočavaju se imena nekih važnijih historijskih ličnosti, perzijskih careva i vladara, poput Husreva, Feriduna, Behmena, Džemšida, Aleksandra Velikog i drugih, kao i mitologizirana imena slavne epske perzijske tradicije, poput Rustema, Dahhaka i ostalih.

4.3.4.6. Apstraktne imenice

Tvorba apstraktnih imenica od pridjeva ili participa arapskog porijekla i perzijskog dugog vokala „i“ za tvorbu apstraktnih imenica (*yā’-e masdarī*) jedna je od karakteristika jednostavne proze (*nasr-e morsal*) (Šamīsā 2001: 37, Šamīsā 1995: 212). Ova pojava je zastupljena u slijedećem primjeru *Bulbulistana*:

اول چون تنها باشد، در عبادت کردن کاهلی کند،...

... *prvo – kad je sam, bogoslužje obavlja bezvoljno, ...* [fol. 33a]

4.3.5. Zamjenice

4.3.5.1. Lične zamjenice

Osim ličnih zamjenica من [man] – ja, تو [to] – ti, او [ū] – on, ona, ono; ما [mā] – mi, شما [šomā] – vi i آنها [ānhā] – oni, one, ona u *Bulbulistanu* su zastupljene i neke karakteristične zamjenice, koje stoje umjesto ovih ličnih zamjenica.

Zamjenica وی [wei] za oznaku 3. lica jednine

Zamjenica وی [wei] uglavnom se odnosi na živa bića, ali može i za stvari, što je zastupljeno i u *Bulbulistanu*.

- Zamjenica وی [wei] umjesto imenica koje označavaju živo biće

مریدان در وی نگاه کردند...

Muridi ga pogledaše ... [fol. 3b]

برو حال خودت به وی عرضه کن.

Idi i ispričaj mu u kakvom si stanju. [fol. 10a]

در پیش وی رفتم و گفتم...

Prišao sam mu i rekao: ... [fol. 32a]

- Zamjenica وی [wei] umjesto imenica koje označavaju stvari

استنجا با وی کردم و به صحرا انداختم.

Očistih se njime i bacih ga u poljanu. [fol. 6a]

زن آن سنگ را برگرفت؛ بر وی نگریست...

Žena uze onaj kamen; pogleda ga ... [fol. 8b]

... آنگه کاغذی سرپیچیده – زری چند در وی بود...

Potom mi dade umotan papir – u njemu bijaše nekoliko zlatnika ... [fol. 32a]

Zamjenica آن [ān]

Bahār smatra da je netačna tvrdnja onih koji kažu da je او [ū] – *on, ona, ono* lična zamjenica koja se odnosi samo na živa bića, a آن [ān] za neživa, jer je آن [ān] pokazna zamjenica, tako da se او [ū] – *on, ona, ono* odnosi i na živa bića i na stvari (1996: 377). Međutim, u *Bulbulistanu* je آن [ān], osim u funkciji pokazne zamjenice, upotrijebljena i u slijedećim funkcijama:

Zamjenica آن [ān] umjesto lične zamjenice za 3. lice jednine – او [ū]

کو کدامین کس از آن مکرّمتر است

Ima li iko darežljiviji od Njega [fol. 6b]

از این نخست چهار سال من آن را در مگه دیدم.

Prije četiri godine vidio sam ga u Mekki. Činio je tavaf. [fol. 5a]

Zamjenica آن [ān] umjesto imenice

راضی نشد ایرا جوان درویش و آن توانگر بود.

... jer je mladić bio siromašan a ona bogata. [fol. 18b]

U ovom primjeru zamjenica آن [ān] zamjenjuje imenicu دختر [doxtar] – *djevojka*.

و آن روز <را> که وعده کرده بودند، آن نیز در آمد.

Dođe i dan koji je bio naviješten. [fol. 14b]

U ovom primjeru zamjenica آن [ān] zamjenjuje imenicu روز [rūz] – *dan*.

Zamjenica این [īn]

Zamjenica این [īn] umjesto lične zamjenice za 3. lice jednine – او [ū]

ای درویش حق شناس، این چه گنه کرده است...

Dervišu što za istinu znaš, šta je zgriješio ... [fol. 43b]

گفت: ای زاهد پاک نهاد، این برای تو نیست ایرا این زانیه است.

Reče: "Isposniče neporočni, ona nije za tebe, jer je bludnica. [fol. 21a]

من آمده بودم که این را بحلالی منکوحه باشم. ببین بختم را که این نیز از عالم فانی گذر کرد.

Došla sam da na dopušten način budem njegovom ženom. Eto ti moje sreće – i on ode sa prolaznoga svijeta. [fol. 25b - fol. 26a]

Zamjenica آنان [ānān]

Zamjenica آنان [ānān] umjesto lične zamjenice za 3. lice množine – آنها

که آنان هست و نیستی را ندانند

Imaš li il' nemaš, njih se ne tiče [fol. 3b]

آنان گفتند:...

... *oni rekoše: ... [fol. 14b]*

آیا آنان می خورند یا نه؟

... *hoće li je jesti? [fol. 26a]*

Zamjenica ایشان [išan]

Zamjenica ایشان [išan] umjesto zamjenice za 3. lice množine – آنها [ānhā]

بنگر که دهد تا به ایشان رزق خوانی

Gledaj kako daje im nafaku što se kreće [fol. 6b]

...و به ایشان فرمود:

... *pa im reče: ... [fol. 14a]*

4.3.5.2. Neodređene zamjenice

Neodređena zamjenica همه [hame]

Zamjenica همه [hame], ako stoji samostalno, ima značenje zamjenice „svi“, što se vidi u slijedećim primjerima:

همه در تحیر ماندند.

Svi ostaše u čudu. [fol. 12b]

چون دختران از درون دیدند که کسی در زیر آستان از پای در افتاد، همه بیرون جستند و بر پا آوردند...

Kad djevojke iznutra vidješe da se neko ispred predvorja srušio, (sve) izjuriše napolje, podigoše [ga] na noge ... [fol. 23b]

Ova zamjenica uglavnom dolazi prije imenice u pluralu kao prvi član genitivne veze i znači „svi“:

در صنایع اشعار از همه شاعران خرده بین و نکته دان است،...

U [korištenju] poetskih ukrasa od svih je pjesnika pronicljiviji i vještiji. [fol. 37b]

Zamjenica همه [hame] može doći i prije imenice u singularu bez genitivnog nastavka i prevodi se sa „cijeli, čitav, svaki“:

خالقی را که همه صحن زمین

Stvoritelj Koji sve što je na Zemlji [fol. 1b]

...که در همه روز تا به شب در این حال مانده ایم

Od (svakog) jutra do mraka mi je ovako; ... [fol. 3a]

Dolazi iza imenice u pluralu i to bez genitivnog nastavka i prevodi se sa „svi“:

حاضران همه در تحیر ماندند که...

Svi prisutni u čudu ostadoše ... [fol. 5a]

...گیاهها همه خشک گشتند،...

Sve biljke se osušiše, ... [fol. 35b]

...و کشتها همه از تاب آفتاب سوخت.

Svi usjevi od sunčeve vreline izgorješe. [fol. 35b]

Neodređena zamjenica هر [har]

Neodređena zamjenica هر [har] dolazi ispred imenice koja je najčešće u singularu i znači „svaki, svaka, svako“:

هر خلدی بهشت آیین به درختهای گوناگون و برگهای رنگاور و نهال و شاخه‌هایش و انواع شکوفه پرداخته؛ هر یکی الوان دلپذیری یافته و بویش کام‌گیری داشته، و هر شاخی را نغمه‌های عندلیبان خوش اصوات برخاسته؛ ...

Svaka bašča, poput Raja, ispunjena je raznorodnim drvećem i zelenim lišćem, mladicama i granama, raznolikim beharima: svaki je poprimio prijatne boje, i ima ugodne mirise. Sa svake grane čuje se pjev slavuja umilnih glasova; ... [fol. 2b]

Složenice sa neodređenom zamjenicom هر [har]

Od složenica sa neodređenom zamjenicom هر [har] u *Bulbulistanu* su uočene slijedeće složene zamjenice:

هر یک [har yek] – svaki pojedini:

و هر یکی تخم معرفت را به مزرع کشتند.

Svaki je od njih posijao sjeme spoznaje na oranici dove. [fol. 2a]

هر که [har ke] – svako ko:

دانسته خدای خود بود در راه دین هر که

Ko god spozna svoga Boga, na putu je vjere [fol. 4a]

هر چه [har će] – sve što:

هر چه فرمایی پذیرفتم، بفرما چاکرم

Šta god kažeš, prihvatam; zapovjedi, sluga sam ti [fol. 10a]

هر آنچه [har ānce] – sve što:

هر آن چه پسند می‌کنی، بخر.

Sve što ti se dopadne, kupi. [fol. 9a]

Neodređena zamjenica کس [kas]

Ova zamjenica može imati afirmativno i negativno značenje i prevodi se sa „neko, niko, iko“.

U slijedećem primjeru ima afirmativno značenje:

چون دختران از درون دیدند که کسی در زیر آستان از پای در افتاد،...

Kad djevojke iznutra vidješe da se neko ispred predvorja srušio, ... [fol. 23b]

U slijedećem primjeru ima negativno značenje:

نداشته از کسی گوهر نشانش

Al' ni od kog on ne dobi dragulja [fol. 2a]

Neodređena zamjenica هیچ [hīč]

Ova zamjenica uglavnom dolazi ispred imenice u jednini, a rjeđe u množini. Znači „ništa, nešto, išta“.

U slijedećem primjeru neodređena zamjenica هیچ [hīč] dolazi prije imenice u jednini:

... هرگز چشم ندیده است، و هیچ گوش نشنیده است، و به هیچ خاطری خطور نکرده است.

... nikada [ih nijedno] oko nije vidjelo, niti [ih] je ijedno uho čulo, niti je kroz ijednu svijest [saznanje o njima] prošlo. [fol. 33a]

U slijedećem primjeru neodređena zamjenica هیچ [hīč] dolazi poslije imenice:

... در آن سو معرفتی یا آشنایی هیچ به دست نیاوردی که ترا کفایت سازد؟

... tamo nisi stekao nikakvo znanje ili vještinu koji bi ti pomogli?” [fol. 7a]

4.3.5.3. Pokazne zamjenice

Kada je riječ o pokaznim zamjenicama u *Bulbulistanu*, najfrekventnije su dvije osnovne zamjenice, a to su: zamjenica این [īn] – *ovaj, ova, ovo* i zamjenica آن [ān] – *ona, onaj, ono*:

از این زنده گی مرا مردن بسا بهتر است.

Od ovakvog života smrt je za me mnogo bolja. [fol. 17a]

آن مرد گفت...

Onaj čovjek reče: ... [fol. 4a]

Osim ove dvije zamjenice, postoje i pokazne zamjenice koje ih naglašavaju, a to su: zamjenica همین [hamīn] – *upravo ovaj, ova, ovo; upravo taj, ta, to* i zamjenica همان [hamān] – *upravo onaj, ona, ono*; koje su zastupljene i u *Bulbulistanu*:

...همین گفت: راست گفتی.

... reče: "*Pravo si rekao.*" [fol. 11a]

همان دم لرزهای گوناگون به اندامش افتاد،...

Istoga trena tijelo mu obužeše svakojake drhtavice; ... [fol. 25a]

4.3.5.4. Odnosne zamjenice

U perzijskom jeziku postoje dvije odnosne zamjenice, a to su: zamjenica که [ke], koja se upotrebljava za osobe i predmete, i zamjenica چه [če], koja se upotrebljava samo za predmete. U *Bulbulistanu* su ove zamjenice veoma zastupljene. Karakteristično je da kod zamjenice که [ke] dolazi do nekih ortografskih promjena, o čemu je govoreno u poglavlju „Fonetsko-fonološke figure“, str. 109.

4.3.5.5. Upitne zamjenice

U *Bulbulistanu* je najfrekventnija upitna zamjenica که [ke], koja se upotrebljava za osobe i upitna zamjenica چه [če], koja se upotrebljava za predmete:

از آن بیوه پرسید که این زن جمیله منکوحه کیست؟

[Isposnik] udovicu upita: "Za koga je udata ova ljepotica?" [fol. 21a]

Osim ovih zamjenice, uočene su još i upitne zamjenice کدام [kodām] i کدامین [kodāmīn] – *koji, ko*:

کو کدامین کس از آن مکرمتر است

Ima li iko darežljiviji od Njega [fol. 6b]

گفت: در کدامین روز است و در کدامین ساعت؟

Reče: “Na koji dan, i u koliko sati?” [fol. 14b]

4.3.5.6. Enklitička zamjenica „aš“

Ponekad se enklitička zamjenica „aš“ dodavala bez potrebe na preterit 3. lica jednine i nazivala se شین زاید [šīn-e zāyed] – *pomoćno „š“*. Isto tako se ponekad i enklitička zamjenica „šan“ dodavala na preterit 3. lica množine i nazivala se شان زاید [šān-e zāyed] – *pomoćno „šan“* (Bahār 1996: 405).

U *Bulbulistanu* je enklitička zamjenica „aš“ veoma zastupljena i dolazi uz glagole i uz imenice:

– uz glagole

Enklitička zamjenica „aš“ dodavala se uglavnom na infinitive, radi iskazivanja direktnog objekta, poput:

من به چون یافتنش را توان دارم!؟

... *otkud bih ja mogao pronaći takvu?! [fol. 17b]*

نایل شدنش توان به نثار سیم و زر، ...

... *ostvariti se može rasipanjem zlata i srebra, ... [fol. 24a]*

این چرا در باز کردنش توقف کند؟

... *pa, zašto ovaj oklijeva da mu uzvрати selam?! [fol. 5a]*

– uz imenice

Enklitička zamjenica „aš“ dodavala se uz imenice radi iskazivanja lične zamjenice za 3. lice jednine:

عبادش [fol. 1b] – *njegovih robova*/رویش [fol. 1b] – *njegovo lice*/صفش [fol. 1b] – *njegov opis* /پیشش [fol. 1b] – *kod njega*/. بزیارتش آمد [fol. 5a] – *došao mu je u zijaret*.

Interesantno je to da je ova enklitička zamjenica zastupljena u današnjem teheranskom dijalektu, npr. umjesto گفت [goft] – *reče*, u govornom perzijskom jeziku može se reći گفتش [gofteš] (Šamīsa 1995: 28).

4.3.6. Brojevi

4.3.6.1. Glavni brojevi

Brojevi u perzijskom jeziku dolaze prije imenice u singularu, što se uočava i u *Bulbulistanu*, npr.:

...و این پنج کتاب مستطاب در هر حالی محتاج بلبلستان اند...

... ovih *pet prekrasnih knjiga*, u svakom slučaju, trebaju *Perivoj slavuja*, ... [fol. 2a]

U *Bulbulistanu* se uočavaju neuobičajeni oblici složenih glavnih brojeva نه نود [noh nawad] – *devedeset devet* i سه سی [sesī] – *trideset tri*, u kojima je jedinica navedena prije desetice, bez upotrebe sastavnog veznika و [wa]. Dakle, spomenuti složeni glavni brojevi dolaze u inverziji, što je vjerovatno jedna od stilskih karakteristika *Bulbulistana*, npr.:

این دخترک با نه نود کس زنا کند وانگهی ترا منکوحه باشد.

... ova će djevojčica s *devedeset devet* ljudi grijeh počinuti, a onda će tvojom ženom postati. [fol. 20a]

تا که نه نود کس تمام شد.

... sve dok to ne učini s *devedeset devet* ljudi. [fol. 21a]

و پیران را در سه سی ساله جوانک...

... a starce u *tridesettrogodišnje* muškarce? [fol. 41b]

4.3.6.2. Redni brojevi

Redni brojevi u perzijskom jeziku dolaze iza imenice na koju se odnose. Međutim, u *Bulbulistanu* je uočeno da redni brojevi dolaze prije imenice, npr.:

دوم بار شیخ – فُدَسَ سِرُّه – گفت: ...

Šejh – sveta bila njegova tajna! – po *drugi put* reče: ... [fol. 5b]

دوم بار گفت: ...

Drugi put reče: ... [fol. 28b]

سیم بار گفت: ...

Po *treći put* reče: ... [fol. 28b]

4.3.6.3. Neodređeni brojevi

Od neodređenih brojeva u *Bulbulistanu* su najviše zastupljeni slijedeći brojevi:

بسا [basā] – *dosta* (spominje se 17 puta)/ بسیار [besyār] – *veoma* (spominje se 12 puta) / بس [bas] – *dosta* (spominje se 8 puta).¹⁵³

¹⁵³ U bosanskom jeziku ovo su prilozima, a ne brojevi. Međutim, perzijski gramatičari ove riječi nazivaju i neodređenim brojevima, ali i prilozima.

4.3.7. Pridjevi

4.3.7.1. Komparativ

- tvorba komparativa dodavanjem komparativnog nastavka „tar“ na imenicu

Komparativ u perzijskom jeziku pravi se tako što se na imenicu dodaje nastavak „tar“, što se uočava u slijedećim primjerima *Bulbulistana*:

سردتر بود از برف و شیرین تر از انگبین.

... *bijaše hladnija od snijega i slada od meda.* [fol. 4b]

آماسی از بیضه کیوتر بزرگتر.

... *bio je to dijamant, veći od golubijeg jajeta.* [fol. 5b - fol. 6a]

- nepravilni komparativ od pridjeva خوب [xūb] – dobar

U perzijskom jeziku postoji tzv. nepravilna komparacija od pridjeva خوب [xūb] – *dobar*, pa komparativ ne glasi خوبتر [xūbtar], nego بهتر [bahtar], što je uočeno i u *Bulbulistanu*:

که باشد از شما بهتر در عالم

Ko je od Vas bolji na svijetu [fol. 9a]

ز این خراش جان مردن بهتر است

Od ove rane na duši smrt je bolja [fol. 17a]

از این زنده گی مرا مردن بسا بهتر است.

Od ovakvog života smrt je za me mnogo bolja. [fol. 17a]

Međutim, u *Bulbulistanu* se upotrebljava i pravilna komparacija od pridjeva خوب [xūb] – *dobar*, koja glasi خوبتر [xūbtar] i ima priloško značenje *bolji*:

شیخ – قُدَسَ سِرُّهُ – گفت: شما خوبتر دانید،...

“Vi *bolje znate*”, reče šejh, ... [fol. 12b]

Interesantna je upotreba oblika komparativa خوبتر [xūbtar] u značenju oblika superlativa navedenog pridjeva, tj. u značenju *najbolje*:

گفت: ای زن، تو خوبتر می دانی که...

Reče: “Ženo, ti najbolje da znaš da ... [fol. 8a]

Interesantno je da se ovaj oblik خوبتر [xūbtar] upotrebljava danas u govornom perzijskom jeziku.

- tvorba komparativa dodavanjem komparativnog nastavka „tar“ na arapski pridjev

U slijedećem primjeru upotrijebljen je pridjev arapskog porijekla مخلص [moxles] – *iskren* na koji je dodat perzijski nastavak za komparativ „tar“:

از جنید ابن محمد پرسیدند که مرد مخلصتر که را دیدی؟

Upitaše Džunejda bin Muhammeda: “Koga si doživio kao najiskrenijeg čovjeka?” [fol. 31b]

U slijedećem primjeru upotrijebljen je pridjev arapskog porijekla فقیه [faqīh] – *učen* na koji je dodat perzijski nastavak za komparativ „tar“:

توی فقیه تر عراقی!

Ta, ti si najučeniji Iračanin! [fol. 27a]

- upotreba pozitivna u komparativnom značenju

جوانی بود در صنایع دلاکی از همه استاد؛ در خدمتش از همه خوش نهاد بود.

Bio je jedan mladić, od svih vještiji u poslu dallaka. U službi je bio primjerniji od svih. [fol. 47a]

Ova rečenica trebala bi glasiti:

جوانی بود در صنایع دلاکی از همه استادتر، در خدمتش از همه خوش نهادتر بود.

در رسوم نظم و نثر از پدرش بیشتر نکته دان و خرده سنجان است.

U pisanju poezije i proze od svoga je oca bio proncljiviji i istančaniji. [fol. 38b]

Ova rečenica trebala bi glasiti:

در رسوم نظم و نثر از پدرش بیشتر نکته دانتر و خرده سنجانتر است.

- upotreba komparativa u superlativnom značenju

توی فقیه تر عراقی!

Ta, ti si najučeniji Iračanin! [fol. 27a]

Ova rečenica, iako je u komparativu, ima značenje superlativa, isto kao da stoji:

ترین مرد عراقی! فقیه

از جنید ابن محمد پرسیدند که مرد مخلصتر که را دیدی؟

Upitaše Džunejda bin Muhammeda: “Koga si doživio kao najiskrenijeg čovjeka?”
[fol. 31b]

I u ovom primjer komparativ ima značenje superlativa, isto kao da stoji: مخلصترین مرد

4.3.7.2. Superlativ

Superlativ u perzijskom jeziku pravi se tako što se na imenicu dodaje nastavak „tarīn“. U *Bulbulistanu* nije uočen niti jedan primjer ovog oblika superlativa. Međutim, upotrijebljena je nepravilna komparacija od pridjeva خوب [xūb] – *dobar*, koja glasi بهین [behīn] – *najbolji*:

مرا کار بهین آن است که...

Najbolje mi je da ... [fol. 20b]

بهین کاری مرا از این پس باخلاص

Najbolje je što odsad iskreno mogu [fol. 19b]

اکنون ما را کار بهین آن است که...

Najbolje što sada možemo činiti jeste to da ... [fol. 19b]

Također, upotrijebljen je i arapski superlativ, kao u slijedećem primjeru:

توی رحم توی توّاب و رحمان

Milostivi, Koji pokajanje primaš, Samilosni [fol. 22a]

4.3.7.3. Kongruencija pridjeva s imenicom u broju – مطابقة صفت و موصوف در عدد

Pridjevi u perzijskom jeziku dolaze uvijek u jednini, bez obzira na to da li je imenica uz koju stoje u jednini ili množini. Međutim, u starom dari jeziku postojala je i kongruencija pridjeva s imenicom u broju, što je utjecaj pahlevi jezika, npr.: سواران ترکان (Šamīšā 1995: 29). U pahlevi jeziku je ova pojava bila uobičajena sve do 6. vijeka kada ovo pravilo izlazi iz upotrebe (Bahār II tom 1996: 77). Danas, u savremenom perzijskom jeziku, ovakvi oblici smatraju se gramatički nepravilnim, jer pridjev uz imenicu treba da stoji uvijek u jednini.

U *Bulbulistanu* je uočen izvjestan broj primjera u kojima pridjevi slijede imenicu u broju:

ای گزیده گان دلفریبان، و ای زبندگان حسنايان [fol. 23b] – *odabrane među zavodnicama, najbolje među krasoticama* / ای نکتہ دانان شیوه گستران [fol. 24a] *djevojke časne, pronicljivice zanosne* / ای ممتازان مهرویان [fol. 24a] – *željene dostojanstvenice, među ljepoticama odličnice* / مردان دروغزنان [fol. 45a] – *lažljivi ljudi* / تاجران مالداران [fol. 45a] – *imućni trgovci* / دختران نورسیده گان [fol. 23a] – *tek izrasle djevojke* (89).

Pravilo je u perzijskom jeziku da imenica poslije broja dolazi u jednini. U *Bulbulistanu* se nalaze dva primjera karakteristična po tome što imenica poslije broja dolazi u množini, a ne u jednini:

هزار قصاید مدح و ثنا

hiljadu kasida zahvale i hvale [fol. 1b]

هشتاد صندوق کتب

osamdeset sanduka knjiga [fol. 27b]

4.3.7.4. Kongruencija pridjeva s imenicom u rodu – مطابقة صفت و موصوف در جنس

Savremeni perzijski dari jezik je analitičan. Dakle, ne postoji gramatički rod u perzijskom jeziku. Međutim, u klasičnom perzijskom jeziku dolazilo je do kongruencije pridjeva s imenicom u rodu. Naime, ako je riječ o arapskom pridjevu u ženskom rodu, onda on slijedi imenicu u ženskom rodu, poštujući pravila gramatike arapskog jezika (Faršīdward 2003: 147). Dakle, kongruencija pridjeva sa imenicom u rodu je karakteristika arapskog

jezika, a u perzijskom jeziku nikada takvo pravilo nije postojalo. Međutim, od 6. vijeka kada perzijska proza potpada pod utjecaj arapske proze, ova pojava se uočava u nekim djelima, a prvi put je uočena u djelu *Čahār maqale* (Bahār II tom 1996: 306).

U *Bulbulistanu* je uočen jedan broj takvih primjera:

زن جميله [fol. 21a] – *Lijepa žena* / زن زانيه [fol. 21a] – *žena bludnica* / زن صالحه [fol. 22a, fol. 22b] – *Čestita žena* / زن غافله [fol. 25a] – *Nehajna žena*

4.3.8. Prilozi

Po značenju prilozi u perzijskom jeziku dijele se na priloge za mjesto, priloge za vrijeme i priloge za način.

4.3.8.1. Prilozi za mjesto

Najfrekventniji prilozi za mjesto u *Bulbulistanu* su složeni prilozi به کجا [be koğā] – gdje i از کجا [az koğā] – odakle.

4.3.8.2. Prilozi za vrijeme

Najfrekventniji prilozi za vrijeme zastupljeni u *Bulbulistanu* su:

در آن هنگام [dar ān hengām] – tada [fol. 2a]/ در آن دم [dar ān dam] – tog časa [fol. 3b, fol. 8a, fol. 12b, fol. 24b, fol. 34a, fol. 43a]/ هر آن دم [har ān dam] – kad god [fol. 8a, fol. 8b]/ آن دم که [ān dam ke] – čim [fol. 6b, fol. 10b, fol. 46a]/... چند سال است که [čand sāl ast ke] – *Već nekoliko godina...* (veoma česta konstrukcija u *Bulbulistanu*)/ هرگز [hargaz] – nikada [fol. 33a, fol. 35a, fol. 38a]/ هنوز [hanūz] – još uvijek [fol. 35b]/ در حال [dar hāl] – odmah [fol. 37a]/ روزی به روزگار [rūzī be rūzegār] – jednoga dana [fol. 23a]/ در آن وقت [dar ān waxt] – tada [fol. 34a]/ حالا [hālā] – sada [fol. 9b, fol. 20a]

4.3.8.3. Prilozi za način

Od priloga za način najviše su zastupljeni slijedeći prilozi:

برین منوال [bar īn menwāl] – u ovom stilu [fol. 2a]/ برین اسلوب [bar īn oslūb] – na ovaj način [fol. 2a, fol. 8a, fol. 19a]/ در این حال [dar īn hāl] – ovako [fol. 3a]/ به این حال [be īn hāl] – u takvom stanju [fol. 46b]/ در هر حالی [dar har hālī] – u svakom slučaju [fol. 2a, fol. 39a]/ به چنین حال [be čonīn hāl] – u takvom stanju [fol. 43a]/ هر آینه [har āyene] – u svakom slučaju [fol. 43b].

4.3.9. Prijedlozi

Prijedlozi u perzijskom jeziku imaju veliku ulogu i značaj, prvenstveno zbog toga što zamjenjuju neke padežne nastavke koji su vremenom izgubljeni. Dakle, funkcija prijedloga u perzijskom jeziku je određivanje padežnih odnosa čiji su formalni pokazatelji oni sami.

Prijedlozi u perzijskom jeziku se, prema postanku, mogu podijeliti na prave i neprave.¹⁵⁴

4.3.9.1. Pravi prijedlozi

Pravi prijedlozi imaju značenje samo prijedloga, dolaze ispred imenice ili zamjenice na koju se odnose, a ime koje dolazi iza prijedloga ne podliježe nikakvim promjenama. U slijedećim poglavljima govori se o značenjima pet pravih prijedloga u *Bulbulistanu*.

4.3.9.1.1. Značenja prijedloga از [az]

Osnovno značenje ovog prijedloga jeste ishodišna, polazna ili početna tačka, što znači da daje ablativno značenje¹⁵⁵. Ta početna tačka može biti u prostoru i u vremenu, što se vidi u slijedećim primjerima:

درویشی از بلخ زگر سنگی بگریخت...

Neki derviš zbog gladi pobježe iz Belha ... [fol. 7a]

آخر از هوا سنگی به دستم در افتاد.

Na kraju mi kamen iz zraka pade u ruke. [fol. 5b]

... و از روزگار خویش هشتاد و نود سال خورده؛ ...

... od svoga vijeka osamdeset-devedeset godina poživio; ... [fol. 5a]

¹⁵⁴ Više o prijedlozima u perzijskom jeziku vidjeti: Đenita Haverić (2006) *Kontrastivna analiza pravih prijedloga u perzijskom i njihovih ekvivalenata u bosanskom jeziku*. Sarajevo: Kulturni centar ambasade I. R. Iran u BiH, AL-HODA – International Publishers & Distributers.

¹⁵⁵ Više o prijedlogu از [az] i njegovim značenjima vidjeti navedeno djelo, str. 51–69.

Osim ovog osnovnog značenja, prijedlog از [az] se u *Bulbulistanu* koristi u uzročnom značenju, kada se želi označiti da neko stanje, raspoloženje, a rjeđe i radnja, dolazi od nekog pojma kao uzroka, poput:

درویشی از بلخ زگر سنگی بگریخت...

*Neki derviš **zbog gladi** pobježe iz Belha ... [fol. 7a]*

از مالیدن [و] گردیدن رخشان شده.

... **od trenja i okretanja** bio je poprimio sjaj. [fol. 8b]

از نگاه لطف تو خورشید تابش گسترم

*Blistavo sam sunce **od** tvog milosnog pogleda [fol. 10a]*

Također, on može da ima funkciju ezafetne kesre, što se vidi u slijedećem primjeru:

تا نسوزد بیت دل قندیل ز خورشید ال سَت

*Dok mu u kući srca ne zasja **svjetiljka Sunca** “*Elest*” [fol. 5b]*

U nekim primjerima upotrebljava se da označi materiju od čega je nešto napravljeno:

کوزه ای از یاقوت سرخ، ...

... *ćup **od** crvenog rubina, ... [fol. 4b]*

Prijedlog از [az] se u *Bulbulistanu* koristi kod komparacije pridjeva i priloga:

سردتر بود از برف و شیرین تر از انگبین.

... *bijaše hladnija **od** snijega i slađa od meda. [fol. 4b]*

آلماسی از بیضه کبوتر بزرگتر.

... *bio je to dijamant, veći **od** golubijeg jajeta. [fol. 5b - fol. 6a]*

که باشد از شما بهتر در عالم

*Ko je **od** Vas bolji na svijetu [fol. 9a]*

4.3.9.1.2. Značenja prijedloga با [bā]

Osnovno značenje ovoga prijedloga jeste da označava zajednicu i društvo, pratnju i saputništvo ako stoji uz imenicu koja označava živo biće, a ako stoji uz imenicu koja označava stvari, onda označava sredstvo kojim se vrši radnja ili sredstvo transporta kojim se vrši prijevoz¹⁵⁶, npr.:

استنجا با وی کردم و به صحرا انداختم.

Očistih se njime (kamenom) i bacih ga u poljanu. [fol. 6a]

قناعت کرده با کهنه گلیمی

Zadovoljavaju se dronjavom ponjavom [fol. 8a]¹⁵⁷

Osim u ovom osnovnom, instrumentalno-socijativnom značenju, prijedlog با [bā] u velikom broju primjera *Bulbulistana* ima dativno značenje, dakle ima značenje prijedloga به [be], što je jedna od karakteristika starog dari jezika (Bahār 1996: 39, Šamīsā 1995: 219), npr.:

جنید – فُدَسَ سِرُّه – با مریدان خود خطاب کرد...

Džunejd – sveta bila njegova tajna! – obrati se svojim muridima ... [fol. 4a]

ملک با حاضران بزمش گفت...

Prisutnima na gozbi kralj reče: ... [fol. 11a]

زن با پرستار خودش فرمود...

Žena reče svojim sluškinjama ... [fol. 24b]

U savremenom perzijskom jeziku u svim gore navedenim primjerima umjesto prijedloga با [bā] trebao bi stajati dativni prijedlog به [be].

¹⁵⁶ Više o prijedlogu با [bā] i njegovim značenjima vidjeti: Haverić 2006: 91–99.

¹⁵⁷ Dala svoj prijevod da bih ukazala na značenje prijedloga bā, a Karahalilovićev prijevod glasi: *Kojima je dovoljna dronjava ponjava.*

4.3.9.1.3. Značenja prijedloga به [be]

Prijedlog sa najraznovrsnijim značenjima u perzijskom jeziku jeste prijedlog به [be]¹⁵⁸, koji također i u *Bulbulistanu* ima veoma široku upotrebu.

Njegovo osnovno značenje je dativno, tj. on označava pravac u kom je radnja usmjerena, cilj do kojeg radnja dopire, te adresata glagola:

در ابتدای ارادتی به صحرا رفته بودم برای استنجا کردن... گفت:

Reče: “Na početku svoga duhovnog učenja, bijah otišao u poljanu da se očistim. [fol. 5b]

و به مصر آمد،...

... i dođe u Egipat, ... [fol. 7a]

آخر از هوا سنگی به دستم درافتاد.

Na kraju mi kamen iz zraka pade u ruke. [fol. 5b]

به وزیرش گفت:...

Reče svom veziru: ... [fol. 44b]

Osim ovog značenja, koje je najfrekventnije, prijedlog به [be] u nekim slučajevima stoji umjesto perzijskog pravog prijedloga با [bā], koji ima instrumentalno-socijativno značenje, što se vidi u slijedećim primjerima:

ورقی چند بتحسین و آفرین همی خواندمی.

... hvaleći i diveći se, pročitao nekoliko listova ... [fol. 2a]

توانگرتر کند رفتن به مژگان

Bogatijim čini metenje trepavicama [fol. 3b]

...به ادب و تواضع سلام داد.

... učtivo i skromno nazva selam. [fol. 5a]

¹⁵⁸ Više o o perzijskom prijedlogu به [be] i njegovim značenjima vidjeti : Haverić 2006: 71–88.

Ponekad ima značenje perzijskog pravog prijedloga در [dar], koji ima lokativno značenje, npr.:

و هر یکی تخم معرفت را به مزرع دعا کشتند.

*Svaki je od njih posijao sjeme spoznaje **na** oranici dove.* [fol. 2a]

Ova dva značenja prijedloga به [be], tj. da ima značenje prijedloga با [bā] i prijedloga در [dar], obilježje je starog dari jezika (Šamīsā 1995: 219–221).

4.3.9.1.4. Značenja prijedloga بر [bar]

Ovaj perzijski prijedlog većinom označava da se kretanje završava na površini nekog pojma ili da se nešto stavlja na gornju stranu nečega, npr.:

من و زخم بر یاره لوحی بماندیم.

*Žena i ja spasismo se **na** jednom komadu daske.* [fol. 4b]

Ponekad ovaj prijedlog stoji umjesto prijedloga به [be] i ima dativno značenje, npr.:

چون ابراهیم خواص – فُدَسَ سِرُّه – بر ما نگاه کرد، گفت: ...

*Kad **nas** Ibrahim Havass – sveta bila njegova tajna! – ugleda, reče: ...* [fol. 6b]

4.3.9.1.5. Značenja prijedloga در [dar]

Osnovno značenje ovoga prijedloga jeste označavanje mjesta u unutrašnjosti čega, u okviru nekih granica, dakle ima lokativno značenje¹⁵⁹, što se vidi u slijedećim primjerima:

در این روضه نباید پای نادان

U vrt ovaj ne zalazi noga neukih [fol. 3a]

پیری می گوید: در بغداد بودم...

¹⁵⁹ Više o prijedlogu در [dar] i njegovim značenjima vidjeti: Haverić 2006: 115–126.

Jedan starac kazuje: “Bijah u Bagdadu. [fol. 6a]

Također, može označavati i lociranje u vremenu, što se vidi u slijedećim primjerima:

خرد آباد کاخی در شیباب است چنین پندار که در پیری خراب است

Pamet je raskošan dvorac u mladosti – Uistinu smatraj ga srušenim u starosti [fol. 5a]

نرنجد بی گنه کس در زمانش

Nedužan u njegovu vremenu ne strada [fol. 2a]

Osim ovog lokativnog značenja uočeno je da ovaj prijedlog u nekim primjerima *Bulbulistana* ima dativno značenje, dakle označava pravac u kom je radnja usmjerena. U savremenom perzijskom jeziku u ovom značenju se upotrebljava prijedlog به [be], npr.:

مريدان در وی نگاه کردند:...

Muridi ga pogledaše: ... [fol. 3b]

...ای بنده خدا، در کجا می روی؟

“Kuda ideš, Božiji robe?” [fol. 33b]

...به نئت بریدن، در سوی درخت رفت.

... ode prema stablu, s namjerom da ga posiječe. [fol. 34a]

Ponekad, ovaj prijedlog označava položaj, mjesto na gornjoj strani ili površini nečega. U savremenom perzijskom jeziku u ovom značenju upotrebljava se pravi perzijski prijedlog بر [bar]:

...در آن یاره لوجی دختری زاد؛...

... na onom komadu daske rodi djevojčicu. (4b)

4.3.9.2. Nepravi prijedlozi

Nepravi prijedlozi su oni čije se značenje može povezati sa značenjem i osnovom neke druge riječi. Oni mogu biti izvedeni i složeni.

4.3.9.2.1. Izvedeni prijedlozi

Izvedeni nastaju od priloga ili imenice i stoje sa riječju koja slijedi u izafetu. Broj ovih prijedloga je velik i svakim danom se povećava. U *Bulbulistanu* su najviše korišteni slijedeći izvedeni nepravni prijedlozi:

بهر ارزاق عبادش فرقی

Radi opskrbe Njegovih robova [fol. 1b]

رهنمونان سیرسبیل گلشن سرای هدایت و...

...[slavuja] koji navode na glavnu stazu ka cvjetnome dvorcu Upute, ... [fol. 1b]

...ایرا نزهت هنگام بهار و رونق گل و سنبل و جویبار به نغمه های عندلیب است.

... jer svježina proljetnog doba, procvat ruže i zumbula, i [bujanje] potoka, ovisе o pjesmama slavuja. [fol. 2a]

آخر پیش ابراهیم خواص – فُئَسَ سِرُّهُ – رفتیم، ...

Na kraju odosmo kod Ibrahima Havassa – sveta bila njegova tajna! [fol. 6b]

4.3.9.2.2. Složeni prijedlozi

Složeni prijedlozi mogu se sastojati od: priloga i pravog prijedloga; pridjeva i pravog prijedloga; prijedloga, imenice i prijedloga; prijedloga, imenice i ezafe markera.

U *Bulbulistanu* su najviše zastupljeni složeni prijedlozi koji se sastoje od pravog prijedloga, imenice i ezafe markera.

Pravi prijedlog از [az] obrazuje slijedeće složene prijedloge:

از [az bahr-e] – radi, zbog [fol. 5a, fol. 32ax2, fol. 32bx2, fol. 33b, fol. 34ax2]/ از بهر
 از برای [az barāy-e] – radi, zbog [fol. 7a, fol. 14a, fol. 16b]/ میان [az miyān-e] – između
 از پشت [az pošt-e] – iza [fol. 35a, fol. 43b]/ پس از [pas az] – poslije [fol. 29b, fol. 30b, fol. 34a]/
 از سر [az sar-e] – ispočetka [fol. 17a]/ از هنگام [az hengām-e] – od [fol. 4a].

Pravi prijedlog به [be] obrazuje slijedeće složene prijedloge:

به زیر [be zīr-e] – *ispod* [fol. 35a, fol. 42b]/به نزد [be nazd-e] – *kod* [fol. 15a, fol. 16a, fol. 16b, fol. 17ax2, fol. 24b, fol. 27ax2, fol. 29b, fol. 33b]/به سوی [be sū-ye] – *ka, prema* [fol. 6b, fol. 10a, fol. 16b, fol. 27b, fol. 29a, fol. 35a]/سربه [be sar-e] – *na* [fol. 6a, fol. 30a]/پیشبه [be pīš-e] – *kod* [fol. 19b].

Pravi prijedlog بر [bar] obrazuje slijedeće složene prijedloge:

بر مقتضای [bar moqtazā-ye] – *prema, shodno* [fol. 14ax3, fol. 17b, fol. 19a, fol. 46b]/بالایر [bar bālā-ye] – *iznad* [fol. 28b]

Pravi prijedlog در [dar] obrazuje slijedeće složene prijedloge:

در میان [dar miyān-e] – *između* [fol. 4b, fol. 6b, fol. 7b, fol. 8a, fol. 8b, fol. 10b, fol. 11b, fol. 14a, fol. 15ax2, fol. 16a, fol. 17a, fol. 19b, fol. 20a, fol. 23ax2, fol. 28bx2, fol. 29b, fol. 30a, fol. 34b, fol. 46a]/در زیر [dar zīr-e] – *ispod* [fol. 15a, fol. 17a, fol. 20b, fol. 22ax2, fol. 23b, fol. 32a, fol. 33b]/در نزد [dar nazd-e] – *kod* [fol. 4b, fol. 6ax2, fol. 20a, fol. 35a, fol. 45a]/در پیش [dar pīš-e] – *kod* [fol. 12a, fol. 23a, fol. 30b, fol. 33a, fol. 46a]/در گرد [dar gard-e] – *oko* [fol. 21a]/در تحت [dar taht-e] – *ispod* [fol. 20a]/در سوی [dar sū-ye] – *ka, prema* [fol. 34a]/در بالای [dar bālā-ye] – *iznad* [fol. 3a, fol. 23a, fol. 23b, fol. 25a]/در روی [dar rū-ye] – *na* [fol. 4b]/در سر [dar sar-e] – *na* [fol. 16b].

Također, nekada u sastav složenog prijedloga mogu stupiti i dva prava prijedloga, poput:

از بر [az bar] – *od, iz* [fol. 27a]/تا به [ta be] – *do* [fol. 6b, fol. 8b, fol. 10a, fol. 13b, fol. 19b, fol. 21a, fol. 24b, fol. 32a, fol. 48b]/تا در [ta dar] – *do, u* [fol. 7a]/به جز [be ġoz] – *osim* [fol. 8b, fol. 9b, fol. 11b, fol. 28b, fol. 31b]/جز به [ġoz be] – *osim* [fol. 6a]/از جز [ġoz az] – *osim* [fol. 8b, fol. 43b]/جزز [z ġoz] – *osim* [fol. 15b, fol. 16a, fol. 17b, fol. 33a]

4.3.10. Veznici

4.3.10.1. Prosti veznici

Statističkom analizom *Bulbulistana* došla sam do zaključka da se od prostih veznika u *Bulbulistanu* najviše spominje veznik و [wa] – *i, a*. Drugo mjesto po frekventnosti zauzima veznik نیز [nīz] – *i, također* (spominje se oko 78 puta u tekstu), zatim pogodbeni veznik اگر [agar] – *ako* (64 puta) i njegova skraćena varijanta گر [gar] (27 puta), te veznik چون [čūn] – *pošto, jer, kada, kako* (spominje se oko 63 puta) i njegova skraćena varijanta جو [čū] (17 puta).¹⁶⁰

Osim ovih najfrekventnijih veznika, zastupljeni su i slijedeći prosti veznici: چه [če] (33 puta)/که [ke] – *da, kada, jer* (frekventan)/ آخر [āxar] (26 puta)/ زیرا [zīrā] – *jer, pošto* (20 puta) i njegova varijanta iz pahlevi jezika ایرا [īrā] (2 puta)/ اما [ammā] – *ali, međutim* (14 puta)/ مگر [magar] – *osim, izuzev* (12 puta) که [ke] – *kada, jer* (9 puta)/ چرا [čarā] – *jer, pošto* (9 puta)/ تا [tā] – *kada* (7 puta)/ یا [yā] – *ili* (5 puta)/ پس [pas] – *dakle* (dvaput) / ولی [walī] – *ali, međutim* (dvaput)/ کجا [koğā] – *gdje* (jednom)/ کی [key] – *kako* (dvaput)/ الا [ellā] (dvaput)/ نه [na] – *ne, niti* (jednom)/ بل [bel] – *nego* (jednom).

4.3.10.2. Složeni veznici

Najfrekventniji složeni veznici u *Bulbulistanu* su:

Veznik آنگاه [āngāh] – *onda, tada* (16 puta) ولیکن [walīkan] – *međutim* (7 puta)/ چگونه [čegūne] – *kako* (6 puta)/ از چه [az če] – *zašto* (5 puta)/ در کجا [dar koğā] – *gdje* (6 puta)/ از کجا [az koğā] – *odakle* (4 puta)/ بلکه [balke] – *nego* (4 puta)/ اگر چه [agar če] – *iako, mada, premda* (jednom)/ ولیک [walīk] – (dvaput)/ لیک [līk] (dvaput)/ گاه گاه [gāh gāh] (jednom)/ به چون [be čūn] – *kako* (jednom)/ اگر نه [agar če] – *inače* (jednom) i njegovi skraćeni oblici گر نه [gar ne] (dvaput) i و نه [war ne] (5 puta) / تا [tā] – *kada* (dvaput)/ که تا [ke tā] – *da* (jednom) / برای چه [barā-ye če] – *radi čega* (jednom)/ چه...چه [če...če] – *ili...ili* (58) / خواهی... خواه [xāh xāhī] (dvaput) – *htio...ne htio* / وقتی که [waxtī ke] – *kada* (jednom)/ در وقتی [dar waxtī] – *kada* (jednom)/ در آن وقتی که [dar ān waxtī ke] – *u vrijeme kada* (dvaput)/ از برای آن [az barā-ye ān] – *radi toga* (dvaput).

¹⁶⁰ Zbog velike zastupljenosti veznika u *Bulbulistanu*, neću navoditi broj stranica na kojima se veznici nalaze, već samo broj koliko se puta pojedini veznik pojavljuje u tekstu.

4.3.11. Čestice

4.3.11.1. Čestica را [rā]

Čestica را [rā] je u *pahlevi jeziku* glasila رای [rāy] i nije se mnogo koristila, uglavnom se upotrebljavala u značenju prijedloga برای [barāy-e], koji je, ustvari, složenica od prijedloga به [be] i čestice رای [rāy].

Jedna od stilskih karakteristika stare proze je ta da se را [rā], koje je znak za direktni objekat, ponekad upotrebljavao umjesto prijedloga به [be] i برای [barāy-e], a ponekad je njegova upotreba bila suvišna, npr.: فردا را خدمت میرسم.

Ponekad je imao značenje prijedloga از [az] i to u 6. i 7. vijeku, a posebno u Sa'dijevom *Ādulistanu*: لقمان را پرسیدند.

U nekim slučajevima imao je značenje ezafeta, odnosno dolazio je umjesto ezafetske kesre, npr.: آنرا روی مصلحت بود. = روی آن بمصلحت بود. (Bahār 1996: 400)

U *Bulbulistanu* se čestica را [rā], osim toga što je marker za direktni određeni objekat, upotrebljavala u slijedećim slučajevima:

Čestica را [rā] stoji umjesto prijedloga برای [barā-ye] – za, radi

ای مرد مریض، خدا را در میان گلّه میا ایرا میشها از تو می رمند.

Čovječe oboljeli, tako ti Boga ne dolazi među stado, ... [fol. 16b]

... اینک ترا شیر دوشیدم.

... evo – pomuzoh ti mlijeka; ... [fol. 16b]

ترا اشارت بزرگ است که از این عالم ورق نصیبت نور دیده است.

... to ti je veliki znak da je na ovome svijetu tabak tvoje sudbine presavijen. [fol. 16b]

Čestica را [rā] stoji umjesto prijedloga به [be]

Ova pojava je veoma frekventna u *Bulbulistanu*, a za ilustraciju će poslužiti slijedeći primjeri:

ملک هند پادشاه روم را بسیار تحف فرستاد، ...

Kralj Indije posla bizantijskom caru brojne poklone. [fol. 9a]

لقمان پسر خود را گفته است ...

Lukman reče svome sinu: ... [fol. 18a]

Upotreba čestice را [rā] zajedno sa prijedlogom

Jedna od stilskih osobenosti Fevzija je ta da u izvjesnom broju primjera upotrebljava česticu „ra“ iza imenice, ispred koje dolazi neki prijedlog, što se vidi u slijedećim primjerima:

ایزد تعالیٰ به هر دردی <را> درمان آفریده است، ...

Svevišnji je Bog za svaku bolest stvorio lijeka; ... [fol. 15b]

... از روزنهای ایوان بر ایشان <را> نثار فرمود، ...

... kroz prozore na balkonu po njima pospu još deset hiljada zlatnika. [fol. 46a]

Suvišno „ra“ – را زاید [rā-ye zāyed]

U slijedećoj rečenici upotreba čestice را [rā] je suvišna, upotrijebljena je gramatički nepravilna konstrukcija:

این دختر با نه نود کس <را> زنا کند ...

Ta djevojčica počinīt će blud s devedeset devet ljudi; ... [fol. 22b]

Karakteristična upotreba čestice را [rā]

U jednom broju primjera čestica „ra“ stavlja se između dijelova jednoga konstituenta, radi njegovog razbijanja, što se vidi u slijedećim primjerima:

یکی را از ایشان در دل آمد ...

Jedan od njih u sebi pomisli: ... [fol. 3a]

شیخ را دختری بود ...

Šejh je imao kćer, ... [fol. 8a]

گفت: مرا دختری هست.

Reče: “Imam kćer; ... [fol. 8b]

4.3.11.2. Čestica که [ke]

Čestica که [ke] je veoma zastupljena u *Bulbulistanu* u različitoj upotrebi:

Čestica که [ke] zamjenjuje dvotačku (:) u upravnom govoru

S obzirom na to da je *Bulbulistan* zbirka priča i da je veoma zastupljen upravni govor, razumljivo je da čestica که [ke] u velikom broju primjera zamjenjuje dvotačku (:), što se vidi u slijedećim primjerima:

گفته است که اتقوا فراسة المؤمن فانه ينظر بنور الله. پیغمبر

Pejgamber je rekao: ‘Čuvajte se proniciljivosti vjernika; on uistinu gleda Allahovim svjetlom.’ [fol. 4a]

...لابه می کند که پنجاه زر دارم.

Zapomaže: ‘Imam pedeset zlatnika; ... [fol. 21b]

یکی را از ایشان در دل آمد که در همه روز تا به شب در این حال مانده ایم...

Jedan od njih u sebi pomisli: “Od jutra do mraka mi je ovako; ... [fol. 3a]

Čestica که [ke] se ne prevodi

U izvjesnom broju primjera čestica که [ke] se uopće ne prevodi, i u tom slučaju uglavnom dolazi na početku rečenice, kao karakteristika narativnog diskursa, npr.:

که جز نوشیدن و خوردن نخواهند

زن و فرزند و کودک را شناسی

که آنان هست و نیستی را ندانند

اگر سیر کرده ای رستی و گرنه

Znaš kakvi su žene i djeca – Sem jela i pića ništa im ne treba

Nahrani ih i spašen si, inače – Imaš li il’ nemaš, njih se ne tiče [fol. 3b]

4.3.11.3. Čestice za poređenje

U *Bulbulistanu* su zastupljene dvije čestice za poređenje, a to su:

Čestica چون [čūn]

چون زر است اعمال ریا همچو تیزاب

Dobra su djela nalik zlatu, a dvoičnost azotu [fol. 31b]

Ova čestica je uglavnom dolazila u svom skraćenom obliku چو [čū], poput:

چو گلبنگ هزار دل ز آغاز

Na početku srce poput slavuja [fol. 1b]

دوربینان شد چو در برج رضا مهر منیر

[Čovjek] dalekovid postade ko u sazviježđu zadovoljstva blistavo Sunce [fol. 7b]

Čestica همچون [hamčūn]

Ova čestica je uglavnom dolazila u svom skraćenom obliku همچو [hamčū], poput:

همچو موی در زیر گردنش نشانی ماند.

Pod grlom joj, poput vlasi kose, ostade ožiljak. [fol. 20b]

عمل سیماب و تحسین همچو آتش

I živa i pohvala su poput vatre [fol. 30b]

و گیسویش همچو لیف سپید با یکدیگر پیچیده، ...

... a kosa se splela poput bijelih palminih vlakana; ... [fol. 41a]

4.3.11.4. Čestice za negaciju – حرف نفی

U *Bulbulistanu* je uočeno nekoliko čestica za negaciju, a to su:

Čestica نه [na]

Ova čestica se koristi u savremenom dari jeziku za označavanje negacije. U *Bulbulistanu* osim što dolazi u pravilnom obliku ispred glagola, primjećuju se i neke karakteristične upotrebe ove čestice:

- upotreba negativne čestice نه - „na“ odvojeno od glagola

مرا ستایش مردمان نه مطلوب است، ...

Ja ne težim za pohvalom ljudi, ... [fol. 29a]

این نه دروغ است.

... *to nije laž.* [fol. 45a]

- na negativni oblik pomoćnog glagola „biti“ u prezentu 3. lica jednine dodaje se dugi vokal „i“

آیا هیچ از خویشوندانش کس نیستی که مرا بحلالی نکاح کند؟

Ima li među njegovim rođacima iko ko bi me na dopušten način uzeo za ženu?

[fol. 26a]

Čestica مه [ma]

U starom dari jeziku umjesto čestice نه [na] upotrebljavala se čestica مه [ma]. Ova čestica se u pahlevi jeziku izgovarala sa „mi“ i pisala se odvojeno, ali u dari jeziku spaja se sa glagolom, npr.: مبادا، مساز، مرو، مکن.

U prvoj etapi kada se „mi“ dodavalo na glagole koji počinju elifom, oblik se nije mijenjao, npr.: مآور , ماندیش, a kasnije se elif mijenjao u „je“, npr.: میاور (Bahār 1996: 336).

U *Bulbulistanu* je umjesto negativne čestice نه [na] u velikom broju primjera¹⁶¹ bio zastupljen upravo ovaj oblik negacije, što se vidi u slijedećim primjerima:

مکش نیستی و نادانی در عالم

Ne trpi neimaštinu i neznanje na svijetu [fol. 3b]

مپندار با دیگر یکسان هندوانه جهلی

Gorku tikvicu ne smatraj jednaku drugima [fol. 4b]

ای مرد مریض، خدا را در میان گلّه میا..._

Čovječe oboljeli, tako ti Boga ne dolazi među stado, ... [fol. 16b]

Čestica نی نی [nei nei]

U avestinskom i pahlevi jeziku čestica za negaciju je bio vokal „a“, koji je negirao imenicu ili glagol, npr.: اهو u značenju „dobar“, هو u značenju „loš“.

U dari jeziku je ova čestica zamijenjena česticama نی، نا. Negativna čestica نه, koja ja karakteristična za glagole, je u dari jeziku glasila نی (Bahār 1996: 343).

U *Bulbulistanu* je također zastupljen i ovaj oblik negacije:

گفت: نی، نی؛ اگر راست گویی، چرا نپذیرم؟

Reče: “Ne, ne; ako istinu kažeš, zašto ne bih prihvatio?” [fol. 11a]

شیخ – فُذَسَ سِرُّهُ – گفت: نی، نی. غلط دانسته ای.

Šejh – sveta bila njegova tajna! – reče: “Ne, pogriješio si. [fol. 12b]

¹⁶¹Da bi se ukazalo na frekventnost ove negativne čestice, navest će se svi primjeri, ali samo u perzijskom tekstu:

[fol. 11b, fol. 10a] مکن/مباش [fol. 8b] مجو/ [fol. 7a] مخور/ [fol. 6b] مخور / مجو / مپندار/ [fol. 6a] مشو/ [fol. 5b] مدار, [fol. 29a, fol. 23b] مگو/ [fol. 22b] مپرس/ [fol. 18a] مزن/ [fol. 14b, fol. 34b] مترس/ [fol. 13a] مپنداری/ [fol. 42b], [fol. 45bx2] مگویی/ [fol. 30a, fol. 30b] مکوب/ [fol. 43b]

4.3.11.5. Čestice za afirmaciju

Čestica آری [ārī]

Od čestica za afirmaciju u većini primjera *Bulbulistana* koristila se čestica آری [ārī].

Čestica بلی [balī]

U *Bulbulistanu* je uočen samo jedan primjer ove čestice, što je i shvatljivo, budući da se ova čestica koristi u savremenim tekstovima i u govornom perzijskom jeziku:

گفتم: بلی؛ آن صرّه را به وی دادم.

‘*Da*’, *rekoh, i onu mu kesu dadoh.* [fol. 32b]

4.3.11.6. Upitna čestica آیا [āyā]

Interesantna je upotreba upitne čestice آیا [āyā] – *da li* u rečenicama gdje uopće nema potrebe za stavljanjem ove čestice, dakle, ona je suvišna, što se vidi u slijedećim primjerima:

... در آن دم که ما طعام خوریم، آیا در کجا می خسیم؟

... *kad jedem gdje ću spavati?* [fol. 43a]

... گفت: ای یار همدرد، آیا به چه دردی ترا مرگ رسیده است؟

... *reče: “Prijatelju po boli, od kakve li te bolesti smrt zadesi?”* [fol. 44a]

... گفت: آیا من به چه سبب زنده ماندم که کاسه سم نوشیده بودم؟!

... *reče: “Zbog čega sam to ostao živ, kad sam iskapio otrovanu času?!”* [fol. 17a]

Upotreba ove upitne čestice slična je upotrebi čestice „ke“ kao zamjene za dvotačku po tome što i ona ukazuje jedino na to da je posrijedi upitna rečenica, i to je njena jedina funkcija. Ona u ovim primjerima stoji na početku rečenice na čijem kraju treba stajati upitnik. Tako obje ove čestice imaju interpunkcijsku funkciju, to jest, iz današnje perspektive posmatrano, više su tu zbog pisma nego zbog jezika.

4.3.12. Uzvici

Uzvici u perzijskom jeziku se dijele na tri grupe.¹⁶² U prvu grupu spadaju uzvici za dozivanje, od kojih su neki preuzeti iz arapskog jezika. Među te uzvike ubraja se elif, odnosno dugi vokal „a“ koji se dodaje na kraj imenice, te čestice koje dolaze prije imenice, a to su: ای [ey], ایها [eyā], یا [yā], ایها [ayyohā] i druge. Neki od ovih uzvika su zastupljeni i u *Bulbulistanu*, npr.:

خدایا پادشاه لایزال [fol. 22a] – *Bože, Ti Koji si Kralj Neprolazni*/ای یهودی [fol. 5a] – *Jehudijoz*/ای درویش [fol. 7a] – *Dervišu*/ای صالحه [fol. 22b] – *Čestita ženo*/ای بی رحم [fol. 22a] – *Okrutniče*/یا جنید [fol. 32a] – *Džunejde*/یا ذی الکریم [fol. 32b] – *Plemeniti*/یا شیخ [fol. 35b] – *Šejhu*/یا رسول الله [fol. 41b] – *Allahov poslaniče*.

U drugu skupinu uzvika spadaju onomatopeje koje služe za podražavanje glasova u prirodi, te interjekcije, odnosno podsticajni znaci koji služe za obraćanje životinjama, i za njihovo dozivanje i tjeranje. U *Bulbulistanu* nije zabilježen niti jedan primjer za ovu vrstu uzvika.

U treću skupinu spadaju eksklamacije kojima se izražavaju vrlo raznovrsna duševna stanja i dojmovi, kao što su radost, žalost, strah, bol, iznenađenje, upozorenje i drugo. U *Bulbulistanu* je uočen jedan broj ovih uzvika, a to su:

خدا را [fol. 15b, fol. 16b, fol. 25a, fol. 28b, fol. 29b, fol. 43b, fol. 45b] – *O Bože!*/ بحمد الله [fol. 18a] – *Hvala Bogu!*/الحمد لله [fol. 32a] – *Hvala Bogu!*/به حق خدا [fol. 30b] – *Tako mi Božijeg dostojanstva!*/استغفر الله – *Estagfiru-l-lah!* [fol. 21b]/ معاذ الله – *Ne daj Bože!* [fol. 48a]/ زنهار – *Pazi!* [fol. 33b]/ دریغ [fol. 16a] – *Avaj!*

Uzvici izražavaju emocionalnost, ekspresivnost. Oni takav ton daju tekstu i zato su stilogeni.

¹⁶² Više o uzvicima vidjeti: Xomāyūn, Farrox (1957) *Dastūr-e ġāme‘-e zabān-e fārsī*. Tehrān: Matbū‘āt-e ‘ālī Ekbar ‘elmī, str. 805–835.

4.3.13. Morfološka sinonimija lica

Područje morfostilistike jeste i proučavanje gramatičke sinonimije općenito i po pojedinim kategorijama i vrstama riječi. Kada se jedna forma upotrebljava u svom perifernom značenju ona se ujedno naziva i gramatičkom metaforom ili pak transpozicijom te forme (npr. upotreba prvog lica množine u značenju prvog lica jednine, upotreba prezenta za opisivanje događaja iz prošlosti i sl.) (Katnić-Bakaršić 2001: 245).

U *Bulbulistanu* je zastupljena sinonimija lica¹⁶³, koja se očituje u upotrebi prvog lica plurala u značenju singulara, i to u značenju unižavanja govornika/pisca, a ne iskazivanja poštovanja. Takvo *mi* naziva se *mi skromnosti* (*nos modestiae*). Između te zamjenice *mi* i *autorskog mi* može se povući paralela, jer je *autorsko mi* prvobitno imalo ulogu iskazivanja skromnosti, budući da se *ja* smatralo suviše neskromnim. (Katnić-Bakaršić, 2001:248). Međutim, između *autorskog mi* i *mi skromnosti* u perzijskom jeziku postoji i jedna veoma bitna razlika. *Autorsko mi* može poslužiti autoru kao sklonište kad želi dati veću težinu onome što je napisao jer onda izgleda da njegove stavove dijeli grupa istomišljenika (Katnić-Bakaršić 2001: 248), što sa zamjenicom prvog lica plurala u značenju singulara u učtivoj upotrebi perzijskog jezika nije slučaj. Ako bi bilo tako, to više ne bi bilo *mi skromnosti*, već možda i *mi uznositosti*.¹⁶⁴

U slijedećim primjerima upotrebljava se zamjenica 1. lica plurala ما[mā] – *mi*, u značenju zamjenice 1. lica singulara من [man] – *ja*:

سپاس به ایزد باد، خانه ما فراوان است.

Bogu hvala, moja (lit. naša) je kuća prostrana; ... [fol. 43a]

من گفتم که ما نیز همچنان دردی را مبتلا گشتیم. بسیار نماند که مرگ ما نیز می رسد.

Rekoh da sam i ja (lit. mi) obolio od iste bolesti; neće dugo proći, a i moja (lit. naša) će smrt stići. [fol. 44a]

...برو ای یار قدیم که ما نیز به آن درد گرفتاریم.

Idi, prijatelju stari. I ja (lit. mi) bolujem od te bolesti; ... [fol. 44a]

¹⁶³ Također je zastupljena i sinonimija vremena, ali o njoj je već govoreno u poglavlju „Glagolski oblici“, str. 172.

¹⁶⁴ Više o tome vidjeti: Drkić 2007: 39–40.

U izvjesnom broju primjera uočava se da Fevzi uz svoje ime, kao i samostalno, navodi imenice, kao što su بنده [bande] – *rob* i فقير [faqīr] – *siroti*, *siromah*. Ovu pojavu Esad Duraković naziva *toposom afektirane skromnosti* u arapskoj književnosti. On navodi da je „u starim arapskim rukopisima, i uopće u srednjovjekovnim književnim djelima na arapskom jeziku, sastavni dio invokacije predstavljalo (je) osobeno 'potpisivanje' autora koji je uz svoje ime navodio obavezne atribute ubogi, siroti, siromašni, Rob najponizniji itd.“ (Duraković 2000: 37). Ova pojava je zastupljena i kod velikog broja autora u djelima klasične perzijske književnosti.

U primjeru koji slijedi Fevzi je ispred svog imena stavio imenicu بنده [bande] – *rob*:

گویند که بنده فوزی پرورده این درختان

Rob [Božiji] Fevzi ovo drveće odnjegova [fol. 3a]

U slijedećim primjerima imenica فقير [faqīr] – *siroti* stoji umjesto 1. lica singulara:

این فقیر نیز به همت پیشوایان ورقی چند بر این اسلوب ساخت، ...

... *i ovaj je siromah na isti način napisao nekoliko listova*, ... [fol. 2a]

Slijedeća dva primjera zanimljiva su po tome što poslije riječi *faqīr* dolazi glagol u 1. licu singulara, što riječ *faqīr* ustvari čini zamjenicom. Forme skromnosti za 1. lice vremenom su postale rasprostranjene u tolikoj mjeri da su stekle status zamjenice po svim gramatičkim osobinama.¹⁶⁵

فقیر چنین پندارم که از وزرا آنچنان کامل و دانا نیامده است، ...

Mislim da među vezirima nije bilo niti jednog tako usavršenog i učenog. (38b)

فقیر در دیوان خسرو پاشا دیده ام و چنین پندارم از آن است.

Vidio sam [ga i] u Husrev-pašinu divanu, i mislim da pripada njemu. (39a)

¹⁶⁵ O formama skromnosti i upotrebi učtivih oblika zamjenica u perzijskom jeziku vidjeti: Drkić 2007: 39–55.

4.4. Sintaksostilistička analiza *Bulbulistana*

U ovom odjeljku predmet analize su najfrekventnije sintaksostilističke pojave u *Bulbulistanu*. Budući da sintaksički nivo predstavlja veoma prostrano područje, samim tim je i predmet sintaksostilistike veoma opširan i složen. Sintaksostilistika proučava sve stileme na sintaksičkom nivou, te njihovu funkcionalno-stilsku i ekspresivnu markiranost (Katnić-Bakaršić 2001: 257).

4.4.1. Rečenice

Kako bi se donio cjelovit i utemeljen sud o vrijednosti teksta *Bulbulistana* sa sintaksostilističkog aspekta, važno je da se ukaže na raznovrsnost rečenica koje je Fevzi koristio. Rečenice su uglavnom proste i jednostavne, ustvari, može se reći da se *Bulbulistan* odlikuje kratkoćom rečenica, odnosno konciznošću i jezgrovitostću, o čemu će biti govora u narednom poglavlju. Složene rečenice uglavnom su zastupljene u uvodu *Bulbulistana*, kao i u uvodnim dijelovima svakog poglavlja. Uvod *Bulbulistana*, kao i uvodni dio svakog poglavlja, pisani su teškim, izvještačenim i kitnjastim, odnosno ornamentalnim stilom, što je karakteristika *dotjerane ili umjetničke proze* (nasr-e fannī), a samo djelo je pisano jednostavnim stilom, što je opet karakteristika *jednostavne* (nasr-e sāde) ili *neukrašene proze* (nasr-e morsal). Ova osobina pisanja uvoda dotjeranim i umjetničkim stilom, a samog djela jednostavnim stilom je bila popularna u Iranu još u 7./13. vijeku (Šamīsā 2001: 163), pa su tako nastala mnoga djela pisana na ovaj način, što je vjerovatno imalo utjecaja i na Fevzija, odnosno na stil *Bulbulistana*.

4.4.1.1. Konciznost – ايجاز [iğāz]

Jezik *Bulbulistana* odlikuje se konciznošću i jezgrovitostću teksta, odnosno širi izraz se steže u kraći, čime se postiže semantička jezgrovitost i sintaksička zgusnutost izraza.

Konciznost je „sažet način izražavanja u kome se govornik posluži sa što manje riječi da bi izrazio što više značenja uz uvjet da usljed toga ne trpi smisao rečenice“ (Muftić 1995: 75).

Dakle, konciznost znači objašnjavanje značenja minimumom riječi, tj. korištenje malo riječi, a davanje mnogo značenja. Retorički uvjet je taj da ekonomičnost riječi ne stvara prazninu u prijenosu poruke. Šems Qays kaže da su metafore i poređenja rečenice

upravo zbog konciznosti teksta. Ustvari, metafora se smatra vrhuncem umjetničke konciznosti. Među klasičnim perzijskim pjesnicima Firdusi i Nizami su neprikosnoveni talenti metafore i stoga su njihovi stihovi najbolji primjer konciznosti u perzijskom jeziku (Šamīsā 2004a: 141–142).

Ovoj pojavi u zapadnoj stilistici nije mnogo posvećeno pažnje, za razliku od orijentalne stilistike koja konciznosti daje posebnu važnost i značaj.

Postoje tri načina na koja se ostvaruje konciznost, a to su: *konciznost sažimanjem* – ایجاز قصر [iğāz-e qasr], *konciznost ispuštanjem* – ایجاز حذف [iğāz-e hazf] i *konciznost destrukcijom* – ایجاز محل [iğāz-e moxel].

4.4.1.1.1. Konciznost sažimanjem – ایجاز قصر [iğāz-e qasr]

Konciznost sažimanjem sastoji se u tome da „izričaj sadrži više značenja nego što u njemu ima riječi, ali s tim da se pri tom ne ispusti ni jedan bitni njegov dio te tako bude potpuno jasan i shvatljiv sagovorniku (ili čitaocu)“ (Muftić 1995: 76).

U klasičnim perzijskim književnim djelima ima mnogo primjera za ovu vrstu konciznosti, poput većine poslovice u Sa’dijevom *Dulistanu*.

U *Bulbulistanu* je također prisutan veliki broj primjera konciznosti sažimanjem, u kojima su rečenice tako kratke i zbijene da, ako bi se izbacio samo jedan njen dio, to bi dovelo do stvaranja semantičke praznine teksta, što se vidi u sljedećim primjerima:

من و زخم بر پاره لوحی بماندیم. زخم حامله بود؛ در آن پاره لوحی دختری زاد؛ گفت: تشنه ام. آب دریا شور است. مرا آب شیرین بیاب.

Žena i ja spasismo se na jednom komadu daske. Žena mi je bila noseća; na onom komadu daske rodi djevojčicu. ‘Žedna sam’, reče. ‘Morska voda je slana. Nađi mi slatke vode.’ [fol. 4b]

بزودی بیرون جَست و بسیار جُست وجو کرد؛ نیافت.

Odmah je izletio napolje i dugo vremena ga tražio; ne nađe [ga]. [fol. 9b]

شیخ – فُدَس سِرُّه – گفت: شما خوبتر دانید، و در پیش گذست و تکبیر کرد. حاضران نیز اقتدا کردند و از نمازش بیرون آمدند.

“Vi bolje znate”, reče šejh, prođe naprijed i donese tekbir. Prisutni se za njim povedoše i namaz mu otklanjaše. [fol. 12b]

مردمان گرد آمدند و کفنش باز کردند؛ نگرینتند: واقعاً مرده. همه در تحیر ماندند.

Ljudi se okupiše i razmotaše ćefin; pogledaše: uistinu bijaše umro. Svi ostaše u čudu. [fol. 12b]

4.4.1.1.2. Konciznost ispuštanjem – ایجاز حذف [iğāz-e hazf]

Konciznost ispuštanjem sastoji se u tome „da se u izričaju ispusti pojedina riječ, rečenični dio, pa i čitava rečenica ili i više njih, ali da preostali kontekst ukazuje na ono što je iz njega ispušteno“ (Muftić 1995: 76). Dakle, dozvoljeno je da se ispusti dio govora, ali pod uvjetom da ne nastane ambigvitet u shvatanju značenja. U perzijskoj književnosti ova je vrsta konciznosti veoma zastupljena, a Sa’di se smatra majstorom ovog umijeća. Tako se u njegovu *Dulistanu* uočava izvjestan broj primjera u kojima su na veoma vješt i stilski lijep način izostavljeni pojedini dijelovi rečenice. Fevzi je u *Bulbulistanu* nastojao dosegnuti svoj uzor i u ovome domenu, pa je radi konciznosti teksta izostavljao pojedine dijelove rečenica. O ovoj pojavi posebno će se govoriti u poglavlju „Sintaksičke figure“, u kojem se obrađuje sintaksička figura *elizija (elipsa)* (str. 267).

4.4.1.1.3. Konciznost destrukcijom – ایجاز مخل [iğāz-e moxel]

To je vrsta konciznosti koja se obavlja ispuštanjem dijela govora bez značenjskoga konteksta. Na taj način stvaraju se teškoće u shvatanju značenja ili je ispuštanje uzrok stvaranja dvosmislenosti teksta (Šamīsā 2004a: 145). Dakle, ako se bez vezivanja za odgovarajući kontekst izostavi pojedini dio teksta, radi njegovog skraćivanja, onda to može dovesti do neshvatanja teksta. Ovakva skraćivanja se nazivaju destruktivnim, jer se tekst u tolikoj mjeri skraćuje da dolazi do potpune destrukcije njegova značenja. Analizom *Bulbulistana* nije uočen niti jedan primjer ove vrste konciznosti.

4.4.2. Odstupanje od gramatičkih pravila perzijskog jezika

Fevzi Mostarac, iako nije nativni govornik perzijskog jezika, uspio je da napiše djelo na perzijskom jeziku, po uzoru na najbolju perzijsku prozu. Jezičkom analizom *Bulbulistana* može se zaključiti da je Fevzi dobro vladao perzijskim jezikom. Tako on u izvjesnim primjerima pokazuje svoje umijeće i vještinu u pisanju, te poznavanje pravopisa i osnovnih gramatičkih pravila perzijskog jezika. Međutim, ponekad odstupa od gramatičkih pravila perzijskog jezika, što može dovesti do izvjesnog ambigviteta u jeziku *Bulbulistana*. Ta odstupanja od gramatičkih pravila perzijskog jezika uglavnom se dešavaju na sintaksičkom nivou. Naime, Fevzi upotrebljava izvjesne konstrukcije i rečenice koje su gramatički neuobičajene, što jezik *Bulbulistana* čini neprohodnim i nejasnim. Osim toga, u jednom broju primjera uočava se neusklađenost glagolskih vremena u rečenicama koje dolaze jedna iza druge. Te razne sintaksičke nepravilnosti u tekstu dovode do značajnih semantičkih nejasnoća, što može rezultirati sasvim pogrešnim percipiranjem tog dijela teksta. U poglavljima koja slijede ukazat ću na neke gramatički neuobičajene konstrukcije i rečenice, te na nekongruenciju glagolskih vremena u *Bulbulistanu*.

4.4.2.1. Gramatički neuobičajene konstrukcije i rečenice u *Bulbulistanu*

Analizirajući tekst *Bulbulistana* uočen je izvjestan broj neuobičajenih konstrukcija i rečenica, koje odstupaju od gramatičkih pravila perzijskog jezika.

U slijedeće dvije rečenice upotrijebljen je neuobičajen oblik futura 1. lica jednine glagola پرسیدن [porsīdan] – *pitati* i جستن [ġostan] – *tražiti*. Naime, umjesto glagolskih oblika خواهم پرس [xāham pors] i خواهم جوی [xāham ġūy] trebalo bi da dođu oblici خواهم پرسید [xāham porsīd] i خواهم جست [xāham ġost], jer se futur u perzijskom jeziku pravi od modalnog glagola خواستن [xāstan] i skraćenog infinitiva određenog glagola, a ne od njegove prezentske osnove, kao što je navedeno u slijedećim primjerima:

از شما چیزی خواهم پرس: این زن که در بالای تخت نشستہ، آن زن کیست؟

...*pitat* ću vas nešto: ona žena što sjedi na prijestolju – ko je ona? [fol. 23b]

گفت: من نیز نمی دانم که چه خواهم جوی؟...

Reče: “Ni sam ne znam šta *hoću da tražim*;... [fol. 24a]

U slijedećoj rečenici iza broja je imenica u pluralu کتب [kotob] – *knjige*, što gramatički nije tačno, budući da postoji pravilo u perzijskom jeziku da iza broja imenica dolazi u singularu, dakle trebalo bi da bude کتاب [ketāb]:

در بنی اسرائیل حکیمی بود که هشتاد صندوق کتب جمع کرده بود.

Među Israelićanima bijaše neki mudrac koji je bio skupio osamdeset sanduka knjiga. [fol. 27b]

Rečenice koje slijede odstupaju od gramatičkih pravila perzijskog jezika, jer ne može u isto vrijeme stajati čestica *rā*, koja je pokazatelj direktnog objekta, i jedan od prijedloga, koji su pokazatelji indirektnog objekta.

U slijedećim rečenicama iza izvjesnih sintagmi stoji čestica *rā*, a prije njih prijedlog *be*:

در بنی اسرائیل قومی <به> درخت بزرگتری را به اغوای شیطان پرستش کردند؛...

Jedan je narod među Israelićanima, šejtanovom obmanom, obožavao neko veliko stablo;... [fol. 33b]

ایزد تعالیٰ به هر دردی <را> درمان آفریده است، ...

Svevišnji je Bog za svaku bolest stvorio lijeka;... [fol. 15b]

U slijedećem primjeru iza sintagme stoji čestica *rā*, a prije nje prijedlog *bā*:

این دختر یا نه نود کس <را> زنا کند...

Ta djevojčica počinit će blud s devedeset devet ljudi;... [fol. 22b]

U slijedećoj rečenici prije zamjenice za 3. l. množine *īšān* stoji prijedlog *bar* a poslije njega čestica *rā*, što je gramatički neuobičajeno:

ده هزار نیز آن دم که از درش بیرون رفتند، از روزنهای ایوان بر ایشان <را> نثار فرمود، و کردند.

...a da u trenutku kad budu izlazili na njegova vrata, kroz prozore na balkonu po njima pospu još deset hiljada zlatnika. Tako i učiniše. [fol. 46a]

U slijedećoj rečenici primjećuje se neuobičajeno iskazivanje negacije 1. lica jednine glagola مالک بودن [mālek būdan] – *imati*, koje glasi مالک نیستم بود [mālek nīstam būd], a trebalo bi biti مالک نبود [mālek nabūdam]:

چنان که یک تنکه را نیز مالک نیستم بود.

...tako da *nisam imao nijednog novčića*. [fol. 31b]

Izvjestan broj rečenica u *Bulbulistanu* smatra se gramatički neuobičajenim, budući da nisu poštovana pravila tvorbe komparativa u perzijskom jeziku. Naime, pridjevi u tim rečenicama imaju značenje komparativa, a upotrijebljeni su u pozitivu. Za ilustraciju će poslužiti slijedeći primjeri:

در صنایع اشعار از همه شاعران خرده بین و نکته دان است،...

U [korištenju] poetskih ukrasa od svih je pjesnika proncljiviji i vještiji. [fol. 37b]

Ova rečenica je gramatički netačna, jer su pridjevi trebali da dođu u komparativu, pa bi glasila

در صنایع اشعار از همه شاعران خرده بین تر و نکته دان تر است.

Isti slučaj se dešava i u slijedećim rečenicama:

جوانی بود در صنایع دلاکی از همه استاد؛ در خدمتش از همه خوش نهاد بود.

Bio je jedan mladić, od svih vještiji u poslu dallaka. U službi je bio primjerniji od svih. [fol. 47a]

Ova rečenica trebala bi glasiti:

جوانی بود در صنایع دلاکی از همه استادتر در خدمتش از همه خوش نهادتر بود.

در رسوم نظم و نثر از پدرش بیشتر نکته دان و خرده سنجان است.

U pisanju poezije i proze od svoga je oca bio proncljiviji i istančaniji. [fol. 38b]

Ova rečenica trebala bi glasiti:

درویش پاشازاده رحمه الله علیهما در رسوم نظم و نثر از پدرش بیشتر نکته دان تر و خرده سنجان تر است

Može se pretpostaviti da je Fevzi vjerovatno pod utjecajem gramatike turskog jezika pridjev komparativnog značenja napisao bez komparativnog nastavka „tar“, jer se u turskom jeziku komparacija pridjeva u rečenici izražava pozitivom. Odnosno, komparativ se

izražava tako da se pojam s kojim se poredi stavi u ablativ komparacije, pri čemu pridjev kao sadržaj poređenja može biti u pozitivu (Čaušević 1996: 137).

4.4.2.2. Nekongruencija glagolskih vremena

U jednom broju rečenica *Bulbulistana* primijećeno je da glagolska vremena nisu usklađena jedna sa drugim, što se vidi u slijedećim primjerima:

جوانی را دید که بند بر پای نهاده و سر در پیش افکنده می نشیند.

... *vidje nekog mladića kako sjedi okovanih nogu i pognute glave.* [fol. 35b]

U ovoj rečenici perzijski glagol نشستن [nešastan] – *sjediti* upotrijebljen je u 3. licu jednine prezenta می نشیند [mī nešīnad], a ispravno je نشستنه است [nešaste ast], odnosno 3. lice jednine perfekta. Naime, riječ je o dvovidskom glagolu نشستن [nešastan] – *sjediti*, koji ima statičko i dinamičko značenje. Osim ovoga glagola, u dvovidske glagole spadaju glagoli ایستادن [Īstādan] – *stajati* i خوابیدن [xābīdan] – *spavati*. Perfekat ovih glagola označava statičnost radnje u prezentu, a pluskvamperfekat statičnost radnje u perfektu. Ostale indikativne glagolske forme mogu označavati i statičnost i dinamičnost glagolske radnje.

آن پسر را نیز می دیدی که برای وی تاریخ ساخته ای؟ گفت:

Reče: “Jesi li vidio i dječaka za kojeg si napisao tarih?” [fol. 47b]

U ovoj rečenici umjesto oblika می دیدی [mī dīdī], koji je ustvari imperfekat 2. lica jednine glagola دیدن [dīdan] – *vidjeti*, pravilna je upotreba pluskvamperfekta ovoga glagola, dakle دیده بودی [dīde būdī].

وگر توان نیز بوده باشد، به قیمتش بسا خزینه باید.

... *a kad bi se i moglo, morao bi se skupo platiti.* [fol. 9b]

U navedenoj rečenici umjesto oblika بوده باشد [būde bāšad], koji je ustvari 3. lice jednine futura II glagola بودن [būdan] – *biti*, treba biti oblik imperfekat, jer je riječ o predikatu protaze potencijalne pogodbene rečenice.

Ovih primjera u kojima dolazi do nekongruencije glagolskih vremena ima više, što nam na neki način ukazuje na to da Fevzi ipak nije baš uvijek vladao gramatičkim pravilima perzijskog jezika, odnosno, navodi na zaključak da ovo djelo nije pisao nativni govornik perzijskog jezika.

4.4.3. Sintaksičke figure

Sintaksičkim figurama nazivaju se sve one figure koje se ostvaruju na nivou sintagme ili rečenice, a koje udovoljavaju kriteriju *odstupanja od uobičajene upotrebe*, odnosno njegovom modernom lingvostilističkom pandanu – kriteriju *oneobičajenosti*. Dakle, pod sintaksičke figure spadaju sve one figure kod kojih oneobičajenje zahvata izraz ili sadržaj sintagme ili rečenice u cjelini (Kovačević 1998: 28). Izvjestan broj ovih figura, koje se klasificiraju na figure dodavanja, oduzimanja, zamjene i permutacije, nalazi se i u *Bulbulistanu*, o čemu će biti govora u narednim poglavljima.

4.4.3.1. Figure dodavanja

Figure dodavanja, koje se karakteriziraju proširenjem osnovnog iskaza, ostvaruju se na dva načina, i to *dodavanjem različitih elemenata* (kumulacija, sinatroizam i distribucija, tautologija, gradacija i epitet) i *iterativnim ponavljanjem istih elemenata* (anafora, epifora, simploha, anadiploza, okruženje/ciklos, reduplikacija i polisindet). Neke od tih figura uočene su u *Bulbulistanu*, o čemu će biti govora u narednim poglavljima.

4.4.3.1.1. Kumulacija (sinatroizam)

U ovoj skupini figura naročito se izdvaja stilska figura klasične retorike *kumulacija*, tj. gomilanje elemenata koji se odlikuju istom sintaksičkom pozicijom, sa svojim podvrstama *distribucijom* i *sinatroizmom*, čija stilogenost počiva na nabranju niza pojedinosti, niza novih elemenata (Katnić-Bakaršić 2001: 312). Neki autori kao poseban oblik nabranja spominju podtip *kumulacije*, koji nazivaju *amplifikacijom* (Kovačević 2000: 154, Škreb 1969: 278). Tako Z. Škreb smatra da *kumulacija* nastoji da „pojmove, slike, likove, prikaže sa što više riječi, što raznolikije, dok *amplifikacija* prikazuje što više različitih pojedinosti, odnosno sliku ukrašava sa što više detalja“ (Škreb 1969: 278). Ustvari, pojam *sinatroizam* je praktično izjednačen sa pojmom *amplifikacija*.

Stilska figura *kumulacija*, sa svojom podvrstom *sinatroizmom*, odnosno *amplifikacijom*, veoma je zastupljena u *Bulbulistanu*, čime se povećava izražajnost i afektivnost riječi. Svi primjeri *kumulacije* u *Bulbulistanu* objedinjeni su kriterijem „koordiniranosti sintaksički homofunkcionalnih jedinica“ (Kovačević 1991: 82). Budući da

se kumulacija realizira na nivou samo jedne rečenice, odnosno da se kumuliraju rečenični članovi jedne rečenice, te na nivou više rečenica, primjeri ove stilske figure u *Bulbulistanu* podijeljeni su na kumulaciju rečeničnih članova i kumulaciju rečenica.

4.4.3.1.1.1. Kumulacija rečeničnih članova

S obzirom na činjenicu da se u jednoj rečenici mogu akumulirati svi rečenični članovi, tj. subjekti, atributi (epiteti), objekti, te priloške odredbe, primjere *kumulacije* u *Bulbulistanu* podijelila sam prema nagomilavanju jednorodnih rečeničnih članova na slijedeće kategorije:

Kumulacija imenica u rečenici

U slijedećem primjeru riječ je o *kumulaciji* u užem smislu, budući da se akumulirane imenice, osim toga što ostvaruju istu sintaksičku poziciju, odlikuju i zajedničkom semantičkom komponentom. Naime, da bi se izrazila jedna imenica – *Bog* upotrebljavaju se njene sinonimske varijante, koje su iskazane ne samo imenicama, nego i pridjevima:

توی ارحم توی تواب و رحمان خدايا پادشاه لايزال

Bože, Ti Koji si Kralj Neprolazni – Milostivi, Koji pokajanje primaš, Samilosni.

[fol. 22a]

U slijedećem primjeru zastupljen je *sinatroizam*, budući da se gomilaju elementi sa istom sintaksičkom pozicijom, a različitom semantikom:

بسا شاه و گدا و اهل دانش آمد، آخر کار

Mnogo kraljeva, prosjaka i učenih ljudi dođe, pa na kraju ... [fol. 13a]

Kumulacija atributa u rečenici

U izvjesnom broju primjera *Bulbulistana* uočava se *kumulacija* u atributnoj konstrukciji, naime dolazi do gomilanja homofunkcionalnih jezičkih jedinica u poziciji atributa. Uglavnom dolazi do *kumulacije* u užem smislu, odnosno do gomilanja homofunkcionalnih jezičkih jedinica u poziciji atributa koje se odlikuju zajedničkom semantičkom komponentom, a ustvari riječ je o nepotpunim sinonimima, npr.:

ناچار، آن مرد سینه چاک، و آن حزین غمناک، ...

Nemajući kud, onaj čovjek patnik, onaj snuždeni žalosnik, ... [fol. 15b-fol. 16a]

آن مرد غم دیده، و آن دردمند و رنجیده، بنامیدی در بازار رفت.

Onaj čovjek ojađeni, onaj bolni napaćeni, u beznađu ode na bazar. [fol. 15b]

ما شنیدیم لقمان نیز ترا درمان نیافته. گفتند: ای مرد ناچار، و ای رنجور غمخوار،

...rekoše: “Čovječe bespomoćni, paćeniče smlaćeni, čuli smo da ti ni Lukman lijeka ne nađe.” [fol. 15b]

U prethodnim primjerima na perzijskom jeziku dolazi i do izostavljanja imenice, čime se pojačava afektivnost i stilogenost izraza.

Kumulacija imenskog dijela predikata

U slijedećim primjerima dolazi do kumulacije imenskog dijela predikata, čiji članovi referiraju na neku novu pojedinost, dakle riječ je o vrsti *kumulacije*, *sinatroizmu*, npr.:

(خسرو پاشا) کامل و فرو هیده، و معانی پرور و عاقل فن دیده، ...

(Husrev-paša je) Usavršen i dostojanstven; tvorbi značenjâ vičan, pametan i umješan. [fol. 39a]

(رشدی) بس کامل و دانا و عاقل نظم آرا؛ در هر فنی استاد یکتا و بزرگوار بی همت است...

(Rušdij je) Iznimno usavršen i učen, uman i pjesništvu vičan; u svakoj je vještini učitelj jedinstveni i velikan besprimjerni; ... [fol. 40a]

و آن سنگ موزون و گرد خوش اندام بود.

Taj kamen bijaše skladan, okrugao i lijep. [fol. 8a]

Stilska funkcija *sinatroizma* u prethodnim primjerima je pojačavanje slikovitosti pojmova.

Kumulacija genitivnih veza

U izvjesnom broju primjera *Bulbulistana* gomilaju se istorodne sintagme, odnosno riječ je o genitivnim vezama, koje se nagomilavaju. Neke od tih sintagmi odlikuju se zajedničkom sintaksičkom komponentom, a neke i sintaksičkom i semantičkom komponentom, što se vidi u slijedećim primjerima:

وزیر گفت: ای زبده افسرداران، و ای گزیده سپه سالاران، آزمایش آن آسان است.

Vezir reče: “*Najbolji među okrunjenima, odabrani među vojskovođama, to je lahko provjeriti.* [fol. 12a]

گفت: ای آب رویان دختران، و ای نکته دانان شیوه گستران، ...

Reče: “*Vi djevojke časne, pronicljivice zanosne,*... [fol. 24a]

گفت: ای سرافرازان دلجویان، و ای ممتازان مهرویان، ...

Reče: “*Željene dostojanstvenice, među ljepoticama odličnice.*... [fol. 24a]

Kumulacija objekata u rečenici

U ovom primjeru nagomilavanja objekata u rečenici zastupljen je *sinatroizam*, čija stilogenost počiva na nabranju niza pojedinosti, niza novih elemenata:

بسا خیل [و] حشم و بسیار پرستار اهل خدم پیدا کرد؛ ...

Okupio je *brojnu svitu i veliku poslugu.* [fol. 46b]

Sinatroizam, odnosno nagomilavanje homofunkcionalnih sintaksičkih jedinica, je, prema riječima M. Kovačevića, produkt „eliptiranja (redukcije) leksički istorodnih, komunikativno redundantnih dijelova dviju ili više dubinskih rečenica u koordiniranu vezu (prevedenih u nezavisne klauze)” (Kovačević 1991: 147). To znači da je svaki od realiziranih elemenata ustvari zamjena rečenice koja postoji u dubinskoj strukturi. Tako rečenica *Okupio je brojnu svitu i veliku poslugu.*, ustvari zamjenjuje dubinske rečenice *Okupio je brojnu svitu, Okupio je veliku poslugu.*

U slijedećem primjeru primjećuje se nabranje u *gradaciji*, od slabijeg člana jačem, čime se ističe semantostilistička vrijednost svakoga člana nabranja:

به سعی و کوشش و جدّ تمامی

Naporom i trudom, zalaganjem krajnjim [fol. 22b]

Pošto je *kumulacija* figura u kojoj se efekat povećava sa upotrebom svake riječi, od kojih svaka jačinom nadilazi prethodnu, to priključenje novih semantičkih komponenti veoma često dovodi do postepenog pojačavanja ili smanjivanja osobina referenata pa se *kumulacija* ostvaruje kao *gradacija*. Ali *kumulacija* se ne može svesti na *gradaciju* i obratno: samo su neke *kumulacije gradacije* i obrnuto (Kovačević 1991: 91).

Kumulacija priloških odredbi u rečenici

U slijedećim primjerima u homofunkcionalnoj poziciji javljaju se riječi bliskoga značenja, tj. nepotpuni sinonimi, dakle riječ je o *kumulaciji* u užem smislu. Naime, akumuliraju se participi prezenta koji obavljaju funkciju priloške odredbe u rečenici, odnosno koji ukazuju na način na koji se obavlja jedna ista ili više raznih radnji, što se vidi u primjerima koji slijede:

افتان و خيزان و نالان و غروان و سوزان و گريان، ز دل ندامت خواران و با خود ملامت کنان، [به] کلبه
ندامت و حجره ملامت خودش درآمد و...

Padajući i podižući se, jecajući i jaučući, izgarajući i plačući, iz srca se kajući i samog sebe koreći, dođe do svoje kolibe kajanja, hudžere korenja;... [fol. 25a]

ناچار، آن مرد سینه چاک، و آن حزین غمناک، غریوان و نالان و فریاد کنان، و از دیده اشک حسرت
ریزان،...

Nemajući kud, onaj čovjek patnik, onaj snuždeni žalosnik, zapomažući, vrišteći i jecajući, suze tuge iz očiju lijući, ... [fol. 15b - fol. 16a]

U navedenim primjerima, kumulacija se skoro podudara sa *tautologijom* kao stilskom figurom, budući da se „ista misao po dva ili više puta ili istim ili raznovrsnim riječima kaže“ (Zima 1988: 177), posebno ako je promatramo kroz novija, vanretorička određenja, koja *tautologiju* određuju kao „gomilanje reči sličnog značenja, koje veoma izrazito prenosi zgusnuto i napeto pesnikovo osećanje“ (Živković 1965: 110). Međutim, ove dvije figure se ne podudaraju u potpunosti, jer se kod *tautologije* reduplicira cio semantem, a ne samo dio njegovih semantičkih komponenti, kao što je u *kumulaciji* (Kovačević 1998: 37).

Nabrajanje rečeničnih članova može biti asindetsko (bezvezničko) ili sindetsko (vezničko), odnosno *kumulacija* podrazumijeva reduplikaciju homofunkcionalnih jedinica, koje su asindetski ili sindetski povezane. U većini navedenih primjera *kumulacije* u *Bulbulistanu*, primjećujemo da je zastupljeno vezničko, odnosno sindetsko (polisindetsko) nabranje, koje usporavanjem ističe vrijednost i značenje svakog pojedinog člana nabranja (Antoš 1974: 68). Odnosno, kumulirane jedinice su intenzivirane posredstvom veznika i tako dobivaju veću ekspresivnost izražaja. U malom broju primjera zastupljeno je asindetsko nabranje, koje ubrzanjem ritma ističe mnoštvo, bogatstvo nabrojanih članova, poput slijedećeg primjera:

خدایا پادشاه لایزال
توی ارحم توی توّاب و رحمان

Bože, Ti Koji si Kralj Neprolazni – Milostivi, Koji pokajanje primaš, Samilosni

[fol. 22a]

4.4.3.1.1.2. Kumulacija rečenica

Osim kumulacije istorodnih članova jedne rečenice, kumuliraju se i rečenice u jednoj složenoj rečenici, a na taj način se „gradi slika burnih zbivanja ili slika burnih psiholoških dešavanja“ (Ćorac 1974: 270). Zavisno od toga koji se rečenični članovi akumuliraju u rečenicama, primjeri kumulacije rečenica grupisani su na slijedeće kategorije:

Kumulacija glagolskih predikata

U najvećem broju primjera *Bulbulistana kumulacija* je zastupljena kod nagomilavanja glagolskih predikata, čime se povećava dinamika dešavanja radnje. Ovdje nije riječ o pravoj kumulaciji, već je, ustvari, riječ o kumulaciji rečenica, budući da je u jednoj složenoj rečenici akumulirano više prostih i proširenih rečenica sa svim izrečenim članovima ili samo sa izrečenim predikatima, npr.

بزودی بیرون جَست و بسیار جُست و جو کرد؛ نیافت.

Odmah je izletio napolje i dugo vremena ga tražio; ne nađe [ga]. [fol. 9b]

گفت: شما خوبتر دانید، و در پیش گذست و تکبیر کرد. حاضران نیز اقتدا کردند و از نمازش بیرون آمدند.

“Vi bolje znate”, reče šejh, prođe naprijed i donese tekbir. Prisutni se za njim povedoše i namaz mu otklanjaše. [fol. 12b]

مردمان گرد آمدند و کفنش باز کردند؛ نگریستند: واقعاً مرده. همه در تحیر ماندند.

Ljudi se okupiše i razmotaše ćefin; pogledaše: uistinu bijaše umro. Svi ostaše u čudu. [fol. 12b]

چون دختران از درون دیدند که کسی در زیر آستان از پای در افتاد، همه بیرون جَستند و بر پا آوردند و

گفتند:....

Kad djevojke iznutra vidješe da se neko ispred predvorja srušio, izjuriše napolje, podigoše [ga] na noge i rekoše:... [fol. 23b]

I ovdje je, u većini primjera, riječ o kumuliranim sindetskim rečenicama, koje su istaknute veznicima, stilističkoga karaktera.

Kumulacija objekata

U slijedećem primjeru u jednoj složenoj rečenici akumulirano je više prostih rečenica, u kojima se, osim glagolskih predikata, gomilaju i objekti. Ovdje je zastupljen *sinatroizam*, čija stilogenost počiva na nabranjanju niza pojedinosti, niza novih elemenata:

چندان گرمابه و آسیاب خرید و چندان کارگاه به دست آورد؛ بسا خیل [و] حشم و بسیار پرستار اهل خدم پیدا کرد؛

... *kupio je brojna kupatila i mlinove, i stekao brojne radione. Okupio je brojnu svitu i veliku poslugu.* [fol. 46b]

4.4.3.1.2. Epitet

U *Bulbulistanu* je prisutan veliki broj pridjeva koji uglavnom imaju logičko-gramatičku službu pobjližeg određenja imenice, dakle imaju funkciju atributa, a ne epiteta kao ukrasnog pridjeva. Na planu stilistike epitet može biti samo pridjev figurativnog značenja, što znači da svaki pridjev ne može da bude epitet. Međutim, u sintaktičkom pogledu svaki epitet je atribut. To znači da svaki epitet vrši sintaksičku funkciju atributa, a i da svaki atribut ne vrši stilističku funkciju epiteta. Dakle, sintaksički posmatran, epitet je atribut, a stilistički posmatran, on je samo epitet (Ćorac 1982: 152).

Fevzi većinom koristi pridjeve da prikaže stvarne karakteristike ljudi, predmeta i zbivanja, ne prelijeva ih bojom naročite afektivnosti, stoga pridjevi u tekstu *Bulbulistana* uglavnom imaju funkciju atributa. Međutim, za izvjestan broj pridjeva u *Bulbulistanu* može se reći da su epiteti, jer „ističu svojstva imenica kao posebno izražajna“ (Antoš 1974: 69), mada njihova stilogenost nije velika.

U izvjesnom broju primjera *Bulbulistana* zastupljeni su personifikacioni epiteti, koji nastaju „personificiranjem predmeta, pojava i pojmova u obliku ekspresivnog isticanja neke njihove osobine. Ekspresivno isticanje osobine datog predmeta, pojma ili pojave vrši se pomoću prideva kojim se pripisuju osobine bića ili lica“ (Ćorac 1982: 154).

Tako se u slijedećoj rečenici riječ *poglavlje* (huld) opisuje atributnim konstrukcijama koje stvaraju impresiju slikovitosti i ekspresivnosti:

هر یکی الوان دلپذیری یافته و بویش کام گیری داشته، ...

... *svaki je poprimio prijatne boje, i ima ugodne mirise.* [fol. 2b]

Fevzi u nekoliko primjera koristi pridjev خوش اندام [xoš andām] – *zgodan, stasit, lijepog izgleda*, kojim se pripisuju osobine bića ili lica uz imenice *vrt, kamen, lišće*, što se vidi u slijedećim primjerima:

...و از تماشیبیان این روضه خوش اندام که از خار غرض پاک مبراست ...

i onima koji će ovaj vrt dopadljivi, od trnja zle namjere potpunoma čisti, promatrati... [fol. 3a]

یافته از برگهای خوش اندام اورند و زینت، ...

Od lijepog je lišća poprimila raskoš i ures; ... [fol. 14a]

و آن سنگ موزون و گرد خوش اندام بود.

Taj kamen bijaše skladan, okrugao i lijep. [fol. 8a]

S obzirom na to da se ovaj pridjev u perzijskom jeziku upotrebljava uz imenice živih bića, a ne stvari, može se reći da u navedenim primjerima ima funkciju epiteta upotrijebljenog u svrhu ekspresivnog slikanja date situacije.

U slijedećem primjeru na perzijskom jeziku u atributnoj konstrukciji dolazi do izostavljanja, odnosno elizije imenice *čovjek*, čime se pojačava afektivnost i stilogenost izraza:

آن مرد غم دیده، و آن دردمند و رنجیده، ...

Onaj čovjek ojađeni, onaj bolni napaćeni, ... [fol. 15b]

4.4.3.1.3. Epifora

Epifora je stilska figura koja se odlikuje ponavljanjem iste riječi ili grupe riječi na kraju dviju ili više rečenica, stihova, pasusa. Kao što *anafora* markira početke stihova ili rečenica, tako i *epifora* ima funkciju obilježavanja, ali na kraju stihova ili rečenica (Katnić-Bakaršić 2001: 314). Karakteristično je da se ova stilska figura u perzijskom jeziku smatra *redif* rimom¹⁶⁶, koja je, ustvari, preteča sintaksičke stilske figure *epifore*. Naime, u perzijskom jeziku, osim prave rime koja se naziva قافییه [qāfiye] i koja je obavezna za svaki stih, postoji i tzv. *redif* rima ردیف [radīf]. Naime, ako se na kraju dva ili više stihova konstantno ponavlja jedna riječ ili neka fraza, onda se smatra da je to *redif* rima, a da prava rima prethodi *redif* rimi.

¹⁶⁶ Vidjeti poglavlje „Rima“, str. 122.

Slijedeća dva stiha imaju *redif* rimu, a to je glagolski oblik باید گرفتن [bāyad gereftan], koji se ponavlja na kraju oba stiha. U isto vrijeme može se reći da je to stilska figura *epifora*:

اگر خواهی پریدن بی پروبال ز دل ترک هوا باید گرفتن
هر آنچه که غیر آن است در فروکن طریق حقّ چنین باید گرفتن

[Agar xāhī parīdan bī par o bāl Ze del tark-e hawā bāyad gereftan

Har ānce ke qeyr ān ast dar forū kon Tarīq-e haq čenīn bāyad gereftan]

Želiš li letjeti bez perja i krila –Srcem se odreći prohtjeva treba

Odbaci sve ono što On nije – Tako se ići putem Istine treba [fol. 5a]¹⁶⁷

Osim *redif* rime, koja se, kao što se iz prethodnih stihova vidi, odlikuje ponavljanjem riječi na kraju stihova, ovo ponavljanje se dešava i u proznom tekstu, pa je onda samo riječ o stilskoj figuri *epifori*. Slijedeća složena rečenica sastoji se od prostih rečenica koje se završavaju istim glagolima *našīnad* i *ziyāde šawad*:

هر که با پادشاهان نشیند، تکبرش زیاده شود. هر که با درویشان نشیند، شکر و رضایش زیاده شود.

[Har ke bā pādešāhān našīnad takabboraš ziyāde šawad. Har ke bā darwīšān nešīnad, šokr wa rezāyaš ziyāde šawad]

Ko god s vladarima sjeda, oholost mu se uvećava; ko god s dervišima sjeda, zadovoljstvo i zahvala mu se uvećavaju. [fol. 28b]¹⁶⁸

Slijedeća složena rečenica sastoji se od prostih rečenica na čijim se krajevima nalaze glagoli u perfektu, pa se stoga kopula *ast* ponavlja na kraju svake rečenice:

هرگز چشم ندیده است، و هیچ گوش نشنیده است، و به هیچ خاطری خطور نکرده است.

[...har gaz čašm nedīde ast, wa hīc gūš nešenīde ast, wa be hīc xāter xotūr nakarde ast.]

... nikada [ih nijedno] oko nije vidjelo, niti [ih] je ijedno uho čulo, niti je kroz ijednu svijest [saznanje o njima] prošlo. [fol. 33a]

U slijedećoj rečenici dolazi do ponavljanja , glagolskog oblika می کنی :

¹⁶⁷ U drugom i četvrtom polustihu sam promijenila red riječi i malo modifikovala Karahalilovićev prijevod, da bih ukazala na stilsku figuru *epiforu*.

¹⁶⁸ I u ovoj rečenici sam u prijevodu izmijenila red riječi da bih ukazala na *epiforu*.

احمد بن اصمّ گفت: ای درویش، این چه دیوانگی است می کنی؟! دشمن خدا را پیغمبر می کنی!؟

Ahmed bin Asamm reče: “Dervišu, kakvu to ludoriju činiš?! Božijeg neprijatelja pejgamberom držiš!?” [fol. 42a]

4.4.3.1.4. Reduplikacija (geminacija) – تکرار یا تکریر

Reduplikacija se još naziva i *geminacija*, a podrazumijeva ponavljanje iste riječi ili grupa riječi u susjednoj poziciji. Takva figura ujedno je i u funkciji pojačavanja, amplifikacije; nju odlikuje emocionalna intenzifikacija, koja može biti negativno ili pozitivno obojena (Katnić-Bakaršić 2001: 316).

U *Bulbulistanu* je uočen izvjestan broj primjera u kojima se ponavljaju glagoli, dakle zastupljena je *glagolska reduplikacija*.

U slijedećim primjerima preuzetim iz jedne priče *Bulbulistana* uočava se ponavljanje glagola دانستن [dānestan] – *znati*. Također, cijela rečenica se u priči ponavlja četiri puta, u neznatno izmijenjenom obliku:

صنف اول آنان است که دانند؛ دانند که دانند؛ آنان علما اند.

[senf-e awwal ānān ast ke dānand dānand ke dānand.]

Prva [vrsta] su oni koji znaju; [i] znaju da znaju; oni su učenjaci. [fol. 26b]

صنف دوم آنان است که دانند؛ ندانند که دانند؛ آنان خفته گان اند.

[senf-e dowwom ānān ast ke dānand nadānand ke dānand.]

Druga vrsta su oni koji znaju; [a] ne znaju da znaju; oni su usnuli. [fol. 26b]

صنف سیوم آنان است که ندانند؛ دانند که ندانند؛ آنان طالبان اند.

[senf-e siyom ānān ast ke nadānand dānand ke nadānand.]

Treća vrsta su oni koji ne znaju; [i] znaju da ne znaju; oni su tragatelji. [fol. 26b]

صنف چهارم آنان است که ندانند؛ ندانند که ندانند؛ آنان جاهلان سرخ اند.

[senf-e čahārom ānān ast ke nadānand nadānand ke nadānand.]

Četvrta vrsta su oni koji ne znaju; [a] ne znaju da ne znaju; oni su sramotne neznalice. [fol. 26b]

U slijedećem primjeru dolazi do ponavljanja glagola گفتن [goftan] – reći:

... آری؛ هر آن چه گفتی، گفته ام، ...

[ārī har ānce goftī gofte am]

... da – sve što si kazao, rekao sam; ... [fol. 17b]

Najljepši primjer reduplikacije u *Bulbulistanu* nalazi se u stihovima koji pripadaju Dželaluddinu Rumiju, a to su:

ای عاشقان، ای عاشقان، من خاک را گوهر کنم ای مطربان، ای مطربان، دف شما پر زر کنم

[Ey ‘āšeqān ey ‘āšeqān man xāk rā gouhar konam

Ey motrebān ey motrebān daff-e šomā por zer konam]

Ašici, o ašici, zemlju u dragulj ću pretvoriti – Muzičari, muzičari, vaš def ću zlatom ispuniti [fol. 3b]

Reduplikacije u navedenim stihovima su motivirane ritmizacijom teksta, odnosno posredstvom reduplikacija ostvaruje se ekspresivniji ritam. Dakle, *reduplikacije* su ujedno i sredstva ritmizacije.

U nekim dijelovima teksta *Bulbulistana* uočava se ponavljanje cijelih rečenica u jednom paragrafu i na taj način se upečatljivije djeluje na čitaoca, odnosno skreće se njegova pažnja na sadržaj koji se u iskazu smatra najbitnijim:

این دختر با نه نود کس <را> زنا کند و آنگه ترا منکوحه باشد، و تو وی را بسیار محبت کنی، و مرگش نیز از گزیدن کژدم باشد. مرا دشوار آمد که با نه نود کس <را> زنا کند و آنگه مرا منکوحه باشد.

[Īn doxtar ba noh nawad kas rā zanā konad wa āngah torā mankūhe bāšad wa to weirā besyār mohabbat konī wa margaš nīz az gozīdan-e geždom bāšad marā došwār āmad ke bā noh nawad kas rā zanā konad wa āngah marā mankūhe bāšad]

‘Ta djevojčica počinit će blud s devedeset devet ljudi; onda će tvojom ženom postati, a ti ćeš je mnogo voljeti. Umrijet će od ujeda škorpije.’ Tegobno su mi pale [riječi:] ‘[...] počinit će blud sa devedeset devet ljudi; onda će tvojom ženom postati.’ [fol. 22b]¹⁶⁹

¹⁶⁹ Do ponavljanja ovih podvučenih rečenica također dolazi i na stranicama 20a–20b.

U slijedećim primjerima dolazi do ponavljanja istog veznika u jednom segmentu teksta, dakle riječ je o *polisindetu*:

نه شکوفه هایش را از جور روزگار پایمالی باشد، نه برگهایش را از ستم باد خزان پریشانی، و نه شاخهایش را از تعب برف شتا افسردگی.

... behari im ne bivaju nagriženi zubom vremena, niti im lišće biva pokidano zulumom jesenjega vjetra, niti im granje biva skvrčeno od tegobe zimskoga snijega. [fol. 2b]

هرگز چشم ندیده است، و هیچ گوش نشنیده است، و به هیچ خاطری خاطر نکرده است.

[...har gaz čašm nedīde ast, wa hīc gūš nešenīde ast, wa be hīc xāter xotūr nakarde

...nikada [ih nijedno] oko nije vidjelo, niti [ih] je ijedno uho čulo, niti je kroz ijednu svijest [saznanje o njima] prošlo. [fol. 33a]

گفتند: کدام کدام است؟

[goftand kodām kodām ast]

Rekoše: “Koja je koja?” [fol. 26b]

4.4.3.1.5. Anafora

Osim reduplikacije, u *Bulbulistanu* se uočava jedan broj primjera u kojima dolazi do ponavljanja riječi na početku stiha ili rečenice. Dakle, riječ je o sintaksičkoj figuri *anafori*, budući da ona “podrazumijeva ponavljanje iste riječi ili grupe riječi na početku dviju ili više rečenica, dvaju ili više stihova, pasusa.” (Katnić-Bakaršić 2001: 314).

Tako se u slijedećim Fevzijevim stihovima, na početku stihova ponavlja broj یک [yek] – *jedan* i imenica سو [sū] – *strana*:

یک سو درد و یک سو هجران، یک سو سوز آرزو در هم آمد، در میان ماندم، بلاها سو به سو

[Yek sū dard wa yek sū heğrān, yek sū sūz-e ārzū

dar ham āmad, dar miyān māndam balāhā sū be sū]

S jedne strane bolest, s druge (strane) razdvojenost, tuga od želje s treće (strane) – Pomiješaše se, ostah nemoćan, na sve strane nedaće [fol. 16a]

Mada je *anafora* uglavnom zastupljena u poeziji, ona se ostvaruje i u proznim tekstovima, „gdje označava specifičnu realizaciju principa ponavljanja, a samim tim i povezanosti teksta“ (Katnić-Bakaršić 2006: 130). Tako se i u proznom tekstu *Bulbulistanu* uočava upotreba ove sintaksičke figure, što se vidi u slijedećim primjerima:

یکی از گرسنگی و یکی از بیخوابی.

[Yekī az gorosnegī wa yekī az bī xābī]

...: jedna je glad, a jedna nesanica. [fol. 43a]¹⁷⁰

گفت: در کدامین روز است و در کدامین ساعت؟

[Goft: dar kodāmīn rūz ast wa dar kodāmīn sā‘at?]

Reče: U koji dan je i u koji čas?¹⁷¹ [fol. 14b]

4.4.3.2. Figure oduzimanja

U figure oduzimanja, kod kojih se iskaz reducira, ubrajaju se: *asindet*, *elipsa*, *nominativne rečenice* i *reticencija*. Od navedenih figura u *Bulbulistanu* je zastupljena *elipsa* (*elizija*), o čemu se govori u narednom poglavlju.

4.4.3.2.1. Elipsa (elizija)

Elipsa (*elizija*) je stilistički postupak u kojem dolazi do izostavljanja nekog dijela iskaza bitnog za komunikaciju, „a prava je retorička elipsa ona u kojoj se izostavlja čitav dio iskaza inače sintaktički nužan“ (Škiljan 1985: 25). Najčešća funkcija *elipse* jeste „prikazivanje spontanog, emotivnog, nepripremljenog govora, povremeno i stvaranje patosa“ (Katnić-Bakaršić 2001: 260).

U perzijskom jeziku pojedini autori posežu za elidiranjem rečeničnih dijelova, naravno, ukoliko to kontekst dozvoljava. Uglavnom dolazi do izostavljanja glagolskih kopula است [ast] i بود [būd], mada ponekad dolazi i do izostavljanja glagolske dopune, što dovodi do dvosmislenosti – ایهام [īhām] i do konciznosti – ایجاز [īğāz] teksta. Ta pojava je

¹⁷⁰ Navela svoj prijevod, da bih ukazala na to da je riječ o stilskoj figuri *anafori*.

¹⁷¹ Dala svoj prijevod da bih ukazala na to da je riječ o *anafori*.

naročito zastupljena u Sa'dijevom *Bustanu*. Izostavljanje glagolske dopune uglavnom se dešava kod imperativa, ali moguće je i u drugim glagolskim vremenima (Šamīsā 2004a: 98).

Fevzi u *Bulbulistanu* elidira pojedine rečenične dijelove, koji se većinom shvataju iz samog konteksta. Na taj način se postiže konciznost i sažetost teksta, odnosno širi izraz se steže u kraći, čime se postiže semantička jezgrovitost i sintaksička zgusnutost izraza. Fevzi, pod utjecajem afektivnosti, izvjestan dio riječi teksta izostavlja, i izraz, tako stegnut, djeluje impresivnije na recipijenta. Međutim, u nekim slučajevima, elizija rečeničnih dijelova dovodi do dvosmislenosti i do neshvaćenosti samog teksta. *Elizija* u *Bulbulistanu* je prema vrsti elidiranih riječi podijeljena na slijedeće kategorije:

Elizija predikata

Izostavljanje predikata u perzijskom jeziku je dozvoljeno, ali samo pod uvjetom da kontekst omogućuje razumijevanje smisla. U *Bulbulistanu* najviše dolazi upravo do *elizije* predikata. U najvećem broju primjera dolazi do izostavljanja kopule است [ast], koja je razumljiva iz samoga konteksta, pa je njeno izostavljanje opravdano, što se vidi u slijedećim primjerima:

از این سخن چه بر آید که اگر تو از مسلمانانی هستی¹⁷²؟! [fol. 3b]

... *šta bi onda trebalo značiti: 'ako (si)¹⁷³ musliman'?! [fol. 3b]*

از مالیدن [و] گردیدن رخشان شده (است).

... *od trenja i okretanja bio (je) poprimio sjaj. [fol. 8b]*

یکی از گرسنگی (است) و یکی از بیخوابی (است).

... *od gladi i nesаницe. [fol. 43a]*

گفت: در کدامین روز است و در کدامین ساعت (است)؟

Reče: "Na koji dan, i u koliko sati?" [fol. 14b]

¹⁷² U navedenim primjerima na perzijskom jeziku, navela sam u zagradi predikate koji su izostavljeni, da bih ukazala na to da je riječ o *eliziji*.

¹⁷³ U prijevodu jednog broja navedenih primjera na bosanski jezik ne vidi se da je riječ o *eliziji*, pa sam stoga riječi

koje su u perzijskom izvorniku elidirane stavila u zagradu u primjerima na bosanskom jeziku.

U izvjesnom broju primjera dolazi do izostavljanja pomoćnoga glagola بودن [būdan] – *biti*.

راضی نشد ایرا جوان درویش (بود) و آن توانگر بود.

Nije pristao, jer je mladić (bio) siromašan a ona bogata. [fol. 18b]

نه شکوفه هایش را از جور روزگار پایمالی باشد، نه برگهایش را از ستم باد خزان پریشانی (باشد)، و نه شاخهایش را از تعب برف شتا افسردگی (باشد).

... behari im ne bivaju nagriženi zubom vremena, niti im lišće (biva) pokidano zulumom jesenjega vjetra, niti im granje (biva) skvrčeno od tegobe zimskoga snijega. [fol. 2b].

Zanimljivo je da u većini primjera dolazi do izostavljanja glagola 3. lica jednine بود [būd] iza glagola 3. lica množine نگر یستند [negerīstand]:

نگریستند: هزار زر فرنگی (بود) که هنوز از سگه خانه بیرون آمده،

Pogledaše: hiljadu zlatnika [bijaše], tek iznesenih iz kovnice. [fol. 3b]

و ندما نیز گرد آمدند و نگریستند آن گوهر (بود) که از ملک هند آمده بود.

Okupiše se i [Caru] bliski, i pogledaše: (bio) je to onaj dragulj što je došao od kralja Indije. [fol. 10b]

Osim izostavljanja glagolskih kopula است [ast] i بود [būd], što se smatra osobenostima samog perzijskog jezika, u *Bulbulistanu* je uočeno i izostavljanje izvjesnog broja drugih glagola. Međutim, neke elizije glagola su rezultat umanjivanja ili dokidanja redundance u iskazu, te se stoga ne mogu smatrati figurativnim. Takav je slučaj čest sa odgovorima na pitanje, poput slijedećeg primjera:

ذوالنون گفت: از کجا آمدی؟ گفت: از بلخ (آمدم).

Zun-Nun reče: “Odakle dolaziš?” “Iz Belha”, reče. [fol. 7a]

Puni odgovor na pitanje (*Došao sam iz Belha*) doimao bi se kao nepotrebno opširan, redundantan, neprirodan.

Osim toga, u izvjesnom broju primjera dolazi do *elizije* glagola u složenim rečenicama koji već postoje u prvoj rečenici, pa je analogijom jasno da je riječ o istom glagolu. Ustvari, možemo reći da je ovdje riječ o figuri *silepsi*, odnosno o „izostavljanju riječi koja je izlišna, jer je sadržana u postojećoj riječi“ (Lešić 2005: 197), npr.:

یا نشنیده ای که خدای تعالی پیره زنان را در سیزده ساله دخترک سازد و پیران را در سه سی ساله جوانک (سازد) ...

...zar nisi čula da će Svevišnji Bog starice pretvoriti u trinaestgodišnje djevojčice, a starce u tridesettrogodišnje muškarce? [fol. 41b]

Elizija subjekta

U slijedećim primjerima izostavljen je subjekat u rečenici, što opet može dovesti do nejasnoće i dvosmislenosti u razumijevanju značenja teksta, npr.:

هر یکی (خلد) الوان دلپذیری یافته و بویش کام گیری داشته، ...

... svaki (huld) je poprimio prijatne boje, i ima ugodne mirise. [fol. 2b]

این آن گوهر است که گم کرده ای یا (گوهر) دیگر؟

... ovo li je onaj dragulj koji izgubio si, ili je neki drugi? [fol. 10b]

Elizija imenice u atributnom sastavu

U slijedećim primjerima upotrijebljen je samo atribut, dok je imenica na koju se atribut odnosi elidirana, što znači da osobina bića i predmeta predstavlja najbitniji elemenat rečeničkog značenja, poput:

پادشاه گفت: ای (وزیر) مدبّر و نحریر...

Kralj reče: "Razboriti i pronicljivi [veziru], ... [fol. 12a]

ای (زن) صالحه، ...

Čestita (ženo) ... [fol. 22bx2]

گفت: ای (مرد) بی رحم، من هنوز زاده بودم؛ ...

Reče: "Okrutniče, tek sam se bila rodila; ... [fol. 22b]

U slijedećem primjeru riječ je o *silepsi*, budući da je imenica *čovjek* sadržana u prvoj atributnoj konstrukciji:

آن مرد غم دیده، و آن (مرد) دردمند و رنجیده، ...

Onaj čovjek ojađeni, onaj bolni napaćeni, ... [fol. 15b]

Elizija zamjenice u prijedložnom sastavu

U slijedećim primjerima došlo je do izostavljanja zamjenice آن [ān] u prijedložnom sastavu:

سلمان کاسه ای را برای آب آشامیدن در میان (آن) نهاد.

Selman stavi [pred njih] času za pjenje vode. [fol. 7b]

و آن گوهر را در میان (آن) نهاد و گفت: ...

Položio je onaj dragulj (pred njih) i rekao: ... [fol. 10b]

Elizija direktnog objekta

U slijedećem primjeru došlo je do izostavljanja direktnog objekta:

این پیر مسلمان است. دی روز ما (او را) در مسجد دیدم.

Ovaj je starac musliman. Juče sam [ga] vidio u džamiji. [fol. 5a]

Elizija prijedloga

Elizija prijedloga je vjerovatno posljedica utjecaja kolokvijalnog perzijskog jezika na Fevzija, jer se prijedlozi u kolokvijalnom jeziku uglavnom izostavljaju:

... و (به) ولایت خود باز برو! ...

... i vrati se (u) svoj kraj! [fol. 7a]

... زیرا (به) دردی مبتلا گشته ای ...

...jer obolio si (od) bolesti... [fol. 15b]

بروید و خوانچه بیارید تا [از] بانگ بلا رها یابیم.

“Idite i donesite trpezu, da se spasimo ovog strašnog revanja.” [fol. 43b]

Značenje navedenih rečenica u perzijskom jeziku je potpuno i bez navođenja prijedloga, pa je stoga njihovo elidiranje dozvoljeno. Međutim, u prijevodnim adekvatima na bosanskom jeziku navođenje prijedloga je obavezno, inače bi rečenice bile bez smisla.

Elizija veznika

Ovdje je ustvari riječ o *asinetu*, figuri nizanja riječi ili konstrukcija (grupa riječi) bez veznika (Lešić 2005: 194). U slijedećem primjeru uočava se stilski postupak redukcije koordinativnog veznika [wa] – i, posredstvom čega nastaje bezveznička kumulacija glagola:

بر وی نگر یست: از مالیدن [و] گردیدن رخشان شده.

... *pogleda ga: od trenja (i) okretanja bio je poprimio sjaj.* [fol. 8b]

Elizija više rečeničnih dijelova

U slijedećem primjeru zastupljena je *elizija* imenice i glagola:

دوم شب نیز چنان کردند؛ سوم (شب) نیز چنان (کردند).

Druge noći učiniše jednako; treće (noći) isto tako (učiniše). [fol. 19b]

S obzirom na to da su u prethodnom primjeru izostavljene riječi koje su sadržane u prvoj rečenici, onda je njihovo elidiranje dozvoljeno, budući da ne dolazi do neshvatanja rečenice. To je jezička ekonomija i nije stilogeno.

Međutim, u slijedećem primjeru, u kojem je zastupljena elizija direktnog objekta i prijedloga, može doći do pogrešnog shvatanja rečenice:

آخر کار مادرش (او را) برای معالجه به (نزد) حکیم فیلسوف برد؛ ...

Na kraju (ga) majka odvede na liječenje (kod) mudraca-filozofa; ... [fol. 18b]

4.4.3.3. Figure zamjene

Figure zamjene su na sintaksičkom planu predstavljene specifičnim sintaksičkim konstrukcijama koje zamjenjuju neutralne, tj. nefigurativne sintaksičke konstrukcije (Katnić-Bakaršić 2001: 318). To su: *retoričko pitanje* i *retoričko obraćanje i eksklamacija*.

4.4.3.3.1. Retoričko pitanje – سوال بلاغی

Retoričko pitanje, kao posebna vrsta upitnih rečenica u pjesničkom govoru, je pitanje na koje se uopće ne očekuje odgovor, odnosno na koje nema odgovora. To je sintaksička figura koja se zasniva na upotrebi upitnih rečenica s kontekstualnom vrijednošću izjavnih (Kovačević 1998: 38).

Zastupljeno je u različitim stilovima, a osnovna mu je funkcija argumentativna, odnosno persuasivna: ovo pitanje uvijek stvara efekt da i recipijenti aktivno sudjeluju u razmišljanju, u nalaženju argumenata, ono pobuđuje njihovu pažnju (Katnić-Bakaršić 2006: 132).

U *Bulbulistanu* je zastupljeno *retoričko pitanje u užem smislu (interrogatio)*, pod čime se podrazumijeva pitanje na koje govornik ne očekuje odgovor ili zato što je odgovor sasvim jasan ili zato što pravog odgovora nema i ne može ga ni biti (Katnić-Bakaršić 2006: 205).

U *Bulbulistanu* je zastupljeno nekoliko vrsta *retoričkog pitanja*:

Eperoteza, retoričko pitanje koje ne iziskuje odgovor, npr.:

این چرا در باز کردنش توقف کند؟

... *pa, zašto ovaj oklijeva da mu uzvрати selam?! [fol. 5a]*

که باشد از شما بهتر در عالم

Ko je od Vas bolji na svijetu [fol. 9a]

Simbouleuza, retoričko pitanje kojim se traži savjet, npr.:

که را دادی کنم از اختر خود کرا گریم ز جور چرخ گردان

Kome na zlu sreću da požalim se – Kome da plačem zbog zuluma sudbine [fol. 16a]

چنان برگیر که یافتم و از آن شیر دوشیدم؛ <یا> اژدری را در کجا یابم که در آن روز صدساله شده باشد؟!>

Pretpostavi i da sam je našao i pomuzao; gdje bih našao zmijetinu kojoj bi toga dana bilo sto godina?! [fol. 17b]

من آن را چگونه قتل می کنم؟!>

... kako da ga ubijem?! [fol. 11b]

Erotema, retoričko pitanje koje implicira odgovor, tj. tvrdnja u formi pitanja, koristi se radi emotivnog naglašavanja, npr.:

من آن زن را چون پذیرم که با نه نود کس زنا کند وانگه منکوح من باشد!

“Kako da prihvatim ženu koja će s devedeset devet ljudi zgriješiti, a onda mojom ženom postati?! [fol. 20b]

من به چون یافتش را توان دارم!؟

... otkud bih ja mogao pronaći takvu?! [fol. 17b]

4.4.3.4. Figure permutacije

Figure permutacije jesu figure kod kojih se figurativnost bazira na pozicionim promjenama – predstavnici ovog tipa figura jesu *inverzija* i *paralelizam* (Katnić-Bakaršić 2001: 320), o čemu će biti govora u narednim poglavljima.

4.4.3.4.1. Inverzija

Inverzija je sintaksostilistička pojava u rečenici i predstavlja neuobičajen poredak rečeničnih članova, u svrhu posebnog isticanja. Dakle, to je figurativna promjena reda riječi. Neutralan red riječi u perzijskom jeziku jeste S + O + P (subjekat + direktni objekat + predikat), a indirektni objekat i prilozni dolaze prije ili poslije direktnog objekta, odnosno, kada situacija dozvoljava, na početak rečenice (Lazard 1992: 208). Svako narušavanje ovog neutralnog reda ujedno znači i inverziju. Ustvari, pored ovog logičko-gramatičkog reda, postoji i drugi, stilistički redosljed, prema kojem se na istaknuta mjesta u rečenici ne stavljaju dijelovi koji su po svome logičkom značenju najistaknutiji nego oni koji su najafektivniji. Najistaknutija su mjesta u rečenici prvo i posljednje, a najmanje je istaknuto srednje mjesto u rečenici. Dakle, ako govornik želi da istakne neki dio rečenice, onda ga on stavlja na posebno, odnosno važnije mjesto u rečenici.

Inverzija u *Bulbulistanu* je česta sintaktostilistička pojava, koja je uglavnom prisutna u poetskim dijelovima, mada je vidljiva i u proznom tekstu. U perzijskoj poeziji je dozvoljena sloboda prilikom poretka rečeničnih elemenata unutar rečenice i sintagmi, prvenstveno da bi se zadovoljili metrički obrasci. Dakle, poetski diskurs *Bulbulistana*

obilježen je inverzijom rečeničnih elemenata, koja, ustvari, ovaj diskurs i čini figurativnim i odvaja ga od proznog teksta. Međutim, ovakav način pisanja poezije često dovodi do ambigviteta i neshvatanja pjesnika, odnosno njegove pjesme. To se posebno odnosi na klasičnu perzijsku poeziju, u kojoj rima i metar dodatno otežavaju pjesnikovu namjeru. Stoga je potrebno da recipijent pozna samu tematiku pjesme, da bi uopće mogao shvatiti šta pjesnik želi da kaže.

Ova sintaksostilistička pojava u *Bulbulistanu* je prisutna, ne samo među riječima, nego i među sintagmama i rečenicama. Stoga sam je podijelila na *inverziju riječi*, *inverziju sintagmi* i *inverziju rečenica*.

4.4.3.4.1.1. Inverzija riječi

Inverzija predikata

Inverzija predikata je veoma zastupljena u *Bulbulistanu*, i to uglavnom u poeziji, u kojoj radi ritma dolazi do inverzije. Naime, inverzijom se, osim isticanja ekspresivno-impresivnih vrijednosti riječi ili rečenice, postiže i skladan ritam (Antoš 1974: 98), a nije potrebno posebno isticati ritmički faktor u versifikaciji u kojoj se formira specifičan red članova rečenice (Ćorac 1974: 108).

Gramatičko mjesto predikata u perzijskom jeziku je na kraju rečenice. Predikat koji ne zauzima gramatičko mjesto u rečenici, pomjera se sa posljednjeg mjesta u rečenici na prvo ili na drugo mjesto. Želimo li afektivno istaknuti radnju, odnosno zbivanje, mijenjamo gramatičko-logički red i stavljamo predikat na prvo mjesto. Međutim, u prijevodu na bosanski jezik veoma je teško izraziti ovu stilsku figuru, budući da je red riječi fleksibilniji u bosanskom jeziku, nego u perzijskom jeziku, a posebno je to slučaj u položaju glagola unutar rečenice.

Tako je u slijedećim primjerima u kojima je zastupljena figura inverzije u perzijskom tekstu, ta figura teško uočljiva u prijevodu na bosanski jezik:

تمام شد بلبستانم ولیکن نداشته از کسی گوهرنشانش

Završen, evo je, moj Perivoj slavuja - Al' ni od kog on ne dobi dragulja [fol. 2a]

بر نیامد صوت طبل شاه گل

Ne začu se bubanj kraljice ruža [fol. 2a]

مزین گردد آمد مدح آصف

Pohvala Asifa još više se ukrasi [fol. 2a]

مکش نیستی و نادانی در عالم بیاموز اکسیر عین کمالی

Ne trpi neimaštinu i neznanje na svijetu – Nauči o eliksiru što vodi savršenstvu

ندیدند مهر پیوست از فلک، رفتند به گورستان

Ne vide vječne blagosti od Neba, i na groblju skončaju [fol. 13a]

Osim u poetskom dijelu *Bulbulistana*, inverzija predikata je uočena i u proznom dijelu, i tu je vjerovatno riječ o utjecaju kolokvijalnog jezika na Fevzija, jer je frekvencija ovakvih inverzija veoma visoka u svakidašnjem govoru:

با من بیرون آمد تا به در مسجد...

... izađe sa mnom do džamijske kapije; ... [fol. 13b]

به نزد عالمی رفت از علماء هندوستان...

Otišao je kod jednog indijskog učenjaka... [fol. 27b]

خدا را بده آن درم را تا به وی دهم و...

Tako ti Boga, daj mi one dirheme da mu ih vratim,... [fol. 29b]

خدای تعالی نیز ابری فرستاد بی باران.

... a Svevišnji Bog posla oblak bez kiše. [fol. 35b]

Inverzija u složenom glagolu

U poetskom diskursu uočava se pojava inverzije u samom složenom glagolu, koji se sastoji od imenice i glagola, pa tako imenski dio glagola dolazi poslije glagola, što se vidi u slijedećim primjerima *Bulbulistana*:

به مدح ایزدش آمد به آواز

Hvaleći Boga svoga zapjeva [fol. 1b]

ز دل آن کار بد گشتم پیشیمان

Zbog tog ružnog djela u srcu pokajah se [fol. 5b]

U navedenim primjerima na bosanskom jeziku uopće se ne vidi da je riječ o inverziji, budući da je složeni glagol u perzijskom jeziku, koji se sastoji iz dvije cjeline,

preveden jednom rječju u bosanskom jeziku. Tako je npr. glagol u perzijskom jeziku *pokajnik postajem* preveden u bosanskom jeziku *kajem se*.

U izvjesnom broju primjera dolazi do razdvajanja imenskog dijela od glagola, pa tako imenski dio dolazi na početak stiha, a glagol na kraj, ili obratno, glagol na početak, a imenica na kraj stiha, npr.:

سیاس جان و دل به آن خدا یاد

Hvala neka je dušom i srcem onom Bogu [fol. 32b]

شده سرو و صنوبرها نگهبان

Čempres i jela čuvari im postaju [fol. 3a]

بسا مخلوق آمد [و] شد ز جور آسمان پنهان

Mnogi su došli i mučeni sudbinom kradom otišli [fol. 13a]

Inverzija subjekta

Subjekt u perzijskom jeziku nalazi se u inicijalnoj poziciji u rečenici, međutim u izvjesnom broju primjera poremećen je gramatički red subjekta u rečenici. „Uzroci isticanja jednog i pomeranje drugog člana rečenice su afektivne prirode, a inverzija subjekta čini rečenični izraz ekspresivnim. Otuda se može konstatovati da inverzivni subjekat predstavlja stilističku kategoriju izraza kojim se iskazuje specifično afektivno stanje, te i subjekat i rečenica dobiju ekspresivnu vrijednost koja u svakoj rečenici ima svoju stilističku boju zavisno od značenja rečenice i same subjekatske riječi“ (Ćorac 1974: 111), npr.:

در این روضه نیاید پای نادان

U vrt ovaj ne zalazi noga neukih [fol. 3a]

پیشش مردی روزی آمد و گفت ... جنید البغدادی – فُئَسَ سِرُّهُ –

Jednoga dana, Džunejdu Bagdadiju – sveta bila njegova tajna! – dođe neki čovjek i reče: ... [fol. 3b]

آخر از هوا سنگی به دستم در افتاد.

Na kraju mi kamen iz zraka pade u ruke. [fol. 5b]

اگر باشد از آن باشد دوایت

Ako ima, kod njega ti ima lijeka [fol. 10a]

U slijedećim primjerima zastupljena je i inverzija subjekta i predikata, odnosno oni su zamijenili svoja gramatička mjesta:

کوته است در نزد ارباب خرد ادراک زن

Žensku pamet kratkom drže ljudi mudri [fol. 4b]

دوچار آمد مرا دردی که آخر

Snade me bol zbog koje na kraju [fol. 9b]

Dakle, u ovim primjerima je inverzija među glavnim rečeničnim dijelovima, među subjektom i predikatom. U gramatičkom redu riječi predikati bi u ovim primjerima došli na kraj rečenice, a subjekti na njen početak.

Inverzija objekta

Osim predikata, na prvo se mjesto može istaknuti i objekt. Naime, kada za govorno lice značenje i funkcija objekatske riječi postanu važniji od značenja i funkcije bilo kojeg drugog izrečenog člana rečenice, objekat dobije prvo mjesto u rečenici, dakle, subjektovo mjesto, ili, pak, predikatovo:

از ترسش کژدم زن را قلّه ای سزانیذ از سنگ تراشیده ...

Iz straha od škorpije ženi je sagradio tvrđavu od klesanog kamena, ... [fol. 22b]

4.4.3.4.1.2. Inverzija sintagmi

Inverzija u sintagmama je stilski postupak koji dovodi do pojačanja izraza. Premda su sintagme cjeline koje su sintaksički neraskidive, one se ipak mogu „trgati u izražajne svrhe koje se očituju ekspresivnim ritmičkim mijenama“ (Pranjić 1985: 68).

U *Bulbulistanu* su zastupljeni slijedeći tipovi inverzija unutar sintagmi: *inverzija u atributnom sastavu*, *inverzija u genitivnom sastavu*, *inverzija u prijedloškom sastavu*, *inverzija neodređenog broja چند [čand] – nekoliko i korelata* i *inverzija glavnog broja i korelata*.

Inverzija u atributnom sastavu – جابجایی صفت

Kongruentni atribut u perzijskom jeziku u neutralnom redu riječi dolazi u postpoziciji u odnosu na imenicu koju određuje, a u slučaju inverzije dolazi u prepoziciji. Dakle, prepozicijski atribut je inverzivni atribut, odnosno atribut koji dobije mjesto prije subjekta. Uzrok pojave ovakvog atributa nalazi se u afektivnom stavu govornog lica prema onome što se subjektu pripisuje kao osobina ili pripadanje. Inverzivni atribut je zastupljen u *Bulbulistanu* u slijedećim primjerima:

قناعت کرده با کهنه گلیمی

Kojima je dovoljna dronjava ponjava [fol. 8a]

گفت: ای آب رویان دختران، و ای نکته دانان شیوه گستران، به سرم سر سواد سودای زلفش افتاد، ...

Reče: “Vi djevojke časne, pronicljivice zanosne, obuzela me želja za njenim solufom; ... [fol. 24a]

گفت: ای سرافرازان دلجویان، و ای ممتازان مهرویان، ...

Reče: “Željene dostojanstvenice, među ljepoticama odličnice [fol. 24a]

در آن ساعت آراسته خوانی بیرون آورد.

Istoga trena iznese bogatu trpezu. [fol. 44a]

اگر خیر الخلف پوری به پس می ماند از والد

Ostane li dobro iza oca dijete [fol. 48a]

Ovakve jezičke jedinice se, prilikom percipiranja teksta, lakše uočavaju, pa samim tim i sadržaj koji je njima obuhvaćen. Ustvari, radi isticanja određenog sadržaja, inverzijom se remeti gramatički red, koji je karakterističan za mirne naracijske tonove (Muratagić-Tuna 1993: 174).

Inverzija u prijedloškom sastavu

Do inverzije u prijedloškom sastavu dolazi u složenom prijedlogu پس از [pas az] – *poslije, nakon*; što se vidi u slijedećem primjeru:

از پس رفتن وی، ...

Po njegovu odlasku, ... [fol. 25b]

از پس رفتن من بیا و بخور.

... *kad odem, dođi i uzmi.* [fol. 16b]

Kada je riječ o ovom složenom prijedlogu, u tekstu je najviše zastupljen u obliku زین پس [zīn pas].

Inverzija neodređenog broja چند [čand] – nekoliko i korelata

Broj u perzijskom jeziku dolazi u prepoziciji u odnosu na svoj korelat, a takav je slučaj i sa neodređenim brojem چند [čand] – *nekoliko*. Međutim, u *Bulbulistanu* se uočava upotreba ovog neodređenog broja u postpoziciji u odnosu na korelat, npr.:

سالی چند بر این منوال برآمد.

Tako prođe nekoliko godina. [fol. 8a]

ماهی چند بر نیامد که بر مکیان را هارون الرشید غضب کرد

... *ne prođe ni nekoliko mjeseci a Harun Er-Rešid se rasrdi na Bermekide i pobi ih,*... [fol. 46b]

در این میانه بیستی چند از تاریخ پور فضل برمکی بخواند.

... *istovremeno, kaza nekoliko stihova iz tariha sina Fazla Bermekija.* [fol. 47a]

Inverzija glavnog broja i korelata

U perzijskom jeziku složeni glavni brojevi se prave tako što na prvom mjestu dolaze desetice, a onda jedinice. Međutim, u *Bulbulistanu* je uočeno da unutar složenih glavnih brojeva سه و سی [sī yo se] – *trideset i tri* و نه [nawad o noh] – *devedeset i devet* dolazi do inverzije, pa se navedeni brojevi javljaju u neobičajenim oblicima سه و سی [se wo sī] و نه [noh nawad], što se vidi u slijedećim primjerima:

... تا که نه نود کس تمام شد.

... *sve dok to ne učini s devedeset devet ljudi.* [fol. 21a]

این دختر با نه نود کس <را> زنا کند و آنگه ترا منکوحه باشد،...

... *počinit će blud sa devedeset devet ljudi; onda će tvojom ženom postati.* [fol. 22b]

ز مادر شد سه و سی سال که زادم

Kako majka me rodi trideset i tri su godine [fol. 4a]

... و پیران را در سه سی ساله جوانک...

... a starce u *tridesettrogodišnje muškarce*? [fol. 41b]

U navednim primjerima izvornika primjećujemo da su u složenim glavnim brojevima jedninice navedene prije desetice, a također u većini primjera dolazi i do izostavljanja sastavnog veznika.

4.4.3.4.1.3. Inverzija rečenica

U slijedećoj složenoj rečenici *Bulbulistana*, koja se sastoji od pet prostih rečenica, narušen je gramatički red rečenica, pa tako četvrta rečenica prema gramatičkim pravilima ne može da dođe poslije treće rečenice, nego prije nje. Ovakav poredak rečenica može dovesti do toga da recipijent ne shvati tekst.

به زیارتش آمد و به ارکان و ادب سلام داد. این چرا در باز کردنش توقّف کند؟ بعضی را در دل آمد: شیخ را از پیری شعور نه مانده است.

... došao mu je u *zijaret*, po pravilima i učtivo nazvao *selam*; pa, zašto ovaj oklijeva da mu uzvрати *selam*?!" Neki u sebi pomisliše: "Šejh od starosti više nije pri pameti." [fol. 5a]

Pravilno bi bilo reći:

به زیارتش آمد و به ارکان و ادب سلام داد بعضی را در دل آمد این چرا در باز کردنش توقف کند شیخ را از پیری شعور نه مانده است.

4.4.3.4.1.4. Ambigvitet uzrokovan inverzijom

U jednom broju primjera, uslijed poremećenog gramatičkog reda u rečenici, nastaju značajne semantičke nejasnoće, koje mogu dovesti do nepravilnog dekodiranja autorove poruke, što se ogleda u slijedećim primjerima:

من گلهٔ ثعبان ندارم که این چندساله است و آن چند، می دانم.

Nemam ja čopor zmija, pa da znam koliko je godina ovoj, a koliko onoj. [fol. 17b]

Rečenica bi trebalo da glasi:

من گلهٔ ثعبان ندارم که بدانم این چند ساله است و آن چند.
پادشاه زر را برای ندادن، همه دروغ ایشان را تصدیق کرد.

Kako ne bi dao zlato, kralj je sve njihove laži oglasio istinom. [fol. 45a]

Rečenica bi trebalo da glasi:

پادشاه برای ندادن زر همه دروغ ایشان را تصدیق کرد.

4.4.3.4.2. Paralelizam – موازنه [mowāzene]

Izokolon ili paralelizam je sintaksička figura kod koje se „ponavlja u tekstu više rečenica iste rečeničke strukture i istog rečeničnog reda“ (Katnić-Bakaršić 2001: 321). Ova figura je nastala kombiniranjem operacije premještanja i operacije dodavanja, pa se stoga može reći da pripada figurama permutacije i figurama dodavanja ponavljanjem. Ova sintaksička figura, odnosno *mowāzene* jeste ustvari vrsta *sağ'-e motawāzon*, posredstvom kojeg se sada ujednačava dvije ili više rečenica. Odnosno, to je međusobno podudaranje po obliku (wazn), a ne po rimi (posljednjem slovu) završnih riječi odlomaka u prozi ili polustihova u poeziji. Za ilustraciju poslužiti će slijedeći primjer:

هر که با پادشاهان نشیند، تکبیرش زیاده شود. هر که با درویشان نشیند، شکر و رضایش زیاده شود.

[Har ke bā pādešāhān našīnad takabboraš ziyāde šawad, wa har ke bā darwīšān nešīnad, šokr wa rezāyaš ziyāde šawad]

Ko god s vladarima sjeda, oholost mu se uvećava; ko god s dervišima sjeda, uvećavaju mu se zadovoljstvo i zahvala. [fol. 28b]

4.5. Semantostilistička analiza *Bulbulistana*

Semantostilistika je najšire lingvostilističko području, koje bi se, prema mišljenju nekih autora, moglo izjednačiti sa cijelom lingvostilistikom.

Može se reći da je o semantičkom aspektu, budući da on prožima sve jezičke nivoe, bilo govora u svim prethodnim poglavljima. Međutim, u ovom poglavlju govori se opširnije o nekim pitanjima, npr. o *sinonimiji*, kao veoma frekventnoj pojavi u *Bulbulistanu*, te o *antonimiji*. Obje ove stilističke pojave također pripadaju i *leksikostilistici*. Tako M. Katnić-Bakaršić kaže: “Jedno od zanimljivih pitanja u okviru leksikostilistike jesu i relacije među riječima, koje također mogu biti inherentne i kontekstno uvjetovane. Ovdje se prije misli na odnose antonimije, sinonimije, paronimije, homonimije, koji mogu stilski obilježiti čitav tekst. Ponovo se pri tome pokazuje da se iste pojave u stilistici nužno moraju sagledati sa više aspekata: sva su ova pitanja predmet proučavanja i semantostilistike, ali i stilistike teksta, jer tek analiza njihove kontekstualne uključenosti može svjedočiti o stilskoj funkciji koju imaju“ (Katnić-Bakaršić 2001: 227).

4.5.1. Sinonimija

Sinonimija jeste „leksička pojavnost utemeljena na asocijativnome povezivanju različitih leksema koje imenuju iste ili bliske semantičke sadržaje odnosno leksičko povezivanje sinonima, leksema koji u svojem semantičkomu sadržaju imaju isti arhisem i barem jedan isti sem ili više istih sema (Gortan-Premk 1997: 140, prema Petrović 2005: 125–126). Do otkrića afektivnoga karaktera riječi prevladavalo je mišljenje da su sinonimi samo različite riječi istoga logičkog značenja koje se mogu zamijeniti jedna drugom bez ikakve promjene u karakteru iskaza (Antoš 1974: 62).

Sinonimija se obično shvata na dva načina: kao potpuna jednakost i kao velika bliskost (sličnost). Stoga postoje razna mišljenja kada je u pitanju podjela sinonima. Tako neki autori sinonime dijele na *istoznačnice*, koje imaju identično značenje, i *bliskoznačnice*, koje imaju slično značenje. U literaturi se govori još o *pravim sinonimima*, koji imaju isto značenje, i *nepravim sinonimima*, koji imaju slično značenje. Također se uspostavlja distinkcija između *apsolutnih* i *relativnih sinonima*. Ustvari, *istoznačnice* ili *apsolutni sinonimi* definiraju se kao *pravi sinonimi*, a *bliskoznačnice* i *relativni sinonimi* kao *nepravi sinonimi* (Dragičević 2007: 24)¹⁷⁴. Apsolutna identičnost leksičkog značenja zahtijeva

¹⁷⁴ O podjeli sinonima vidjeti: Zgusta 1991: 88; Petrović 2005: 122–125; Šipka 1998: 45.

identičnost sve tri bazične komponente značenja, dakle *istoznačnice* treba da imaju istu designaciju, konotaciju i domen primjene. Ako postoji razlika barem u jednoj od te tri osnovne komponente značenja, određene su riječi samo *bliskoznačnice* (Zgusta 1991: 88–89).

Leksički fond perzijskog jezika raspolaže velikim brojem sinonima, što perzijski jezik čini bogatijim i kreativnijim. Tako je i Fevzi u *Bulbulistanu* upotrijebio veliki broj sinonima i na taj način postigao preciznost u izražavanju, izbjegao jednolično ponavljanje riječi, te leksički obogatio tekst. Sinonimi uočeni u *Bulbulistanu* podijeljeni su na *prave sinonime* (*istoznačnice*) i *neprave sinonime* (*bliskoznačnice*).

4.5.1.1. Pravi sinonimi (istoznačnice)

U *Bulbulistanu* je uočen izvjestan broj primjera u kojima su zastupljeni *pravi sinonimimi*, odnosno *istoznačnice*. Naime, „ako jednom pojmu (označeniku) odgovara više izraza (označitelja), ti su izrazi istoznačni“ (Petrović 2005: 123). Mada, prema mišljenju nekih autora, potpunih istoznačnica u jeziku nema ili su malobrojne. Tako Simeon smatra da „punih, apsolutnih sinonima, tj. takvih koji se u bilo kakvim kontekstima mogu upotrebljavati jedni umjesto drugih, u jeziku ima veoma malo“ (Simeon 1969/II 379). Oni se najčešće sreću kod termina, gdje je najčešće jedan član sinonimskog niza domaća riječ, a druga stranoga porijekla. Pojam *jezičke ekonomije* objašnjava se na osnovu činjenice o nepostojanju mnogo apsolutnih sinonima. Naime, jezik ne trpi gomilanje jezičkih jedinica koje imaju istu vrijednost (Dragičević 2007: 248).

Fevzi u tekstu upotrebljava riječi koje stoje u sinonimičnom odnosu, ali su na priličnoj udaljenosti jedna od druge. Naime, načini na koje leksičke jedinice u tekstu stoje jedna s drugom u sinonimičnome odnosu su različiti. Tako se „njihova (se) okvirna pozicija kreće od neposredne, izravne kontaktne pozicije do najveće udaljenosti, a mogu se nalaziti u iskazima različitih govornika“ (Petrović 2005: 158).

Fevzi na stranici [fol. 1b] navodi sinonimne varijante za riječ *ružičnjak*, a to su: گلشن [golšan] i گلزار [golzār], na stranici [fol. 8b] navodi sinonime za riječ *draguljar*, a to su: گوهر فروش [gouharforūš] i گوهرگر [gouhargar], a na stranicama [fol. 44b–fol. 45a) navodi sinonime za riječ *lažljivci*, a to su: دروغگویان [dorūggūyān] i دروغ زنان [dorūgzanān].

U ovim primjerima u sinonimnim parovima nalaze se leksičke jedinice koje imaju identičnu tvorbenu osnovu. U ruskom se jeziku takvi sinonimi nazivaju *istokorijenskim*

sinonimima, a u njemačkome *tvorbenim sinonimima*, jer su ti sinonimi rezultat tvorbe riječi (Petrović 2005: 141). Riječi گلشن [golšan] i گلزار [golzār] nastale su od imenice گل [gol] te sufiksa زار [zār] i شن [šan], koji služe za obrazovanje imenica mjesta; riječi گوهر فروش [gouharforūš] i گوهرگر [gouhargar] nastale su spajanjem imenice گوهر [gouhar] – *dragulj* sa prezentskom osnovom glagola فروختن [forūxtan] – *kupiti*, odnosno sa sufiksom گر [gar], koji služi za obrazovanje imenica participskog porijekla i riječi دروغگویان [dorūggūyān] i دروغ [dorūg] – *laž* sa prezentskim osnovama glagola گفتن [goftan] – *govoriti* i glagola زدن [zadan] – *udariti*. Ovakvi sinonimi nazivaju se još i *jednokorijenskim sinonimima*, a razlikuju se od morfoloških i fonemskih *dubleta* tako što se jednokorijenska sinonimija postiže tvorbenim sredstvima, a dubletnost fonemskim i morfološkim promjenama jedne riječi (Dragičević 2007: 246).

Osim ovih *tvorbenih sinonima*, u tekstu *Bulbulistana* uočeni su i drugi *pravi sinonimi*, koji su također prostorno udaljeni jedni od drugih.

U slijedećem primjeru to su sinonimne varijante za riječ *zmija*, a to su: اژدر [aždar] i ثعبان [so‘bān]:

<یا> اژدری را در کجا یابم که در آن روز صدساله شده باشد؟! من گلهٔ ثعبان ندارم که این چندساله است و آن چند، می دانم.

... *gdje bih našao zmijetinu kojoj bi toga dana bilo sto godina?! Nemam ja čopor zmija, pa da znam koliko je godina ovoj, a koliko onoj.* [fol. 17b]

U slijedećem primjeru upotrebljene su sinonimne varijante za pridjev *otrovan*, a to su آشامیدن [nūšīdan] i نوشیدن [nūšīdan] i آشامیدن [āšāmīdan] – *piti*:

با خودش گفت: این نیز اشارت است که شیر سم شده را بنوش تا بمیری. از این زنده گی مرا مردن بسا بهتر است. و آن کاسه را برداشت؛ همه آن شیر مسموم را آشامید و از خودش باز شد.

Reče sebi: “I ovo je znak: popij otrovano mlijeko i umri. Od ovakvog života smrt je za me mnogo bolja.” Uze onu času; popi sve ono otrovano mlijeko, i izgubi svijest. [fol. 17a]

Isto tako, Fevzi u jednom istom stihu upotrebljava prave sinonime za riječ *otac*, i to jednu perzijsku riječ پدر [padar] i jednu arapsku riječ والد [wāled]:

اگر خیر الخلف پوری به پس می ماند از والد ندارد آن ضراری با پدر خیر دعا آرد

Ostane li dobro iza oca dijete – Hajr-dovu mu (ocu) čini, od njeg’ nema štete

[fol. 48a]

U ovom primjeru je u sinonimski odnos ušlo primarno značenje jedne lekseme sa primarnim značenjem druge. Dakle, riječ je o *tipičnoj, pravoj sinonimiji*, jer za njeno ostvarivanje nije potreban neki određeni kontekst (Dragičević 2007: 253).

U slijedećoj pjesmi Fevzi upotrebljava sinonime za riječ *slavuj*, a to su: *عندليب* [‘andalīb] i *هزار* [hezar]:

بر نیامد صوت طبل شاه گل تا نبوده نغمه های عندلیب
داد و شیون را هزاران نیز نکرد تا ندیده خارها بر گل رقیب

Ne začu se bubanj kraljice ruža – Sve dok ne bi pjesama slavuja

Slavuji ne jecaju, nit’ se na šta tuže – Sve dok ne spaze trnje oko ruže [fol. 2a]

Ovdje je riječ o *kontekstualnoj sinonimiji*, odnosno *nepravoj sinonimiji*¹⁷⁵ jer u sinonimski odnos stupa primarno značenje lekseme *عندلیب* [‘andalīb] – *slavuj* sa sekundarnim značenjem lekseme *هزار* [hezar] – *slavuj*. Primarno značenje ove lekseme je *hiljada, tisuća*. Dakle, nezavisno od konteksta, ove lekseme nisu sinonimi, a tek na osnovu kontekstualne uključenosti one postaju sinonimi.

Kao što je rečeno, primarno značenje lekseme *هزار* [hezar] jeste *hiljada*, što se vidi u slijedećem primjeru:

گر شده عمرم هزاران سال به سعی و اهتمام

Ako poživim u trudu i pregnuću hiljadu godina [fol. 10a]

Osim navedenih sinonimnih imenica i pridjeva, u *Bulbulistanu* su veoma zastupljeni sinonimni glagoli, za koje bi se moglo reći da su *pravi*, odnosno *apsolutni sinonimi*.

Tako u slijedećem primjeru Fevzi u istoj rečenici za glagol *osloboditi, spasiti* upotrebljava sinonimne glagole *آزادی دادن* [āzādī dādan] i *رهایی نمودن* [rahāyī nomūdan]:

و از تاب تب غموم و تعب آزادی داد و از تند پادشاه بی داد رهایی نمود،...

¹⁷⁵ Ako se ne porede cjelokupne polisemantičke strukture dviju leksema, već njihova pojedinačna značenja, onda postoje tri tipa sinonimskih odnosa, a to su: *prava*, odnosno *tipična sinonimija*, u kojoj u sinonimski odnos stupa primarno značenje jedne lekseme sa primarnim značenjem druge, zatim *kontekstualna*, odnosno *neprava sinonimija*, u kojoj u sinonimski odnos stupa primarno značenje jedne lekseme sa sekundarnim značenjem druge, i treća mogućnost je da u sinonimski odnos stupa sekundarno značenje jedne lekseme sa sekundarnim značenjem druge (Dragičević 2007: 253).

...oslobodio od groznice tuge i klonuća, spasio od srdžbe nepravdnog cara.

[fol. 10b]

U istoj pjesmi Fevzi upotrebljava sinonimne glagole za glagol *zahvaliti se*, a to su glagoli: تشکر کردن [tašakkor kardan] i سپاس بودن [sepās būdan]:

سیاسم با خدای ذوالمنن یاد	که داد از کید اغیارم رهایی
تشکر چون کنم پاداش او را	که در من می سپرد آن دلربایی

Hvala neka je Bogu Milosnome – Što od spletki zlobnih izbavi me

Kako da zahvalim na Njegovoj nagradi – Što u meni ovoliku ljubav usadi [fol. 19a]

Kroz cijeli *Bulbulistan* protežu se sinonimi za veliki broj riječi, između ostalih za riječ *svijet* Fevzi upotrebljava slijedeće sinonime: عالم [‘ālam], دنیا [donyā] i سرا [sarā], za riječ *raj* upotrebljava sinonime: بهشت [behešt] i دار السلام [dāros-salām]. Isto tako za riječ *slavuj* upotrebljava tri sinonima, a to su: عندلیب [‘andalīb], هزار [hezar] i بلبل [bolbol]. Ustvari, u ovakvim primjerima moguće je govoriti o nadleksikalizaciji pod kojom se podrazumijeva „postojanje zalihe sinonima za neki pojam, a ona nastaje kada je neki pojam ili grupa pojmova, odnosno neko semantičko polje, izuzetno važno za određenu kulturu“ (Wales 1989: 331, prema Katnić-Bakaršić 2001: 229).

4.5.1.2. Nepravi sinonimi (bliskoznačnice)

Stilistiku najviše zanimaju *nepravi sinonimi*, odnosno *bliskoznačnice*, koji se razlikuju po semantičkim ili stilističkim svojstvima. Takvi sinonimi su „mnogo složenije semantostilističko područje, jer među njima, uz osnovno logičko značenje, postoje brojne nijanse prema afektivnosti, intenzitetu, upotrebnoj vrijednosti na pojedinom jezičnom i stilskom području, prema starosti, obliku, zvuku. Moglo bi se i tvrditi da pravih istoznačnih sinonima u stilističkom smislu i nema. Jedna sinonimska varijanta ima osobine koje druga varijanta nema“ (Antoš 1974: 62).

آن مرد حزین، و آن غریب غمگین، برخاست و... گفت: ای مرد غم دیده، ملول مباش!

Onaj čovjek žalosni, onaj garib tužni, ustade i ... reče: “Čovječe ojađeni, duhom ne kloni! [fol. 10a]

Sva tri ova pridjeva su sinonimi koji se razlikuju po stepenu izraženosti osobine. U sinonimni odnos stavljene su dvije riječi perzijskog porijekla غمگین [gamgīn] i غمدیده [gamdīde] i jedna riječ arapskog porijekla حزين [hazīn].

U slijedećim rečenicama navode se sinonimni pridjevi sa nijansama u značenju:

آن مرد غم دیده، و آن دردمند و رنجیده،...

Onaj čovjek ojađeni, onaj bolni napaćeni... [fol. 15b]

گفتند: ای مرد ناچار، و ای رنجور غمخوار...

...rekoše: "Čovječe bespomoćni, paćeniče smlaćeni..." [fol. 15b]

Karakteristično je da na nekim mjestima Fevzi ponavlja cijele sintagme, u kojima su zastupljeni sinonimni leksemi:

گفت: ای سارق کنوز پادشاهان، و ای دوزنده آرایش خزینه شاهان،...

...reče: "Carskih riznica kradljivče, uresa na carskoj hazni šivaoče..." [fol. 10b]

گفت: ای بینوای روزگار، و ای آزردۀ بیم افکار... یکی از میانشان

Jedan među njima reče: "Sudbinom ojađeni, paćeniče uplašeni..." [fol. 9b]

وزیر به پایش فتاد؛ گفت: ای صدرنشین سرای ولایت، و ای مسند کرده کاخ کرامت!

Vezir mu pade pred noge; reče: "Ti što sjediš u pročelju dvora vilajeta, ti što zasjeo si na prijestolje kerameta..." [fol. 12b]

ای سرافراز ارباب حکمت، و ای مرد ممتاز ارباب فطنت، چنین دشواری بر من افتاد.

"Među mudrim dostojanstveniče, među pametnim odabraniče, takva me teškoća zadesila." [fol. 15a]

S obzirom na to da je ova pojava veoma zastupljena u *Bulbulistanu* i da se sve konstrukcije istovremeno odlikuju i paralelizmom, posredstvom upravo ovakvih sintagmi pojačava se afektivnost izraza i skreće se pažnja čitaoca na taj dio teksta.

U slijedećem primjeru dolazi do ponavljanja cijelih sinonimnih rečenica:

مرا دارویی بیخشای و دوایی بفرمای.

Nekog lijeka daj mi, izlječenje podari mi. [fol. 15a]

U slijedećem odlomku teksta Fevzi, da bi izbjegao ponavljanje, upotrebljava sinonimne rečenice u kojima navodi sinonimne glagole: [‘arze kardan] i تقرير [taqrīr kardan] – *izložiti, obrazložiti*:

برو حال خودت به وی عرضه کن. شاید که ترا کاری آموزد... آن مرد حزین، و آن غریب غمگین، برخاست و به سوی صدرالدین – قُدَسَ سِرُّهُ – رفت و احوال دیگرگون خودش با وی تقدیر کرد.

Idi i ispričaj mu u kakvom si stanju. Možda te nečemu podučī. Onaj čovjek žalosni, onaj garib tužni, ustade i Sadruddinu Konjeviju – sveta bila njegova tajna! – ode, te mu ispriča o rastrojnom stanju svome. [fol. 10a]

U rečenicama koje slijede jedna za drugom Fevzi upotrebljava sinonimne glagole *biti pomiješan*, a to su: آمیختن [āmīxtan] i تخمیر شدن [taxmīr šodan]:

هر آن که واقف است که دنیا به مرداری آمیخته، آن رغبت ندارد، و هر آن که نشناخته که نهاد سرشتش <که> به حیفه تخمیر شده، آن همچو حلوائی تفوآمیخ می خورند.

Ko god je svjestan toga da je dunjaluk pomiješan s nečisti, ne želi ga; a onaj ko nije spoznao da je suština njegove prirode zamiješena lešinom, žderat će ga kao napljuvanu halvu. [fol. 26b]

4.5.1.3. Sinonimni parovi

U *Bulbulistanu* je uočen izvjestan broj imenica, pridjeva i glagola koji imaju sinonimsko značenje, a javljaju se u naporednim sastavnim konstrukcijama od dva člana. Ti sinonimični elementi u tekstu povezani su sindetski (veznički). „Kada su dva sinonimična elementa povezana veznikom *i*, relativiziraju se semantičke komponente koje čine razliku u značenju među dvama elementima pa se oba elementa trebaju obuhvatiti kao jedinstvene cjeline“ (Petrović 2005: 175).

Ustvari, kada je riječ o sinonimnim parovima zastupljenim u *Bulbulistanu*, oni se mogu poistovjetiti sa stilskom figurom *tautologijom*, budući da se „ista misao po dva ili više puta ili istim ili raznovrsnim riječima kaže“ (Zima 1988: 177). Posebno ako *tautologiju* promatramo kroz novija, vanretorička određenja, koja je određuju kao “gomilanje reči sličnog značenja, koje veoma izrazito prenosi zgusnuto i napeto pesnikovo osećanje“ (Živković 1965: 110).

Takvi sinonimni parovi zastupljeni u *Bulbulistanu* podijeljeni su na sinonimne imenice, sinonimne glagole, sinonimne participe prezenta i sinonimne pridjeve.

4.5.1.3.1. Sinonimne imenice

U analizi naporednih sinonimičnih odnosa u tekstu *Bulbulistana* dominiraju imenice, zato što imenice imaju “referencijalna svojstva kojima pokazuju sadržajnu, tj. obavijesnu ekvivalenciju među jedinicama u tekstu. Imenice mogu jednoznačno upućivati na referente i na taj način upućivati na njihovu međusobnu sinonimičnost. Za uspostavu je sinonimičnih odnosa od iznimne važnosti zajedništvo referencije i intenzije koja se u tekstu ne pojavljuje samo među imenicama nego se taj odnos u tekstu može uspostaviti i među različitim vrstama riječi“ (Petrović 2005: 157).

Radi ilustracije poslužit će slijedeći primjeri:

هزار قصاید مدح و ثنا از دهان شاعران بلبلستان صدق و وفا...

Hiljadu kasida zahvale i hvale [prolamaju se] iz usta pjesnikâ perivoja slavujâ iskrenosti i odanosti; ... [fol. 1b]

و آن – است، ورقی چند بتحسین و آفرین همی خواندمی.

Jednog sam dana, hvaleći i diveći se, pročitao nekoliko listova ... [fol. 2a]

گر شده عمرم هزاران سال به سعی و اهتمام

Ako poživim u trudu i pregnuću hiljadu godina [fol. 10a]

مرد شکیبایی نتوان شناختن، مگر به وقت مصیبت و دشواری.

Strpljivog čovjeka može se prepoznati samo u vrijeme nedaće i teškoće. [fol. 18a]

مرد شجیع را شناختن نتوانست، مگر در وقت جنگ و پیکار.

Hrabrog čovjeka može se prepoznati samo u vrijeme rata i borbe. [fol. 18b]

گر آب زندگی جویی ز علم [و] معرفت جویی است

Tražiš li Vodu života u znanju i spoznaji traži je [fol. 27b]

پر ز نغمه های بلبلان خلوص و صداقت.

Puna [je] pjesama slavuja čistote i iskrenosti. [fol. 28b]

U većini navedenih sinonimnih parova uočava se upotreba posuđenica, konkretno arabizama, uz izvorne perzijske riječi. To je jedna od najčešćih leksičkih osobitosti među sinonimičnim jedinicama u kontekstu.

Svi navedeni sinonimni parovi razlikuju se u nekim svojstvima, dakle, riječ je o *nepotpunim sinonimima*, odnosno *bliskoznačnicama*, mada se uočava i upotreba *pravih*, odnosno *apsolutnih sinonima*, što se vidi u slijedećim primjerima:

مرد حلیم را شناختن که نتوانست، مگر در اثنای غضب و تندى.

Suzdržljivog čovjeka može se prepoznati samo u vrijeme ljutnje. [fol. 18a]

پادشاه به غضب و تندى زرگر را خطاب کرد و گفت

Car se ljutito obrati zlataru i reče:... [fol. 10b]

مرد صادق را شناختن نتوانست، مگر در وقت حاجت و احتیاج.

Iskrenog čovjeka može se prepoznati samo u vrijeme potrebe. [fol. 18b]

زن و فرزند و کودک را شناسی

Znaš kakvi su žene i djeca [fol. 3b]

مرا فقر و فاقه معیوب کرد.

Siromaštvo je moja mahana. [fol. 7a]

S obzirom na to da je riječ o *pravim sinonimima*, u navedenim primjerima se uočava da su svi navedeni sinonimni parovi u perzijskom tekstu prevedeni na bosanski jezik samo jednom leksemom da ne bi došlo do nepotrebnog ponavljanja istih leksema.

4.5.1.3.2. Sinonimni glagoli

U tekstu *Bulbulistana* uočen je izvjestan broj sinonimnih glagola koji stoje u naporednom odnosu jedan pored drugog, poput:

آن پیر به گریستن و نالیدن و چشم و روی به خاک ندامت مالیدن آغاز تکلم کرد،...

Onaj starac, plačući i jecajući, oči i lice prašinom kajanja mažući, poče da govori;...
[fol. 5b]

جوان زگریستن و نالیدن نحیف و لاغر شد که بر پا خواستن توان نداشت.

...mladić je od plača i jecanja oslabio i smršao da nije mogao stajati na nogama.
[fol. 18b]

مردى دیگر به تندى آمد و خشم گرفت؛...

Čovjek se opet razljuti i razbjesni. [fol. 34a]

Također, karakteristična je upotreba izvjesnog broja složenih glagola koji se sastoje od sinonimnih imenica, koje stoje naporedo jedna pored druge, i od infinitiva, što se vidi u slijedećim primjerima:

حکیمان کسری همه بر این بیان <را> تحسین و آفرین کردند و گفته اند:...

Svi Kistrini mudraci pohvališe njegovo kazivanje i rekoše:... [fol. 27b]

این بیتها که به پادشاه رسید، بسا ندامت و پشیمانی خورد،...

Kad su ovi stihovi stigli kralju, on se silno pokaja. [fol. 13a]

4.5.1.3.3. Sinonimni participi prezenta

چون این سخن بشنید، غریوان و نالان به نزد لقمان رفت...

Kad ču te riječi, naričući i jecajući, ode kod Lukmana... [fol. 15a]

افتان و خیزان و نالان و غروان و سوزان و گریان، ز دل ندامت خواران و با خود ملامت کنان،...

Padajući i podižući se, jecajući i jaučući, izgarajući i plačući, iz srca se kajući i samog sebe koreći,... [fol. 25a]

ناچار، آن مرد سینه چاک، و آن حزین غمناک، غریوان و نالان و فریاد کنان، و از دیده اشک حسرت ریزان،...

Nemajući kud, onaj čovjek patnik, onaj snuždeni žalosnik, zapomažući, vrišteći i jecajući, suze tuge iz očiju lijući,... [fol. 15b-16a]

شادان و خندان به مجلس احباب خودش آمد.

Radostan i nasmijan vrati se na sijelo svojih prijatelja. [fol. 10a]

4.5.1.3.4. Sinonimni pridjevi

در صنایع اشعار از همه شاعران خرده بین و نکته دان است،...

U [korištenju] poetskih ukrasa od svih je pjesnika pronicljiviji i vještiji. [fol. 37b]

Upotreba ovakvih naporednih sinonimnih parova leži u emfazi, odnosno naglašavanju nekih imenica, osobina, te radnji, koja se postiže ponavljanjem gotovo apsolutnih sinonima. Velika zastupljenost sinonima u *Bulbulistanu* pridonosi afektivnosti i intenzitetu samog teksta. Osim toga, govori o tome da je Fevzi veoma dobro vladao leksičkim fondom perzijskog jezika. On upotrebom sinonima razbija monotoniju, kao posljedicu jednoličnog ponavljanja riječi.

4.5.2. Antonimija

Opće poznata definicija leksičkih antonima glasi da su to riječi suprotnoga značenja, a leksička antonimija je „suprotstavljenost nezavisno od konteksta i unutar konteksta“ (Dragičević 2007: 266). Antonimija nije isključivo leksička kategorija. Ona je istovremeno i sintaksička kategorija, prvenstveno zbog toga što se antonimska vrijednost leksema uvijek realizira u iskazu, odnosno rečenici (Kovačević 1991: 39).

Kada je riječ o klasifikaciji antonima, u lingvističkoj literaturi postoji više načina njihove klasifikacije¹⁷⁶. Jedna od klasifikacija antonima, prema njihovoj strukturi, vrši se na *raznokorijenske* i *istokorijenske* antonime. Uglavnom je zastupljena *raznokorijenska* antonimija, koja prožima sve važnije leksičko-gramatičke skupine riječi, a naročito pridjeve, priloge, imenice i glagole. Velika rasprostranjenost ovih antonima navodi na pomisao da se samo *raznokorijenski* leksemi sa suprotstavljenim značenjem mogu smatrati antonimima. U *istokorijenskih* antonima antonimno značenje ne izražava korijen riječi, nego afiksalni morfemi. Osim navedene klasifikacije antonimi se dijele na prave i neprave. Naime, ako se leksemama suprotstavljaju osnovna značenja, onda se one nalaze u odnosu *prave* antonimije, a u svim ostalim slučajevima riječ je o *nepravoj* antonimiji ili *kvaziantonimiji*. Tipičan oblik antonimije čini suprotstavljanje njihovih primarnih značenja, dakle riječ je o *pravoj* antonimiji, jer za njeno ostvarivanje nije potreban kontekst. S druge strane, *neprava* antonimija je suprotstavljanje primarnog značenja jedne lekseme sekundarnom značenju druge, odnosno suprotstavljanje samo sekundarnih značenja dviju leksema, a ne i njihovih primarnih značenja. Za ovu antonimiju potreban je kontekst u kojem bi se realizovala sekundarna, metaforična značenja leksema. Stoga se *neprava* antonimija često naziva i *kontekstualnom* antonimijom (Dragičević 2007: 266–268).

U odnosu na sinonimiju, antonimija je u *Bulbulistanu* zastupljena u znatno manjoj mjeri. Svi uočeni antonimi prema svojoj strukturi pripadaju *raznokorijenskim* antonimima. S obzirom na to da se suprotstavljaju osnovna značenja leksema i da za njihovo ostvarivanje nije potreban kontekst, riječ je o *pravim* antonimima.

U većini primjera zastupljeni su pridjevi kojima se izriče kakvoća, tj. kvalitativni pridjevi, te imenice i prilozi s njima povezani. To su tzv. *kvalitativni* antonimi¹⁷⁷ kod kojih

¹⁷⁶ Ljiljana Šarić je u knjizi *Antonimija u hrvatskom jeziku* predstavila klasifikacije antonima zastupljene kod drugih autora (2007: 80–84).

¹⁷⁷ *Kvalitativni* antonimi odgovaraju *skalarnoj* antonimiji kod Tvrtka Prčića. Naime, *skalarna* antonimija se temelji na kontrastu tipa više/manje, tj. na principu postojanja izvjesnog stanja stvari u većoj ili manjoj mjeri. Prčić razlikuje pet

je bitno „svojstvo stupnjevitosti: antonimne opreke izražavaju različit stupanj kakva svojstva. Krajnji su članovi slijeda oni koji izražavaju minimalni i maksimalni stupanj danoga svojstva“ (Šarić 2007: 107)¹⁷⁸. Za ilustraciju će poslužiti slijedeći primjeri:

آینده ز حقّ قوّت تو در پیر و جوانی

U mladosti i starosti snaga ti od Boga je [fol. 6b]

ارزان [و] گران چیزی که می خواهی، در من هست. گفت:

Reče: “Imam sve što tražiš, i jeftino i skupo. [fol. 9a]

چه خواهد مرد حقّ کان بر نیاید در این عالم هر آن دشوار و آسان

Šta čovjek Istine poželi, a da je neostvarivo – Na ovome svijetu, i teško i lahko

[fol. 10b]

صغار و كبار گرد آمدند به تماشای آن که چون خواهد شد.

I staro i mlado se bijaše okupilo da vide šta će se desiti. [fol. 15a]

جوان و پیر، کودک و بزرگ، همه شادی کنان به شهر عودت کردند.

Mlado i staro, veliko i malo, svi se radosno vratiše u grad. [fol. 35b]

Osim *kvalitativnih* antonima u *Bulbulistanu* je zastupljen izvjestan broj *koordinacijskih* antonima, koji označavaju položaj u prostoru i vremenu, koordinate prostora, vremena i apstraktne količine u odnosu na određenu tačku gledanja (Šarić 2007: 111), poput:

از قطره ای کم شد آخرین و اولین علوم

Znanje prvih i posljednjih kap je jedna mala [fol. 27a]

Koordinacijsku antonimiju T. Prčić naziva *recipročnom* antonimijom, a ona kroz različita distinktivna obilježja odražava odnos između dva entiteta, koji se posmatra ili iz jednog ili iz drugog smjera na datoj osi (1997: 106).

osnovnih vrsta antonimije. Pored navedene *skalarne* antonimije, tu su još *komplementarna*, *dijametralna*, *recipročna* i *reverzivna* antonimija (Prčić 1997: 102).

¹⁷⁸ Ljiljana Šarić s obzirom na tip suprotnosti među leksemama, antonime klasificira na konverzivne, vektorne (antonimi koji označuju suprotnu usmjerenost), kvalitativne, koordinacijske i komplementarne antonime (Šarić 2007: 97–114).

Koordinacijski antonimi mogu označavati različite vremenske odsječke istog ciklusa, što se vidi u antonimima *dan i noć* koji „stoje nasuprot jedna drugoj kao oznake tamnoga i svijetloga razdoblja jedne cjeline“ (Šarić 2007: 41), poput:

و در همه روز و شب زن را از کژدم پاسید...

Danju i noću čuvao je ženu od škorpije... [fol. 22b]

U jednom broju primjera uočavaju se *komplementarni* antonimi, koji se temelje na kontrastu tipa da/ne, odnosno na principu nedvosmislenog postojanja ili nepostojanja izvjesnog stanja stvari (Prčić 1997: 104), poput:

از این زنده گی مرا مردن بسا بهتر است.

Od ovakvog života smrt je za me mnogo bolja. [fol. 17a]

U ovom primjeru antonimija se „ostvaruje kao sredstvo izricanja suprotnih načela, dijalektike života i smrti, živih i mrtvih, življenja i umiranja“ (Šarić 2007: 128).

همه گفتند: آری، از این بهتر چه باشد در دنیا و آخرت؟

Svi rekoše: “Da, šta bi od toga moglo biti bolje na dunjaluku i Ahiretu?” [fol. 11b]

درد و درمان هر دو عشقت یار طیب حاذقش.

I bolest i lijek su ljubav, a vični im ljekar draga [fol. 19a]

U većini navedenih primjera kontrast među leksemama izražava se pomoću konjukcijskog veznika *i*. Samo se u jednom primjeru antonimi povezuju veznikom *ili*, čime se ostvaruje usporedno značenje odjeljivanja, isključivanja članova opreke, neminovan izbor jednoga:

...نخست از مرگ خود پیام گرفتمی که عمر ما دراز است یا کوتاه.

... prvo bismo o svojoj smrti vijest priskrbili, hoće li nam život dugačak ili kratak biti.” [fol. 14a]

4.5.3. Semantičke figure

Figure se definiraju kao odstupanje od uobičajene, svakodnevne upotrebe jezika, odnosno odstupanje od norme. Dakle, osnovni kriterij figurativnosti jeste otklon, udaljavanje od uobičajenog. Na taj način se posredstvom figura postiže začudnost i oneobičenost teksta.

Neki stilističari na osnovu tri vrste odstupanja klasificiraju figure na tri grupe, a to su: fonetsko-fonološke figure, u kojima je odstupanje vezano za glasovnu formu izraza, sintaksičke figure, čije se odstupanje tiče sintakse, i semantičke figure, koje se temelje na nekom semantičkom odstupanju. U prethodnim poglavljima bilo je govora o fonetsko-fonološkim i sintaksičkim figurama, a težište ovog poglavlja su semantičke figure, koje se dijele na *semantičke figure u užem smislu* i *trope*. Kod tropa se radi o „odnosima in absentia, dakle o paradigmatiskim odnosima, dok se kod figura radi o odnosima in praesentia, sintagmatskim odnosima“ (Katnić-Bakaršić 2001: 305).

4.5.3.1. Semantičke figure u užem smislu

Semantičke figure u užem smislu su „figure koje se zasnivaju na različitim kombinacijama riječi bez promjene osnovnog značenja“ (Kovačević 1991: 11).

U *Bulbulistanu* su zastupljene slijedeće semantičke figure u užem smislu: *antiteza*, *paradoks* i *antimetabola*, te semantičke figure poređenja *simile* i *comparatio*.

Antiteza, *paradoks* i *antimetabola* spadaju u antitetičke figure, odnosno u figure suprotnosti koje su veoma slične jedna drugoj. Ove tropičke figure suprotnosti prisutne su i u *Bulbulistanu*, mada ne u tako velikoj mjeri. Najviše je zastupljena *antiteza*, zatim u manjoj mjeri *paradoks* i *antimetabola*.

4.5.3.1.1. Antiteza (kontrast) – تضاد

Antiteza je semantička figura koja nastaje navođenjem antonima da bi se jače istakao kontrast. Antonimi su „važno stilističko sredstvo za izražavanje kontrasta ili antiteze u pjesničkomu ili u govorničkom djelu“ (Simeon I 1969: 81). Posredstvom antiteze, odnosno kontrasta pojačava se značenje i izražajnost rečenice.

U slijedećim primjerima *Bulbulistana* zastupljena je antiteza pojedinih riječi unutar rečenice, u kojima se u opreku naporedo stavljaju dva antonima, posredstvom čega se ističe kontrast rečenice:

آینده ز حق قوت تو در پیر و جوانی

U mladosti i starosti snaga ti od Boga je [fol. 6b]

ارزان [و] گران چیزی که می خواهی، در من هست. گفت:

Reče: “*Imam sve što tražiš, i jeftino i skupo.*” [fol. 9a]

چه خواهد مرد حق کان بر نیاید در این عالم هر آن دشوار و آسان

Šta čovjek Istine poželi, a da je neostvarivo – Na ovome svijetu, i teško i lahko [fol. 10b]

صغار و کبار گرد آمدند به تماشای آن که چون خواهد شد.

I staro i mlado se bijaše okupilo da vide šta će se desiti. [fol. 15a]

جوان و پیر، کودک و بزرگ، همه شادی کنان به شهر عودت کردند.

Mlado i staro, veliko i malo, svi se radosno vratiše u grad. [fol. 35b]

از قطره ای کم شد آخرین و اولین علوم

Znanje prvih i posljednjih kap je jedna mala [fol. 27a]

و در همه روز و شب زن را از کژدم پاسید

Danju i noću čuvao je ženu od škorpije,... [fol. 22b]

از این زنده گی مرا مردن بسا بهتر است.

Od ovakvog života smrt je za me mnogo bolja. [fol. 17a]

همه گفتند: آری، از این بهتر چه باشد در دنیا و آخرت؟

Svi rekoše: “Da, šta bi od toga moglo biti bolje na dunjaluku i Ahiretu?” [fol. 11b]

درد و درمان هر دو عشقت یار طبیب حاذقش

I bolest i lijek su ljubav, a vični im ljekar draga [fol. 19a]

... نخست از مرگ خود پیام گرفتمی که عمر ما دراز است یا کوتاه.

... prvo bismo o svojoj smrti vijest priskrbili, hoće li nam život dugačak ili kratak biti.” [fol. 14a]

Osim navedenih primjera u *Bulbulistanu* se uočavaju stihovi u kojima naporedo stoje rečenice suprotna smisla i koje na taj način grade antitezu. Dakle, riječ je o antitezi čitavih rečenica:

از نگاه لطف تو خورشید تابش گسترم نرّه ناچیز بودم در نخست اما کنون

Sprva bijah nezatna praška, ali sada – Blistavo sam sunce od tvog milosnog pogleda [fol. 10a]

چنین پندار که در پیری خراب است خرد آباد کاخی در شباب است

Pamet je raskošan dvorac u mladosti – Uistinu smatraj ga srušenim u starosti [fol.5a]

Posredstvom ovakvih primjera antiteze, koji slikovito predstavljaju dvije suprotne pojave, stvara se jača impresija u svijesti čitaoca.

4.5.3.1.2. Paradoks – بیان پارادوکسی، بیان نقیضی

Paradoks se može jednostavno definirati kao prošireni oksimoron. Naime, oksimoron se realizira u sintagmi, a paradoks na rečeničnoj ili tekstualnoj razini (Kovačević 1991: 35). To je figura koja stvara neočekivan obrt, prividno protivurjeđe, proširenjem pojma dodavanjem drugog njemu suprotnog pojma (Simeon 1969/II: 13).

U *Bulbulistanu* je uočen izvjestan broj primjera za koje bi se moglo reći da predstavljaju paradoks, a to su:

برایت زجز مردن دواي دیگر نمی دانم زیرا دردی مبتلا گشته ای که زجز داروی مرگ درمان نپذیرد.

...drugog ti lijeka osim smrti ne znam, jer obolio si od bolesti što se može zaliječiti samo lijekom smrti. ... [fol. 15b]

اگر داری خرد، ای پادشاه بیخرد بشنو

Ako pameti imaš; nerazumni kralju, poslušaj [fol. 11b]

ز شمشیر قضا خوردم گلوشه که درماتش بجز مردن ندانم

Ranu zadobih od sablje sudbine – Za koju jedini lijek je umiranje [fol. 9b]

4.5.3.1.3. Antimetabola (komutacija) – طرد و عکس یا تبدیل و عکس

Antimetabola nastaje ponavljanjem članova sintaksičke konstrukcije (sintagme ili rečenice), ali u obrnutome rasporedu i izmijenjenoj sintaksičkoj funkciji.

U *Bulbulistanu* su uočeni samo slijedeći primjeri u kojima se realizira antimetabola:

...ایرا عشق چیزی است که دوايش درد است و دردش دواست.

...jer ljubav je nešto čemu je lijek bol, a njena bol je lijek. [fol. 19a]

ترا به من و مرا به تو ارزانی داد.

...da je tebe meni a mene tebi poklonio. [fol. 19b]

4.5.3.2. Semantičke figure poređenja

U semantičke figure u širem smislu ubrajaju se i figure poređenja. Postoje dva tipa poređenja, koju poznaje helensko-latinska retorička i stilistička tradicija, a to su poređenje tipa *simile* i tipa *comparatio*. Premda se danas u stilistici često ne pravi razlika između ova dva tipa poređenja, pa se u okviru stilskih figura i tropa najčešće govori o tipu *simile*, dok se tip *comparatio* zanemaruje, u radu se slijedi navedena dihotomija i u narednim poglavljima govori se o oba tipa poređenja zastupljena u *Bulbulistanu*.

4.5.3.2.1. Simile – تشبيه

Prvi tip poređenja *simile* „smatra se srodnim sa metaforom, s tim što ovdje još nema zamjene koja je osnova tropičnosti; umjesto toga, postoji ukazivanje na tertium comparationis kao onu karakteristiku koja zbližava dva različita označena“ (Katnić-Bakaršić 2001: 332). Dakle, jedna od osnovnih karakteristika ovog tipa poređenja je povezanost sa metaforom, s tim što je u poređenju evidentno „da približavanje dvaju pojmova ne dokida njihovu dvojnost, kao što je to slučaj u metafori“ (Ricouer 1981: 124).

Posredstvom ovog tipa poređenja ističu se svojstva predmeta ili pojava, tako da se riječi, kao nosioci tih svojstava, dovedu u odnos poredbe. Da bi se poređenje ostvarilo treba da postoje slijedeći elementi:

a) poredbeni korelati, a to su: sadržaj poređenja, odnosno ono što se poredi – *primum comparationis* (mošabbah) i sredstvo poređenja, odnosno ono sa čime se poredi – *secundum comparationis* (mošabbah bihi);

b) poredbena veza (adāt-e tašbīh), koja se obično označava riječima *kao*, *poput*, *slično*, *nalik* (*na*) i

c) svojstvo koje se poredi – *tertium comparationis* (wağh-e šabah), koje je zajedničko i prvom i drugom članu, ali je ono u prvom članu zastupljeno znatno više nego u drugom.

U *Bulbulistanu* se ovaj tip poređenja uočava u izvjesnom broju primjera u kojima su zastupljeni svi elementi poredbene konstrukcije, a to su: pojam koji se poredi (mošabbah), pojam s kojim se poredi (mošabbah bihi), čestice za poređenje (adāt-e tašbīh), i to čestica چون [čūn], odnosno njen skraćeni oblik چو [čū], i čestica همچون [hamčūn], tj. njen skraćeni oblik همچو [hamčū] u značenju *kao, poput*¹⁷⁹, i zajedničko svojstvo poređenja (wağh-e šabah):

دوربینان شد چو در برج رضا مهر منیر

[Čovjek] dalekovid postade ko u sazviježđu zadovoljstva blistavo Sunce [fol. 7b]

شو چون پروانه با مهرش حریق

Sagori od ljubavi za Njega poput leptira [fol. 7b]

شود آویخته چون پروین لالی

Da obješen bude rubin k'o Plejade [fol. 9a]

عمل سیماب و تحسین همچو آتش

I živa i pohvala su poput vatre [fol. 31b]

چون زر است اعمال ریا همچو تیزاب

Dobra su djela nalik zlatu, a dvoličnost azotu [fol. 31b]

نهیت شیر نر همچو صدای خر گزی آید

Urlik lava dođe poput zujanja ose [fol. 34b]

Iako su elementi poredbene konstrukcije konstitutivni elementi, bez kojih se poređenje ne bi moglo realizirati, ipak postoje načini realiziranja poređenja u kojima se elidira poredbena riječ ili zajedničko svojstvo poređenja, ili i jedno i drugo. Tako se u slijedećem primjeru *Bulbulistana* uočava figura poređenja, iako je došlo do elidiranja poredbene čestice, poput:

آویزه گوشم شده پیغام پیمبر

Naušnica mi postade pejgamberova poruka [fol. 4a]

¹⁷⁹ Osim ovih poredbenih čestica koje su najfrekventnije, u perzijskom jeziku se i slijedeće riječi upotrebljavaju kao čestice za poređenje: به صورت، گویی، پنداری، مانا، چنان، مثل، همانند، مانند i drugi izrazi.

Pogotovo se u ovakvoj vrsti *simile* poređenje, dakle bez navođenja poredbene čestice, uočava povezanost sa metaforom, koja se još u klasičnoj retorici definirala kao skraćeno poređenje, odnosno poređenje se tumačilo kao proširena metafora. U povezanost poređenja tipa *simile* i metafore nema nikakve sumnje, budući da je metafora „par excellence trop po sličnosti“ (Ricoeur 1982: 199).

4.5.3.2.2. Comparatio – مقایسه

Drugi tip poređenja je *comparatio* ili poređenje po sličnosti, koje „poredi dva predmeta ili pojave, ali ukazujući na različit stepen ispoljavanja neke njihove osobine, tj. svojstva. Dakle, predmet A i predmet B posjeduju određenu sličnost, određeno zajedničko svojstvo, ali je ono realizirano u nejednakom stepenu“ (Katnić-Bakaršić 2001: 333). Već na osnovu iznesenih definicija o oba tipa poređenja jasno je da nije riječ o pojavama između kojih bi se mogao staviti znak jednakosti. U definiranju poređenja tipa *simile* i *comparatio* gravitaciono središte je u korelatima – tj. u definiranju odnosa između njih. Tako u poređenju tipa *simile* dolazi do akcentiranja jednih sema koje su zajedničke predmetima što se porede i do privremenog zanemarivanja drugih sema koje su razlike između tih predmeta. Dok, s druge strane, akcentiranje određenih sema u poređenju tipa *comparatio*, podrazumijava to da između poredbenih korelata postoji izvjesna bliskost, koja predstavlja polaznu tačku u poređenju, “a u prvom planu je *isticanje kvantitativne razlike* između tih predmeta, pojava ili svojstava. Upravo taj aspekt, aspekt uspostavljanja kvantitativne razlike između članova poređenja i odvaja *comparatio* od *simile* (nalikosti), ali ga zbližava sa gradacijom“ (Katnić-Bakaršić 1996: 51–52).

U *Bulbulistanu* su uočeni slijedeći primjeri u kojima je zastupljen tip poređenja *comparatio*, u kojem dolazi do gradiranja određenih svojstava, pa se takvo poređenje može nazvati gradacionim poređenjem:

و آب نوشیدیم. سردتر بود از برف و شیرین تر از انگبین.

...i vode se napismo; bijaše hladnija od snijega i slađa od meda. [fol. 4b]

آلماسی از بیضه کیوتر بزرگتر.

...bio je to dijamant, veći od golubijeg jajeta. [fol. 5b-fol. 6a]

که باشد از شما بهتر در عالم

Ko je od Vas bolji na svijetu [fol. 9a]

U izvjesnom broju primjera *Bulbulistana* gradaciono poređenje je zastupljeno u gradacionim konstrukcijama u kojima se porede „dva predmeta, svojstva, radnje ili pojave od kojih je jedna (jedno) istaknuto kao značajnije, važnije (naravno, najčešće sa subjektivnog stanovišta govornika“ (Katnić-Bakaršić 1996: 52), poput:

زاین خراش جان مردن بهتر است

Od ove rane na duši smrt je bolja [fol. 17a]

از این زنده گی مرا مردن بسا بهتر است.

Od ovakvog života smrt je za me mnogo bolja. [fol. 17a]

و در فارسی اشعارش از ترکی نیز بهتر است،...

Pjesme na perzijskom su mu bolje od [onih] na turskom. [fol. 39b]

Svi navedeni primjeri oba tipa poređenja, i *simile* i *comparatio*, svojom slikovitošću i afektivnošću stvaraju impresivnu sliku u svijesti čitaoca.

4.5.3.3. Tropi – صنایع معنوی

Tropi su figure koje počivaju na promjeni značenja, dakle osnovna devijacija se realizira na semantičkom planu. Naime, „ako slušalac ili čitalac mora pojedini izraz shvatiti u prenesenu smislu da razumije ono što je pjesnik htio reći, onda takav izraz zovemo grčkim nazivom *trop*“ (Škreb 1969: 253).

U slijedećim poglavljima govori se samo o tropima koji su zastupljeni u *Bulbulistanu* i koji su stilski obilježili tekst, a to su *metafora*, *alegorija*, *personifikacija*, *perifraza* i *hiperbola*.

4.5.3.3.1. Metafora – استعاره، مجاز

Metafori je u ovom poglavlju posvećeno najviše prostora, budući da je to najznačajniji trop, koji sadrži sve druge trope kao svoje podtipove. U današnje vrijeme zastupljena je binarna klasifikacija tropa na metaforu i metonimiju, pri čemu se metafora temelji na sličnosti između značenja, a metonimija na bliskosti značenja. Prema tradicionalnoj podjeli tropa, *sinegdoha*, zajedno sa metaforom i metonimijom, čini trijadu najvažnijih tropa.

Jedan od razloga zašto je metafora predmet mnogih rasprava i kontraverzi, prema mišljenju Weststeijna, jeste u širokom jezičnom rasponu metafore, koji je ne ograničava samo na imenice, već je metaforička upotreba moguća sa svim vrstama riječi (1995: 125).

Metafora je „afektivna i slikovita kategorija izraza, koja postaje u domenu leksike, transpozicijom značenja jedne reči na drugu reč, odnosno prenošenjem osobine jednog bića ili predmeta na drugo biće ili predmet. Prenosjenje se vrši po principu identičnosti, realizovanog dominantnim atributom predmeta koji su u pitanju u kontekstu“ (Ćorac 1982: 142). Osim ovakvog *supstitucionog* razumijevanja metafore, u kojem se metaforični izraz upotrebljava umjesto nekog ekvivalentnog doslovnog izraza, prema *poredbenom* shvatanju, metafora predstavlja skraćeno ili eliptično poređenje. O povezanosti metafore i poređenja govorio je još i Aristotel smatrajući da je poređenje metafora mada među njima ima neznatne razlike (2000: 205). U starijim teorijama književnosti metafora se često definirala kao skraćeno poređenje, tj. kao takvo poređenje u kojem je izostavljena poredbena čestica *kao* i predmet koji se poredi (sadržaj), a ostavljen je samo treći član poredbe (*tertium comparationis*), odnosno svojstvo zajedničko i značenju metafore i značenju riječi ili izraza od kojega nastaje metafora. Može se reći da je metafora „mnogo jače poređenje od onoga koje imamo u figuri poređenja, pa njena struktura kojom se postiže ta maksimalna intenzifikacija može zavarati naivne čitaoce“ (Duraković 2000: 13). Prema *interakcijskom* tumačenju, metafora predstavlja sistem asociiranih općih mjesta fokalne riječi i semantičku mrežu fokalnog pojma (Blek 1986: 70)¹⁸⁰. Ričards, koji je ustvari tvorac ineraktivnog shvatanja metafore i čija se teorija smatra revolucionarnim pomakom u teoriji metafore, kaže: „Najprostije rečeno, kada upotrebljavamo metaforu, imamo dvije misli o različitim stvarima koje djeluju zajedno a oslanjaju se na jednu riječ ili izraz, čije značenje je rezultanta njihove interakcije“ (Ričards 1985: 24).

¹⁸⁰ Interakciono shvatanje metafore odlikuje se prihvatanjem slijedećih sedam teza:

1. Metaforički iskaz ima dva različita predmeta, „glavni“ i „sporedni“;
2. Te predmete često je bolje posmatrati kao „sisteme stvari“, nego kao „stvari“;
3. Metafora funkcioniše tako što na glavni predmet primjenjuje sistem „asociiranih implikacija“ karakterističnih za sporedni predmet;
4. Ove se implikacije obično sastoje od „općih mjesta“ o sporednom predmetu, ali to mogu biti i devijantne implikacije, koje je *ad hoc* uveo sam pisac;
5. Metafora bira, ističe, otklanja i organizira obilježja glavnog predmeta, tako što implicira iskaze o njemu koji su normalno primjenjivi na sporedni predmet;
6. Ovo uključuje pomjerenja u značenju riječi koje pripadaju istoj porodici ili sistemu kao metaforični izraz. Neka od tih pomjerenja mogu biti metaforični transferi;
7. Uopće uzev, ne postoji nikakav jednostavan „osnov“ za nužna pomjerenja značenja, nikakav opći razlog što neke metafore uspješno funkcioniraju, a drugima to ne polazi za rukom (Blek 1986: 74).

Premda metaforu predstavlja čitav iskaz, pažnja se usredotočuje na samo jednu posebnu riječ, koja ustvari čini iskaz metaforičkim. Upravo to „osciliranje značenja između iskaza i riječi uvjet je glavnog obilježja: budući da unutar istog iskaza postoji kontrast između jedne riječi koja je uzeta metaforički, a druga nije... Reći ćemo, dakle, da je metafora rečenica, ili izraz istog roda, u kojoj su neke riječi upotrijebljene metaforički, dok su druge upotrijebljene nemetaforički (Ricoeur 1981: 97). Ustvari, ovdje se možemo poslužiti Blekovim terminima *fokus* i *okvir*. Naime, pod *fokusom* Blek misli na riječ ili više njih koje su upotrijebljene u metaforičkom značenju, dok se pod *okvirom* podrazumijeva rečenica u kojoj je neka riječ upotrijebljena u metaforičkom značenju. Pritom, okvir nameće ekstenziju značenja riječi koja predstavlja fokus (Blek 1986).

Bulbulistan je djelo pisano metaforičnim i alegorijskim jezikom. Naime, da bi iskazao svoje skrivene misli, Fevzi se koristio velikim brojem metafora i alegorija. Ustvari, kako navode Lakoff i Johnson u zajedničkom djelu *Metaphors we live by*, „čovjekovi su misaoni procesi u velikoj mjeri metaforički“ (1980: 6), tako metafora određuje način na koji doživljavamo svijet. Stoga da bi se shvatio pravi smisao teksta dužnost recipijenta je da ustanovi koja je neutralna riječ zamijenjena metaforičnom, što zahtijeva mnogo truda i napora, pogotovo ako se uzme u obzir činjenica da je *Bulbulistan* djelo koje pripada tesavvufskoj književnosti. Naime, u tesavvufskoj književnosti dešavaju se procesi metaforizacije koji od recipijenta zahtijevaju dublje poznavanje njenog temeljnog obilježja, te razumijevanje njene simboličke strukture. Dakle, može se reći da je jezik tesavvufskog stručnog registra izvorno metaforiziran. Stoga se tek na osnovu kontekstualne uključenosti u tesavvufski diskurs može prepoznati semantički sadržaj ove leksike. Za pravilno interpretiranje teksta također je bitno poznavati i kulturu u kojoj nastaje tekst jer su sami procesi metaforizacije povezani sa kulturom u kojoj nastaju, kao i sa vremenom u kome su stvoreni. Tako neka „sjajna metafora u jednoj književnosti, u jednoj estetici, odnosno u jednome socijalnom ili kulturnopovijesnom kontekstu može imati drukčije efekte u drukčijim kontekstima, može imati suprotno dejstvo, čak se transformirati u trop drukčije semantike, iako je formalno-strukturalno ostao isti“ (Duraković 2000: 41).

Postoje razne klasifikacije metafore, kako u stilistici zapadnog civilizacijskog kruga, tako i u orijentalnom civilizacijskom krugu. S obzirom na to da je u *Bulbulistanu* uglavnom zastupljena metafora izražena u obliku metaforičkog genitiva (*ezāfe-ye este'ārī*), odnosno genitivna metafora, ovdje se može primjeniti model što ga uvodi Levin u analizi ruske metafore. Prema tom tumačenju tri su osnovna tipa metafore: *metafore-poređenja*, koje su uvijek u formi dvočlane sintagme, drugi član stoji u genitivu i on predstavlja predmet koji se poredi, dok prva riječ u nominativu predstavlja ono sa čim se on poredi; *metafore – zagonetke*, čije je dešifriranje najzahtjevnije, a zato je i njihova stilogenost velika i *metafore koje pripisuju jednom objektu svojstva drugog objekta* (Левин 1998: 457–463).

4.5.3.3.1.1. Metafore – poređenja

Metafora u *Bulbulistanu* je u najvećem broju primjera izražena u obliku metaforičkoga genitiva (ezāfe-ye este'ārī).¹⁸¹ Metaforički genitiv u perzijskom jeziku, odnosno genitivna metafora, sastoji se od dva člana, od kojih je prvi član imenica koja se upotrebljava u prenesenom, metaforičnom značenju, a na poziciji drugog člana nalazi se imenički atribut, upotrijebljen u doslovnom, denotativnom značenju. Prema Blekovoju teoriji prvi član genitivne metafore, odnosno imenica, je *fokus* metafore, a drugi član, odnosno imenički atribut, je *okvir* metafore. Tradicionalna stilistika ovaj tip metafore naziva „genitivnom atributivnom metaforom“ (Katnić-Bakaršić 2001: 323). Posredstvom genitivnih metafora uspostavlja se relacija između, minimalno, dva pojma, pri čemu sadržaj metafore ima jasnu sematičku vezu sa riječju koja nije eksplicirana, dok je veza sa sredstvom metafore uvjetovana.

Fevzi se metaforičkim jezikom uglavnom izražavao u poetskom dijelu *Bulbulistana*, što je i logično, s obzirom na to da poeziji kao sintetičkoj umjetnosti, pristaje upravo metafora, koja je „najprikladniji stilem za oblikovanje poetske slike riječju“ (Antoš 1974: 82).

Za ilustraciju genitivne metafore u *Bulbulistanu* poslužiti će slijedeći stihovi u kojima su pojedine riječi upotrijebljene u metaforičnom značenju:

ماه ایمان در سپهر دل ار هویدا نشد سود ندارد در حریم کعبه کردن اعتکاف

Ako mjesec vjere na nebu srca vidljiv nije – Ne vrijedi i' tikaf činiti u haremu Kabe
[fol. 3b]

درخت آرزو از دل نه آسان بیرون کردن بیخ و بار و برگش

Drvetu želja iz srca lahko nije – Iščupati korijen, plod i lišće [fol. 6a]

¹⁸¹ U perzijskom jeziku postoji razlika između metaforičkog genitiva (ezāfe-ye este'ārī) i genitiva poređenja (ezāfe-ye tašbīhī). Naime, u genitivu poređenja ulazi u sastav sredstvo poređenja, odnosno ono sa čime se poredi – (mošabbah bihi) i sadržaj poređenja, odnosno ono što se poredi (mošabbah), poput دریای چشم – *more poput oka*. Međutim, u metaforičkom genitivu u sastav ulazi dio sredstva poređenja (mošabbah bihi) i sadržaj poređenja (mošabbah), poput روزگار دست – *ruka sudbine*. Dakle *ruka* je dio sredstva poređenja (čovjek), koja se dodaje sadržaju poređenja (sudbina). Međutim, u evropskim jezicima oba genitiva se nazivaju metaforičkim genitivom.

ز شمشیر قضا خوردم گلو شه که در مانش بجز مردن ندانم

Ranu zadobih od sablje sudbine – Za koju jedini lijek je umiranje [fol. 9b]

دریغ از وصل اولاد عیالم جدا کرد با تعدی دست دوران

Avaj, od blizine djece i žene – Grubo me odvoji ruka sudbine [fol. 16a]

نباشد جز ندامت چاره سازی با گنهکاران بگو نُبتُ إِلَى اللَّهِ ای غریق بحر عصیانی

Za grešnike nema drugog spasa osim pokajanja – Kaži: “Kajem se Allahu”, ti davljeniče u moru neposluha [fol. 26a]

گر آب زندگی جویی ز علم [و] معرفت جویی است هر آن یک قطره می نوشد حیات جاودان یابد

Tražiš li Vodu života u znanju i spoznaji traži je – Ko god jednu kap popije, vječni život pronađe [fol. 27b]

روزی چند گر چه خرامد همچو کبک می فتد آخر به دام اغتمام

Premda koji dan k'o jarebica šepuri se – Na kraju upadne u zamku tuge [fol. 31b]

توی گر طالب قربت بران بیرون ز دل جز حقّ متاع خاصّ و خاصیتّ چو در بازار اخلاص است

Ako bliskosti težiš, iz srca odstrani sve što Bog nije – Posebna i probrana roba na bazaru iskrenosti je (34b-35a)

صدای طبل مرگ آمد ز آمدن چرا دوری از این ره یا نمی دانی رها یابی نخواهد شد

Začuo se hubanj smrti, zašto još spreman nisi – Od toga puta, zar ne znaš, spasa nema ti [fol. 14b]

Iz navedenih stihova primjećuje se da u genitivnim metaforama fizičko-predmetne imenice prethode onima koje imaju apstraktno značenje. Prema mišljenju T. Brajovića, ovakve genitivne metafore služe kao „imaginativno pesničko sredstvo 'ovaploćivanja' i 'postvarivanja' apstraktnoga, koje se na izvestan način poetski 'bukvalizuje' u materijalno-konkretnom“ (2000: 245) i nazivaju se apstraktno-opredmećujućim genitivnim metaforama. Stoga se može zaključiti da Fevzi posredstvom ovakvih genitivnih metafora uspijeva u svijesti recipijenta stvoriti imaginativne slike. On ponekad nasumice dovodi u vezu dva korelata, pa tako prelazi i široke granice koje nudi sama pjesnička metafora poigravajući se „paradoksalno-ambivalentnim potencijalima genitivnih konstrukcija... koje čitaoca zaistinski uvode u područje pesničko-jezičke nadrealnosti, područje bizarnih i fikcionalno začudnih metafora-slika...“ (Brajović 2000: 249).

Možda se može reći da je za razliku od poezije proza analitička umjetnost, te su u njoj frekventnija poređenja kao figure, nego metafore. Međutim, proza se sve više poetizira i u njoj su metafore, kao i druge figure, sve frekventnije. Tako se i prozni jezik *Bulbulistana*

odlikuje upotrebom izvjesnog broja metafora. Mada, kada je riječ o genitivnim metaforama, one su u odnosu na poeziju *Bulbulistana*, zastupljene u manjoj mjeri. Za ilustraciju će poslužiti slijedeći primjeri u kojima su zastupljene genitivne metafore:

مترس که در من سلاح هست. گفت: در کدام است؟ گفت: شمشیر اخلاص.

... *ne boj se, ja imam oružje.*” Reče: “Kakvo je [ono]?” Reče: “Sablja iskrenosti. [fol. 34b]

و هر یکی تخم معرفت را به مزرع دعا کشتند.

Svaki je od njih posijao sjeme spoznaje na oranici dove. [fol. 2a]

گفت: ای صدرنشین سرای ولایت، و ای مسند کرده کاخ کرامت!

...reče: “Ti što sjediš u pročelju dvora vilajeta, ti što zasjeo si na prijestolje kerameta, ... [fol. 12b]

و از گلشن رخسارش گلی چند چیدن.

...iz ružičnjaka njena lica nekoliko ruža uberem. [fol. 24a]

روزی بر مقتضای فرمان لایزالی عمّش را مرگ بی امان رسید و دفتر حیاتش را از لوح عالم نوردید.

Jednog dana, po Božijoj naredbi, amidžu mu je smrt zadesila, i njegov život s ploče ovoga svijeta izbrisala. [fol. 19a]

ای مرد بی نصیب، ترا اشارت بزرگ است که از این عالم ورق نصیبت نوردیده است.

“Nesretniče, to ti je veliki znak da je na ovome svijetu tabak tvoje sudbine presavijen.” [fol. 16b]

U navedenim primjerima metaforičnost je sugerirana i upotrebom konkretizirajuće-opredmećujućih glagola i na taj način se dobija karakterističan oblik simfore, koja je ustvari viši stepen metafore. Kad se ono što je metaforično daje kao stvarno, tada se metaforika razvija u pravcu sopstvene realizacije (Brajović 2000: 252–253). Genitivne metafore su veoma bliske glagolskim metaforama i, kako naglašava Brook-Rose, „najvažnija razlika između imenske i glagolske metafore jeste ona koja se tiče eksplicitnosti. Uz pomoć imenice, A je imenovano kao B prema manje ili više jasnoj vezi. Ali glagol implikacijom jednu imenicu zamjenjuje drugom“ (Brook-Rose 1958: 206).

4.5.3.3.1.2. Metafore-zagonetke

Metafore-zagonetke je veoma teško pravilno odgonetnuti i one zahtijevaju od recipijenta da poznaje samu tematiku teksta. Osim toga, veoma je važan kontekst (*qarīne*) koji ne dopušta da riječ bude shvaćena u doslovnom značenju. Naime, pojam konteksta je „veoma fluidan: njegova rastegljivost je srazmjerna sposobnosti metafore za beskonačno kreiranje, ili – možda preciznije: kreativnost metaforičkoga jezika (koja je beskonačna) stoji u čvrstoj vezi s velikom elastičnošću konteksta“ (Duraković 2000: 41).

U samom naslovu djela Fevzi je posegnuo za metaforom-zagonetkom. Naime, ime djela, *Bulbulistan*, u prijevodu *perivoj (vrt) slavuja (bulbula)*, upotrijebljeno je u metaforičnom značenju budući da riječ *bulbul (slavuj)* predstavlja zaljubljenog koji krvari od bola što mu zadaje trnje ruže, koja predstavlja Ljubljenoga. Ustvari, Fevzi davši svom djelu ime *Bulbulistan*, metaforično misli na *perivoj zaljubljenih*.

Isto tako, Fevzi poglavlja *Bulbulistana* naziva *huldovima*, što se opet može shvatiti u metaforičnom značenju, budući da riječ *Huld* u divanskoj književnosti ima značenje jedne od osam džennetskih kapija, pa bi tako svako poglavlje moglo imati metaforično značenje *ulaska u džennet*.

Osim naslova djela i poglavlja, izvjestan broj rečenica i stihova u *Bulbulistanu* upotrijebljen je u metaforičnom značenju, u kojima su zastupljene metafore-zagonetke. Tako su u slijedećim primjerima riječi *baštovan*, odnosno *vrtlar (rječitosti)* metafora za autora djela, odnosno za samog Fevzija, a *ružičnjak (ljubavi)*, *vrt (rječitosti)*, odnosno *bašta (prefinjenosti, mudrosti, vilajeta)* je metafora za njegovo djelo, tj. *Bulbulistan*:

التماس از جالسان این باغچه فرج انجام، و از تماشاییان این روضه خوش اندام که از خار غرض پاک
میراست؛ هر آن دمی که به نگاه اعتبار بنگرند باغچه بانی که به ترتیب هر گیاهی عمر گران مایه کاهیده، و پرورش
هر درختی خون دل او باریده، از اثمار باغچه سبع المثانی شادی بخشایند و به دعایی یاد کردند.

Zamolba onima što će u ovoj bašči blagoslovljenoj sjediti, i onima koji će ovaj vrt dopadljivi, od trnja zle namjere potpunoma čisti, promatrati: kad god s odobravanjem pogled upute, neka baštovanu, koji je na njegu svake biljke život vrijedni utrošio, i u njegovanju svakoga drveta krv iz srca lio, plodovima iz bašče Seb'ul-Mesani radost podare, i dovom ga se prisjete.

چو پر شد گلشن دلها ز الحان
بسا همت بر آورد یاسیانش

به انجام می رسد این بلبستان
بسا خدمت گزارید باغیانش

Završava se ovaj Perivoj slavuja – Kad ružičnjak srcâ posta pun melodija

Veliku službu njegov baštovan učini – Mnogo truda njegov čuvar uloži [fol. 48b]

U navedenim stihovima kontekst u kojem je metafora upotrijebljena omogućuje metaforičko razumijevanje riječi. Tako u metaforama *baštovan* i *čuvar* nema riječi koja je navedena kao jezički znak, a koja djeluje da ovaj iskaz uzmemo kao metaforu; samo kontekst u kome je metafora izgovorena ili napisana upućuje na to da riječi *baštovan* i *čuvar* shvatimo kao metaforu; inače iskaz može biti i doslovan, a ne metaforičan.

Osim ovoga konteksta, druga vrsta konteksta je „kontekst – riječ“, koji je ekspliciran u metafori jezičkim znakom (Duraković 2000: 56), kao u slijedećim primjerima:

برای نشر نکات اصحاب نطافت، باغبان خامه باغ بلاغت در باغچه لطافت را باز کرد.

Kako bi se pronijela kazivanja pobornika pročišćenosti, baštovan pera [u] vrtu rječitosti otvori kapiju bašče prefinjenosti. [fol. 41a]

باغبان گلگشت حمیت در باغچه حکمت را باز کرد.

Baštovan u ružičnjaku usrdnosti otvori kapiju bašče mudrosti. [fol. 14a]

...باب نخستین باغچه ولایت را باز کرد.

... otvoriše prvu kapiju bašče vilajeta. [fol. 3a]

Ustvari, u navedenim primjerima, pored riječi *baštovan*, *vrt* i *bašta*, navode se atributi uz imenicu u metaforičkom značenju, koji imaju funkciju „kontekst-riječi“, dakle one onemogućavaju shvatanje tih riječi u doslovnom smislu, već u metaforičnom.

Za metafore *baštovan*, *vrt*, *bašta* primjećuje se da ne podrazumijevaju nikakvu sličnost ili analogiju u odnosu na sporedni predmet. Prije bi se moglo reći da ovakve metafore upečatljivo izražavaju piščeva osećanja, emocije ili stavove prema glavnom predmetu. A služeći se ovakvim metaforama piščeva namjera je da na čitaoca ili slušaoca prenese osjećanja i emocije koje i sam gaji prema glavnom predmetu (Hačaturijan 1986: 111). Fevzi sebe naziva *baštovanom*, jer je, kako sam kaže, prikratio svoj dragocjeni život odgajajući svaku biljku i dao je krv svoga srca njegujući svako stablo u svom *vrtu*, odnosno *djelu*.

Također, Fevzi osim metafore باغچه [bāgče] – *bašta*, *vrt* za svoje djelo, kao i za druga djela upotrebljava neke druge metafore-zagonetke, kao što su imenica گلگشت [golgašt] –

ružičnjak, te sintagma سرا گلشن [golšan sarā] – *cvjetni dvorac*, što se vidi u slijedećim primjerima:

... کک باغبان گلگشت طراوت، در گلشن سرای سخاوت را باز کرد.

... *pero baštovana u ružičnjaku ozelenjelosti otvori vrata cvjetnoga dvorca velikodušnosti*. [fol. 45b]

التماس از خردبینان گلگشت معرفت، و از نکته دانان گلشن سرای منقبت، هر آنکه که نظر پاک ایشان در این ریاض افتد، قصور خدمت باغبانش را به عفو رسم قدیم بزرگان بیوشند.

Molim oštroumne iz vrta spoznaj, i pronicljive iz cvjetnoga dvorca vrline – kad god njihov prečisti pogled padne na ovu baštu, neka oprostom prekriju manjkavosti u službi baštovana, po davnom običaju velikanâ. [fol. 48a]

Prema interpretaciji W. Andrewsa, *vrt* simbolički predstavlja raj u kojem vlada ljepota i red, dok se izvan njega suprotstavljaju ljepota i divljina, što znači da vlada priličan kaos. Kosmička ekstenzija i suštinska interpretacija vrta kao tipa može biti sistematizirana jednostavnom teorijom unutrašnjeg i vanjskog prostora. Unutrašnji prostor simbolizira istinsku realnost i božanski red, dok vanjski prostor simbolizira ovaj svijet (Andrews 1985: 151–152). Poznato je da u orijentalno-islamskoj književnosti ima mnogo djela koja u svom naslovu sadrže riječ *vrt*. U toj književnosti „*vrt* je gotovo opće mjesto, svojevrsan topos, i on se javlja kao oznaka za red i poredak, za sigurnost i bezbrižnost, za izobilje i nasladu...” (Duraković 1999: 103 –104.). Stoga nas ne čudi da Fevzi metaforično naziva svoje djelo *vrtom*, *baštom* (bāgĉe), odnosno *ružičnjakom* (golgašt), *cvjetnim dvorcem* (golšan sarā), jer *vrt* za njega predstavlja utočište, siguran, unutarnji prostor, u kojem se odražava božansko postojanje. U tom vrtu on okuplja ljude od pera da na miru, neometani od ovoga svijeta, čitaju *Bulbulistan* i donesu sud o njegovoj vrijednosti.

Osim navedenih primjera, u *Bulbulistanu* se nalazi izvjestan broj drugih primjera u kojima su upotrijebljene metafore-zagonetke. Tako u slijedećem stihu sintagma *trošni manastir* ima metaforično značenje i označava *ovaj svijet*:

در این دیر خرابی من به چیزی نمی دانم بجز توحید یزدان

U ovome trošnom manastiru – Ne marim ni za šta, sem za Božiju jednoću [fol. 8b]

U slijedećoj rečenici upotrijebljene su metafore-zagonetke koje se odnose na Sadruddina iz Konje:

حالا در ولایت ما رهنمون طریق کشور هدایت، و شمع شبستان چراغچه ولایت، همین صدرالدین قونوی است.

Sada u našem kraju boravi vodič stazom u Zemlji hidajeta, svijeća u haremu vjetiljke velajeta, niko drugi do Sadruddin Konjevi. [fol. 9b-10a]

I u slijedećem stihu je Fevzi posegnuo za metaforom, pa je tako *svjetiljka sunca "Elest"* ustvari metafora za vječno *božansko svjetlo*:

مرد تاریک و شقاوة در چه باید از طواف تا نسوزد بیت دل قندیل ز خورشید آل سَنت

Mračnom, tegobnom čovjeku od tavafa kakva korist – Dok mu u kući srca ne zasja svjetiljka Sunca "Elest" [fol. 5b]

Naime, u srcu mistika, koji je oličenje duhovne čistote, neopterećen problemima materijalnosti, i koji posjeduje sve kvalitete duhovno odgojene moralne ličnosti, gori to vječno *božansko svjetlo*.

U slijedećim stihovima također su zastupljene metafore-zagonetke:

ذره ناچیز بودم در نخست اما کنون از نگاه لطف تو خورشید تابش گسترم

Sprva bijah neznatna praška, ali sada – Blistavo sam sunce od tvog milosnog pogleda [fol. 10a]

خرد آباد کاخی در شباب است چنین پندار که در پیری خراب است

Pamet je raskošan dvorac u mladosti – Uistinu smatraj ga srušenim u starosti [fol. 5a]

4.5.3.3.1.3. Atributne metafore

Ova vrsta metafore je ustvari treći tip u Levinovoj klasifikaciji metafore, definiran kao *metafore koje pripisuju jednom objektu svojstva drugog objekta* (Левин 1998: 457). Osnovna je karakteristika ove metafore sadržana u tome što je metaforički upotrijebljena riječ u funkciji atributa, dok je imenica uz koju se takav atribut javlja upotrijebljena u svom osnovnom, denotativnom značenju. Iako Blekov metaforički *fokus* predstavlja atribut, a upravna imenica *okvir*, tek u spoju ova dva konstituenta nastaje metaforičko značenje.

Atributna metafora se u najvećem broju primjera *Bulbulistana* ostvaruje uz imenicu koja i sama predstavlja leksičku metaforu. Za ilustraciju se navodi samo uvod šestog

poglavlja, odnosno hulda *Bulbulistana*, u kojem je zastupljeno više ovakvih atributnih metafora:

خلد ششم

پر از بوی گل‌های گلین سیادت، و از نکهت افواه سنبلهای باغ سخاوت، و از شمّ شکوفه های ریاض سماحت،
و از صدای شکستن خارهای سفالت و بیرون کردن خاشاک دناعت.
برای پاک کردن خسهای خست [و] خساست، کلک باغبان گلگشت طراوت، در گلشن سرای سخاوت را باز
کرد.

Bašča šesta

Puna mirisa cvjetova u bokoru ruža gospodstvenosti, miomirisa ustâ zumbulâ u bašti velikodušnosti, blagomirisa behara u vrtu čestitosti, te zvuka čupanja trnja neljudskosti i plijevljenja korova uniženosti.

Kako bi se počistila trijeska niskosti i podlosti, pero baštovana u ružičnjaku ozelenjelosti otvori vrata cvjetnoga dvorca velikodušnosti. [fol. 45b]

U navedenim primjerima primjećuju se metafore od kojih se neke javljaju u formi personifikacije, jer se imenicama koje označavaju predmete ili apstraktne pojmove pripisuju svojstva ljudi ili živih bića.

4.5.3.3.1.4. Leksikalizirane metafore i simboli

Da bi se pravilno interpretirale skrivene misli i poruke *Bulbulistana*, koje su iskazane metaforičkim i simboličkim jezikom, potrebno je poznavati leksikalizirane mističke metafore i simbole koji su ustaljeni u sufijskoj poetici i prozi.

Nema nijednog sufijskog pjesnika koji ne upotrebljava takozvane leksikalizirane metafore u svojoj poeziji, koje predstavljaju nešto sasvim drugo od njihova izravnog percipiranja, i upravo su one te koje tvore novi kontekst značenja, koje jezik čine kreativnijim i semantički elastičnijim. I Fevzi u svom *Bulbulistanu* koristi neke od uobičajenih leksikaliziranih metafora, odnosno simbola poput *ruže* i *slavuja*. *Slavuj* (*bulbul*) simbolizira *ašika*, tj. zaljubljenog. Predmet njegove ljubavi je *ruža* (*gul*), koja simbolizira Ljubljenoga. *Slavuj*, tj. *ašik*, neprestano kroz svoju pjesmu tuguje za *ružom*, čekajući da se otvori, a kada dođe *proljeće* (*behar*) i ruža se otvori, on pjeva vesele pjesme (Nametak 2007: 61). Naposljetku, zaljubljeni postiže svoj cilj, sjedinjuje se s Ljubljenim i utapa se u Jedinstvo Bitka.

Budući da su navedeni simboli veoma prisutni kod brojnih pjesnika, dolazi do okamenjivanja referencijalne simbolike navedenih leksema, čime se gubi na njihovom ekspresivnom naboju i stilogenosti.

Sufije su bile prinuđene da se izražavaju metaforičkim jezikom kako bi iskazali svoja ekstatična stanja zaljubljenosti u Boga. Tako je i Fevzi kroz poetsku formu metaforičko-alegorijskog iskaza otkrivao neslućene mogućnosti uzvišenog čina obožavanja Voljenog Bića.

Fevzi ponekad koristi sintagmu *k'o leptirica sagorio je*, što je ustvari čest simbol sufijske poezije u značenju *leptirice* i *svijeće*, što se vidi u slijedećim stihovima:

هست هر آنی که هست حیران هو	هر که بینی آن به مهر ذکر او است
گر می باید ترا احسان هو	شو چون پروانه با مهرش حریق

Sve što vidiš s ljubavlju Ga spominje – Sve što postoji Njime opčinjeno je

Sagori od ljubavi za Njega poput leptira – Ako ti treba Njegovog dobročinstva

[fol. 7b]

Ovim stihovima Fevzi upozorava sve duhovne putnike (*sālekān*) da, ako hoće zadobiti Božiju milost i dobročinstvo, trebaju sagorjeti na tom putu kao leptirica obilazeći oko svjetiljke i na taj način dosegnuti stupanj samoiščekznuća, tj. *mekam fenaā*, odnosno nestati i utopiti se u božansko svjetlo (Omerika 2004: 145).

Iz svih navedenih primjera primjećuje se da su u *Bulbulistanu* uglavnom zastupljene imeničke metafore, koje nastaju „prenošenjem značenja jedne imeničke reči na značenje druge imeničke reči. To su ekspresivni imenički izrazi kojima se slikaju bića, predmeti i pojmovi (odnosno psihički procesi) s cijem njihovog isticanja. Isticanje se vrši zbog potrebe govornika, odnosno pisca da naglašeno i slikovito iskaže svoj stav i naglašeno i slikovito istakne date osobine bića, predmeta i pojma“ (Ćorac 1982: 143).

Kvalitete metafore ogledaju se u zgušnjavanju značenja riječi, odnosno u isticanju onoga što je njome slikano. Stoga se može zaključiti da zastupljenost velikog broja metafora, kako u poetskom, tako i u proznom dijelu, pridodaje jezgrovitosti, afektivnosti i slikovitosti *Bulbulistana*. Osim toga, metafore obogaćuju jezik *Bulbulistana*, budući da one predstavljaju „vrlinu, ukras ili *dotatnu* snagu jezika“ (Ričards 1986: 22). Međutim, nekada prevelika koncentracija metafora dovodi do ometanja jasnoće samog stila *Bulbulistana*.

4.5.3.3.2. Alegorija – تمثيل، کنایه

Alegorija je proširena, odnosno produljena metafora koja nastaje „transpozicijom značenja po sličnosti jednih pojava drugim pojavama, ali tako da se pojave koje se porede nalaze stalno prisutnim u svesti čitaoca ili slušaoca“ (Ćorac 1982: 156). Ona se zasniva na analogiji i paralelizmu značenja. Ustvari, još od antike pa nadalje alegorija se shvata kao „niz objedinjenih analogija ili metafora koje, iskazujući svojstva, odlike i dejstva podrazumevanog predmeta, grade jednu višestruku, 'simetrično' analogijsku superstrukturu“ (Brajović 2000: 171). Odnos između metafore i alegorije je kvantitativan. Ona ustvari „sagledana kao *produljena metafora*, ili kontinuirani slijed metafora, samo umnožava na većem prostoru isti supstitucijski proces“ (Zlatar 1995: 268).

Pojedini dijelovi teksta *Bulbulistana* pisani su teškim, izvještačenim i kitnjastim stilom, koji može dovesti do recipijentova neshvatanja samog teksta. Naime, ti dijelovi se odlikuju rečenicama u kojima su zastupljene bogate, ulančane metafore, koje slijede jedna za drugom, pa tako prerastaju u alegorije. Tako Fevzi svako poglavlje *Bulbulistana* počinje kratkim uvodnim dijelovima, koji se odlikuju velikim brojem metafora, odnosno alegorija. U svakom uvodnom dijelu dominira metafora *knjige-vrta* koja se javlja još u srednjovjekovnoj književnosti. Tako se u *Romanu o ruži*, reprezentativnom poetskom djelu iz trinaestog vijeka otvara najpoznatiji medijalni literarni vrt. Tu se opća slika *knjige-vrta* narativizira, statični opis postaje scenom, elementi se personificiraju, radnja alegorizira (Zlatar 1995: 274–275). Tako Curtius primjećuje da je u prvom dijelu *Romana o ruži* u četiri hiljade stihova zastupljena alegorija uzvišene ljubavi. Mladi pjesnik želi da dođe do jednoga vrta, ograđenog zidom i da ubere ružu, ali nju okružuje trnje (Curtius 1998: 138).

Da bi se prikazao alegorični jezik *Bulbulistana*, koji uveliko stilski obogaćuje djelo, potrebno je navesti uvodne dijelove svakog poglavlja. Na taj način steći će se jasnija predstava o Fevzijevu stilu pisanja, odnosno o njegovom umijeću u upotrebi metaforičko-alegorijskog jezika.

Uvodni dio prvog poglavlja glasi:

شکفتن غنچه های سربسته کرامت، و نکهت بویای عالیشان شان را به مشام بلبلان ترنم شناسان امت، برای
رسانیدن باغبان خامه نهال پروار، باب نخستین باغچه ولایت را باز کرد.

Cvjetanje zatvorenih pupoljaka plemenitosti, i širenje njihova uzvišenog miomirisa do osjetilâ crvkutanju vičnih slavujâ ummeta, da bi baštovanu priskrbili kalem iz kojeg izrasta mladica, otvoriše prvu kapiju bašče vilajeta. [fol. 3a]

Uvodni dio drugog poglavlja glasi:

یافته از برگهای خوش اندام اورند و زینت، و هر یکی سبب سرمایه عبرت برای تماشاییان ارباب فطنت. باغبان گلگشت حمیت در باغچه حکمت را باز کرد.

Od lijepog je lišća poprimila raskoš i ures; svaki je izvorište pouke za one koji posmatraju pametne. Baštovan u ružičnjaku usrdnosti otvori kapiju bašče mudrosti. [fol. 14a]

Uvodni dio trećeg poglavlja glasi:

پر ز نغمه های بلبلان خلوص و صداقت. برای اندوختن رضای ورد شمامت، و لأجل عبرت تماشاییان اهل لبابت، باغبان خامه ذوالفراست، در اخلاص باغچه هدایت را باز کرد.

Puna [je] pjesama slavuja čistote i iskrenosti. Kako bi priskrbio zadovoljstvo mirisnih ruža, i radi pouke umnim promatračima, vrtlar, [taj] pronicljivi pisar, otvori vrata iskrenosti bašče upute. [fol. 28b]

Uvodni dio četvrtog poglavlja glasi:

پر از نکات بلبلان سنجیده مقال، به مدحت خصال جلیل ورد جمال، ز دُرهای منظوم رشته قال، و گوهرهای رونق سوق بندر حال، برای تماشاییان محک داران لأل صراف کلک جواهر صقال، در باغچه ذی نال و پرنهال، و انجیره گلشن سرای کمال را باز کرد.

Puna srcu ugodnih besjeda slavujâ [koji koriste] riječi odmjerene, u pohvalu uzvišenih svojstava ljepote ružine, biserima nanizanim u nisku kazivanja, draguljima blještavim na lučkom trgu [duhovnog] stanja, za prokušane promatrače bisera, upravitelj pera za brušenje dragulja, otvori kapiju bašče blagorodne i pune mladica, vrata cvijetnjaka savršenstva dvorca. [fol. 36a]

Uvodni dio petog poglavlja glasi:

پر از رقوم لطیفه های [لوح] نزاہت از زبان مرغان ریاض فصاحت کہ ہر یکی بضاعت بزاعت و جان دلہا را مایۂ بشاشت [و] براعت است. برای نشر نکات اصحاب نظافت، باغبان خامۂ باغ بلاغت در باغچۂ لطافت را باز کرد.

Pun šarâ [od] dosjetki na ploči neporočnosti, s jezika ptica [iz] vrta krasnorječivosti; od kojih je svaka izvorište pronicljivosti, a dubini srdaca donose radost umješnosti. Kako bi se pronijela kazivanja pobornika pročišćenosti, baštovan pera [u] vrtu rječivosti otvori kapiju bašče prefinjenosti. [fol. 41a]

Uvodni dio šestog poglavlja glasi:

پر از بوی گلہای گلین سیادت، و از نکہت افواہ سنبلہای باغ سخاوت، و از شمّ شکوفہ های ریاض سماحت، و از صدای شکستن خارہای سفالت و بیرون کردن خاشاک دناعت.

برای پاک کردن خسہای خست [و] خساست، کلک باغبان گلگشت طراوت، در گلشن سرای سخاوت را باز کرد.

Puna mirisa cvjetova u bokoru ruža gospodstvenosti, miomirisa ustâ zumbulâ u bašti velikodušnosti, blagomirisa behara u vrtu čestitosti, te zvuka čupanja trnja neljudskosti i plijevljenja korova uniženosti.

Kako bi se počistila trijeska niskosti i podlosti, pero baštovana u ružičnjaku ozelenjelosti otvori vrata cvjetnoga dvorca velikodušnosti. [fol. 45b]

Iz svih navedenih uvodnih dijelova uočava se da Fevzi upotrebljava metafore *knjiga-vrt*, *autor-vrtlar*. Zapaža se da u središtu vrta kraljuje ruža kao figura ljubavi, a zajedno s njom spominju se i drugi povezani simboli, poput drugog cvijeća i dijelova prirode. Primjećuje se da se elementi personificiraju, te da dolazi do alegoriziranja radnje. „Kretanje prostorom vrta nije samo listanje stranica knjige, vrt nije tek okvir za priču ili njezina analogijska slika, vrt postaje priča sama“ (Zlatar 1995: 275).

Osim uvodnih dijelova, alegorijsko-metaforičke rečenice nalaze se i u samom uvodu (moqaddame) *Bulbulistana*, kao i u njegovom završetku (xāteme). Tako Fevzi uvodni dio *Bulbulistana* završava rečenicama koje su prepune bogatih i ulančanih metafora, koje su ujedno i alegorije. Kontekst omogućava recipijentu da navedene rečenice shvati u prenesenom, metaforičkom značenju, a ne u doslovnom:

التماس از جالسان این باغچه فرج انجام، و از تماشییان این روضه خوش اندام که از خار غرض عوض پاک میراست؛ هر آن دمی که به نگاه اعتبار بنگرند باغچه بانی که به ترتیب هر گیاهی عمر گران مایه کاهیده، و پرورش هر درختی خون دل او باریده، از اثمار باغچه سبع المثنائی شادی بخشایند و به دعایی یاد گردند.

گویند که بنده فوزی پرورده این درختان در همه دم به وی باد عون عطای دیان

Zamolba onima što će u ovoj bašči blagoslovljenoj sjediti, i onima koji će ovaj vrt dopadljivi, od trnja zle namjere potpunoma čisti, promatrati: kad god s odobravanjem pogled upute, neka baštovanu, koji je na njegu svake biljke život vrijedni utrošio, i u njegovanju svakoga drveta krv iz srca lio, plodovima iz bašče Seb'ul-Mesani radost podare, i dovom ga se prisjete. Neka kažu:

Rob [Božiji] Fevzi ovo drveće odnjegova – Uvijek ga pratila obilna pomoć Njegova [fol. 3a]

U završnom dijelu *Bulbulistana* nalaze se slijedeće alegorijsko-metaforičke rečenice:

خردبینان گلگشت معرفت، و از نکته دانان گلشن سرای منقبت، هر آنچه که نظر پاک ایشان در این ریاض افتد، قصور خدمت باغبانش را به عفو رسم قدیم بزرگان بیوشند.

Molim oštroomne iz vrta spoznaje, i pronicljive iz cvjetnoga dvorca vrline – kad god njihov prečisti pogled padne na ovu baštu, neka oprostom prekriju manjkavosti u službi baštovana, po davnom običaju velikanâ. [fol. 48a]

Osim u uvodnom i završnom dijelu, te u uvodnim dijelovima svakog poglavlja, alegorije se nalaze i u ostalom tekstu *Bulbulistana*, mada veoma rijetko, poput:

کسری در بعضی کتابهای هندوستان نوشته یافت که در هندوستان کوهها هست که میوه های درختش مردگان را زنده کند.

Kisra u jednoj indijskog knjizi pronađe zapis [o tome] da u Indiji postoje planine čijeg drveća voćke oživljavaju mrtve. [fol. 27a]

از آن کوهها مراد علما است، و از میوه ها مراد علم ایشان است، و از مردگان مراد دل‌های جاهلان است که به علم عالمان زنده گردد.

Pod onim planinama misli se na učenjake; pod voćkama na njihovo znanje; a pod mrtvima se misli na srca neukih, koja oživljavaju znanjem učenih. [fol. 27b]

Alegorija „stvara svoj vlastiti jezik i daje svoju vlastitu glosu: zadaje zagonetku (još u Kvintilijana zamršena se alegorija nazivala enigmom) i nudi naputak za njezino razrješenje. To je vrsta koja nudi svoju vlastitu interpretaciju, polaže račun o vlastitim teorijskim pretpostavkama“ (Zlatar 1995: 274). Tako se u navedenim primjera uočava da Fevzi prvo navodi rečenicu u alegorijsko-metaforičkom značenju, a zatim navodi drugu

rečenicu u kojoj pojašnjava navedene metafore, koje se nižu jedna za drugom, pa tako prerastaju u alegoriju. Na ovaj način Fezija pomaže recipijentu da shvati značenje alegorije, jer, kao što Angus Fletcher u jednoj od najobuhvatnijih studija o alegoriji veli, „alegorija kaže jednu stvar, a misli drugu... Kad predciram o kvalitet x osobe Y, Y je zaista ono što naša predikacija kazuje da jeste (ili mi pretpostavljamo tako), ali alegorija bi da preobrati Y u nešto drugo od onoga što otvoreni i direktni iskaz govori čitaocu“ (Fletcher 1965: 2). Stoga, da bi se pravilno razumjela alegorija, uvijek treba da postoji makar jedna „reč, sintagma ili izraz koji nije 'ukrasan' odnosno slikovit, već ima ulogu smisaonog 'signala'“ (Brajović 2000: 172).

4.5.3.3.3. Personifikacija – تجسم

Personifikacija je posebna vrsta metafore ili sinegdohe kod koje se neživim predmetima daju osobine živih predmeta. To je „afektivna leksička figurativna kategorija koja nastaje metaforičnim putem, specifičnom metaforičnom transpozicijom značenja, pa kao semantostilem služi za ekspresivno izražavanje i doživljeno stvaranje slika bića, predmeta i pojmova“ (Ćorac 1982: 145).

U *Bulbulistanu* je ova figura zastupljena samo u slijedećem primjeru:

کاسه به ذکر الله آغاز کرد، چنانکه همه حاضران شنیدند و در تحیر ماندند.

Ćasa poče spominjati Allaha, tako da svi prisutni [to] čuše i u čudu ostadoše.

[fol. 7b]

U ovom primjeru radi se o glagolskoj personifikaciji, naime imenici *ćasa* pripisano je svojstvo vršenja radnje (*spominjati*) koju objektivno mogu vršiti samo živa bića.

4.5.3.4.4. Perifraza – تفسیر، دگرگفت

Perifraza je „višečlani opis, dakle konstrukcija, kojom se iz stilskih razloga zamjenjuje prosta ili manje složena jezička jedinica kojom se može izraziti isti pojam“ (Kovačević 1991: 95).

U podlozi perifraze najčešće se nalaze druge figure, poput sinegdohe, metonimije, metafore, eufemizma, antonomazije i druge. Ta je pojava zastupljena i u *Bulbulistanu*, pa se tako u izvjesnim primjerima perifraza koristi kao zamjena za nepristojne, lascivne riječi i

uopće za razne nepodobne i situacijski neprikladne izraze. Tada se ona izjednačuje sa *eufemizmom* i dobija eufemističku funkciju, pa se takve perifrize nazivaju *eufemističkim perifrazama* (Kovačević 1991: 103), poput:

...و تندیدن شکمش همچو صدای بخنوی خانه را لرزه گار کرد.

Grmljavina njegovog stomaka potresla je kuću kao zvuk [udara] groma. (43a)

Također, u navedenom primjeru može se govoriti i o stilskoj figuri hiperboli, budući da je zastupljeno preuveličavanje u iskazu, što dovodi do postizanja stilskog efekta.

U slijedećim primjerima svi *eufemizmi* koji zamjenjuju glagol *umrijeti* izraženi su konstrukcijom (sintagmom ili rečenicom), pa se stoga nazivaju *perifrazom*, odnosno *eufemističkom perifrazom*:

چند دم بر نیامد که از جان جدا شد.

Ne prođe ni nekoliko trenutaka, a on se rastavi od duše. [fol. 15a]

عمّت از دنیا بیرون شد.

...amidža ti je otišao s ovoga svijeta. [fol. 19a]

از ترسش دیان یوم الدین نعره ای زد و جان شیرینش به خدای تعالی سپرد.

Iz straha od Onoga Kome će se položiti računi na Danu vjere, kriknu i svoju čestitu dušu predade Svevišnjem Bogu. [fol. 25b]

روزی بر مقتضای فرمان لایزالى عمّش را مرگ بی امان رسید و دفتر حیاتش را از لوح عالم نوردید.

Jednog dana, po Božijoj naredbi, amidžu mu je smrt zadesila, i njegov život s ploče ovoga svijeta izbrisala. [fol. 19a]

Od svih je stilskih figura perifrazi najbliža *antonomazija*, koja se zasniva na zamjeni vlastitoga imena kakvim drugim izrazom. Jasno je da su samo one antonomazije kod kojih se vlastito ime zamjenjuje konstrukcijom (a ne one kod kojih se zamjena vrši jednom leksemom) *perifraze* (Kovačević 1991: 104).

U *Bulbulistanu* je Fevzi za Muhammeda a. s. upotrebljavao antonomazije kao što su:

خواجۀ هر دو سرا نیز دلیل بی ریب است.

Riječi velikaša na oba svijeta tome su bez dvojbe potvrda. [fol. 27b-fol. 28a]

روزی پیش خواجۀ هر دو سرا، محمّد علیه السّلام، پیره زنی آمد...

Jednoga dana, kod velikaša na oba svijeta, Muhammeda – mir njemu! – dođe neka starica... [fol. 41a]

نیز قول شهنشاه اورنگ قاب قوسین او ادنی دلیل است.

Riječi kralja na prijestolju Njegova dva luka tome su najbliži dokaz. [fol. 28a]

Perifraza je direktno povezana s još dvama tipovima jezičkih jedinica, i to sa *priloškim izrazima* i sa tzv. *dekomponiranim predikatom* (Kovačević 1991: 107).

U *Bulbulistanu* je zastupljen izvjestan broj priloških izraza koji se u odnosu na pravi prilog razlikuju samo strukturno. Naime, oni su perifrastični, odnosno opisni. Tako se umjesto priloga za vrijeme *tada* upotrebljavaju slijedeći priloški izrazi:

در آن هنگام [dar ān hengām] – *u to vrijeme* [fol. 2a]/ در آن دم [dar ān dam] – *u taj trenutak* [fol. 3b, fol. 8a, fol. 12b, fol. 25a, fol. 34a, fol. 43a]/ در آن وقت [dar ān waxt] – *tada* [fol. 34a].

Umjesto priloga za način *ovako* zastupljeni su slijedeći priloški izrazi:

برین منوال [bar īn menwāl] – *na ovaj način* [fol. 2a, fol. 19b]/ برین اسلوب [bar īn oslūb] – *u ovom stilu* [fol. 2a]/ در این حال [dar īn hāl] – *u ovom stanju* [fol. 3a]

U *Bulbulistanu* je uočen izvjestan broj *dekomponiranih predikata*. Naime, glagolska se leksema dekomponira na dva dijela: na semikopulativni glagol, koji je nosilac gramatičkih odlika predikativnosti, i na glagolsku imenicu, koja je nosilac leksičkog značenja dekomponiranog glagola (Kovačević 1991: 108). Za ilustraciju će poslužiti slijedeći primjeri:

به قدم زدن مأمور بودن, (*izgubiti raspoloženje (oneraspložiti se)*) – دل تنگ شدن – *baviti se sviranjem (svirati)*, از جان جدا شدن, (*ispustiti dušu (umrijeti)*) – *steći ozdravljenje (ozdraviti)* شدن بیرون شدن, (*izgubiti svijest (onesvijestiti se)*) – از دائره عقل بیرون شدن, (*biti iznenađen, ostati začuđen (iznenaditi se, začuditi se)*) – بدست آوردن – *dospjeti u ruke (steći)*, از هوش باز شدن, (*ustati iza sna (probuditi se)*) – از خواب بیدار شدن, (*onesvijestiti se*) – از پای در افتادن, (*izgubiti pamet (poludjeti)*) – *pasti s nogu (stropoštatati se)*, بر پا آوردن, (*dići na noge (podignuti)*) – به درون آوردن, (*donijeti unutra (unijeti)*), به انجام رسیدن, (*ostati u čudu (zanijemiti)*) – به تعجب فرو ماندن, (*pratiti trag (slijediti)*) – در پی رفتن – *stići do kraja (završiti se)*, در خواب دیدن, (*vidjeti u snu (sanjati)*) – *otići u*

posjetu (posjetiti), به فراز بردن, – *staviti iznad (podići, uzdići)*, به وام ماندن, – *ostati pod dugom (dugovati)*, به دنیا آمدن, – *doći na svijet (roditi se)*, به هوش آمدن, – *doći svijesti (osvijestiti se)*, به عالم آوردن, – *donijeti na svijet (roditi)*.

Istovremeno sa primjerima perifraze u zagradi su navedeni i konkurentni neperifrastički izrazi iz čega se može zaključiti da te jedinice stoje u odnosu (relativne) *sinonimije*. Perifraza se „u istom kontekstu može zamijeniti neperifrastičkom jedinicom kojoj je semantički ili potpuno ekvivalentna ili joj je semantički veoma bliska (srodna)“ (Kovačević 1991: 97).

4.5.3.3.5. Hiperbola – اغراق، غلو، مبالغه

Hiperbola je još od vremena klasične retorike definirana kao trop, jer se zasniva na izmjeni značenja riječi ili fraze. Tako Peacham za hiperbolu kaže da je to „misao (je) koja nadmašuje istinu samo da bi prouzrokovala uvećanje ili umanjenje, ne s namjerom da obmane neistinitim kazivanjem, već sa željom da se prekomjernom sličnošću, proširi veličina ili umanjenost predmeta“ (Peacham 1589, prema Stanivuković 1995: 238). Dakle, to je stilska figura u kojoj se nešto pretjerano uveličava ili umanjuje, a upotrebom jačih oznaka i značenja riječi umjesto stvarnih stvari se afektivnost i izražajnost jezika, što dovodi do afektivnosti pjesničkoga govora.

U *Bulbulistanu* je hiperbola veoma malo zastupljena, i to u slijedećim primjerima:

صد هزاران کیمیا داند بهر ذرات شان

Stotine hiljada alkemija zna da dobije jedno njegovo zrnce [fol. 7b]

گر شده عمرم هزاران سال به سعی و اهتمام

Ako poživim u trudu i pregnuću hiljadu godina [fol. 10a]

به بطر جان و دل صد بار کلاهش را به آسمان انداخت و گفت:...

... *od silne radosti u duši i srcu stotinu puta baci u zrak svoju kapu i reče:...*

[fol. 22a]

چه کاری می گذارد صد هزاران کوشش و تدبیر

Šta tu mogu učiniti (stotine)hiljada nastojanja i razmišljanja [fol. 16b]¹⁸²

¹⁸² Karahalilović je u prijevodu izostavio riječ *stotinu*, koju sam dodala, da bih ukazala na hiperbolu.

U svim navedenim primjerima smisao hiperbole postiže se numeričkom gradacijom. Ovaj tip „jednostavne hiperbole Henry Wells naziva 'metaforičkom hiperbolom broja'. Metaforička hiperbola broja nije, ni s obzirom na estetsko-idejni sadržaj ni s obzirom na izražajnost, bogata interpretativnim potencijalom“ (Stanivuković 1995: 228).

Osim jednostavne hiperbole, u *Bulbulistanu* je u izvjesnom broju primjera zastupljena poredbena hiperbola, u kojoj se poredbeni odnos manifestira u obliku sintaksičkoga komparativa, npr.:

کوزه را ستدیم و آب نوشیدیم. سردتر بود از برف و شیرین تر از انگبین.

Čup uzesimo i vode se napismo; bijaše hladnija od snijega i slađa od meda. [fol. 4b]

آلماسی از بیضه کیوتر بزرگتر.

...bio je to dijamant, veći od golubijeg jajeta. [fol. 5b-6a]

Iz navedenih primjera vidi se da je riječ o poređenju tipa *simile*, dok je u slijedećem primjeru hiperbola zastupljena u poređenju tipa *comparatio*:

...و تندیدن شکمش همچو صدای بخنوی خانه را لرزه گار کرد.

Grmljavina njegovog stomaka potresla je kuću kao zvuk [udara] groma. [fol. 43a]

U navedenim primjerima uspoređivanje je izvedeno na način koji je karakterističan za hiperbolu, dakle preuveličavanjem. Stoga se za hiperbolu može reći da je to „poredbena figura koja se prije svega zasniva na operaciji uspoređivanja značenja riječi, zamjenom jednog značenja drugim“ (Stanivuković 1995: 223).

5. Zaključak

Knjiga *Jezik i stil djela Bulbulistan* Fevzija Mostarca predstavlja doprinos osvjetljavanju važnoga djela kulturne baštine na orijentalnim jezicima, budući da je to jedino prozno djelo na perzijskom jeziku u ovom podneblju.

U knjizi je izvršena temeljita jezičko-stilska analiza, odnosno cjelokupno književno djelo je posmatrano na dva plana, na planu jezika i na planu stila. Budući da mnoga pitanja u perzijskoj stilistici nisu osvjetljavana na način savremene zapadne stilistike, u knjizi je ukazano na pojedine razlike između tih pristupa, a ovo je djelo osvjetljeno sa aspekta savremene stilističke nauke. Osim lingvostilističke analize, koja predstavlja okosnicu cijele knjige, pokušala sam *Bulbulistan* smjestiti u kontekst intertekstualnih dijaloga sa njegovim književnim uzorima, te ukazati na *Bulbulistan* kao na dio kulture istovjetnosti.

S obzirom na obim ove knjige, a posebno na obim lingvostilističke analize *Bulbulistana*, koja se od fonološkog kreće ka leksičkom, morfološkom, sintaksičkom i semantičkom nivou, veliki je broj rezultata takve analize koji ulaze u zaključke ove knjige. Naravno, izneseni su samo najvažniji zaključci, s obzirom na ograničenost prostora, a njihov je broj mnogo veći. Izneseni zaključci prate strukturu same knjige, odnosno njenih poglavlja i potpoglavlja.

U prvom poglavlju ove knjige govoreno je o Fevziju, njegovu životu i djelu, iz čega se zaključuje da je Fevzi bio istinski sufija, što se odražava i na njegova djela, u kojima dominira sufijska tematika.

U drugom poglavlju knjige rečeno je nešto više o samom djelu *Bulbulistan*, za koje se sa sigurnošću može reći da svjedoči o utjecaju bogate iranske književnosti i kulture na Evropu i Zapad. Pored ranije napisanih djela ovog žanra, zahvaljujući i Fevziju, odnosno njegovom *Bulbulistanu*, moralno-didaktička književnosti (*pand* ili *andarz*), kojoj *Bulbulistan* pripada, postaje poznata i na Zapadu, te u Bosni, koja je u to vrijeme bila dio osmanske teritorije i kao takva imala veoma razvijenu islamsku književnost i kulturu. Iz predstavljanja njegove strukture i sadržaja, vidi se da se ovo djelo sastoji iz uvoda, šest poglavlja i kratkog završetka. Izvodi se zaključak da je kroz cijelo djelo Fevzi provukao moralno-didaktičku poruku *Bulbulistana*, a da u isto vrijeme djelom dominira sufijska misao i tematika.

U drugom poglavlju se također, s obzirom na činjenicu da je *Bulbulistan* djelo sufijskoga karaktera, pristupilo interpretaciji tesavvufskih motiva i termina zastupljenih u *Bulbulistanu*, iz čega proizlazi da je to djelo tesavvufskoga karaktera, u koje je Fevzi pretočio svoj način života i sufijsku orijentaciju.

Još jedan zaključak koji ovo poglavlje donosi tiče se društveno-historijskih uvjeta nastanka *Bulbulistana*. Naime, Fevzi posredstvom *Bulbulistana* nastoji predstaviti aktuelne društvene uvjete u Bosni i Hercegovini u 18. vijeku, pokušavajući da utječe na promjenu odnosa u društvu. On kroz različite priče i anegdote oslikava predstavnike svih slojeva feudalnog društva. U nemogućnosti da nađe bilo kakav izlaz iz te situacije, glavni naglasak stavlja na duhovni život kao jedinu realnost kojoj treba posvetiti punu pažnju.

Treće poglavlje ove knjige, koje nosi naziv „Intertekstualna prožimanja u *Bulbulistanu*“, nameće niz zaključaka koji su proizašli iz posmatranja *Bulbulistana* u kontekstu intertekstualnih dijaloga sa djelima klasične perzijske književnosti. S obzirom na prostorna ograničenja ove knjige, ovdje ću navesti samo najznačajnije zaključke do kojih sam došla.

Jedan od relevantnih zaključaka jest taj da, iako Fevzi u uvodu spominje četiri velika pisca Sa'dija, Džamija, Kemal-pašu-zadea i Šudžauddina Guranija, odnosno njihova djela *Dulistan*, *Beharistan*, *Sunbulistan* i *Nigaristan*, presudan značaj na stvaranje *Bulbulistana* imali su Sa'dijev *Dulistan* i Džamijev *Beharistan*. Ustvari, može se reći da je Fevzi posredstvom Džamijeva *Beharistana* oponašao Sa'dijev *Dulistan*. Ovdje je riječ o književnim pozajmicama iz navedenih djela koje se manifestiraju na strukturalno-formalnoj razini i na jezičko-stilskoj razini teksta.

Što se tiče strukturalno-formalne strane *Bulbulistana*, Fevzi se gotovo isključivo orijentirao na oponašanje Džamijeva *Beharistana*, mada je vidljiv utjecaj i Sa'dijeva *Dulistana*, što je i shvatljivo budući da je *Dulistan* uzor i ideal svim kasnijim djelima ovog žanra.

Na osnovu kratkog strukturalno-sadržajnog opisa *Dulistana*, *Beharistana* i *Bulbulistana* može se zaključiti da se njihove sličnosti sastoje u slijedećem:

- Sva tri djela spadaju u zabavno-poučnu vrstu, tzv. *pand* ili *andarz*, odnosno didaktičku literaturu, koja predstavlja specifičnost perzijske književnosti, odnosno iranskoga kulturno-civilizacijskog kruga.

- Sva tri djela su napisana rimovanom prozom, odnosno *sadž'om*, prožetom stihovima, sa nizom kraćih priča, anegdota i sentencija. Svaka je priča ilustrirana prigodnim stihovima, koji ustvari predstavljaju rezime pjesnikovih razmišljanja i njegovih pogleda na život. Priče su povezane određenom tematikom kojom se bave pojedina poglavlja.

- Struktura sva tri djela je ista, dakle, ona se sastoje od uvoda, nekoliko poglavlja i završetka. Ustvari, *Dulistan* i *Beharistan* sastoje se od osam poglavlja, a *Bulbulistan* od šest poglavlja, odnosno huldova.

- Tematika sva tri djela je ista ili slična. Tako se u *Bulbulistanu* govori o šejhovima, odnosno njihovim kerametima, o mudrosti i pokajanju, o iskrenosti i pravednosti, duhovitosti i oštroumnosti, darežljivosti i plemenitosti. Navedene teme i motivi zastupljeni su, u manjoj ili većoj mjeri, i u druga dva djela.

Što se tiče jezičko-stilske razine teksta, dolazi se do zaključka da se preuzimanje istih ili sličnih jezičko-stilskih postupaka *Bulbulistana* od njegovih uzora ogleda na fonostilističkoj razini (ista ili slična upotreba određenog tipa rime, metra), leksičkostilističkoj razini (ista ili slična vrsta leksema), morfostilističkoj razini (upotreba sličnih morfoloških kategorija vrsta riječi, morfoloških kategorija lica, vremena, broja i načina, sličan ili isti način tvorbe složenih riječi), sintaksostilističkoj razini (isti tip sintagmi, konstrukcija, rečenica i rečeničkih konstituenata) i semantostilističkoj razini (ista ili slična upotreba figura i tropa).

Osim književnih pozajmica, intertekstualnost se u *Bulbulistanu* ostvaruje i posredstvom citata, koji se klasificiraju u tri grupe. U prvu grupu ubrajaju se citati koji su preuzeti iz Kur'ana i hadisa, u drugu grupu spadaju citati pjesama na perzijskom i osmanskome jeziku koje pripadaju perzijskim, turskim i bosanskim pjesnicima, a u treću grupu spadaju citati nekih poslovice na arapskom jeziku. Analizirajući navedene citate dolazi se do zaključka da se najveći broj citata u *Bulbulistanu* odnosi na citate iz Sakralnog Teksta, budući da je zastupljen jedan broj ajeta iz Kur'ana i veći broj hadisa Muhammeda a. s. Ajeti se citiraju u prvom redu da bi argumentirali autorov stav i sadržaj koji mu prethodi. Međutim, oni se u nekim slučajevima upotrebljavaju samo da bi upotpunili rečenicu. Hadisi Muhammeda a. s. zastupljeni su u većem broju i uglavnom se nalaze u proznom dijelu *Bulbulistana*. Citirani hadisi najvećim su dijelom preneseni u njihovu izvornom obliku na arapskom jeziku i uglavnom se navode radi naglašavanja značenja teksta, te da bi argumentirali autorov stav. Osim hadisa prenesenih u izvornom obliku na arapskom jeziku, u *Bulbulistanu* je zastupljen izvjestan broj hadisa parafraziranih i napisanih na perzijskom jeziku.

Intertekstualnost se u *Bulbulistanu* također ostvaruje i posredstvom aluzija, koje uglavnom referiraju na historijske likove i događaje, te na Božije poslanike i druge ličnosti

iz Sakralnog Teksta, iz čega se zaključuje da je Fevzi dobro poznao historiju Irana i tekst Kur'ana.

U ovom je poglavlju, osim intertekstualnosti, bilo govora i o drugim tipovima transtekstualnih odnosa, a to su metatekstualnost, autoreferencijalnost, paratekstualnost, arhitekstualnost i hipertekstualnost.

Metatekstualnost je zastupljena u četvrtom poglavlju *Bulbulistana*, u kojem Fevzi daje kritičke komentare na poeziju svojih savremenika. Osim toga, o nekim pjesnicima, kao što je Derviš-paša-zade, znamo samo to što Fevzi kaže u svom *Bulbulistanu*, a to je od neprocjenjivog značaja za ispitivanje naše kulturne baštine na orijentalnim jezicima. Upravo zbog ovih kritičkih stajališta, za Fevzija se može reći da je postao začetnikom kritike u ovoj oblasti naše književnosti i da djelo *Bulbulistan* ima veliku vrijednost i značaj sa stanovišta historije književnosti i književne kritike.

Autoreferencijalnost se očituje u uvodnom dijelu *Bulbulistana*, na kraju knjige, te u mahlas bejtovima, a u središtu pažnje autoreferencijalnih osvrtâ može se nalaziti pisac, tekst i čitatelj.

Kada je riječ o paratekstualnosti, može se govoriti o suodnosu elemenata koji pripadaju različitim žanrovima i stilskim tipovima. Naime, *Bulbulistan* je prozno djelo u kojem se isprepliću razne priče i anegdote sa stihovima u kojima je sažeta pouka, dakle, isprepliću se različiti žanrovi, a prozni tekst se isprepliće sa poetskim fragmentima. Kada je riječ o poeziji *Bulbulistana*, i tu je zastupljeno više različitih žanrova, poput gazela, rubaija, mesnevija i drugih poetskih formi. Ovakva raznorodnost elemenata bitno određuje i ukupni stil djela.

U odjeljku arhitekstualnosti zaključuje se da *Bulbulistan* zbog svoje pripadnosti žanru didaktičke književnosti stupa u dijalog s drugim tekstovima istog žanra, konkretno sa *Dulistanom* i *Beharistanom*.

S obzirom na to da je najviše prostora posvećeno hipertekstualnosti, razumljivo je da se do najviše zaključaka došlo upravo u ovoj oblasti. Naime, Fevzi je u *Bulbulistan* prenio teme, motive, izraze i postupke koji se ponavljaju i modificiraju iz jednog djela u drugo djelo, iz jedne generacije autora u drugu generaciju, a čijim je izvorima veoma teško ući u trag.

Poredivši ovo djelo sa djelima njegovih književnih uzora, dolazi se do zaključka da je Fevziju prilikom preuzimanja tema i motiva iz drugih djela uglavnom poslužio Džamijev

Beharistan, mada ima tematskih sličnosti i sa Sa'dijevim *Dulistanom*. Ustvari, tragajući za sličnostima u *Bulbulistanu* i *Beharistanu*, uočene su dvije priče iste tematike koje se nalaze u oba djela, a to je priča o starici i poslaniku, te priča o Ibn Muqafi. Pored *Beharistana*, u *Bulbulistanu* postoje dvije priče, i to priča o Džunejd Bagdadiju, te priča o Ebul-Husejn Tajnatiju, koje je Fevzi najvjerovatnije preuzeo iz Džamijeva djela *Nafahāt al-'ons* (*Dahovi bliskosti*), koje spada u red najpoznatijih biografskih sufijskih djela. Osim Džamija i njegovih spomenutih djela, na Fevzija su u tematskom pogledu utjecala i druga poznata djela perzijske književnosti, poput djela *Tazkerat al-'ouliyā'* (Hronika odabranih) Feriduddina Attara, jednog od najvećih perzijskih pjesnika sufijske orijentacije, te čuveno sufijsko djelo *Kašf al-Mahğūb* (Raskrivanje skrivenog), čiji je autor Ali ben Osman Hodžviri. Sve preuzete priče i tematske cjeline Fevzi je inkorporirao u svoje djelo sa izvjesnim tematskim i stilskim ekspanzijama. Naime, on je priče proširio, obogativši ih dijalozima, mnogobrojnim opisima i stihovima i na taj im je način dao jedan sasvim novi pečat. Osim navedenih motiva koje je Fevzi pozajmio iz raznih djela, u *Bulbulistanu* su zastupljeni i neki motivi i teme iz Kur'ana i hadisa. Naime, poznato je da je tematika nekih kur'anskih priča često obrađivana u književnim djelima klasičnih arapskih, perzijskih i turskih pisaca i pjesnika. Tako je i Fevzi veliki broj motiva crpio iz Kur'ana, a koristio se i hadisima Muhammeda a. s. Preuzimanje fabula, motiva i tema iz navedenih djela govori da je Fevzi veoma dobro poznao tradiciju, što je u doba klasicizma bio jedan od uvjeta za nastanak djela vrijednog pažnje, budući da je tradicija predstavljala rezervoar motiva. Osim toga što je odlično poznao motive u književnoj tradiciji, Fevzi je bio dobro upućen u poetske žanrove, te metriku perzijskog jezika, što govori o njegovu književnom obrazovanju, koje je u to vrijeme bilo važnije od same talentiranosti. Također, na osnovu pojedinih priča u *Bulbulistanu*, koje se prenose iz generacije u generaciju, može se zaključiti da je Fevzi dobro poznao i usmeno predanje. Posebno su ga zanimala djela sufijske tematike, što se odrazilo i na *Bulbulistan*, za koji se zna da je djelo izrazito tesavvufskoga karaktera.

Četvrto poglavlje, koje ustvari predstavlja okosnicu cijele knjige, jeste „Lingvostilistička analiza *Bulbulistana*“. S obzirom na to da je ovo poglavlje po obimu najveće, jer obuhvata više od dvije trećine cijele knjige, došlo se do velikog broja zaključaka, od kojih ću zbog ograničenosti prostora navesti samo najbitnije. Budući da mnoga pitanja u perzijskoj stilistici nisu osvjetljavana na način savremene zapadne stilistike, ovo poglavlje predstavlja pokušaj osvjetljavanja ovog djela sa aspekta savremene stilističke nauke. U skladu s tim, jezik *Bulbulistana* analizira se u svim jezičkim segmentima i stilskim ostvarenjima, i to na planu: *fonostilistike*, *leksikostilistike*, *morfostilistike*, *sintaksostilistike* i *semantostilistike*. Analizirajući ovo djelo na svim jezičkim nivoima, sagledavaju se vrijednosti i sa lingvističkog, ali i sa stvaralačkog i stilskog aspekta. Dakle, predstavlja se gramatička struktura djela, pri čemu će se vidjeti da li je Fevzi poštivao gramatička pravila perzijskog jezika ili je, pak, odstupao od njih.

S obzirom na to da je *Bulbulistan* historijski dokument o utjecaju jednog jezika na drugi, rezultati ovog istraživanja, dakle njegova jezika i stila, mogu se primjenjivati i u historiji jezika.

Na fonostilističkom nivou govoreno je o nekim ortografskim karakteristikama osnovnog rukopisa *Bulbulistana*, čemu se pristupilo sa dozom obazrivosti, budući da je ovdje riječ o rukopisima koji su nastali kao prijepisi autografa, koji ni do danas nije pronađen. Tako se u tekstu primjećuje zamjena jednog broja tzv. „bratskih glasova“, koji se međusobno razlikuju samo u dijakritičkim znacima (tačkama ili crtama). Sa sigurnošću se ne može reći da li je to Fevzi lično učinio ili su prepisivači rukopisa greškom ispustili ili dodali tačku ili crtu. Tako je u *Bulbulistanu* uočena zamjena slijedećih slova: پ [p] umjesto ب [b], چ [č] umjesto ج [ǧ], ک [k] umjesto گ [g], پ [p] umjesto ف [f], ش [š] umjesto چ [č], što se smatra ortografskim karakteristikama *Bulbulistana*.

Osim navedenih karakteristika, jedna od fonoloških karakteristika *Bulbulistana* jeste promjena vokala, i to promjena kratkih vokala u duge („o“ prelazi u „ū“, „e“ prelazi u „ī“, „a“ prelazi u „ā“), promjena dugih vokala u kratke („ū“ prelazi u „o“, „ī“ prelazi u „e“, „ā“ prelazi u „a“) i izostavljanje kratkog vokala. Iako su svi primjeri upoređeni sa kritičkim komentarom *Bulbulistana*, s obzirom na činjenicu da je riječ o rukopisima *Bulbulistana*, a ne o njegovu autografu, sa sigurnošću se ne može reći da li je riječ o Fevzijevu izgovoru ili su u pitanju greške prepisivača rukopisa. Stoga se sve ove karakteristike radije ubrajaju u orfografske karakteristike *Bulbulistana*.

Osim fonoloških i ortografskih karakteristika *Bulbulistana*, na fonostilističkom nivou također je govoreno o glasovnim obilježjima koja odlikuju jezik *Bulbulistana* i koja uveliko pridonose njegovoj eufoničnosti, a to su *ritmika* i *metrika* kao kvantitativna eufonija, te *rima* i glasovne figure ponavljanja (*asonanca*, *aliteracija*) kao kvalitativna eufonija. U *Bulbulistanu*, uglavnom u poeziji, ali i u proznom tekstu, do ponavljanja pojedinačnih glasova dolazi u fonetsko-fonološkim figurama *asonanci* (ponavljanje istih vokala) i *aliteraciji* (ponavljanje istih konsonanata), te u sintaksičkoj figuri *epifori* (ponavljanje istih glasovnih grupa na kraju uzastopnih stihova). Takvim raznovrsnim ponavljanjem glasovi povezuju riječi u čvršće cjeline, ali ih istovremeno i semantički intenziviraju.

Od fonetsko-fonoloških figura koje su obilježile tekst *Bulbulistana*, osim *asonance* i *aliteracije* govoreno je i o *paronomaziji*, figuri koja povezuje glasovno slične, a značenjski različite riječi. Ove glasovne figure daju tekstu *Bulbulistana* posebne zvučne efekte, te kod recipijenta izazivaju određeni estetski doživljaj.

Metar, zasigurno, predstavlja jedno od najvažnijih ritmičkih obilježja *Bulbulistana*. Nakon što sam postojećim stihovima u *Bulbulistanu* odredila metar, statističkom metodom došla sam do zaključka da je od ukupno 121 pjesme (265 stihova) koje se nalaze u *Bulbulistanu* 90 pjesama napisano u metru *hezdedž*, 28 pjesama u metru *remel* i jedna pjesma u metru *sari*. Za samo osam stihova nisam uspjela odrediti metar, vjerovatno zato što nije poštovan kanonizirani metrički obrazac. Da bi uspio sve svoje stihove smjestiti u određene metričke obrasce, Fevzi je bio prinuđen na mijenjanje silabičke strukture riječi, koja se očituje suprezijom kratkih vokala, geminiranjem pojedinih konsonanata i drugim promjenama. Osim toga, da bi postigao određene stope u metru, Fevzi je pribjegavao korištenju elemenata koji se nazivaju „pjesničkom slobodom“ (*extiyārāt-e šā'erī*). Osobnosti „pjesničke slobode“ zastupljene u *Bulbulistanu* očituju se u skraćivanju finalnog „āh“ u „ah“, skraćivanju dugih vokala, produžavanju kratkih vokala, izostavljanju pojedinih vokala, dodavanju vokala, zamjeni inicijalnog poretka glasova pojedinih riječi, te izostavljanju pojedinih konsonanata. Na osnovu svega izloženog može se zaključiti da je Fevzi Mostarac dobro poznao kanoniziranu metriku perzijskog jezika, u čemu se ogleda još veća vrijednost ovoga djela. Naime, iako perzijski jezik nije njegov maternji jezik, Fevzi je poštujući tradicionalni perzijski metrički sistem uspio da svoje stihove spjeva u gotovim metričkim oblicima koje zatiče u pjesničkoj tradiciji.

Osim metra, također je govoreno o rimi u *Bulbulistanu*. Naime, značaj rime i rimovanja nije isti u svim jezicima i epohama. Kada je riječ o klasičnoj perzijskoj poeziji, zasigurno se može reći da je ona nezamisliva bez rimovanja i da se rima ubraja u glavne postupke pomoću kojih se stih organizira u veće ritmičke cjeline. Izvodi se zaključak da je u svim poetskim oblicima zastupljenim u *Bulbulistanu* Fevzi poštovao formalne obrasce koje rima uspostavlja, a koji postaju nositelji određenih pjesničkih oblika. Osim prave rime, u *Bulbulistanu* je zabilježeno više primjera *redif* rime, što opet govori o tome koliko je Fevzi dobro poznao vještine ukrašavanja perzijske poezije. Naime, koristeći ovu vrstu rime, povećava se eufoničnost i melodičnost *Bulbulistana*, a i skreće se pažnja čitaoca na sam sadržaj pjesme.

S obzirom na to da je *Bulbulistan* napisan rimovanom prozom, u orijentalnoj tradiciji poznatoj pod imenom *sadž'*, govoreno je o vrstama *sadž'a* u *Bulbulistanu*. Tako se zaključuje da je Fevzi vješto upotrebljavao razne vrste *sadž'a*, a naročito je koristio oblik *sadž'e motawāzī*, koji je u pogledu muzikalnosti najekspresivniji, te se stoga povećava eufoničnost i melodičnost samog djela. Zastupljenost rimovane proze upućuje na to da je Fevzi bio pod utjecajem Sa'dija, odnosno njegova *Dulistana*, za koji znamo da je predstavljao uzor Fevzijeve *Bulbulistanu*. Naravno, u upotrebi *sadž'a* Fevzi nije dostigao svoj uzor, što je i shvatljivo, jer se Sa'di smatra neprevaziđenim majstorom ovog umijeća.

Osim upotrebe *sadž'a*, jedna od stilskih osobnosti Fevzijeve proze jeste donošenje rimovanih složenica i izraza jednih za drugim, dakle u formi *ezdewāga*. Naime, uočeno je da Fevzi u velikom broju primjera tvori složenice i fraze, koje se sastoje od imenice i pridjeva,

odnosno od dviju imenica. Kada se te fraze nalaze jedna pored druge, onda se takvi oblici nazivaju *ezdewāğ*. Karakteristično je to da Fevzi ovaj oblik uglavnom upotrebljava kada je riječ o vokativu.

Na leksičkostilističkom nivou, na kojem se proučava upotreba markirane leksike, govoreno je o *eufemizmima* i *vulgarizmima*, odnosno *psovkama*, kao veoma rijetkim pojavama u *Bulbulistanu*. Kada je riječ o *eufemizmima*, uglavnom su prisutni ustaljeni frazemi koji se odnose na izraz *umro je*. Tako Fevzi da bi ublažio riječ *smrt* umjesto perzijskog glagola مردن [mordan] – *umrijeti* upotrebljava *eufemizme* koji su izraženi konstrukcijom, odnosno perifrazom, pa se stoga oni nazivaju *eufemističkim perifrazama*. Kada je riječ o *vulgarizmima* u *Bulbulistanu*, oni su veoma malo zastupljeni. Naime, analizom teksta uočena su samo dva glagola i jedna imenica, koji su izrazito negativno markirani i svojom semantikom odudaraju od ostalog dijela teksta, te se smatraju nepristojnim, prostim i vulgarnim. Također su i psovke veoma malo zastupljene. Ustvari, u izvjesnom broju primjera upotrebljavaju se riječi za koje se ne može reći da su prave psovke, već više riječi sa pogrđnim značenjem.

Na leksičkostilističkom nivou najviše je govoreno o *arhaizmima* u *Bulbulistanu*. Kada se govori o arhaizmima u jednom klasičnome djelu, kao što je *Bulbulistan*, koje je napisano u 18. vijeku, onda se podrazumijeva da je jezik toga djela u odnosu na današnji savremeni perzijski jezik prepun arhaizama. Međutim, namjera je ove knjige pokušati ustanoviti da li u *Bulbulistanu* ima arhaizama u odnosu na vrijeme u kojem je pisan, što je iznimno težak zadatak, budući da zahtijeva širi uvid u djela nastala u tom vremenskom periodu i kao takav bi zahtijevao posebnu studiju o arhaičnim riječima. Analizom leksike *Bulbulistana* došlo se do zaključka da ovo djelo sadrži zastarjele lekseme, odnosno arhaične riječi, izraze i konstrukcije koje su se upotrebljavale u prošlim razdobljima jezičkog razvitka, tj. prije nastanka *Bulbulistana*. Arhaične riječi zastupljene u *Bulbulistanu* podijeljene su na riječi iz *staroperzijskog* i *pahlevi jezika* i na arhaične glagole, imenice i ostale arhaične riječi i konstrukcije. Velika zastupljenost arhaizama u *Bulbulistanu* navodi nas na zaključak da je Fevzi bio veoma obrazovan, te da je čitao klasična djela na perzijskom jeziku, koja datiraju iz starijeg vremena. Ta djela, odnosno njihov jezik i stil, vjerovatno su utjecali na Fevzijev odabir leksike, pa je stoga i razumljiva upotreba izvjesnog broja arhaizama, koji stilski markiraju tekst *Bulbulistana*.

Osim arhaizama, na leksičkostilističkom nivou govoreno je i o *neologizmima* u *Bulbulistanu*. Naime, jedna od stilskih osobnosti ovoga djela jeste ta da je Fevzi, prvenstveno da bi zadovoljio vlastite potrebe za novim riječima, inovirao niz novih leksema, tj. neologizama, poštujući pravila gramatike perzijskog jezika. Naime, budući da perzijski

jezik nije Fevzijev maternji jezik, u nedostatku leksike kojom bi izrazio neke svoje misli i ideje, on poseže za pravljenjem nekih novih riječi, odnosno *neologizama*, koristeći se skrivenim mogućnostima i potencijalima koje pruža perzijski jezik. U nekim slučajevima čini se da je odstupao od gramatičkih pravila perzijskog jezika, što svakako doprinosi ekspresivnosti *Bulbulistana*. Može se zaključiti da Fevzi, iako nije nativni govornik perzijskog jezika, uspijeva obogatiti i osvježiti perzijski jezik novim leksemama i sintaksičkim konstrukcijama, mada u nekim slučajevima njihova upotreba može dovesti do izvjesnih nejasnoća i ambigviteta u shvatanju teksta. Osim toga, u nekim primjerima vidljiv je i utjecaj kulturnog miljea u kojem je Fevzi živio i stvarao, što se odrazilo i na upotrebu izvjesnog broja riječi koje nisu karakteristične za perzijski jezik.

Na leksičkostilističkom nivou jedan dio je posvećen leksici stranog porijekla zastupljenoj u *Bulbulistanu*, odnosno upotrebi arabizama, koji su dosta zastupljeni, te turcizama, koji su rijetko prisutni u tekstu. Tako se može zaključiti da *Bulbulistan* obiluje arapskim rečenicama, sintagmama, riječima, a u uzvjesnom broju primjera vidljiv je i utjecaj arapske gramatike na jezik *Bulbulistana*. Najveći broj arapskih rečenica u tekstu odnosi se na kur'anske ajete i hadise, koji se prvenstveno navode radi potkrepljivanja prethodnog sadržaja, ali, u nekim slučajevima, i da bi samo upotpunili rečenicu. Također, jedna od Fevzijevih stilskih osobenosti jeste pravljenje atributivnih sintagmi, koje se sastoje od imenice perzijskog ili arapskog porijekla i složenice iz Kur'ana u funkciji atributa.

Poznato je da je Fevzi osim perzijskog jezika dobro poznao i turski jezik, pa nas stoga ne čudi njegovo navođenje jedne cijele pjesme na turskom osmanskome jeziku u *Bulbulistanu*. U nekim primjerima vidljiv je i utjecaj gramatike turskog jezika, što se prvenstveno primjećuje na morfološkom planu, npr. kod izražavanja komparativa, ali i na fonetsko-fonološkom planu, pa je tako on upotrijebio riječ بازار [pāzār] [fol. 8b] – *pijaca*, umjesto بازار [bāzār].

Na osnovu leksike koju je koristio, može se zaključiti da je Fevzi dobro vladao ne samo perzijskim jezikom, nego i arapskim i turskim jezikom, što nam u isto vrijeme govori o njegovu porijeklu i obrazovanosti. Leksika stranog porijekla u *Bulbulistanu* ima evokativnu vrijednost, ona dočarava vrijeme i prostor u kojem je Fevzi stvarao svoje djelo.

Na morfostilističkom nivou, na kojem se proučava upotreba morfoloških kategorija, te njihove ekspresivne vrijednosti, detaljno su sagledane sve vrste riječi: glagoli, imenice, zamjenice, brojevi, pridjevi, prilozi, prijedlozi, veznici, čestice i uzvici, te njihova karakteristična jezičko-stilska obilježja zastupljena u *Bulbulistanu*. Na osnovu analize tvorbe riječi u *Bulbulistanu*, vidi se da je Fevzi koristio izvjestan broj prefiksa i sufiksa za derivaciju novih riječi, a uočene su i složenice nastale slaganjem dviju ili više riječi. Ovdje su posebno zanimljive neke riječi koje je sam Fevzi stvarao, dakle *neologizmi*, o čemu je

govoreno u prethodnom poglavlju. Posebna pažnja posvećena je karakterističnoj upotrebi glagolskih oblika, odnosno glagolskih vremena, glagolskih načina i glagolskih priloga, te njihovoj stilskoj osobenosti. Na ovom nivou govoreno je o gramatičkoj metafori, odnosno gramatičkoj sinonimiji lica, gdje se uočava upotreba prvog lica množine u značenju prvog lica jednine, te o toposu afektivne skromnosti.

Na sintaksostilističkom nivou predmet analize su najfrekventnije sintaksostilističke pojave u *Bulbulistanu*. Budući da se jezik *Bulbulistana* odlikuje kratkoćom i jezgrovitostu rečenica, najviše je govoreno o *konciznosti* – ايجاز [iğāz] samog teksta. *Konciznost* se u *Bulbulistanu* ostvaruje na dva načina, a to su: *konciznost sažimanjem* – ايجاز قصر [iğāz-e qasr] i *konciznost ispuštanjem* – ايجاز حذف [iğāz-e hazf]. Posredstvom konciznosti širi izraz se steže u kraći, čime se postiže semantička jezgrovitost i sintaksička zgusnutost izraza. U *Bulbulistanu* je prisutan veliki broj primjera *konciznosti sažimanjem*, u kojima su rečenice tako kratke i zbijene da, ako bi se izbacio samo jedan njen dio, to bi dovelo do stvaranja semantičke praznine teksta. Isto tako veoma je zastupljena i *konciznost ispuštanjem*. Poznato je da se Sa'di smatra majstorom *konciznosti ispuštanjem*, tako da se u njegovu *Dulistanu* uočava izvjestan broj primjera u kojima on na veoma vješt i stilski lijep način izostavlja pojedine dijelove rečenice. Tako je Fevzi u *Bulbulistanu* nastojao dosegnuti svoj uzor i u ovome domenu, pa je radi konciznosti teksta izostavljao pojedine dijelove rečenice.

Na sintaksostilističkom nivou također je govoreno o Fevzijevu odstupanju od gramatičkih pravila perzijskog jezika. Naime, u pojedinim segmentima teksta uočavaju se izvjesne gramatički neuobičajene konstrukcije i rečenice, što jezik *Bulbulistana* čini neprohodnim i nejasnim. Osim toga, u jednom broju primjera uočava se neusklađenost glagolskih vremena u rečenicama koje dolaze jedna iza druge. Te razne sintaksičke nepravilnosti u tekstu dovode do značajnih semantičkih nejasnoća, što može rezultirati sasvim pogrešnim percipiranjem tog dijela teksta. To na neki način ukazuje na to da Fevzi ipak nije baš uvijek vladao gramatičkim pravilima perzijskog jezika, odnosno, navodi na zaključak da ovo djelo nije pisao nativni govornik perzijskog jezika.

Centralno mjesto ovog poglavlja pripada analizi najučestalijih i najekspresivnijih sintaksičkih figura zastupljenih u *Bulbulistanu*. S obzirom na to da figure nastaju operacijama dodavanja, oduzimanja i permutacije, tako su i u ovoj knjizi figure klasificirane na figure dodavanja: *kumulacija* (sinatroizam), *epitet*, *epifora*, *reduplikacija* (geminacija); figure oduzimanja: *elipsa* (elizija), figure zamjene: *retoričko pitanje*, i figure permutacije: *inverzija* i *paralelizam*.

Kako bi se donio cjelovit i utemeljen sud o vrijednosti teksta *Bulbulistana* sa sintaksostilističkog aspekta, važno je da se ukaže na raznovrsnost rečenica koje je Fevzi

koristio. Tako se zaključuje da su rečenice uglavnom proste i jednostavne, ustvari, može se reći da se *Bulbulistan* odlikuje kratkoćom rečenica, odnosno konciznošću i jezgrovitošću. Složene rečenice uglavnom su zastupljene u uvodu *Bulbulistana*, kao i u uvodnim dijelovima svakog poglavlja.

Na semantostilističkom nivou govoreno je o *sinonimiji*, kao veoma frekventnoj pojavi u *Bulbulistanu*, te o *antonimiji*. Fevzi je u *Bulbulistanu* upotrijebio veliki broj sinonima i na taj način postigao preciznost u izražavanju, izbjegao jednolično ponavljanje riječi, te leksički obogatio tekst. Sinonimi uočeni u *Bulbulistanu* podijeljeni su na *prave sinonime (istoznačnice)* i *neprave sinonime (bliskoznačnice)*. U odnosu na *sinonimiju*, *antonimija* je u *Bulbulistanu* zastupljena u znatno manjoj mjeri.

Međutim, težište ovog poglavlja je na analizi semantičkih figura i tropa. Naravno, govoreno je samo o onim figurama i tropima koji su zastupljeni u *Bulbulistanu* i koji su stilski obilježili tekst. Analizirane su semantičke figure u užem smislu, i to: antitetičke figure *antiteza*, *paradoks* i *antimetabola*, te semantičke figure poređenja *simile* i *comparatio*. Kada je riječ o tropima, najviše pažnje je posvećeno *metafori*, kao najzastupljenijem tropu, a govoreno je i o *alegoriji*, *personifikaciji*, *perifrazi* i *hiperboli*.

S obzirom na to da je *Bulbulistan* pisan metaforičnim i alegorijskim jezikom, razumljivo je da je u ovom poglavlju najviše pažnje posvećeno metafori. Za klasifikaciju metafore primijenila sam model što ga uvodi Levin u analizi ruske metafore. Prema tom tumačenju tri su osnovna tipa metafore: *metafore-poređenja*, koje su uvijek u formi dvočlane sintagme, drugi član stoji u genitivu i on predstavlja predmet koji se poredi, dok prva riječ u nominativu predstavlja ono sa čim se on poredi; *metafore – zagonetke*, čije je dešifriranje najzahtjevnije, a zato je i njihova stilogenost velika, i *metafore koje pripisuju jednom objektu svojstva drugog objekta* (Левин 1998: 457–463). Može se zaključiti da je u *Bulbulistanu* uglavnom zastupljena metafora izražena u obliku metaforičkoga genitiva (*ezāfe-ye este'ārī*), odnosno genitivna metafora.

Da bi se pravilno interpretirale skrivene misli i poruke *Bulbulistana*, koje su iskazane metaforičkim i simboličkim jezikom, potrebno je poznavati leksikalizirane mističke metafore i simbole koji su ustaljeni u sufijskoj poetici i prozi. Tako i Fevzi u *Bulbulistanu* koristi neke od uobičajenih leksikaliziranih metafora, odnosno simbola poput *ruže* i *slavuja*, *leptirice* i *svijeće*.

Kvalitete metafore ogledaju se u zgušnjavanju značenja riječi, odnosno u isticanju onoga što je njome slikano. Stoga se može zaključiti da zastupljenost velikog broja metafora, kako u poetskom, tako i u proznom dijelu, pridodaje jezgrovitosti, afektivnosti i slikovitosti *Bulbulistana*. Međutim, nekada prevelika koncentracija metafora dovodi do ometanja jasnoće samog stila *Bulbulistana*. Tako se primjećuje da su pojedini dijelovi

Bulbulistana, uglavnom uvodni dijelovi svakog poglavlja, pisani teškim, izvještačenim i kitnjastim stilom, koji može dovesti do recipijentova neshvatanja samog teksta. Naime, ti dijelovi se odlikuju rečenicama u kojima su zastupljene bogate, ulančane metafore, koje slijede jedna za drugom, pa tako prerastaju u alegorije.

Na osnovu navedenih jezičko-stilskih karakteristika *Bulbulistana* na svim nivoima, tj. na fonostilističkom, leksičkostilističkom, morfostilističkom, sintaksostilističkom i semantostilističkom nivou, moguće je odgovoriti na zadatke postavljene u ovoj knjizi. Jedan od glavnih zadataka ove knjige jeste odgovoriti na pitanje kakva je gramatička struktura *Bulbulistana*, odnosno da li je Fevzi pisao poštujući gramatička pravila perzijskog jezika ili je odstupao od njih, budući da je on pisao jezikom koji nije njegov maternji jezik. Sa sigurnošću se može reći da je Fevzi Mostarac, iako nije nativni govornik perzijskog jezika, uspio napisati djelo na perzijskom jeziku, po uzoru na najbolju perzijsku prozu. Jezičkom analizom *Bulbulistana* može se zaključiti da je Fevzi dobro vladao perzijskim jezikom. Tako on u izvjesnim primjerima pokazuje svoje umijeće i vještinu u pisanju, te poznavanje pravopisa i osnovnih gramatičkih pravila perzijskog jezika. Posebna jezička vrijednost ovog djela ogleda se u Fevzijevim *neologizmima*. Naime, poštujući gramatička pravila perzijskog jezika, Fevzi je stvarao neke sasvim nove riječi, uglavnom putem sufiksacije i prefiksacije, te slaganjem riječi. Osim toga, poštovao je kanoniziranu metriku perzijskog jezika i uspio je sve stihove sadržane u *Bulbulistanu* spjevati poštujući kanonizirani perzijski metrički sistem. Također je izuzetno dobro poznao rimovanu prozu, što je veoma važno, s obzirom na to da je djelo napisano pod utjecajem Sa'dijeva *Dulistana*, u kojem je rimovana proza dovedena do vrhunca. Dakle, Fevzi je pokazao svoje umijeće u pisanju i poznavanju pravopisa i gramatike perzijskog jezika. Ipak, u nekim primjerima vidi se da on nije nativni govornik perzijskog jezika. Naime, detaljnom analizom jezika *Bulbulistana*, uočava se da Fevzi ponekad odstupa od gramatičkih pravila perzijskog jezika, što može dovesti do izvjesnog ambigviteta u jeziku *Bulbulistana*. Ta odstupanja od gramatičkih pravila perzijskog jezika uglavnom se dešavaju na sintaksičkom nivou, npr. u nekongruenciji glagolskih vremena u pojedinim rečenicama.

Drugi postavljeni zadatak ove knjige jeste pokušati posredstvom osvjetljavanja načina pisanja ovog pisca, odnosno njegova stila, odgonetnuti u kolikoj su mjeri na njega utjecali perzijski klasici poput Sa'dija i Džamija, odnosno da li je njegov stil pisanja sličan stilu njegovih uzora, tj. da li se može govoriti o Fevzijevoj originalnosti. Na osnovu jezičko-stilske analize teksta može se odgovoriti da je *Bulbulistan* bez sumnje nastao pod utjecajem spomenutih klasika, što upućuje na to da je Fevzijev stil pisanja u pojedinim segmentima sličan stilu njegovih uzora. Pored utjecaja spomenutih perzijskih klasika na Fevzija su također utjecali i njegovi savremenici, odnosno u nekim jezičkim karakteristikama primjećuje se utjecaj okruženja u kojem je Fevzi živio i stvarao. Međutim, i pored ovih

raznih utjecaja na Fevzija i njegov stil pisanja, s pravom se može reći da je Fevzi u *Bulbulistanu* uspio izgraditi svoj individualni, osebniji stil pisanja, jedinstven samo njemu, čime se, svakako, povećava vrijednost samog djela. I pored toga što se na osnovu usporedbe *Bulbulistana* sa njegovim književnim uzorima *Dulistanom* i *Beharistanom* uočava da su u *Bulbulistanu* preuzeti motivi i teme iz raznih djela, ipak se ne može poreći ni Fevzijeva izvjesna originalnost, koja se ispoljava u domenu originalnog stilskog izraza i forme. Naime, on preuzetim motivima, odnosno sadržaju daje novu formu, koja ustvari daje vrijednost njegovu stvaralaštvu. Osim toga, njegova originalnost ogleda se u tome što je *Bulbulistan* proizvod vremena u kojem je Fevzi živio i stvarao, te oslikava aktuelne društvene uvjete i odnose koje Fevzi pokušava promijeniti upravo posredstvom *Bulbulistana*.

Treći postavljeni zadatak ove knjige jeste pokušati smjestiti *Bulbulistan* u određenu stilsku epohu razvoja perzijske proze, a na osnovu njegovih jezičko-stilskih karakteristika. Tako se uočava da su u *Bulbulistanu* najviše zastupljene jezičko-stilske karakteristike iz prvog perioda razvoja perzijske proze (od prve polovine 10. do sredine 12. vijeka), koji se odlikuje jednostavnim i jezgrovitim stilom, kratkoćom rečenica, bez upotrebe stilskih figura i ukrasa, te se stoga naziva *jednostavnom* (nasr-e sāde) ili *neukrašenom prozom* (nasr-e morsal). Najveći broj karakteristika iz ovog perioda uglavnom se odnosi na morfološki nivo teksta, kao što su: upotreba prezenta u značenju konjunktiva, upotreba dugog vokala „i“ na kraju glagolskih oblika, upotreba perzijskog sufiksa „ān“ za tvorbu množine imenica i pridjeva preuzetih iz arapskog jezika, upotreba lične zamjenice „wei“ za 3. l. jednine, upotreba punog oblika infinitiva uz modalne glagole, upotreba negativne čestice „na“ odvojeno od glagola, dodavanje prefiksa „be“ na oblik preterita i infinitiva radi pojačanja značenja, upotreba dugog vokala „i“ za neodređenost iza glavnog broja „yek“, nakon čega i imenica na koju se broj odnosi stoji sa dugim „i“ za neodređenost, tvorba apstraktnih imenica od pridjeva ili participa arapskog porijekla i perzijskog dugog vokala „i“ za tvorbu apstraktnih imenica, te upotreba dativno-akuzativnog sufiksa „rā“ u značenju prijedloga „za, radi“. Osim navedenih, izvjestan broj karakteristika iz ovog perioda odnosi se na sintaksostilistički nivo, poput *konciznosti*, odnosno kratkoće rečenice, te upotrebe stilske figure *epifore*, koja se odlikuje ponavljanjem iste riječi ili grupe riječi na kraju dviju ili više rečenica, stihova, pasusa.

U *Bulbulistanu* je zastupljen i izvjestan broj jezičko-stilskih karakteristika iz drugog perioda razvoja perzijske proze (od sredine 12. do 14. vijeka), a uočljive su dvije vrste proze ovog perioda: prva koja je još uvijek jednostavna proza i naslanja se na prozu prvog perioda, s tom razlikom što se primjećuje upotreba kur'anskih ajeta, hadisa, arapskih riječi, sinonima, poetskih fragmenata, a zastupljen je i paralelizam i druga vrsta proze koja se naziva *rimovana i dotjerana proza* (nasr-e mosağğā' wa fannī). Ova proza odlikuje se upotrebom velikog broja stilskih figura i ukrasa, a zastupljena je i rimovana proza (Bahār

1996: 283–289). S obzirom na to da je *Bulbulistan* djelo pisano rimovanom prozom, odnosno *sadž'om*, svakako da je to jedno od glavnih obilježja ovog perioda. Osim toga, *Bulbulistan* se odlikuje navođenjem poetskih fragmenata između proznih dijelova teksta, a uočava se i velika zastupljenost kur'anskih ajeta, hadisa, arapskih riječi. Izvjestan broj karakteristika ovog perioda odnosi se na semantostilistički nivo, kao što je navođenje *sinonima* i upotreba *metafore* kao najzastupljenijeg tropa u *Bulbulistanu*. Na sintaksostilističkom nivou zastupljena je *elizija predikata* i *paralelizam*.

Nisu posebno izdvojene karakteristike iz trećeg perioda razvoja perzijske proze (od 14. do 18. vijeka), budući da ona predstavlja razdoblje u kojem su pretjerano korištene karakteristike iz prva dva perioda. Proza ovog perioda je pisana teškim i izvještačenim stilom, koji je prepun raznih stilskih figura, te je stoga nazivaju *izvještačenom* i *kitnjastom* (nasr-e masnū' wa motakallef). Zastupljen je veliki broj riječi arapskog, turskog i mongolskog porijekla, a rimovana proza se toliko koristi da djela postaju teška i nerazumljiva za čitanje.

Iz četvrtog perioda razvoja perzijske proze (od 18. vijeka pa nadalje) izdvojena je samo jedna karakteristika, a to je kongruencija pridjeva sa imenicom u broju. Neke karakteristike ovog perioda, kao što su navođenje kur'anskih ajeta i hadisa, ubrajaju se i u karakteristike druge faze perzijske proze, pa je o njima već govoreno. Ovo razdoblje poznato je kao razdoblje *književne obnove* (bāzgašt-e adabī). Autori ovog proznog stila postepeno se okreću jednostavnom stilu pisanja, potiskujući duge i komplikovane rečenice, sinonime, paralelizme, rimovanu prozu i skloni su upotrebi riječi čisto perzijskog porijekla (Bahār 1996: 283–289).

Na kraju se može zaključiti da se u *Bulbulistanu* prepliću jezičko-stilske karakteristike iz prvog i drugog perioda razvoja perzijske proze. Uočava se da su uvod *Bulbulistana*, kao i uvodni dio svakog poglavlja, pisani teškim, izvještačenim i kitnjastim, odnosno ornamentalnim stilom, što je karakteristika *dotjerane ili umjetničke proze* (nasr-e fannī), a samo je djelo pisano jednostavnim stilom, što je opet karakteristika *jednostavne* (nasr-e sāde) ili *neukrašene proze* (nasr-e morsal).

Na samom kraju, sa sigurnošću mogu reći da treba da smo ponosni na Fevzija što nam je u naslijeđe ostavio *Bulbulistan*, djelo od neprocjenjive vrijednosti za našu kulturnu baštinu. Fevzi i njegov *Bulbulistan* ostvarili su svoj cilj, a to je da još uvijek imaju svoju publiku, o čemu svjedoči i ova moja knjiga.

Literatura

1. Abolqāsemī, Mohsen, 1375/1996. *Dastūr-e tārīxī-ye zabān-e fārsī*. Tehrān: Samt.
2. Abolqāsemī, Mohsen, 1378/1999. *Tārīx-e moxtasar-e zabān-e fārsī*. Tehrān: Ketābxāne-ye Melli-ye Īrān.
3. Abolqāsemī, Mohsen, 1380/2001. *Tārīx-e zabān-e fārsī*. Tehrān: Samt.
4. Adīb Soltānī, Mīr Šamsoddin, 1371/1992.¹⁸³ *Dar āmadī bar ċegūnegī-ye šīwe-ye xatt-e fārsī*. Tehrān: Mo'assese-ye entešārāt-e Amīr Kabīr.
5. Ahmadī Gīwī, Hasan; Anwarī, Hasan, 1375/1996. *Dastūr-e zabān-e farsī I, II*. Tehrān: Entešārāt-e Fātemī.
6. Andrews, Walter G., 1976. *An Introduction to Ottoman Poetry*. Mineapolis and Chicago: Bibliotheca Islamica.
7. Andrews, Walter G., 1985. *Poetry's Voice, Society's Song: Ottoman Lyric Poetry*. Seattle and London: University of Washington Press.
8. Anić, Vladimir, 1971. *Jezik Ante Kovačića*. Zagreb: Školska knjiga.
9. Antoš, Antica, 1974. *Osnove lingvističke stilistike*. Za studente pedagoških akademija i nastavnike. 2. izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
10. Aristotel, 2000. *O pesničkoj umetnosti*. Beograd: Dereta.
11. Aristotel, 2000a. *Retorika*. Beograd: Plato.
12. Babić, Stjepan, 1986. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: JAZU i Globus.
13. Bahār, Mohammadtaqī, 1375/1996. *Sabkšenāsī*. Sv. I, II i III. Tehrān: Mo'assese-ye entešārāt-e Amīr Kabīr.
14. Bāqeri, Mehrī, 1378/1999. *Tārīx-e zabān-e fārsī*. Tehrān: Našr-e Qatre.
15. Barić, Eugenija; Lončarić, Mijo i dr., 1997. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
16. Bašagić, Safvet-beg, 2007. *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Sarajevo: Preporod.
17. Behlilović, H. M., 1915. *Arapska metrika*. Sarajevo: Zemaljska štamparija.
18. Beker, Miroslav, 1988. „Tekst/intertekst“. U: *Intertekstualnost & intermedijalnost*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta. Str. 9–20.

¹⁸³ Za one koji nisu upućeni u iransko računanje vremena, na godinu prema tom kalendaru dodala sam 621. ili 622. godine, zavisno od godišnjeg doba u kojem je knjiga izdata. Na taj način dobije se godina po gregorijanskom kalendaru. Radi lakšeg razumijevanja navela sam obje godine.

19. Berlin, Adele, 1996. *The Dynamics of Biblical Parallelism*. Bloomington: Indiana University Press.
20. Benčić, Živa; Fališevac, Dunja (ur.), 1995. *Tropi i figure*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti.
21. Benčić, Živa, 1995. „Antonomazija“. U: *Tropi i figure*. Benčić, Živa; Fališevac, Dunja(ur.). Zagreb: Zavod za znanost o književnosti. Str. 189–219.
22. Blek, Maks, 1986. „Metafora“. U: *Metafora, figure i značenje*. Zbornik teorijskih radova. Leon Kojen (ur). Beograd: Prosveta. Str. 55–77.
23. Boxārī, Ebū Ebrāhīm Esmā‘īl, 1987. *Šarh-ot-ta‘arof lemazhabot-tasawwof*. Svezak III. Kritičko izdanje M. Roušan. Tehrān: Enteshārāt-e Asātīr.
24. Brajović, Tihomir, 2000. *Teorija pesničke slike*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
25. Brooke-Rose, Christine, 1958. *A Grammar of Metaphor*. London: Secker and Warburg.
26. Budor, Karlo, 1995. „Retorika i njezin odnos prema igri riječima“. U: *Tropi i figure*. Benčić, Živa; Fališevac, Dunja (ur.). Zagreb: Zavod za znanost o književnosti. Str. 327–343.
27. Bugarski, Ranko, 1972. *Jezik i lingvistika*. Beograd: Nolit.
28. Bugarski, Ranko, 1996. *Uvod u opštu lingvistiku*. Beograd: Čigoja Štampa.
29. Crystal, David, 1992. *An Encyclopedic Dictionary of Language and Languages*. Oxford: Blackwell.
30. Curtius, Ernst Robert. 1998. *Evropska književnost i latinsko srednjovjekovlje*. Preveo Stjepan Markuš. Zagreb: Naklada „Naprijed“.
31. Čaušević, Ekrem, 1996. *Gramatika suvremenoga turskog jezika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
32. Čehajić, Džemal, 1998. “Fevzi Mostarac: Život i djelo”, u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, Alef, Sarajevo
33. Ćorac, Milorad, 1974. *Stilistika srpskohrvatskog književnog jezika*. Beograd: Naučna knjiga.
34. Ćorac, Milorad, 1982. *Metaforski lingvistilemi*. Beograd: Privredno-finansijski zavod.
35. Dehxodā, ‘Alī Akbar, 1341/1962. *Loġatnāme*. Tehran: Amīr Kabīr.

36. Deyhime, Gītī, 1379/2000. *Farhang-e āwāyī-ye fārsī*. Tehrān: Farhang-e mo‘āser.
37. Dizdarević, Sedad, 1384/2005. *Az Golestān-e Sa’dī tā Bolbolestān-a Fawzī*. Tehrān: Enteshārāt-e beynol'melalī-ye al-Hodā.
38. Dragićević, Rajna, 2007. *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike.
39. Drkić, Munir, 2005. „Arapski utjecaj na nastanak novoperzijskoga jezika (7–11.st.)“. U: *Pismo*, III/1. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. Str. 25–39.
40. Drkić, Munir, 2007. Pragmalingvistički i sociolingvistički aspekti izraza učtivosti u perzijskom jeziku. Neobjavljeni magistarski rad.
41. Duraković, Esad. 1999. „Ogled o metafori Džennet“. Sarajevo: *Novi Izraz*. God. 2, knj. 2, br. 6. Str. 95–105.
42. Duraković, Esad, 2000. *Arapska stilistika u Bosni. Ahmed sin Hasanov Bošnjak o metafori*. Sarajevo: Orijentalni institut. Posebna izdanja 23.
43. Duraković, Esad, 2000a. „Kur’anska metafora Džennet“. U: *Takvim*. Sarajevo: Rijaset Islamske zajednice. Str. 11–20.
44. Duraković, Esad, 2005. *Prolegomena za historiju književnosti orijentalno-islamskoga kruga*. Sarajevo: Connectum.
45. Duraković, Esad, 2007. *Orijentologija: univerzum sakralnoga teksta*. Sarajevo: Tugra.
46. Duraković, Esad, 2009. *Stil kao argument. Nad tekstom Kur’ana*. Sarajevo: Tugra.
47. Džaka, Bećir, 1978. „Književnost muslimana Bosne i Hercegovine na perzijskom jeziku“. U: *Radio Sarajevo-Treći program*, god. VII, br. 19. Sarajevo. Str. 587–600.
48. Džaka, Bećir, 1997. *Historija perzijske književnosti od nastanka do kraja 15. vijeka*. Sarajevo: Naučnoistraživački institut „Ibn Sina“.
49. Džaka, Bećir, 1998. „Šta je pomoglo prihvaćanju perzijske književnosti u Bosni i Hercegovini“. U: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*. Sarajevo: Alef. Str. 373–377.
50. Ellwell-Sutton, L. P., 1963. *Elementary Persian Grammar*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
51. Faršīdward, Xosrou, 1384/2005. *Dastūr-e mofassal-e emrūz*. Tehrān: Enteshārāt-e Soxan.

52. Faršīdward, Xosrou, 1382/2003. *'Arabī dar fārsī*. Tehrān: Enteshārāt-e Dānešgāh-e Tehrān.
53. Fazīlat, Mahmūd, 1378/1999. *Ahang-e še'r-e fārsī: wazn, qāfiye wa radīf*. Tehrān: Samt.
54. Fletcher, Angus, 1970. *Allegory: The Theory of a Symbolic Mode*. Ithaca and London: Cornell University Press.
55. Fowler, Roger (ur.), 1966. *Essays on Style and Language*. London: Routledge.
56. Ġanī, Q., 1375/1996. *Tārīx-e tasawwof dar eslām*. Tehrān: Enteshārāt-e Zawwār.
57. Genette, Gerard, 1997. *Palimpsests. Literature in the Second Degree*. Prijevod: Channa Newman & Claude Doubinsky. University of Nebraska Press.
58. Guiraud, Pierre, 1964. *Stilistika*. Sarajevo: Veselin Masleša.
59. Hačaturijan, Hejg, 1986. „Metafora“. U: *Metafora, figure i značenje*. Zbornik teorijskih radova. Leon Kojen (ur.). Beograd: Prosveta. Str. 100–120.
60. Hadžibajrić, Fejzullah, 1988. „Mali rječnik sufijsko-tarikatskih izraza“. U: *Tesawwuf – islamska mistika*, zbornik radova prvog simpozija, Zagrebačka džamija. Zagreb: Islamska zajednica. Str. 177–217.
61. Hayātī, Mohammad, 1373/1994. *Wāženāme-ye zabānšenāsī. Fārsī – farānse – englīsī*. Tehrān: Mo'assese-ye enteshārāt-e Āwā-ye Nūr.
62. Haqšenās, 'Alī Mohammad, 1382/2003. *Zabān wa adab-e fārsī dar gozargāh-e sonnat wa modernīte*. Tehrān: Mo'assese-ye enteshārāt-e Āgāh.
63. Halilović, Senahid; Tanović, Ilijas; Šehović, Amela, 2009. *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik*. Sarajevo: Slavistički komitet.
64. Handžić, Mehmed, 1934. *Književni rad Bosansko-hercegovačkih muslimana. Sarajevo*.
65. Haverić, Đenita, 2006. *Kontrastivna analiza pravih prijedloga u perzijskom i njihovih ekvivalenata u bosanskom jeziku*. Sarajevo: Kulturni centar ambasade IR Iran u BiH; Al-HODA, International Publisers & Distributers.
66. Homāyī, 'Alāme Ġelāloddīn, 1379/2000. *Fonūn-e balāgat wa senā'āt-e adabī*. Tehrān: Mo'assese-ye našr-e Homā.
67. Xanlārī, Parwīz Nātel, 1380/2001. *Dastūr-e zabān-e fārsī*. Tehrān: Enteshārāt-e Tūs.
68. Xanlārī, Parwīz Nātel, 1373/1994. *Dastūr-e tārīxī-ye zabān-e fārsī*. Tehrān: Enteshārāt-e Tūs.
69. Xanlārī, Parwīz Nātel, 1377/1998. *Tarīx-e zabān-e fārsī I, II, III*. Tehrān: Enteshārāt-e Ferdous.

70. Xatībī, Hosein, 1375/1996. *Fann-e nasr dar adab-e pārsī*. Tehrān: Zawwār.
71. Xomāyūn, Farrox, 1957. *Dastūr-e ġāme‘-e zabān-e fārsī*. Tehrān: Matbū‘āt-e ‘Ālī Akbar ‘Elmī .
72. Imamović, Dženita, 2001. „Pregled iranskih jezika kroz historiju sa posebnim osvrtom na perzijski jezik“. U: *Beharistan*, broj 12. Sarajevo: Kulturni centar pri Ambasadi Islamske Republike Iran. Str. 47–66.
73. ‘Isā, Abdul-Kādir, 1998. *Istine o tesavvufu*. Prijevod: Ahmed Mešić. Tuzla: Odbor Islamske zajednice.
74. Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail, 2000. *Gramatika bosanskoga jezika*. Zenica: Dom štampe.
75. Jakobson, Roman, 1966. *Lingvistika i poetika*. Beograd: Nolit.
76. Janković, Srđan, 1980. „Transkripcija perzijskih imena“. U: Radovi Instituta za jezik i književnost u Sarajevu, broj 7. Sarajevo.
77. Jović, Dušan, 1975. *Lingvostilističke analize*. Beograd: Biblioteka Društva za srpskohrvatski jezik i književnost SR Srbije. Knjiga 11.
78. Jović, Dušan, 1985. *Jezički sistem i poetska gramatika*. Beograd: BIGZ.
79. Juvan, Marko, 1995. „Pjesme u stereofoniji: intertekstualne figure i čitanje“. U: *Tropi i figure*. Benčić, Živa; Fališevac, Dunja (ur.). Zagreb: Zavod za znanost o književnosti. Str. 503–542.
80. Kadkanī, Mohammad Rezā Šafī‘ī, 1380/2001. *Sowar-e xiyāl dar še‘r-e fārsī*. Tehrān: Mo’assese-ye entešārāt-e Āgāh.
81. Kadkanī, Mohammad Rezā Šafī‘ī, 1380/2001. *Zabūr-e fārsī: Negāhī be zendegī wa ġazalhā-ye fārsī*. Tehrān: Mo’assese-ye entešārāt-e Āgāh.
82. Kadkanī, Mohammad Rezā Šafī‘ī, 1381/2002. *Mūsīqī-ye še‘r*. Tehrān: Mo’assese-ye entešārāt-e Āgāh.
83. Kapetanović, Amir, 2005. „Historizmi i semantičke promjene“. U: *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 31. Zagreb. Str. 153–163.
84. Karahalilović, Namir, 2004. „Neke jezičko-stilske karakteristike djela ‘Bulbulistan’ Fevzije Mostarca“. U: *Beharistan*, broj 12. Sarajevo: Kulturni centar pri Ambasadi Islamske Republike Iran. Str. 100–118.
85. Karahalilović, Namir, 2005. „Prilog rješenju problema transkripcije za perzijski jezik“. U: *Prilozi za orijentalnu filologiju*, vol. 54. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu. Str. 199–211.

86. Karahalilović, Namir, 2014. *Kritičko izdanje djela Perivoj slavuja (Bolbolestān) autora Fevzija Mostarca*. Sarajevo: Filozofski fakultet.
87. Kasumović, Ahmet, 1991. „Jezički tabuizmi“. U: *Književni jezik*, XX/3–4. Sarajevo: Institut za jezik. Str. 207–210.
88. Katnić-Bakaršić, Marina, 1996. *Gradacija (Od figure do jezičke kategorije)*. Sarajevo: Međunarodni centar za mir.
89. Katnić-Bakaršić, Marina, 2001. *Stilistika*. Sarajevo: Naučna i univerzitetska knjiga.
90. Katnić-Bakaršić, Marina, 2004. „Retorički efekti kumulativnosti figura u kur’anskom tekstu“. U: *Ostrvo*, broj 2. Str. 4–11.
91. Katnić-Bakaršić, Marina, 2006. *Stilističke skice*. Sarajevo: Connectum.
92. Kojen, Leon (ur.), 1986. *Metafora, figure i značenje*. Zbornik teorijskih radova. Beograd: Prosveta.
93. Kovačević, Miloš, 1991. *Gramatika i stilistika stilskih figura*. Sarajevo: Drugari.
94. Kovačević, Miloš, 1998, *Stilske figure i književni tekst*. Beograd: Trebnik.
95. Kristal, Dejvid, 1988. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Prijevod: I. Klajn, B. Hlebec. Beograd: Nolit.
96. Kvintilijan, Marko Fabije, 1985. *Obrazovanje govornika*. Sarajevo: Veselin Masleša.
97. Qarīb A., Bahār M., Forūzānfar B., Homāyī Ğ., Yāsemī R., 1380/2001. *Dastūr-e zabān-e farsī (Panğ ostād)*. Tehrān: Enteshārāt-e Ferdous.
98. Lachmann, Renate, 1988. „Intertekstualnost kao konstitucija smisla“. U: *Intertekstualnost & intermedijalnost*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta. Str. 75 –108.
99. Lakoff, George; Johnson, Mark, 2003. *Metaphors We Live By*, Chicago and London: University of Chicago Press.
100. Lambton, A. K. S., 1996. *Persian Grammar*. Students ed. London: Cambridge University Press.
101. Latić, Džemaludin, 2001. *Stil kur’anskoga izraza*. Sarajevo: El-Kalem.
102. Lazard, Gilbert, 1992. *A Grammar of Contemporary Persian*. Costa Mesa, California and New York: Mazda Publishers.
103. Leech, Geoffrey N., 1966. „Linguistics and the Figures of Rhetoric“. U: *Essays on Style and Language*. Fowler, Roger (ur.). London: Routledge. Str. 135–156.

104. Leech, Geoffrey N., 1969. *A Linguistic Guide to English Poetry*. London – New York: Longman.
105. Leech, Geoffrey N., 1985. "Stylistics". U: *Discourse and Literature*. Teun A. van Dijk (ur.). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. Vol. 3. Str. 39–59.
106. Левин, Ю. И., 1998. „Структура русской метафоры“. U: *Избранные труды. Поэтика. Семиотика*. Москва: Школа „Языки русской культуры“. Str. 457–463.
107. Linfoot-Ham, Kerry, 2005. „The Linguistics of Euphemism: A Diachronic Study of Euphemism Formation“. U: *Jornal of Language and Linguistics*. Vol. 4 No. 2.
108. Lyons, John, 1978. *Semantics*. London – New York – Melbourne: Cambridge University Press.
109. Lešić, Zdenko, 2005. *Teorija književnosti*. Sarajevo: Sarajevo Publishing.
110. Lotman, Jurij Mihajlovič, 1976. *Struktura umetničkog teksta*. Beograd: Nolit.
111. Ljubović, Amir; Grozdanić, Sulejman, 1995. *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XVII.
112. Maḡḡūb, Mohammad Ğa‘far, 1350/1971. *Sabk-e xorasānī dar še‘r-e fārsī*. Tehrān: Entešārāt-e Danešsarā-ye ‘Ālī.
113. Malić, Milivoje, 1935. *Bulbulistan du Shaikh Fewzi de Mostar*. Pariz.
114. Maškūr, Mohammad Ğewād, 1342/1963. *Dastūr-nāme dar sarf wa nahw-e zabān-e fārsī*. Tehrān: Mo’assese-ye Matbū‘ātī-ye Šarq.
115. Māzandarānī, Mohammad Hādī ibn Mohammad Sāleh, 1376/1997. *Anwār ol-Balāḡe (dar fonūn-e ma‘ānī, bayān wa badī‘)*. Tehrān: Markaz-e farhangī-ye našr-e qeble.
116. Meibodī, Abolfazl Rašīdoddīn, 1363/1984. *Kašfol-asrār*. Svezak 10. Kritičko izdanje: M. Šarī‘at, Mohammad Ğawād. Tehrān: Entešārāt-e Amīr Kabīr.
117. Milanović, Aleksandar, 2006. „Status pojma i termina leksički arhaizam u srbistici“. U: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 35/1. Beograd: Međunarodni i slavistički centar. Str. 293–303.
118. Mirsalīm, Sayyed Mostafā, 1382/2003. *Az wāže-ye bīḡāne tā wāže-ye fārsī*. Tehrān: Entešārāt-e Bāz.
119. Mohāḡer, Mehrān; Nabawī, Mohammad, 1381/2003. *Wāžegān-e adabiyāt wa goftemān-e adabī. Engelīsī – Fārsī, Fārsī – Engelīsī*. Tehrān: Mo’assese-ye entešārāt-e Āḡāh.

120. Mo'īn, Mohammad, 1375/1996. *Farhang-e fārsī*. Tehrān: Mo'assese-ye entešārāt-e Amīr Kabīr.
121. Moker, Mubina, 2011. "Tajna jekina u svjetlu gnostičkoga nauka šejha Bošnjaka", u: *Prilozi za orijentalnu filologiju*, broj 60, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, str. 209-220.
122. Moker, Mubina; Haverić, Đenita, 2010. *Perzijsko-bosanski rječnik*. Sarajevo: Naučnoistraživački institut „Ibn Sina“.
123. Moker, Mubina, 2007. *Duhovne postaje poslanika u svjetonazoru šejha 'Attāra*. Sarajevo: Naučnoistraživački institut „Ibn Sina“.
124. Moranjak-Bamburać, Nirman, 2003. *Retorika tekstualnosti*. Sarajevo: Buybook.
125. Mottaharī, Mortazā, 2000. *Al-Islām wa Īrān*. Teheran: Mu'assasa al-hudā li al-našr wa al-tawzī'.
126. Moqaddam, Mohammad 'Alawī; Ašrafzāde, Rezā, 1379/2000. *Ma'ānī wa bayān*. Tehrān: Samt.
127. Muljačić, Žarko, 1970. „O stilističkom aspektu leksičkog posuđivanja“. U: *Umjetnost riječi*. XIV/1–2. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo. Str. 155–163.
128. Mrazović, Pavica; Vukadinović, Zora, 1990. *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Novi Sad: Biblioteka Matice srpske.
129. Muftić, Teufik, 1995. *Klasična arapska stilistika*. Sarajevo: El Kalem.
130. Muratagić-Tuna, Hasnija, 1993. *Jezik i stil Ćamila Sijarića*. Novi Pazar: DamaD i Filozofski fakultet u Prištini.
131. Nametak, Fehim, 1989. *Pregled književnog stvaranja bosansko-hercegovačkih muslimana na turskom jeziku*. Sarajevo: El-Kalem.
132. Nametak, Fehim, 1997. *Divanska književnost Bošnjaka*. Sarajevo: Orijentalni institut i Međunarodni centar za mir.
133. Nametak, Fehim, 2007. *Pojmovnik divanske i tesavvufske književnosti*. Sarajevo: Orijentalni institut.
134. Omerika, Nusret, 2004. „Strukturalni okvir i figurativnost kao dvostruka percepcija 'Bulbulistana'“. U: *Beharistan*, broj 12, Sarajevo: Kulturni centar pri Ambasadi Islamske Republike Iran. Str. 141–145.
135. Oraić-Tolić, Dubravka, 1990. *Teorija citatnosti*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
136. Oraić-Tolić, Dubravka, 1993. „Autoreferencijalnost kao metatekst i kao ontotekst“. U: *Intertekstualnost & autoreferencijalnost*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Str. 135–147.

137. Pavličić, Pavao, 1988. „Intertekstualnost i intermedijalnost“. U: *Intertekstualnost & intermedijalnost*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta. Str. 157–195.
138. Pavličić, Pavao, 1993. „Čemu služi autoreferencijalnost?“. U: *Intertekstualnost & autoreferencijalnost*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Str. 105–114.
139. Pavličić, Pavao, 1995. „Stih i figure“. U: *Tropi i figure*. Benčić, Živa; Fališevac, Dunja(ur.). Zagreb: Zavod za znanost o književnosti. Str. 345–383.
140. Petre, Fran; Škreb, Zdenko (ur.), 1969. *Uvod u književnost*. Zagreb: Znanje.
141. Petrović, Bernardina, 2005. *Sinonimija i sinonimičnost u hrvatskome jeziku*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
142. Petrović, Svetozar, 1969. „Stih“. U: *Uvod u književnost*. Petre, Fran; Škreb, Zdenko (ur.) Zagreb: Znanje. Str. 295–348.
143. Plett, F. Heinrich, 1985. “Rhetoric“. U: *Discourse and Literature*. Teun A. van Dijk (ur.) Amsterdam: John Benjamins Publishing. Str. 59–85.
144. Popović, Ljubomir, 2004. *Red reči u rečenici*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
145. Pranjić, Krunoslav, 1985. *Jezik i književno djelo*. Ogleđi za lingvostilističku analizu književnih tekstova. Beograd: Nova prosveta.
146. Pranjić, Krunoslav, 1991. *Jezikom i stilom kroza književnost*. Zagreb: Školska knjiga.
147. Prčić, Tvrtko, 1997. *Semantika i pragmatika reči*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
148. Pūrñāmdāriyān, Taqī, 1383. *Ramz wa dāstānhā-ye ramzī dar adab-e fārsī*. Tehrān: Entešārāt-e ‘elmī wa farhangī.
149. Radovanović, Milorad, 1986. *Sociolingvistika*. Novi Sad: Književna zajednica Novog sada.
150. Radovanović, Milorad, 1990. *Spisi iz sintakse i semantike*. Novi Sad: Dobra vest.
151. Rahbar, Xalīl Xatīb, 1372/1993. *Dastūr-e zabān-e fārsī, Horūf-e ezāfe wa rabt*. Tehrān: Entešārāt-e Mahtāb.
152. Rāstgū, Sayyed Mohammad, 1382/2003. *Honar-e soxanārāyī (Fann-e badī’)*. Tehrān: Samt.
153. Ricoeur, Paul, 1981. *Živa metafora*. Zagreb: Biblioteka.
154. Ričards, A. A., 1986. „O metafori“. U: *Metafora, figure i značenje*. Zbornik teorijskih radova. Leon Kojen (ur.). Beograd: Prosveta. Str. 21–54.

155. Riđanović, Midhat, 1985. *Jezik i njegova struktura*. Sarajevo: Svjetlost.
156. Rosandić, Dragutin; Silić, Josip, 1979. *Osnove morfologije i morfostilistike hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
157. Rubinchik, Yu. A., 1971. *The modern persian language*. Moscow: „Nauka“, Publishing house.
158. Saġġādī, Seyyed Ġa‘far, 2000. *Farhang-e estelāhāt wa ta‘bīrāt-e ‘erfānī*. Tehrān: Ketābxāne-ye Tahūrī.
159. Sikirić, Šaćir, 1952. *Gramatika perzijskog jezika*. Sarajevo: Veselin Masleša.
160. Silić, Josip, 1984. *Od rečenice do teksta*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
161. Simeon, Rikard, 1969. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Vol. I-II. Zagreb: Matica hrvatska.
162. Simpson, Paul, 2004. *Stylistics. A resource book for students*. London – New York: Routledge.
163. Slamnig, Ivan, 1995. „Glasovne figure u bugaršticama“. U: *Tropi i figure*. Benčić, Živa; Fališevac, Dunja (ur.). Zagreb: Zavod za znanost o književnosti. Str. 385–397.
164. Smailović, Ismet, 1979. *Jezik Hasana Kikića*. Banjaluka: Glas.
165. Soltānī, Monīre Ahmad, 1372/1994. *Wāžegān-e fārsī dar zabānhā-ye orūpāyī*. Tehrān: Āwā-ye Nūr.
166. Stamać, Ante, 1995. „Naziv alegorija (enciklopedijske natuknice o pridruženim pojmovima)“. U: *Tropi i figure*. Benčić, Živa; Fališevac, Dunja (ur.). Zagreb: Zavod za znanost o književnosti. Str. 253–260.
167. Stamać, Ante, 1983. *Teorija metafore*. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost SSO Zagreb.
168. Stanivuković, Goran, 1995. „Hiperbola u kontekstu engleske renesansne književnosti“. U: *Tropi i figure*. Benčić, Živa; Fališevac, Dunja (ur.). Zagreb: Zavod za znanost o književnosti. Str. 221–251.
169. Stanojčić, Živojin, 1976. *Jezik i stil Iva Andrića (funkcije sinonimskih odnosa)*. Beograd: Filološki fakultet Beogradskog univerziteta. Monografije. Knjiga 11.
170. Šabanović, Hazim, 1973. *Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima (biobibliografija)*. Sarajevo: Svjetlost.
171. Šamīsā, Sīrūs, 1380/2001. *Sabkšenāsī-ye nasr*. Tehrān: Našr-e Mītrā.
172. Šamīsā, Sīrūs, 1375/1996. *Sabkšenāsī-ye še ‘r*. Tehrān: Entešārāt-e Ferdous.
173. Šamīsā, Sīrūs, 1374/1995. *Kolliyyāt-e šabkšenāsī*. Tehrān: Entešārāt-e Ferdous.

174. Šamīsā, Sīrūs, 1383/2004. *Bayān wa ma‘ānī*. Tehrān: Enteshārāt-e Ferdous.
175. Šamīsā, Sīrūs, 1383a/2004a. *Ma‘ānī*. Tehrān: Našr-e Mitrā.
176. Šamīsā, Sīrūs, 1383b/2004b. *Negāh-e tāze be badī‘*. Tehrān: Našr-e Mitrā.
177. Šarić, Ljiljana, 2007. *Antonimija u hrvatskome jeziku*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
178. Šehović, Amela, 2009. „Leksika razgovornoga bosanskog jezika“. U: *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik*. Sarajevo: Slavistički komitet.
179. Šiljak-Jesenković, Amina, 1997. „U rajskim baščama zaljubljenih, u potrazi za metaforama i simbolima u jeziku Fevzije Blagajca“. U: *Most*, broj 98. Tekst sa internetske stranice: www.most.ba.
180. Šipka, Danko, 1998. *Osnove leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska.
181. Škiljan, Dubravko, 1985. „Antičke figure i tropi i suvremena lingvistika (I)“. U: *Latina et Graeca* 26/1985. Str. 17–42.
182. Škiljan, Dubravko, 1987. *Pogled u lingvistiku*. Zagreb: Školska knjiga.
183. Škreb, Zdenko, 1969. „Osnovna stilska sredstva“. U: *Uvod u književnost*. Petre, Fran; Škreb, Zdenko (ur.). Zagreb: Znanje. Str. 249–294.
184. Tamimdari, Ahmed, 2004. *Istorija perzijske književnosti*. Prijevod: Seid Halilović. Beograd.
185. Thiesen, Finn, 1982. *A manual classical Persian prosody with chapters on Urdu, Karakhandic and Ottoman prosody*. Wiesbaden.
186. Todorov, Cvetan, 1986. *Simbolizam i tumačenje*. Novi Sad: Bratstvo jedinstvo.
187. Tomaševski, B. V., 1972. *Teorija književnosti*. Beograd: SKZ.
188. Turković, Hrvoje, 1995. „Teorija otklona“. U: *Tropi i figure*. Benčić, Živa; Fališevac, Dunja (ur.). Zagreb: Zavod za znanost o književnosti. Str. 559–584.
189. Velčić, Mirna, 1987. *Uvod u lingvistiku teksta*. Zagreb: Školska knjiga.
190. Vuković, Novo, 2000. *Putevi stilističke ideje*. Podgorica – Nikšić: Univerzitet Crne Gore i „Jasen“.
191. Wahīdiyān, Taqī Kāmyār, 1374/1995. *Wazn wa qāfiye-ye še‘r-e fārsī*. Tehrān: Markaz-e našr-e danešgāhī.
192. Wahīdiyān, Taqī Kāmyār, 1381/2002. *Dastūr-e zabān-e fārsī*. Tehrān: Samt.
193. Wales, Katie, 2001. *A Dictionary of Stylistics* (second edition). Malaysia: Longman.

194. Weststeijn, Willem G., 1995. „Metafora: teorija, analiza i interpretacija“. U: *Tropi i figure*. Benčić, Živa; Fališevac, Dunja (ur.). Zagreb: Zavod za znanost o književnosti. Str. 113–149.
195. William C. Chittick, 2005. *Sufijski put ljubavi – Rumijeva duhovna učenja*. Prijevod: Rešid Hafizović. Sarajevo: Naučnoistraživački institut „Ibn Sina“.
196. Windfuhr, Gernot L., 1987. *Persian Grammar: history and state of its study*. Paris – New York: Mouton, The Hague.
197. Zgusta, Ladislav, 1991. *Priručnik leksikografije*. Sarajevo: Svjetlost.
198. Zima, Luka, 1988. *Figure u našem narodnom pjesništvu*. Zagreb: Globus.
199. Zlatar, Andrea, 1995. „Alegorija: figura, tumačenje, vrsta“. U: *Tropi i figure*. Benčić, Živa; Fališevac, Dunja (ur.). Zagreb: Zavod za znanost o književnosti. Str. 261–279.
200. Zohrabi, Mohammad, 2005. *A Dictionary of Language and Linguistics (English-Farsi, Farsi-English)*. Tabriz: Forouzesh Publications.
201. Zorman, Marina, 2000. *O sinonimiji*. Ljubljana: Znanstveni institut Filozofske fakultete.
202. Ženet, Žerard, 1985. *Figure*. Beograd: Vuk Karadžić.
203. Žmegač, Viktor, 1969. „Stil“. U: *Uvod u književnost*. Petre, Fran; Škreb, Zdenko (ur.). Zagreb: Znanje. Str. 489–515.
204. Žmegač, Viktor, 1969a. „Stilske epohe“. U: *Uvod u književnost*. Petre, Fran; Škreb, Zdenko (ur.). Zagreb: Znanje. Str. 517–541.
205. Žmegač, Viktor, 1993. „Tipovi intertekstualnosti i njihova funkcija“. U: *Intertekstualnost & autoreferencijalnost*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Str. 25–45.
206. Ždralović, Muhamed, 2004. „Rukopisi 'Bulbulistana' u Orijentalnoj zbirci Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjestnosti u Zagrebu.“ *Beharistan*, broj 12, Sarajevo: Kulturni centar pri ambasadi Islamske Republike Iran.
207. Živković, Dragiša, 1965. *Teorija književnosti sa teorijom pismenosti*. Beograd – Sarajevo: Naučna knjiga – Svjetlost.

Izvori

A. Rukopisi *Bulbulistana*

1. Mostārī, Mohammad Fouzī *Bolbolestān*. OZHA u Zagrebu, rukopis No. 6, (fol. 9b–56b).
2. Mostārī, Mohammad Fouzī *Bolbolestān*. OZHA u Zagrebu, rukopis No. 1232, (fol. 12b–69b).
3. Mostārī, Mohammad Fouzī *Bolbolestān*. OZHA u Zagrebu, rukopis No. 1502, (fol. 1a–86a).
4. Mostārī, Mohammad Fouzī *Bolbolestān*. OZHA u Zagrebu, rukopis No. 1531, (fol. 153a–200b).
5. Mostārī, Mohammad Fouzī *Bolbolestān*. Univerzitetska biblioteka u Bratislavi, rukopis broj 595 – TG 14.
6. Mostārī, Mohammad Fouzī *Bolbolestān*. Univerzitetska biblioteka u Bratislavi, rukopis broj 596 – TF 153.
7. Mostārī, Mohammad Fouzī *Bolbolestān*. Univerzitetska biblioteka u Istanbulu, rukopis pod šifrom IÜK. FY. 41, (1b–57b).

B. Ostali izvori

1. Džami, Abdurrahman, 2008. *Beharistan*. Prijevod: Muamer Kodrić. Sarajevo: Buybook.
2. Ğāmī, ‘Abdorrahmān, 1381/2002. *Behārestān*. Tashīh-e Esmā‘īl Hākemī, Tehrān: Entešārāt-e etelā‘āt.
3. Feriduddin, Muhammed ‘Attar, 1990. *Pend-nama (Knjiga savjeta)*. Prijevod: Mehmed Hulusi Mulahalilović. Sarajevo: EL-Kalem.
4. Forūzānfār, Badī‘ Zamān, 1373/1994. *Šarh-e Masnawi-ye*, svezak 1. Tehrān: Zawwār.
5. Hoġwīrī, ‘Alī ebn ‘Osmān, 1383/2004. *Kašfol’mahġūb*. Tashīh-e Mahmūd ‘Abedī. Čap-e awwal. Tehrān: Sorūš.

6. Karahalilović, Namir, 2014. *Kritičko izdanje djela Perivoj slavuja (Bolbolestān) autora Fevzija Mostarca*. Sarajevo: Filozofski fakultet.
7. *Kur'an s prijevodom na bosanski jezik*. 2004. Preveo s arapskog jezika Esad Duraković, Sarajevo: Svjetlost.
8. Malić, Milivoje, 1935. *Bulbulistan du Shaïkh Fewzi de Mostar*. Paris: Librairie L. RODSTEIN.
9. Mostarac, Fevzi, 1973. *Bulbulistan*. Prijevod, uvod, napomene i komentari: Džemal Čehajić. Sarajevo: Svjetlost.
10. Mostārī, Fouzī, 1390/2011, *Bolbolestān*, Be tashīh-e doktor 'Esmat Xo'einī, Sārāyewo: Rāyzanī-ye farhangī-ye Ğomhūrī-ye Eslāmī-ye Īrān dar Sārāyewo, 175 p.
11. Neišābūrī, Farīdoddīn 'Attār, 1380/2001. *Tazkeratol'ouliyā*. Tashīh-e Mohammad Esteqlāmī. Čāp-e dawāzdahom. Tehrān: Zawwar.
12. Neišābūrī, Farīdoddīn 'Attār, 1382/2003. *Nafahātol'ons*. Moqademe, tashīh wa ta'līqāt, doktor Mahmūd 'Ābedī. Tehrān: Enteshārāt-e etelā'āt.
13. Rumi, Dželaluddin, 2000. *Mesnevija I*. Prijevod sa perzijskog: Fejzullah Hadžibajrić. Sarajevo: Ljiljan.
14. Šīrāzī, Sa'dī, 1374. *Golestān-e Sa'dī*. Be kūšeš-e doktor Xalīl Xatīb Rahbar. Enteshārāt-e safā 'alī šāh.
15. Šīrazi, Sa'di, 1989. *Dulistan*. Prijevod i bilješke Salih Trako. Sarajevo: El-Kalem.

Rječnik lingvističkih i stilističkih termina

ABLATIV – حالت ازى

ADVERB – قيد

ADVERBIJALAN – قيدي

AFEREZA – حذف آغازين

AFIKS – وند

AFIKSACIJA – وند افزايي

AFIRMACIJA – مثبت

AFIRMATIVAN – اثباتي

AFORIZAM – كلمات قصار

AGLUTINACIJA – پيوند

AGLUTINATIVAN – پيوندی

AKCENT – تكيه

AKUZATIV – حالت مفعول صريح

ALEGORIJA – تمثيل، كنايه، ايهام، رمز، تمثيل رمزي

ALEGORIČAN – تمثيلي

ALITERACIJA – آوايي همگوني، همحروفي، تجنيس

ALOFON – واج گونه

ALUZIJA – تلميح

AMBIGVITET – ابهام، ايهام

AMBIVALENCIJA – دوسويگي، دوگانگي، دوگونگي

AMBIVALENTAN – دوسويه، دوگانه

ANADIPLOZA – رد العجز الى الصدر، رد الصدر على العجز

ANAFORA – مرجع دستوري، رد الصدر الى العجز، رد الصدر، تکرار شونده، اعنات

ANAGRAM – قلب

ANALIZA – تحليل

ANALITIČAN – تحلیلی

- ANALOGIJA – قیاس
- ANALOGIČAN – قیاسی، قیاس پذیر
- ANEGDOTA – لطیفه، حکایت لطیفه دار
- ANTIMETABOLA – طرد و عکس، عکس
- ANTITEZA – وضع مقابل، نقیضی، آنتی تز، برابر نهاد
- ANTONIM – متضاد
- ANTONIMIJA – تضاد معنایی، تضاد
- ANTONOMAZIJA – مرسل، کنایه، لقب مجاز
- APOKOPA – حذف واکه پایانی، پایانه اندازی
- APOSTROF – التفات
- ARHAIZAM – باستانگرایی، کهن گرایی، آرکایزم
- ARHAICAN – باستان گرا، قدیمی، کهنه
- ARHETIP – کهن الگو، آرکی تایپ
- ARHITEKST – فزون متن، سر متن
- ARHITEKSTUALNOST – سرمتنیّت
- ASIMILACIJA – همگونی
- ASINDET – حذف بلاغی
- ASONANCA – شباهت واکه ای، هم صدایی، توازن صوتی
- ASPEKT – جنبه
- ATRIBUT – صفت
- ATRIBUTIVAN – وصفی، توصیفی
- ATRIBUCIJA – اسناد
- AUTENTIČAN – اصیل، واقعی، معتبر
- AUTENTIČNOST – اصالت
- AUTOREFERENCIJALAN – خود ارجاع
- AUTOREFERENCIJALNOST – خودارجاعی
- BROJ – شماره، عدد
- Glavni broj – عدد اصلی
- Redni broj – عدد ترکیبی

- Razlomački broj – عدد کسری
- Distributivni broj – عدد توزیعی
- CITAT – نقل قول، استعانت، ابداع، تضمین
- ČESTICA – حرف
- ČLAN – حرف تعریف
- DATIV – حالت مفعولی با واسطه
- DEFINICIJA – تعریف
- DEKLINACIJA – صرف اسم، تصریف
- DEMINUTIV – مصغّر
- DENOTACIJA – معنای صریح
- DENOTATIVAN – صریح وجه
- DERIVACIJA – اشتقاق
- DESKRIPTIVAN – توصیفی
- DIDAKTIČAN – پندآموز، تعلیمی
- DIGRESIJA – استطراد، انحراف
- DIJALEKT – لهجه، گویش
- DIJALEKTOLOGIJA – گویش شناسی
- DIJALEKTIČAN – گویش شناختی
- DIREKTAN – مستقیم
- DISKURS – گفتمان، مقال، سخن
- DISONANCA – تنافر کلمات، ناهماهنگی
- DISTINKCIJA – تمایز
- DOPUNA – متمم
- DVOSMISLENOST – ابهام، ابهام
- DVOSMISLEN – مبهم، دوپهلو
- EKONOMIČNOST – فهرص جوئی
- EKVIVALENTNOST – تساوی، همسانی
- ELEMENT – عنصر
- ELIZIJA – حذف (واکه یا هجا در واژه)

- ELIPSA – حذف به قرینه، حذف صوتی
- ENKLITIKA – واژه بست، پی چسب، واژه بند
- EPENTEZA – حرف میانجی، صدای میانجی، واج میانجی
- EPITET – صفت هنری
- ETIMOLOGIJA – ریشه شناسی
- EUFEMIZAM – حسن تعبیر، عبارت خوش آیند، خوشنوايي-
- EUFONIJA – خوش آهنگی، هماهنگی
- EUPLEONAZAM – حشو ملیح
- FAKTITIV – کنش نمود
- FIGURE MISLI (tropi) – صنایع معنوی
- FIGURE GOVORA – صناعت ادبی، صنایع لفظی، صنایع بدیعی
- FON – آوا
- FONEM – واج
- FONETIKA – آوا شناسی
- FONOLOGIJA – واج شناسی
- FONOLOŠKE FIGURE – صنایع لفظی، صنایع صوتی
- FONOSTILEM – آوای سبکزا
- FONOSTILISTIKA – سبک شناسی آواها
- FONOSTILISTIČKI – سبک شناختی آواها
- FORMA – شکل، فرم، صورت، قالب
- FORMULACIJA – فرمولبندی
- FREKVENCIJA – بسامد
- FUNKCIJA – نقش، کارکرد
- FUTUR I – فعل آینده
- FUTUR II – فعل التزامی، ماضی التزامی
- GENITIV – حالت ملکی
- GENITIVNA VEZA – اضافه
- GENITIVNA KESRA – کسره اضافه
- GEMINACIJA – دوگان سازی، مضاعف کردن

- GLAGOL – فعل
- Neprelazan glagol – فعل لازم
- Prelazan glagol – فعل متعدی
- Pomoćni glagol – فعل کمکی
- Prosti glagol – فعل ساده
- Složeni glagol – فعل مرکب
- Aktivni glagol – فعل معلوم
- Pasivni glagol – فعل مجهول
- Imperativni glagol – فعل امری
- Glagolski način – وجه فعلی
- Glagolska imenica – اسم مصدر
- GLAGOLJIVOST – اطناب
- GLAS – واک، آوا
- GOVOR – قول و نقل
- Direktni govor – قول و نقل مستقیم
- Indirektni govor – قول و نقل غیر مستقیم
- GRAMATIKA – دستور، صرف و نحو
- Historijska gramatika – دستور تاریخی
- Komparativna gramatika – دستور تطبیقی
- Deskriptivna gramatika – دستور توصیفی
- Generativna gramatika – دستور زایشی
- Gramatička metafora – استعاره ی دستوری
- GRADACIJA – طبقه بندی، اطراد، تغییر تدریجی
- Kvalitativna gradacija – تقییر درجه کیفی
- Kvantitativna gradacija – تغییر درجه کمی
- GRAFEM – نویسه، واحد نوشتاری
- GRAFOLOGIJA – خط شناسی
- GRAFOSTILISTIKA – سبکشناسی خط
- HARMONIČAN – هم آهنگ

- HARMONIJA – هم آهنگی، هم ساز –
- HIJATUS – توالی مصوتها، التقای مصوتها –
- HIPERBOLA – اغراق (در معنی)، مبالغه، غلو –
- HIPERTEKST – پیش متن –
- HIPERTEKSTUALNOST – فزون متنیّت –
- HIPOTEKST – پس متن –
- HISTORIJSKI – تاریخی –
- HOMEOPTOTON – ترصیع –
- HOMOFON – کلمه ی هم آوا –
- HOMOFONIČAN – هم آوا –
- HOMOFONIJA – هم آوایی –
- HOMONIM – کلمه هم نام، کلمه متشابه هم لفظ –
- HOMONIMIJA – هم لفظی، همنامی، تشابه –
- IDIOM – اصطلاح –
- IDIOMATSKI – اصطلاحی –
- IGRA RIJEČI – جناس –
- IMAGINACIJA – تخیل، تصور –
- IMAGINATIVAN – تخیلی، تصویری –
- IMENICA – اسم –
- Imenička fraza – گروه اسمی –
- Konkretna imenica – اسم ذات –
- Apstraktna imenica – اسم معنا –
- Vlastita imenica – اسم خاص –
- Zbirna imenica – اسم جمع –
- Zajednička imenica – اسم عام –
- Deminutivna imenica – اسم تصغیر –
- Glagolska imenica – اسم مصدر –
- IMITACIJA – تقلید –
- IMPERATIV – وجه امری –

- IMPERFEKT – ماضی استمراری
- INFIKS – میانوند
- INFINITIV – مصدر
- INFLEKCIJA – تصریف، صرف فعل، تغییر شکل
- INFLEKTIVAN – تصریفی
- INFORMACIJA – اطلاعات، خبر
- INSTRUMENTAL – حالت ابزاری
- INTERPRETACIJA – تفسیر
- INTERTEKST – بینا متن، میان متون
- INTERTEKSTUALAN – بینا متنی، میان متنی
- Intertekstualni kontekst – بافت بینامتنی
- Intertekstualni odnosi – مناسبات بینامتنی
- INTERTEKSTUALNOST – بینا متنیّت
- INTERSEMIOTIČAN – بینانشانه ای
- INTRASEMIOTIČAN – درون نشانه ای
- INTONACIJA – آهنگ
- INTRANZITIVAN – ناگذر، لازم
- Intranzitivan glagol – فعل لازم
- INTRATEKSTUALAN – درون متنی
- INVERZIJA – جابجایی
- IRONIJA – طنز، ایرونی، کنایه
- JEDINICA – واحد
- JEDNINA – مفرد
- JEZIK – زبان
- Novoperzijski jezik – زبان دری
- Pahlevi jezik – زبان پهلوی
- Staroperzijski jezik – زبان باستانی
- JUKSTAPOZICIJA – همجواری
- KAKOPLEONAZAM – حشو قبیح

- KALAMBUR – جناس
- KALK – ترجمه قرضی، گرتہ برداری
- KAPACITET – توان
- KASIDA – قصیده
- KATEGORIJA – مقوله
- Gramatička kategorija – مقوله دستوری
- Semantička kategorija – مقوله معنایی
- Sintaksička kategorija – مقوله نحوی
- Leksička kategorija – مقوله واژگانی
- KATEGORIČAN – مقوله ای، مقولاتی
- KATEGORIZACIJA – مقوله بندی
- KAUZATIV – سببی
- KLASIFIKACIJA – طبقه بندی
- KNJIŽEVNOST – ادبیات
- KOMPARACIJA – مقایسه
- KOMPARATIV – صفت تفضیلی
- KOMPLEMENT – متمم
- KOMUTACIJA – طرد و عکس
- KONCIZNOST – ایجاز
- KONGRUENCIJA – مطابقت
- KONJUGACIJA – صرف فعل
- KONJUNKTIV – فعل التزامی
- KONOTACIJA – معنای ضمنی
- KONOTATIVAN – القایی، ضمنی
- KONSONANT – همخوان، صامت
- KONSTITUENT – سازه
- KONTAMINACIJA – روسازی
- KONTEKST – بافت، قرینه
- KONTRADIKCIJA – تناقض

- KONTRADIKTORAN – متناقض
- KONTRAST – تباین، تقابل، تضاد
- KONVENCIONALAN – قراردادی
- KONVENCIONALIZAM – قراردادی، عرف گرایی
- KOPULA – فعل ربطی
- KOPULATIVAN – ربطی
- KORPUS – پیکره زبانی
- KREATIVNOST – خلاقیت
- KRITIKA – نقد، انتقاد
- KRITIČAN – انتقادی
- KUMULACIJA – مراعات نظیر
- KVALITET – کیفیت، چگونگی
- KVANTITET – کمیت، مقدار
- LAPIDARNOST – ایجاز
- LEKSIČKI – لغوی، قاموسی، واژگانی
- Leksička kategorija – مقوله واژگانی
- Leksički morfem – تکواژه واژگانی
- LEKSEM – واحد واژگانی
- LEKSIKOGRAFIJA – واژه نامه نویسی، واژگان نگاری
- LEKSIKOLOGIJA – واژه شناسی
- LEKSIKOSTILISTIKA – سبک شناسی لغوی، سبک شناسی واژه ها
- LEKSIČKOSTILISTIČKI – سبکشناختی لغوی
- LINGVISTA – زبان شناس
- LINGVISTIKA – زبان شناسی
- Historijska (dijahronijska) lingvistika – زبان شناسی تاریخی
- Normativna lingvistika – زبان شناسی تجویزی
- Komparativna lingvistika – زبان شناسی تطبیقی
- Deskriptivna (sinhronijska) lingvistika – زبان شناسی توصیفی
- Pragmalingvistika – زبان شناسی کاربردی

- Tekstualna lingvistika – زبان شناسی متن
- LITOTA – خفضی جناح، اثبات با نفی، تخفیف
- LOKATIV – حالت جایگاهی، حالت اندری
- METAFONIJA – هماهنگی مصوتها
- METAFORA – مجاز، استعاره
- METAR – بحر
- METATEKST – ماوراء متن، فرامتن
- METATEKSTUALNOST – فرامتنیت
- METATEZA – قلب، قلب حروف، مقلوب
- METODOLOGIJA – روش شناسی
- METONIMIJA – کنایه (در معنی)، مجاز مرسل، ذکر کل و اراده جزء
- MINIMALNI PAR – جفت کمینه
- MNOŽINA – جمع
- Neppravilna množina – جمع مکسر، جمع شکسته
- MODEL – الگو
- MORFEM – واژک، تکواژ
- MORFOFONEM – واج واژه
- MORFOLOGIJA – سازه شناسی، تکواژ شناسی
- MORFOLOŠKI – سبک شناختی صرفی
- MORFOSTILISTIKA – سبک شناسی تکواژها، سبک شناسی صرفی
- MORFOSTILISTIČKI – سبک شناختی صرفی
- NEODREĐEN – نامعین
- NEODREĐENOST – عدم قطعیت، نامعینیت
- NEOLOGIZAM – نو آوری واژگانی، تازه گرائی، نوین گرائی، واژه سازی، واژه پردازی
- NAČIN – روش
- NEGACIJA – نفی
- NEGATIVAN – منفی
- NOMINATIV – حالت اسم، حالت اسمی
- NORMA – هنجار

- NORMATIVAN – هنجاری
- OBJEKT – مفعول
- Direktni objekt – مفعول صریح
- Indirektni objekt – مفعول غیر صریح
- Objekatska dopuna – متمم مفعولی
- OBLIK – صورت
- ODREĐENOST – قطعیت، تعیین
- Određeni član – حرف معرفه
- ODSTUPANJE OD NORME – انحراف
- OKSIMORON – بیان پارادوکسی، بیان نقیضی
- ONOMATOPEJA – نام آوا، اسم صوت
- ONOMATOPEJSKI – نام آوا مانند، نام آوایی
- OPIS – وصف
- OPTATIV – وجه دعایی، وجه تمنایی
- OSNOVA – ستاک، ماده
- Imenska osnova – ستاک اسمی
- Glagolska osnova – ستاک فعلی
- Preteritska osnova – ستاک ماضی
- Prezentska osnova – ستاک مضارع
- PADEŽ – حالت
- PARADIGMA – صورت صرفی، صیغگان
- PARADOKS – پارادوکس، باطل نما، ناسازه
- PARAGOGA – تذنیب
- PARALELIZAM – توازن
- PARATAKSA – روابط حذف
- PARATEKST – پیرامتن
- PARATEKSTUALNOST – پیرامتنیت
- PAREGMENON – جناس اشتقاق، اقتضاب
- PARONOMAZIJA – تجنیس، جناس

- Analogna paronomazija – مذیل جناس
- Grafijska paronomazija – جناس خط یا تصحیف
- Homofonska paronomazija – جناس لفظ
- Ispremetana paronomazija, anagram – جناس قلب یا مقلوب
- Krnjava paronomazija – جناس ناقص
- Paronomazija nalikovanja – جناس مضارع
- Paronomazija derivacije – جناس اشتقاق یا اقتضاب
- Pomoćna paronomazija – جناس زاید
- Potpuna paronomazija – جناس تام
- Složena paronomazija – جناس مرفوع، جناس مرکب
- PARTICIP PRETERITA – اسم مفعول
- PARTICIP PREZENTA – اسم فاعل
- PASIV – فعل مجهول
- POSLOVICA – ضرب المثل
- PEJORATIV – آمیز (در معنی) تحقیر
- PERFEKT – ماضی نقلی
- PERIFRAZA – تفسیر، دگرگفت
- PERSONIFIKACIJA – جاندار پنداری، تشخیص، انسان مانندی، تجسم، شخصیت بخشی
- PITANJE – سؤال
- PLUSKVAMPERFEKT – ماضی بعید
- POETIKA – بلاغت جدید، ادبیات شناسی، بوتیقا
- POLIFONIJA – چند آوایی
- POLIPTOTON – اقتضاب
- POLISEMIJA – چند معنایی، مشترک
- POLISINDET – تکرار ربط، ربط مکرر، وصل
- PONAVLJANJE – تکرار
- POREĐENJE – تشبیه، مقایسه
- Ono što se poredi, sadržaj - مشبّه
- Ono sa čime se poredi, sredstvo - مشبّه به

- POZAJMICA – وام، وام گیری
- POZITIV (pridjev) – مطلق صفت
- PRAGMATIKA – کاربرد شناسی
- PRAGMALINGVISTIKA – زبان شناسی کاربردی
- PREDIKAT – فعل، گزاره، خبر، مسند
- Glagolski predikat - فعل
- Imenski predikat – مسند، خبر
- PREDIKACIJA – اسناد
- PREDIKATIVAN – اسنادی
- PREFIKS – پیش وند
- PRETERIT – ماضی مطلق
- PREUZIMANJE – اقتباس
- PREZENT – فعل مضارع
- PRIDJEV – صفت
- PRIJEDLOG – حرف اضافه
- Prosti prijedlog – حرف اضافه ساده
- Složeni prijedlog – حرف اضافه مرکب
- PRIJEDLOŠKI SASTAV – ترکیب اضافه ای
- PRIJEDLOŽNI – اضافه ای
- PRILOG – قید
- Pravi prilog – قید مختص
- Nepravi prilog – قید مشترک
- Prosti prilog – قید ساده
- Složeni prilog – قید مرکب
- Prilog vremena – قید زمان
- Prilog mjesta – قید مکان
- Prilog načina – قید حالت
- PROPORCIONALNOST - تناسب
- PROTEZA – مصوت افزایی

- PROZA – نثر، منثور
- PROZODIJA – عروض، عنصر هموندی، نوای گفتار
- REČENICA – جمله
- Prosta rečenica – جمله ساده
- Složena rečenica – جمله مرکب
- Umetnuta rečenica – جمله معترضه
- REDUNDANCIJA – حشو
- REDUPLIKACIJA – دوگان سازی، مضاعف کردن
- REFERENCIJALAN – ارجاعی
- REFLEKSIVAN – انعکاسی
- RETORIKA – علم بدیع، بدیع معنوی
- RETORIČKO PITANJE – سوال بلاغی، تجاهل العارف، پرسش بلاغی
- RIJEČ – کلمه
- RIMA – ردیف، قافیه
- RIMOVANA PROZA – سجع
- Jednostrani ritam – سجع مطرف
- Paralelni ritam – سجع متوازی
- RITAM – وزن، ایقاع
- ROD – جنس
- Ženski rod – جنس مؤنث
- Muški rod – جنس مذکر
- ROMAN – رمان، ناول
- SADRŽAJ – محتوا، درونه، مفاد
- SEMANTIKA – معنا شناسی
- SEMANTIČKI – معنا شناختی
- Semantička analiza – تحلیل معنایی
- Semantički aspekt – جنبه ای معنایی
- SEMANTOSTILISTIKA – سبک شناسی معنا
- SEMILOGIJA – نشانه شناسی

- SIGNAL – علامت
- SIMBOL – رمز، نماد، سمبل، علامت
- SINESTEZIJA – حسّ آمیزی
- SINHRONIJSKI – همزمانی
- SINKOPA – حذف واکه میانی
- SINKRETIZAM – همایند، همایندی، التقاط
- SINONIM – هم معنا، مترادف
- SINONIMIJA – هم معنایی
- SINTAGMA – هم نشین، زنجیره
- Sintagmatski odnosi – رابطه همنشینی
- SINTAKSA – نحو شناسی
- SINTAKSOSTILISTIKA – سبک شناسی جمله، سبک شناسی نحوی
- SINTEZA – هم نهاد
- SISTEM – دستگاه، نظام، سازگان
- SLOG – هجا
- SLOGOTVORAN - هجایی
- SLOŽENICA – ترکیب
- SOCIOLINGVISTIKA – زبان شناسی اجتماعی، جامعه شناسی زبان
- STANDARD – معیار
- STATISTIKA – آماری
- STIH – بیت
- STIL – سبک
- STILEM – سبکزا
- STILISTIČAR – سبک شناس
- STILISTIČKI – سبکی
- Stilistička karakteristika – مختصه ی سبکی
- Stilistička varijacija – گوناگونی سبکی
- STILISTIKA – سبک شناسی
- STILOGEN – دارای سبک، اسلویی شده

- STILOGENOST – سبک مندی
- STILSKI – سبکی، سبک شناختی
- STRUKTURA – ساختار، ساخت
- Dubinska struktura – ساخت ژرف
- Poetska struktura – ساخت شعری
- STRUKTURALIZAM – ساختگرایی
- SUBJEKT – فاعل، نهاد، مبتدا
- SUFIKS – پسوند
- SUPERLATIV – صفت برترین، صفت عالی
- TABU – دشوازه، الفاظ حرام
- TAUTOLOGIJA – حشو قبیح
- TEKST – متن
- TEKSTUALNA STILISTIKA – سبکشناسی متن
- TEMA – مضمون
- TEORIJA – نظریه
- TERMIN – اصطلاح
- TIPOLOGIJA – سنخ شناسی
- TRADICIONALIST – سنت گرا
- TRADICIONALIZAM – سنت گرایی
- TRADICIONALNOST – سنت مندی
- TRANSFORMACIJA – تبدیل، دگرگونی، تغییر
- TRANSKRIPCIIJA – صوت نگاری، آوانگاری
- TRANSLITERACIJA – حرف نویسی
- TRANSSEMIOTIČAN – فرا نشانه ای
- TRANSTEKSTUALNOST – دگرمتنیّت
- TRANZITIVAN (glagol) – متعدی (فعل)
- TROPI – صنایع لفظی، صنایع معنوی، چشم بندی بلاغی
- TVORBA – اشتقاق
- UVOD – مقدمه

- UZVICI – اصوات
- VERSIFIKACIJA – منظوم کردن
- VEZA – ربط
- VEZNIK – حرف ربط
- VOKAL – واکه، مصوت
- VOKALAN – واکه ای
- Vokalna harmonija – هم آهنگی صوتی
- VOKATIV – حالت ندایی
- VRIJEDNOST – ارزش
- VRSTA – نوع
- VULGARAN – عامیانه، مبتذل
- VULGARIZACIJA – عامیانه سازی
- VULGARNOST – ابتذال، بی نزاکتی، زشتی
- ZAMJENICA – ضمیر
- Lična zamjenica – ضمیر شخصی
- Rastavljena lična zamjenica – ضمیر شخصی منفصل یا گسسته
- Enklitička (spojena) lična zamjenica – ضمیر شخصی متصل
- Neodređena zamjenica – ضمیر مبهم
- Odnosne zamjenice – موصولات
- Pokazna zamjenica – ضمیر اشاره
- Univerzalna lična zamjenica – ضمیر مشترک
- Upitna zamjenica – ضمیر پرسشی
- ZEUGMA – جمع، استخدام
- ZNAČENJE – معنی
- ZNAK – نشانه
- ŽANR – ژانر
- ŽARGON – زبان حرفه ای

Prof. dr. Marina Katnić-Bakaršić

RECENZIJA RUKOPISA *Jezik i stil djela Bulbulistan Fevzija Mostarca* dr. Đenite Haverić

Rukopis dr. Đenite Haverić *Jezik i stil djela Bulbulistan Fevzija Mostarca* predstavlja znanstveno utemeljenu i cjelovitu monografiju o jednom od najznačajnijih djela bošnjačke i bosanskohercegovačke baštine, a nastao je na osnovu doktorske disertacije koju je autorica odbranila na Filozofskom fakultetu u Sarajevu.

Rukopis se sastoji od Uvoda i pet poglavlja (Život i djelo Fevzija Mostarca, Djelo *Bulbulistan*, Transtekstualna/intertekstualna prožimanja u *Bulbulistanu*, Lingvostilistička analiza *Bulbulistana*, i Zaključak, nakon čega slijedi Literatura, Izvori i Rječnik termina). U prvom poglavlju autorica predstavlja život i djelo Fevzija Mostarca, dok drugo poglavlje pokušava osvijetliti intertekstualne odnose u djelu. Naravno, intertekstualnost u savremenoj postmodernoj književnosti nije isto što i u doba Fevzija Mostarca, ali dr. Đenita Haverić pokušava ovakvom terminologijom, a uvodeći i druge srodne istraživačke modele – teoriju metateksta i hiperteksta prije svega - pokazati različite relacije *Bulbulistana* prema djelima klasične perzijske književnosti koja su bila uzor pri njegovom nastajanju (*Đulistan* i *Beharistan*). Važno je stoga što je autorica uočila i pojam književne pozajmice, koji je relevantan za epohu nastanka djela.

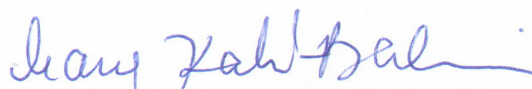
Autorica se poduhvatila složenog zadatka da u centralnom dijelu rukopisa opiše i analizira jezično-stilske karakteristike djela Fevzija Mostarca. Ovaj deskriptivno-analitički dio donosi vrijedne podatke i zaključke o piščevom stilu na različitim nivoima: fonetsko-fonološkom, grafostilističkom, leksičkom, morfološkom, sintaksičkom i semantičkom. Minuciozna analiza pokazala je odlike perzijskog jezika toga doba s jedne strane, a sa druge strane individualne osobenosti stila Fevzije Mostarca. Đenita Haverić s pravom izvodi zaključak o piščevom odličnom poznavanju perzijskog jezika, ali pokazuje da se ponegdje ispoljava i činjenica kako on nije bio nativni govornik toga jezika. Osim toga, nema sumnje da je i njegov individualni stil utjecao na neke lingvostilističke karakteristike rukopisa.

Autorica u knjizi pokazuje da vlada lingvostilističkim pristupom na makro- i mikrostilističkom planu (po jezičnim nivoima, za šta je bilo potrebno odlično poznavanje lingvistike), ali i da poznaje suvremenu književnu teoriju, posebno pitanja intertekstualnosti. Služeći se literaturom na različitim jezicima, autorica je izgradila kompaktan metodološki okvir za svoje istraživanje i dala mu odličnu teorijsku utemeljenost.

Može se zaključiti da rukopis knjige dr. Đenite Haverić *Jezik i stil djela Bulbulistan Fevzija Mostarca* predstavlja važan doprinos proučavanju bošnjačke, odnosno bosanskohercegovačke baštine na orijentalnim jezicima, posebno na

perzijskom. Osim toga, to je pionirski rad, najvećim dijelom baziran na suvremenoj stilistici, koji će bez sumnje postaviti osnove za slična istraživanja drugih djela što pripadaju toj baštini. Konačno, rukopis može biti namijenjen čitateljima različitih profila: studentima, lingvistima, iranistima, historičarima književnosti i kulture, teoretičarima, stilističarima, kao i svima onima koji se zanimaju za bošnjačku, odnosno bosanskohercegovačku baštinu.

Zbog svega toga sa zadovoljstvom preporučujem za objavljivanje u elektronskim izdanjima Filozofskog fakulteta rukopis knjige dr. Đenite Haverić ***Jezik i stil djela Bulbulistan Fevzija Mostarca***, uvjeren da je riječ o vrijednom znanstvenom doprinosu koji po obimu i multiperspektivnosti istraživanja predstavlja pravi poduhvat.

Prof. dr. Marina Katnić-Bakaršić

Sarajevo, 14. 5. 2014.

Recenzija rukopisa *Jezik i stil djela Bulbulistan Fevzija Mostarca* dr. Đenite Haverić

Rukopis dr. Đenite Haverić pod naslovom *Jezik i stil djela Bulbulistan Fevzija Mostarca* predstavlja sveobuhvatno istraživanje iz oblasti lingvostilistike o jednom od najznačajnijih djela bošnjačke i bosankohercegovačke književne baštine na orijentalnim jezicima. Taj je rukopis proizašao iz autoričine doktorske disertacije koju je odbranila na Filozofskom fakultetu u Sarajevu.

Rukopis se sastoji od Uvoda i pet poglavlja (*Život i djelo Fevzija Mostarca, Djelo Bulbulistan, Intertekstualna prožimanja u Bulbulistanu, Lingvostilistička analiza Bulbulistana, i Zaključak*, nakon čega slijedi *Literatura, Izvori i Rječnik termina*). Ovdje će biti istaknuto tek nekoliko bitnih aspekata i vrijednosti provedenog istraživanja.

Kroz lingvističku analizu na svim nivoima (fonostilističkom, leksikostilističkom, morfostilističkom, sintaksostilističkom i semantostilističkom) autorica je nastojala utvrditi gramatičku strukturu *Bulbulistana*, te odgovoriti na pitanje da li je Fevzija Mostarac pisao *Bulbulistan* poštujući gramatička pravila perzijskog jezika ili je odstupao od njih. Analizirajući jezik djela na svim spomenutim nivoima, autorica zaključuje da je Fevzija Mostarac u značajnoj mjeri poštovao uzuse perzijske gramatike, pri tome čak ostvarajući i autentičan, originalan doprinos (prije svega na leksičkom planu, tvorbom neologizama, uglavnom putem prefiksacije i sufiksacije, odnosno gradnjom složenica).

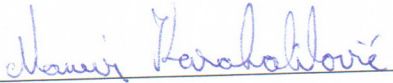
Osim toga, autorica je pokušala odgonetnuti u kolikoj su mjeri na Fevzija Mostarca utjecali perzijski klasici poput Sa'dija i Džamija, odnosno da li je Fevzijevo spisateljski stil sličan stilu njegovih uzora, drugim riječima – da li se može govoriti o Fevzijevoj originalnosti na stilskom planu. Na osnovu jezičko-stilske analize teksta *Bulbulistana*, autorica zaključuje da je *Bulbulistan* bez sumnje nastao pod utjecajem spomenutih perzijskih klasika, te je stoga potpuno razumljivo i očekivano da je Fevzijevo stil pisanja po pojedinim obilježjima sličan stilu njegovih uzora. Takav autoričin nalaz ne treba da čudi, pogotovo uzme li se u obzir da je odnos prema pitanju originalnosti u Fevzijevo vrijeme bio znatno drugačiji u odnosu na savremena gledišta o tom pitanju. No, s druge strane, i pored nespornog utjecaja koji su na Fevzija ostavili njegovi uzori, tj. djela koja su oni napisali a Fevzi se na njih nedvojbeno ugledao – što eksplicitno potvrđuje i u invokaciji *Bulbulistana* – autorica s pravom primjećuje kako je Fevzi Mostarac u *Bulbulistanu* uspio izgraditi vlastiti stil, što nedvojbeno potvrđuje i dodatno naglašava vrijednost analiziranog djela.

Dosadašnje studije o *Bulbulistanu*, iz pera Milivoja Mirze Abdurrahmana Malića i Džemala Čehajića, bavile su se tim djelom iz ugla književnih nauka, odnosno iz perspektive književne historiografije. Rukopis autorice dr. Đenite Haverić prva je, i uz to sveobuhvatna, studija u kojoj je *Bulbulistan* analiziran sa stanovišta nauke o jeziku. Riječ je, dakle, o

pionirskom radu koji će za sva buduća istraživanja ove vrste predstavljati obavezan i nezaobilazan polazni referentni izvor. U isto vrijeme, rukopis dr. Đenite Haverić bit će putokaz budućim iranistima, i uopće orijentalnim filozozima, kada je riječ o istraživanju bošnjačke književne baštine u oblasti lingvostilistike. Time se, dakako, krug recipijenata ovog istraživanja ne ograničava samo na orijentalne filologe; rukopis autorice dr. Đenite Haverić vrijedno je ostvarenje koje može pobuditi pažnju i priskrbiti korist istraživačima različitih profila, te predstavlja iznimno vrijedan doprinos izučavanju bošnjačke i bosanskohercegovačke književne baštine na orijentalnim jezicima.

Na osnovu svega izloženog, rukopis dr. Đenite Haverić pod naslovom *Jezik i stil djela Bulbulistan Fevzija Mostarca* sa zadovoljstvom preporučujem za objavljivanje.

U Sarajevu, 16. V 2014.

Prof. dr. Namir Karahalilović

Biografija

Đenita Haverić rođena je 8. 4. 1971. godine u Sarajevu. Studirala i 1995. diplomirala arapski jezik i književnost (A-predmet), perzijski jezik i književnost (B-predmet) i španski jezik (C-predmet) na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, gdje je 2002. odbranila magistarsku radnju *Kontrastivna analiza pravih prijedloga u perzijskom i njihovih ekvivalenata u bosanskom jeziku*, a 2011. odbranila doktorsku disertaciju pod naslovom *Jezik i stil djela „Bulbulistan” Fevzije Mostarca*. Područja njena stručnog i naučnog bavljenja kreću se od proučavanja savremenog i klasičnog perzijskog jezika, leksikografije, stilistike, do izučavanja bosanskohercegovačke kulturne baštine na perzijskom jeziku. Autorica je jedne knjige i koautorica *Perzijsko-bosanskog rječnika* (sadrži preko 50 000 riječi, termina i frazema). Objavila naučne i stručne radove na bosanskom, engleskom i perzijskom jeziku iz oblasti morfologije, sintakse, semantike i historije perzijskog jezika, te kulturne baštine Bošnjaka na perzijskom jeziku u različitim časopisima i zbornicima (*Prilozi za orijentalnu filologiju, Pismo, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu, Znakovi vremena, Beharistan* i dr.). Učestvovala na nekoliko naučnih skupova i simpozija u zemlji i inozemstvu iz oblasti lingvistike i iranistike, te književne tradicije Bošnjaka na orijentalnim jezicima. Od 1996. zaposlena na Odsjeku za orijentalnu filologiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu, gdje u zvanju docenta drži predavanja na predmetu Perzijski jezik.